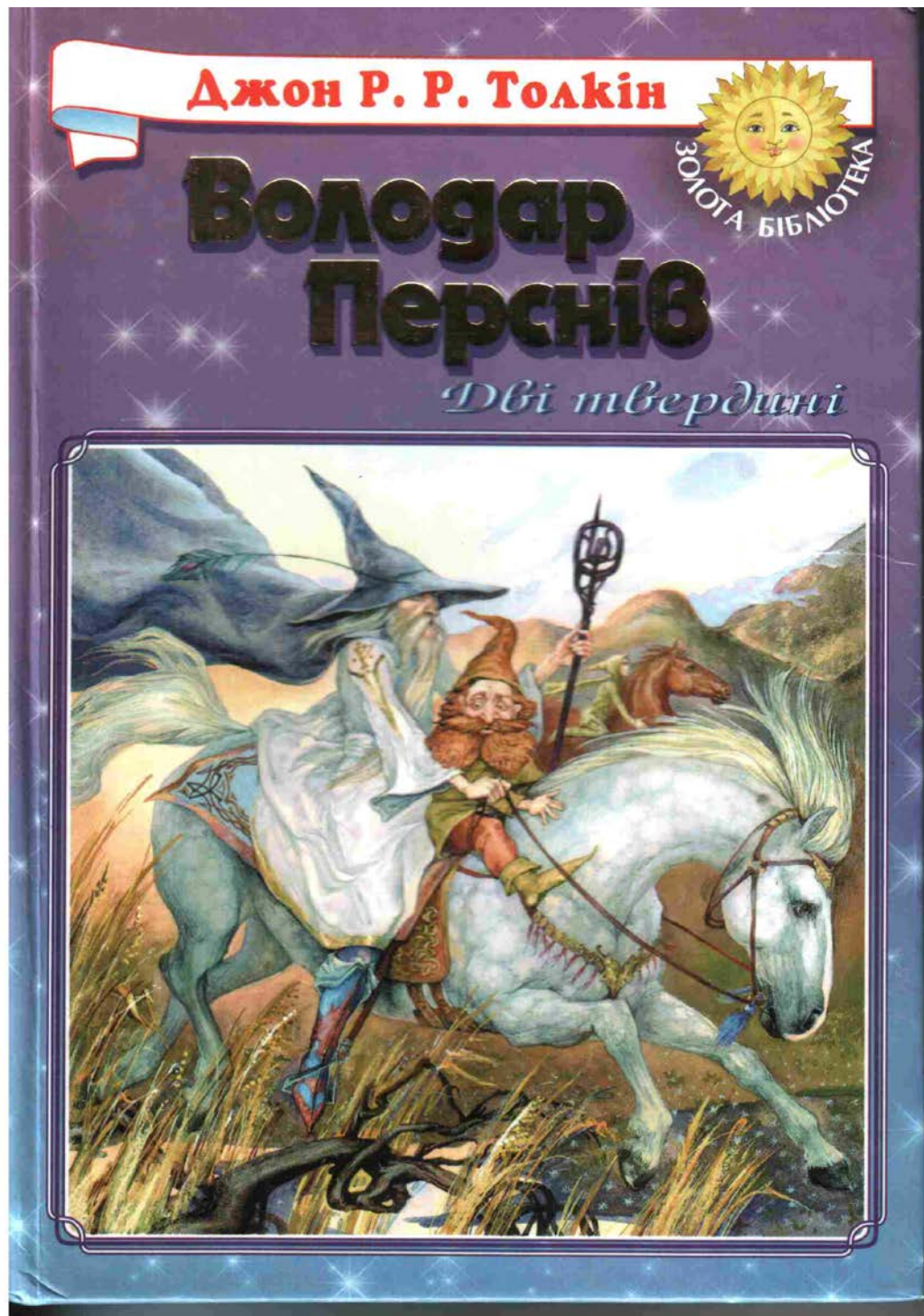

Джон Роналд Руел Толкін
Дві Вежі

Володар Перснів – 2

Дві Вежі

© J.R.R. Tolkien, The Lord of the Rings: Two Towers, 1954.

© А.В. Немірова (переклад з англійської), 2003.

Частина третя

Розділ 1 ПРОЩАННЯ З БОРОМИРОМ

У гобітів легка хода, і навіть Слідопитові важко відшукати їхні сліди; однак неподалік від вершини пагорба стежку перетинав струмок, і на вогкій землі Арагорн нарешті вгледів те, що шукав.

«Я вірно збагнув, – подумав він. – Фродо піднявся на верхівку. Хотілося б мені знати, що саме він звідти побачив? А потім тією ж дорогою спустився...»

Арагорн завагався: часу він мав обмаль, але варто було оглянути місцевість. І він пішов по вищербленій бруківці, по стертих сходинках до Сторожового Поста, а там присів на Караульне Крісло та з височини подивився на світ. Сонце світило тьмяно, земля далеко внизу була вкрита імлою. Арагорн озирнувся на всі чотири боки виднокругу й не побачив нічого, крім віддалених гір, та десь далеко випишував повільно у повітрі широкі кола величезний птах, схожий на орла.

Якийсь заколот зчинився на західному березі Ріки. Гучно засурмив ріг, і його поклик, підхоплений гірською луною, полинув по ущелинах, здолавши навіть грім водоспадів. Арагорн насторожився: він із жахом впізнав хрипке ревіння орків.

– Ріг Боромира! Він кличе на допомогу! Слідопит зістрибнув з Караульного Крісла та стрімголов метнувся униз стежкою.

– Горе мені! Що б я нині не робив – усе не вдається... Ось і Сема ніде не видно...

Дикий лемент орків перейшов у пронизливе верещання. Голос рога з кожною миттю слабшав, задихався.

– Еленділ! – вигукнув Арагорн, вихоплюючи меч, і кинувся до лісу. Але крики вже відступали, віддалялись, згасали... [5]

На широкій галявині, десь за милою до Причальної Бухти, Арагорн знайшов Боромира. Лицар Гондору напівлежав під розложистим деревом, неначе відпочивав; у його широкі груди вп'ялися чорні стріли. Він усе ще стискав свій меч, але клинок був переламаний, а розбитий навпіл ріг впав на землю. Навколо були розкидані тіла порубаних орків.

Арагорн став на коліна, торкнувся руки Боромира. Поранений трохи розплющив очі та промовив пошепки, з останніх сил долаючи слабкість:

– Ганьба мені... Я хотів відібрати. Персня у Фродо... Тепер мій борг сплачено...

Боромир подивився на трупи ворогів: щонайменше дві дюжини повбивав він своєю рукою.

– Їх зв'язали, повели... Гобіти в полоні. Живі, але в полоні...

Він знесилено опустив обважнілі повіки.

– Прощавай, Арагорне. Йди до Мінас-Тіріта, врятуй мою землю. Я програв...

– Ні! – сказав Арагорн. – Ти переміг, Боромире. Не кожному судилося одержати таку перемогу. Мінас-Тіріт не загине!

Він нахилився й поцілував чоло друга, що вже холонуло. Боромир ледь посміхнувся.

– Тепер скажи, куди пішли орки? Кого вони схопили? Але Боромир уже нічого не міг йому відповісти.

Леголас та Гімлі безшумно спускалися з західного схилу Амон-Ведара, ховаючись поза стовбурами дерев. Гімлі тримав наготові сокиру, Леголас – гострий стилет: стріл у сагайдаку в нього вже бракувало.

З галявини лунав голос Арагорна, що дивно змінився.

– Горе, горе! Навіщо Гандальф довірив мені загін! Що ж робити, що робити? Боромирові обіцяв я йти до Мінас-Тіріта, та й душа моя рветься туди. А що буде з Перснем, що – з його Хранителем?

Друзі обережно розсунули гілля ліщини, вийшли на галявину і застигли, вражені: сльози текли по обличчю Арагорна; сам цього не помічаючи, він все міцніше стискав нерухому руку Боромира.

– Горе нам! – тихо сказав Леголас, наблизившись до Арагорна. – Ми розігнали погань і немало їх поклали, але бачу, що тут ми були потрібніші. На заклик рога одразу [6] ж повернули назад, але все ж таки запізнились... Ти поранений, Арагорне?

– Цілий. Мене тут не було. Боромир загинув, захищаючи гобітів, а я був далеко...

– Захищаючи гобітів? – здивувався Гімлі. – Де ж вони, в такому разі? Де Фродо?

– Не знаю, – стомлено відгукнувся Арагорн. – Боромир встиг сказати, що гобітів повели орки. Я доручив Боромирові наглядати за Меррі та Піном, а про Фродо й Сема не знаю. Спершу я не здогадався спитати, а потім було запізно. Все, за що б я нині не брався, погано закінчується... Як нам тепер бути?

– Перш за все поховати полеглого в бою, – сказав Леголас. – Не личить залишати героя серед падла.

– Тільки швидше, – додав Гімлі, – Боромир сам не схотів би нас затримувати. Як є ще надія, що гобіти живі, треба їх рятувати!

– Таж ми не знаємо, чи з ними Хранитель Персня, – сказав Арагорн. – Отже, кинути його? Чи навпаки – йти за ним?

– Спочатку віддамо останню шану, – не поступався Леголас. – Глибоку могилу нам немає чим викопати. Але можна скласти курган. Назносимо каміння...

– Тривала й важка праця, – заперечив Гімлі. – Каміння довелося б носити з берега ріки.

– Віддамо Боромира хвилям Андуйну, – вирішив Арагорн. – Так хоча б кістки його знайдуть спокій...

Поспіхом обшукали орків, покидали до купи шаблі, шоломи та щити, що зім'ялись та подекуди луснули.

– Дивіться, що я знайшов! – вигукнув Арагорн. З-під зброї вбивць він витяг двійко ножів у вигляді вузьких листків з червоно-золотим візерунком; тут же знайшлися й піхви, оздоблені дрібними самоцвітами.

– Орки такими не користуються. Це кинджали гобітів. Вороги їх відібрали, але не насмілилися привласнити: клинки ж бо нуменорської роботи, на них вирізано за-кляття проти Мордору. Отже, якщо малюки ще живі, то лишилися неозброєними. Це маємо забрати з собою. Може, доведеться ще й повернути власникам...

– А я зберу якнайбільше стріл, – сказав Леголас. – Мій сагайдак порожній. [7]

Уся галявина була вкрита розсипом стріл, звичайних коротких і довгих. Доки Леголас збирав їх, Арагорн оглядав убитих.

– Ось ці з Мордору, ці – з півночі. А цієї породи не знаю, і спорядження в них інше.

Дійсно, серед убитих лежали четверо здоровезних гоблінів, косооких, з міцними ногами та товстими лапами. За зброю їм правили не криві шаблі, а широкі короткі ятагани й луки з тису, за розміром не менші, ніж людські; щита були оздоблені незвичними позначками: біла долоня на чорному тлі, а на залізних шоломах – кована з білого металу рунічна літера «С».

– Цей знак мені ще не зустрічався, – сказав Арагорн, – Що він може означати?

– Неважко здогадатися, – відповів Гімлі. – «С» – це Саурон.

– Ні, – заперечив Леголас, – Саурон не користується рунами ельфів.

– Він приховує своє справжнє ім'я й забороняє не тільки записувати, але навіть промовляти його, – підтвердив Арагорн. – І потім білий – не його колір. Орки Барад-Дура носять знак «Криваве Око». Скоріше «С» – це Саруман. Справджуються Гандальфові побоювання: зрадник довідався про нашу мандрівку. Про загибель Гандальфа йому теж, напевне, доповіли: ті, що чигали на нас у Морії, могли обійти сторожові пости Лорієну. До того ж у Сарумана є й інші інформатори. Пам'ятаєте, як шпигували за нами птахи?

– Нема часу зараз про це гадати, – махнув рукою Гімлі.

– Як не зараз, то пізніше доведеться знайти розгадку, щоб обрати вірний шлях.

– Хтозна, – спохмурнів Гімлі, – чи є взагалі для нас вірний шлях...

Гном зрубав кілька дубових гілок. Гілки перев'язали тятивою від луків, поверх розстелили плащі. На цих простих ношах перенесли на берег Ріки тіло загиблого в бою й

зброю – трофеї його останньої битви. Арагорн залишився біля нош, а Гімлі й Леголас помчали бігцем на стоянку, де більше нікого не було. Від Причальної Бухти їх відділяло півтори милі, і тому немало часу збігло, доки вони повернулись на двох човнах, через обережність пересуваючись у тіні берега. [8]

– Ми знайшли тільки два човни, – повідомив Леголас. – Третій пропав, наче розчинився!

– Гадаєш, орки побували й там? – запитав Арагорн.

– На перший погляд, не схоже, – сказав Гімлі. – Вони б геть усе пограбували, а то й сплюндрували вщент.

– Коли повернемося, я сам подивлюся.

Вони опустили Боромира на дно човна, Йід голову підстелили сірий ельфійський плащ, розправили по плечах довге чорне волосся. При боці його поклали розбитий ріг, руків'я й уламки меча – на грудях, ворожу зброю – в ногах. Потім сіли в другий човен, прив'язали погребний до корми й заходилися веслувати. У цілковитому мовчанні впливли на стрижень Ріки. Боромир лежав безтурботний, наче заколисаний гойданням хвиль. Холодно блищав срібний пояс – дарунок Лорієну, Урвища Тол-Бран-діру пашили жаром: сонце вже повернуло на вечірній пруг. Прямо попереду вирував, іскрився золотою піною водоспад Раурос. Повітря здригалось від грізного ревіння води.

Надійшов час рубати останню прив'язь. Сильна течія підхопила човен Боромира, а його друзі залишились на місці, вигрібаючи проти течії веслами. Ось він проплив повз них, його відносить все далі й далі, ось уже тільки рисочка темніє серед райдужних іскор – і зовсім зникає з виду...

Водоспади гуркотіли так само невблаганно й грізно. Андуїн Великий забрав Боромира, сина Денетора.

– Дивитимуться з Білої вежі, чи не їде, – з тугою промовив Арагорн, – а він вже не повернеться ані приморським шляхом, ані гірським...

І Слідопит неголосно почав прощальну пісню:

Через безкраї степи, де високі хвилюються трави,

Західний вітер мандрує під стінами, свідками слави...

Що ти чував, о блукальцю, в широкому світі?

Чи не стрічав Боромира високого в зорянім світлі?

Через потоки він мчав і річки він минав повноводні...

В землях пустельних його проводжав я у ночі холодні.

Бачив: сміливця поглинула сутінь північного краю...

Вітра спитайте північного, певне, про нього він знає.

О Боромире, вдивляюся засмучено в даль неозору,

Та не спішить з пустозем'я прославлений син Денетора. [9]

Тут Леголас підхопив:

Вітер південний торкається моря, шліфує каміння,
В пісню печальну вплітає чайне квиління.
Чи Боромира прекрасного ти не стрічав по дорозі?
Вітре співучий, потіш моє серце в тривозі...
– О, не питайте мене, – мовить вітер, – не плачте даремно,
Бачу, лиш кості біліють під небом буремним,
Темний вкриваючи берег. Тут впало хоробрих багато,
Тих, що до Моря спішили... Спитайте північного брата.
О Боромире, вдивляюся пильно в південні простори,
Ти ж не вертаєшся з плачем чайним від сивого моря.

Знову продовжив Арагорн:

Від Королівської брами, минаючи пінні пороги,
Вітер північний летить – поганяє коня крижаного.
В риг бойовий засурмиш ти, відлунням хлюпнувши од вежі,
Вітре, чи ти не стрічав Боромира хороброго в зимнім
безмежжі?
– При Амон-Хен чув я поклик відчаю та гуки нерівного бою...
Впав Боромир, та забрав ворогів із собою.
Човен скорботний навіки поглинули води безсонні. Вклали
його спочивати, був зламаний риг у долоні...
О, Боромире, повік буде чути на вежах сторожа, Як промовляє
ім'я твоє Раурос дзвоном тривожним.

– Мабуть, мені слід було заспівати про Східний вітер, – сказав Гімлі. – Та в мене слів забракло.

– Не сумуй, – обізвався Арагорн. – Люди Мінас-Тіріта не ховаються від Східного вітру, але й про вісті його не розпитують...

Обряд було завершено. Друзі завернули човен і пішли проти течії до Причальної Бухти. Ніхто більше не бачив Боромира, сина Денетора; але й багато років по тому в Гондорі пам'ятали про човен ельфів, що пролетів неуш-коджений крізь водоспади і виніс лицаря повз руїни Осгіліата, через широке гирло Андуїну до безкрайого моря, туди, де небо вночі палає незгасним зоряним вогнем.

Арагорн першим зістрибнув на м'яку траву Причального Лугу та, схилившись, обійшов навколо стоянки.

– Орки сюди не приходили. Багато наших власних слідів – не зрозуміло, чи хтось повертався, поки ми шукали Фродо... Хтось з гобітів спускався до води, але коли? [10]

– Як же ми маємо це розуміти? – спитав Гімлі. Замість відповіді Арагорн заходився оглядати дорожні торби, що були складені на березі.

– Двох торбин немає! Напевне, немає Семоврі; вона була більша і важча за інші. Ось вам і відповідь: Фродо поплив у човні, коли нас тут не було. Сема я зустрів і наказав іти за мною, але він, звичайно ж, не послухався... Відчув, що саме надумав Фродо, і встиг ув'язатися за ним – Сема так легко не позбудешся!

– Навіщо ж було йти крадькома, не сказавши ані слова? – здивувався Гімлі. – Дивний вчинок!

– Не дивний, а сміливий, – заперечив Арагорн. – Сем мав рацію. Фродо не хотів вести на неминучу загибель нікого з нас. Але ж бо сам він мав іти! Певне, коли він сидів там на самоті, на Караульному Кріслі, щось допомогло йому здолати страх та відкинути сумніви.

– Може, він зіткнувся з орками й утік від них? – припустив Леголас.

– Утік – саме так, але, гадаю, що не від орків...

Арагорн міг би пояснити справжню причину раптового зникнення Фродо, але промовчав; передсмертне зізнання Боромира назавжди залишилось таємницею.

– Отже, так чи інакше, щось прояснилося, – сказав Леголас. – Ми знаємо, що Фродо на цьому березі вже немає – тільки він міг забрати човен. Знаємо також, що Сем пішов за ним – тільки він міг забрати свою торбу.

– Коротше кажучи, ми маємо вибирати, – додав Гімлі, – чи пливати навздогін Фродо чи пішки гнатися за орками. В обох випадках надія на успіх слабка, ми згаяли чимало часу!

– Поспішати з вибором не можна, дайте-но мені це добре обміркувати, – сказав Арагорн. – Я маю нарешті пересинити недолю. – Він глибоко замислився. Друзі терпляче чекали. – Підемо за орками. Раніше я збирався йти до Мордору до кінця, але тоді довелося б покинути молодших гобітів на волю ворогів. Доля Хранителя Персня вже не в моїх руках. А визволити викрадених товаришів ми можемо...

Останній човен, що в них залишився, витягли на берег, заховали в заростях, під ним склали речі, без яких можна було обійтися, і залишили Причальний Луг. Вже [11] посутеніло, коли вийшли на галявину, де загинув Боромир. Звідси вони мали піти по сліду орків, і відшукати цей слід було легко.

– Ніхто так не нівечить землю, як ця погань, – морщився Леголас. – Для них головне задоволення – толочити землю й паплюжити живі рослини, навіть там, де вони їм не заважають...

– Пересуваються вони хутко, ось що погано, – сказав Арагорн. – І не виснажені важким походом.

– Тож поспішаймо, – сказав Гімлі – Гноми теж непогані ходаки і не менш витривалі, ніж орки.

– Нам усім знадобиться витривалість гномів... Отже, з надією чи без неї – підемо по сліду. Йтимемо і вдень і вночі; і лихо людоджерам, якщо ми їх доженемо. Рушаймо, мисливці!

Тепер, коли їм вдалося подолати розгубленість, Арагорн біг легко, як вітер. Друзі не відставали від нього. Незабаром прибережні ліси залишилися далеко внизу. Швидко смеркалося. Три сірі тіні розчинилися серед кам'янистих осипів.

Розділ 2 РОХАНСЬКІ ВЕРШНИКИ

Над Андуйном здійнявся туман і затопив прибережні зарості, але небо лишалося чистим, і на ньому вже зоріли іскорки-зорі. Щербатий місяць вплив на заході, під скелями пролягли чорні тіні. Гори Емін-Мейл тяглися подвійним багатоярусним валом з півночі на південь. Західні крутосхили їхні були неприступними, східні йшли полого, посічені ярами та вузькими улоговинами. До світання троє друзів кружляли цим кам'яним лабіринтом, підіймаючись на перший, вищий хребет, а потім у цілковитій темряві спустились у сховану за ним глибоку долину.

Тут у холодний досвітній час вони зупинилися відпочити. Арагорн знову мав обирати шлях: сліди привели у долину і зникли.

– Куди вони могли завернути? – запитав Леголас. – На північ, ближчою дорогою до Ізенгарда через ліс Фан-горн, чи на південь, до Ентули, ріки ентів?

– Куди б вони не подалися, ріку їм не обминути, – розсудив Арагорн. – Якщо Саруман ще не заволодів Роханом, [12] орки намагатимуться скоротити шлях через ці землі. Отже, йдемо на північ.

Долина звивалася вузьким язиком між похмурими кручами ліворуч і сумовитими укосами праворуч. Арагорн, ганяв по пагорбах и западинах західного схилу, Деголас трохи випередив його; так вони подолали кілька миль. Раптом ельф махнув рукою, покликавши всіх:

– Погляньте-но! Когось ми вже наздогнали!

Те, що вони побачили, нагадувало купу валунів. Але це були орки. П'ятеро мертвих, порубаних шаблями орків; у двох – відрубані голови. Земля навкруги набрякла від темної крові.

– Нова загадка! – вигукнув Гімлі. – При денному світлі все було б зрозуміло, але ж не стовбичити нам тут до світання!

– І так зрозуміло – це добрий знак, – сказав Леголас. – Вороги орків можуть стати нашими друзями. Хто мешкає в цих горах?

– Ніхто не мешкає, - відповів Арагорн. – Інколи наїжджають роханці, а від Мінас-Тіріта надто далеко. Міг пройти випадковий караван, та звідки?

– Що ж тоді? – запитав Гімлі.

– Вони самі привели ворогів із собою, ось що. Ці загиблі – з північної орди. Гоблінів Білої Руки тут немає. Кровопивці перегризлися, як зазвичай. Може, занадто сперечались, куди йти.

– Або що робити з полоненими, – підхопив Гімлі. – Сподіваймося, що наші в цій сутичці не постраждали.

Не знайшовши зовсім нічого ані на місці бійки, ані навкруги, мандрівники покрокували далі. Невдовзі ліворуч відкрилася темна ущелина, якою збігав гомінкий струмок; його русло позначали зелені островці трави й тернику.

– Ось і сліди, – сказав Арагорн, – Орки підбили свої криваві рахунки і завернули сюди.

Мандрівники піднялися ущелиною, легко перестрибуючи з каменя на камінь, наче й не мали позаду безсонної, невеселої ночі. Тільки-но вони ступили на край хребта, раптовий порив вітру дмухнув на них відчутною прохолодою, скуйовдив волосся, роздув плащі. Далекі гори за Рікою заливало світло, над їх зубцями рже прорізався краєчок [13] вогняного диска. На заході лежав дрімливий, безформний світ, сповитий нічними тінями. Повільно проступали денні барви: зеленим позначилися неозорі луки, білими смугами туману – ріки; ліворуч, ліг за тридцять, горіли блакиттю та багрянцем Білі гори, а вічні сніги на їх вершинах розрум'янила зоря.

– Там Гондор, – тихо сказав Арагорн. – Як я мріяв повернутися туди... Але чи ще прийдуть щасливі часи? Зараз дорога відводить мене геть...

Гондор, Гондор!

Поміж горами і морем вічним

Західний вітер співає, і Білого древа світло

Падає срібним дощем у садах королівських прадавніх...

Де ж ти, твердине незламна, крилатий вінець державний?

Чи віднайдуть люди Біле древо у сьайві зір?

Чи лише західний вітер мандрує від моря до гір?..

– Ну, досить, – обірвав він сам себе й повернув на північний захід, куди кликав його обов'язок.

Хребет круто падав униз прямо з-під ніг; кількома кроками нижче широкий, посічений тріщинами уступ обривався стрімко в безодню. Це й була Західна стіна Рохану, тут закінчувалися гори Емін-Мейл, а внизу, скільки сягало око, розстигались землі повелителів коней.

– Знову орел! – крикнув раптом Леголас, вказуючи у бліде небо над головою. – Він дуже високо, прямує, здається, на північ... Погляньте, летить стрілою!

– У мене очі не такі гострі, - сказав Арагорн. – Я нічого не бачу. Мабуть, і справді високо летить. Чи не його я помітив учора зі Сторожового поста? Цікаво, кому й які вісті він несе... Проте я добре бачу рух на рівнині!

– Великий піший загін на марші, - підтвердив Леголас. – Хто такі – не розрізну, до них звідси щонайменше дванадцять ліг.

– Тепер не треба дотримуватися слідів, – сказав Гімлі. – Знайдемо найкоротший спуск,

та й годі.

– Навряд чи знайдеться стежина коротша за ту, що обрали орки, – заперечив Арагорн.

Шлях орків позначали прикмети шаленого поспіху: кинуті торби з-під харчів, погризені шкоринки, чорне лахміття, підбитий залізом чобіт... Сліди вели краєм уступу, потім униз ложем швидкої холодної річки; подолавши її, поріділий загін [14] Хранителів вступив у межі Роханської марки. Річка, вириваючись на волю, уповільнювала тут свій біг і губилася в буйних заростях чорнобилю й лопухш; лише тихий плюскіт видавав її рух до драговин далекої Долини ентів.

Зима лишилася за горами. Від самого підніжжя Західної Стіни аж до обр'ю колихалося море густих трав з теплим духом весняних соків. Леголас глибоко дихав, наче поспішав надихатись про запас.

– Травами пахне! – щасливо повторював він. – Це солодше за будь-який сон! Біжімо швидше вперед!

Вони побігли вервечкою, наче хорти по свіжих слідах. Орки проторували широку стежку, молода трава лежала чорна, розчавлена. Раптом Слідопит підніс руку, зупинив загін і поспіхом завернув праворуч: від стежки відокремився ланцюжок маленьких слідів босих ніг. Подекуди поверх них пройшлися важкі чоботи – втікача наздогнали й повернули. Там, де боковий слід обірвався, Арагорн підняв щось із трави та приніс друзям.

– Тут пробіг гобіт. Мабуть, Пін, бо він менший за Меррі. Дивіться!

– Застібка від ельфійського плаща! – разом вигукнули Леголас і Гімлі.

– Листя з дерев Лорієну саме по собі не падає. І цей листок загублено не випадково!

– Отже, хоча б один гобіт живий, не втратив здорового глузду і в змозі бігати, – сказав Гімлі. – Ми стараємося не дарма. Чудово!

– Тільки б напіврослик не заплатився за свою сміливість, – зітхнув Леголас. – Серце холодне, коли подумаю, що наших лагідних, веселих гобітів тягнуть на прив'язі, немов худобу...

Сонце підбилося до зеніту, потім почало схилитися на захід. З боку моря слабкий вітер пригнав перисті хмари, але й вони швидко відпливли. Сонце торкнулося обр'ю. Довгі тіні вирости за плечима бігунів і потяглися до сходу. Троє Хранителів не затримувались ані на хвилинку. Закінчувалась перша доба після загибелі Боромира, а орки все ще були далеко попереду. Їх навіть не було видно, хоча пласка рівнина була відкрита аж ген до крайнеба. Коли запала темрява, Арагорн оголосив привал; вершини [15] Західної міни, де друзі стояли на світанку, віддалилися на дванадцять ліг.

– Якщо будемо всю ніч відпочивати, а ті не затримуватимуться, нам їх вже не наздогнати, – сказав Леголас.

– Ну, без перепочинку навіть орки навряд чи обійдуться, – заперечив Гімлі.

– Орка не люблять виходити на відкритий простір при денному світлі, але ж нині насмілились! Тим паче не витрачатимуть вони ніч на відпочинок...

– А як ми вночі знайдемо сліди?

– Вони ведуть прямо на північ, досі нікуди не відхилялися, – наполягав Леголас.

– Припустимо, я зумів би знайти слід і вночі, – сказав Арагорн. – Але якщо все ж таки ми розминемося або згряя надумає кудись завернути, повернення до стежини забере набагато більше часу. Хоча, наскільки я розумію, орки Білої Руки взяли верх та ведуть компанію до Ізенгарда.

– Було б необачно покладатися на це, – зауважив Гімлі. – Невже в темряві ми знайшли б застібку Піна?

– Та, мабуть, після цього випадку орки подвоїли пильність, – сказав Леголас. – А полонені напевне виснажені. Вони не намагатимуться втекти, доки не сподіваються на допомогу. Як саме допоможемо, гадати рано, снершу їх наздогнати треба...

– Послухайте-но, – розсердився Гімлі. – Я не новачок серед мандрівників і не найслабкіший серед своїх родичів, однак і мені навряд чи вдасться добігти до Ізенгарда, не переводячи дуж У мене теж серце щемить, коли б моя воля, я б ані хвилини не чекав. Але

зараз треба перепочити...

– Куди не кинь – то все клин, – сказав Слідопит. – То що ж ми вирішуємо?

– Ти ведеш нас, – відповів Гімлі, – ти найдосвідченіший серед нас. Тобі й вирішувати.

– Серце моє рветься вперед, – сказав Леголас. – Але я тут не один. Як скаже Арагорн, нехай так і буде.

– Дарма ви на мене покладаєтесь, – похмуро промовив Арагорн. – З тих пір, як ми пропливли повз Кам'яних гігантів, що б я не вирішував, усе виходить боком...

Він довго вдивлявся в густу темряву, повертаючись на захід, на північ.

– Йти не можна, – сказав він нарешті. – З двох лих гірше – не помітити якийсь знак. Якби місяць був яскравішим [16] – тоді інша справа, але він зараз у першій чверті, сходить пізно і світить слабко.

– До того ж ще й небо вкрите хмарами, – додав Гімлі. – Шкода, що Володарка Лорієну подарувалася світильник тільки Фродо...

– Тому, хто отримав Світильник ельфів, він більше знадобиться, – сказав Арагорн. – У нього в руках доля Середзем'я. Нам випала лише мала частка великої справи. Може, ми з самого початку приречені на поразку, і мій вибір, правильний чи ні, небагато може змінити. Давайте хоча б відпочинемо як слід.

Він ліг прямо на траву й миттю заснув, уперше після ночівлі біля Тол-Брандіра. По кількох годинах він примусив себе прокинутися. До світанку було ще далеко; Гімлі міцно спав, але Леголас уже прокинувся.

– Вони дуже, дуже далеко, – стурбовано шепнув він Арагорну. Потім, нахилившись, потрусив гнома за плече:

– Вставай, Гімлі! Час іти. Слід холоне...

– Ще темно, – пробурмотів Гімлі, підводячись. – Навіть ти, Леголасе, і навіть з горба, якби тут були горби, нічого не побачиш, доки сонце не зійде.

– Боюсь, їх тепер із горба не побачиш, ані при сонці, ані при місяці...

– Коли очі безпорадні, використовуємо вуха, – сказав Арагорн. – Під орками земля стогне...

Він ліг на траву, притиснув вухо до землі й лежав так дуже довго. Гімлі стурбувався, чи не зморив бува Слідопита сон. Надходив ранок, тьмяне світло линуло зі сходу й повільно розпливалося поміж небом та землею. Коли Арагорн нарешті підвівся, друзі змогли роздивитися, як змарніло і поблідло його обличчя й яку тугу приховують очі.

– Незрозумілий, невиразний відгомін. На багато миль навколо нікого немає. Тупіт орків ледве чути. Зате чітко лунає стукіт копит – схоже, я чув його ще уві сні. Якись коні мчать на захід. Хотів би я знати; що там відбувається!

– Тоді йдемо, – сказав Леголас.

Почався третій день гонитви. Під хмарами й під сонцем, то швидким кроком, а то й бігцем рвалися друзі вперед, лише зрідка обмінюючись словом. Тривога дошкуляла їм сильніше, ніж втома. Ельфійські плащі, прийнявши колір степових трав, ховали мандрівників від чужих очей, ельфійські хлібці – маленький шматочок зазвичай з'їдали [17] на бігу – підкріплювали їхні сили, і вони подумки дякували Володарці Лорієну.

Цілий день сліди йшли прямо на північний захід. Надвечір рівнина почала слабко вигинатися; як і раніше гола, без жодного деревця, вона плавними хвилями підходила до невисоких круглих пагорбів. Сліди орків вели туди, сильніше забираючи на північ, не такі чіткі, як раніше – ґрунт тут був твердішим, а трава рідшою. Далеко зліва звивалася срібною ниткою Ентула. І ще ані душі. Щоправда, селища роханців лежали набагато далі на південь, під схилами Білих гір, але колись, як пам'ятав Арагорн, тут, у Східній марці, паслися численні табуни і цілий рік, навіть взимку, кочували пастухи, мешкаючи в наметах або куренях. Тепер край спустів, і тиша, що нависла над ним, аж ніяк не була ні мирною, ні безтурботною.

Коли заходило сонце, знов зробили зупинку. Було пройдено вже двічі по дванадцять ліг, Західна стіна зникла у далечині. На похмурому небі повис вузький серп молодика, але

світлив він ледь-ледь, і зорі тонули у хмарах.

– Скільки часу згаяно на сон і відпочинок! – скрушно сказав Леголас. – Орки летять, неначе їх сам Саурон батогом підганяє. Мабуть, вони вже дісталися до узгір'я. А якщо встигнуть заглибитися у ліс...

Гімлі стиснув зуби.

– Отже, маємо безславний кінець усіх трудів та надій...

– Надії, може, й кінець, а ось трудам кінця не видно, – сказав Арагорн. – Не повертатися ж нам! Хоча, правду кажучи, сили мої майже вичерпані. – Він окинув поглядом похмуру місцевість і додав: – Не впізнаю я цієї місцевості. Не вірю ані тиші, ані місяцю в небі. Зорі наче крейдою замазані... Чиясь лиха воля ворожить оркам, а нас оплітає неміччю.

– Я це відчув, тільки-но ми спустилися зі Стіни, – зізнався Леголас. – Отже, джерело цієї сили не позаду, а попереду.

– Саруман! – пробурмотів Арагорн. – І все ж таки він не дочекається, щоб ми завернули назад. Зараз мимохідь затримаємося, але на світанку підемо далі.

Уранці, як і завжди, першим на ногах був Леголас – якщо він взагалі спав тієї ночі. [18]

– Підйом, підйом! – вигукнув він, щоб розбудити сплячих. – Дивні дива чекають на нас за завісою лісу. Чи на біду, чи на щастя – підйом!

Арагорн і Гімлі не треба було довго вмовляти.

З кожним кроком все ясніше вимальовувався новий ланцюжок горбів. Опівдні мандрівники досягли його краю. Зелені круглі лисогори тягнулися один за одним прямо на північ. За ними миль на десять розкинулася річкова заплава; сама річка ховалася у плутанині очерету й рогозу. Біля підніжжя найближчого до півдня горба жорстка трава була витолочена широким колом.

– Тут вони зупинилися, – сказав Слідопит, роздивляючись навкруги. – Передчуття тебе не зрадило, Леголасе: вони пішли звідси тричі по дванадцять годин тому. Учора на заході сонця мали перетнути межу Фангорну.

– Це далеко? – спитав Гімлі.

– Пагорби простягаються миль на вісім, а там від гирла Ентули до лісу приблизно п'ять ліг рівною місцевістю.

– Тоді ходімо, – сказав Гімлі. – Коли ногами лічиш ліги, на серці не так важко...

І все ж таки нескінченна гонитва без надії втомила навіть гнома. Ввечері Гімлі згорбився й ледве ступав натомленими ногами. Арагорн похмуро мовчав і не відводив очей від сліду. Лише Леголас біг так само легко, ледве торкаючись трави, і пружні стебла за ним одразу ж розпрямлялися; спати він умів на ходу – розум ельфів відпочиває, поринаючи до глибин уяви, хоча люди навряд чи назвали б це сном.

Сонце вже занурювалося у вечірню імлу, коли наблизився останній пагорб – круглий, гладенький, наче облизаний. Друзі видерлися на нього – і застигли, пригнічені: вони стояли однісінькі серед безмежної пустелі, вкритої невисокими горбами, мов хвилями. На північному сході чорним гребенем вп'ялись у свинцеве небо Імлисті гори, а під ними нерівною смугою чорніли ліси.

– Переночуємо тут? – запитав Гімлі смутно. – Холодно стає...

– Північний вітер піднявся, – сказав Арагорн.

– А вранці піднімється східний, – пообіцяв Леголас. – Якщо ви втомилися – відпочинемо. Тільки не журіться! Прийде день, прийде й удача. [19]

– Ми вже тричі зустрічали новий день, а удачі щось не бачили, – буркнув Гімлі.

Вночі їм дошкуляв холод. Арагорн і Гімлі спали неспокійно, і кожного разу, прокидаючись, переконувалися, що Леголас і не збирався лягати. Тихий і задумливий, мов молодий ясень, він стояв на верхівці горба, напівголосно наспівуючи щось своєю мовою, і на чорному небосхилі одна по одній загорялись ясні зорі.

Світанок застав їх вже у дорозі. Хмари розтанули, на чистому холодному небі з'явилося бліде сонце. Східний вітер впорався з туманом. Велика країна лежала перед мандрівниками, сувора і мовчазна.

Плоскогір'я Рохан, те саме, що виднілося здалеку, коли вони пливли Андуїном, тепер замикало рівнину зі сходу. На північному сході потроху виростав ліс Фангорн, до нього лишалося ще ліг десять, а за ним Імлисті гори тонули у сизому серпанку, тільки Метадрас, білий пік, зринав над шаруватими сірими хмарами. Назустріч мандрівникам, підстрибуючи, бігла в обривистих берегах швидка світла Ентула. Слід орків тягнувся уздовж неї до Фангорну. Визначивши подумки можливий напрямок, Арагорн придивився й помітив удалині якусь рухливу смугу, немов летючу тінь хмарки на зеленій траві.

Арагорн ліг долілиць на землю й прислухався. Однак Леголас, прикривши очі тонкою долонею, вже розрізнув цілу ватагу вершників. Вони ще здавалися зовсім крихітними, але добре було помітно, як блищать проти сонця вістря списів. Там, звідки вони мчали, здіймався до неба вузький стовп чорного диму. А по степу розливалася така тиша, що Гімлі уловив, як шелестіли, зростаючи, билінки.

– Вершники! – вигукнув Арагорн, скочивши на нога. – Великий загін летить прямо сюди!

– Так, – покивав головою Леголас, – сто п'ять вершників. Волосся світле, в руках списи, веде їх високий на зріст воїн.

Арагорн посміхнувся;

– Ти вже полічив?

– Дурниці, – низав плечима Леголас. – Адже тут не більше п'яти ліг відстані.

– П'ять чи дві, – втрутився Гімлі, – вони неминуче наскочать на нас. Будемо чекати? [20]

– Почекаємо, – сказав Арагорн. – Скільки можна гнатися за вчорашнім днем! Ця кіннота могла зіткнутися з орками. Може, ми отримаємо від них які-небудь звістки.

– Або удар списом, – додав Гімлі.

– Троє коней скачуть без верхових, – сказав Леголас. – Гобітів не бачу.

– Погана новина – теж новина. Все одно зачекаємо. Друзі спустилися з вершини – там вони були занадто помітні здаля, – і присіли на темній траві, щільно загорнувшись у плащі: вітер міцнішав. Час спливав повільно. Гімлі неспокійно совався і нарешті запитав:

– Що відомо про цих людей, Арагорне? Чи не дочекаємося ми тут неминучої смерті?

– Вони гордовиті й уперті, але душі їхні не знають обману, а думки – низькості. Вони переважно неосвічені, але розумні, не пишуть книг, але співають пісень, як люди давніх часів. Так було раніше – могли й змінитися... Взагалі вони здавна тримаються боку Гондору, дарма що не родичі. Їхня найближча рідня – люди Барда з Есгарота і Беорна Чорноліського – у тих краях і донині народ такий само рослий, світловолосий. А сюди їх привів Еорл Юний... З орками тутешні мешканці не в злагоді, це напевне.

– Гандальф підозрював, що вони сплячуть данину Сауронови, – нагадав Гімлі.

– Боромир не вірив цим чуткам, і я не вірю.

– Незабаром про все дізнаємось, – примирливо сказав Леголас. – Вони вже близько.

Посвист та гортанне гикання рознеслося над степом. Вершники підганяли коней так, що земля дрижала; їхній ватажок, обігнувши підніжжя горба, помчав уздовж західного схилу до плоскогір'я, за ним низкою потяглися інші.

Коні роханців були пречудові: сильні, стрункі, боки лисніли, гриви на точених шиях майстерно заплетені. І вершники наче їм до пари – міцні, спритні, з-під простих шоломів гостро дивилися ясні очі, ляне волосся звивалося над плечима. Кожен тримав у руці ясеновий довгий спис, мальовані щити висіли за спинами, мечі на поясах, тонкі сталеві кольчуги сягали колін.

Вони промчали чвалом, по двоє в ряд; і хоча раз у раз, підводячись на стременах, озиралися на всі боки, так і не [21] помітили трьох чужинців. Останні вершники вже покидали улоговину, коли Арагорн підвівся на весь зріст і крикнув:

– Гей, славетні роханці, що чути в північних краях?

В одну мить вершники осадили коней, розвернулися дугою й злетіли на горб. Мандрівники опинилися всередині кола, яке швидко стискалось.

Хто знав, чим скінчиться зустріч? Коло наїжачилося списками. Роханець величезного

зросту, у шоломі з білою китицею з кінського хвоста, посунувся з ряду так, що вістря його списа ледве не торкалося грудей Арагорна. Але Слідопит не ворухнувся.

– Хто ви такі та чого вам треба в наших землях? – запитав високий воїн загальною мовою. Його вимова відразу нагадала друзям гондорця Боромира.

– Мене називають Блукачем, – відповів Арагорн. – Я йду з півночі. Полюю на орків.

Вершник спішився, кивком покликав одного з воїнів, віддав йому списа, а сам, вийнявши меч, став проти Арагорна, придивляючись до нього пильно й не без подиву.

– Я було прийняв тебе самого за орка, – промовив він по хвилині. – Погано ж ти знаєш свою дичину, якщо полюєш на неї з голими руками! Тут нещодавно з'явилась згряя – численна, люта й до зубів озброєна. Якби ти наздогнав їх – вони стали б ловчими, а ти – легкою для них здобиччю. Стосовно твого імені, Блукаче... – роханець подивився Слідопитові прямо в очі, – такому, як ти, подібне прізвисько не личить. Й одяг у тебе дивний. Де ти ховався? Як сталося, що ми тебе не помітили? Може, ви ельфи?

– Ельф серед нас лише один – ось він, Леголас із Чорнолісся. Однак ми відвідали Лорієн, і від його Володарки отримали як дарунок ці плащі.

Ватажок роханців здивовано підняв брови.

– Невже Королева ще мешкає у Золотому Лісі? Кажуть, мало кому щастить вихопитися живим з її сітей. Але якщо вона до вас прихильно ставиться, то й ви теж чаклуни... – він круто обернувся до Леголаса та Гімлі й холодно додав: – А ви чому не озиваєтесь, мовчуні?

Гімлі підхопився, міцно уперся ногами в землю, поклав руку на топорище, його чорні оченята спалахнули гнівом. [22]

– Скажи-но мені своє ім'я, ватажку вершників, тоді й я назву своє, та ще й додам дещо!

Роханець зміряв гнома поглядом зверху вниз:

– За нашими звичаями прибулець має називатися першим. Але якщо хочеш, знай: я – Еомер, син Еомунда, третій маркграф Рохану.

– Тоді, Еомере, сине Еомунда, вислухай-но гнома Гімлі, сина Глоїна: не кидай необачно слова на вітер! Не зводи наклеп на пані, прекраснішої за яку немає! Бачу я, бідний ти на розум, тільки це й може тебе вибачити!

Обличчя Еомера потемніло; роханці з грізним ремствуванням підступили впритул до прибульців.

– Гей, пане гном! Хоча ти й не набагато вищий за траву, я відріжу тобі бороду разом з головою!

Леголас невловимо швидким рухом вихопив стрілу, натягнув лук:

– Гімлі тут не сам! Бережись! Ти загинеш раніше, ніж опустиш меч!

Еомер все ж таки замахнувся; справа йшла до поганого кінця, але Арагорн, здійнявши руку, зробив крок уперед і розвів сперечальників.

– Зачекай, Еомере! Ми не приховуємо підступних задумів, не бажаємо лиха ані людям, ані табунам Рохану. Гнів моїх товаришів має свої підстави. Чи не вислухаєш, перш ніж рубати?

Еомер кинув меч до піхов.

– Добре, кажи. Але чужинцям на землях Рохану не слід поводитися так зарозуміло. Перш за все назви своє справжнє ім'я.

– Спочатку я повинен знати, кому ти служиш: чи ти супротивник Сауранові, володареві Мордору, чи його прихильник.

– Я служу лише своєму ярлу – Теодену, сину Тенгила. Чорному Володарю ми не служимо, але й не ворогуємо з ним. Якщо ви ховаєтесь від нього, вам краще залишити нашу країну. Неспокій на кордонах зростає, а ми бажаємо зберегти свою волю й жити, як жили раніше, не підкоряючись чужим господарям, добрим чи лихим. За кращих часів нікому не доводилося скаржитись на брак нашої гостинності, нині ж непрохані гості не знайдуть доброго прийому. Тепер кажи! Хто ви? Кому служите? За чий наказом переслідуєте орків? [23]

– Я не служу нікому, – відповів Арагорн. – Але слуг Саурана переслідую всюди, куди б

не привели їхні сліди. Звички орків я знаю краще за багатьох, а полюю з голими руками тому, що іншого виходу в мене немає. Викрадено двох наших товаришів. У таких випадках, не маючи коня, людина йде пішки, а якщо й перелічує ворогів, то тільки вістря меча. А меча я маю!

Він різко відкинув плащ за плечі. Блиснули ельфійські піхви, клинок Андрила сяйнув, як сонячне проміння.

– Елендогі – ось мій бойовий заклик. Я Арагорн, син Арахорна, звать мене також Елессаром Ельфійським, Дунаданом, спадкоємцем Ісілдурі, сина Еленділа, володаря Гондору. Ти бачиш його меч, колись зламаний, а нині викуваний знову. Чи допоможеш мені, чи заступиш дорогу? Обирай!

Гімлі й Леголас ще не бачили Слідопита у такому стані. Він наче виріс, а обличчя його, сповнене сили й величі, раптом нагадало обличчя Кам'яних гігантів. Леголасу навіть здалося, що над головою Арагорна яскраво сяє обруч невидимої корони.

Еомер відступив, пиха в його погляді змінилася на глибоку шану.

– Дивні часи, – пробурмотів він. – Сни оживають, втілені легенди зростають з трави...

Вголос він зауважив, звертаючись до Арагорна:

– Що ж означає твоя поява? Ти чув про темні пророкування? Через них Боромир, син Денетора, вирушив у дальню путь, але кінь, що був йому подарований, повернувся без вершника. Які ж знамення долі несеш ти з півночі?

– Знамення важкого вибору, – сказав Арагорн. – Передай Теодену, сину Тенгила: на нього чекає відкрита війна або під рукою Саурона, або проти нього. Нікому не доведеться нині жити так, як раніше, і мало хто зможе зберегти свої надбання. Але про це згодом. А доки ми ще не позбулися лиха, мені самому потрібна допомога або хоча б порада. Я вже казав тобі, що ми переслідуюмо орків...

– Можеш перервати гонитву. Орків ми винищили.

– А наші друзі?

– Ми не зустріли нікого, крім орків.

– Дивно, дуже дивно... А серед вбитих? Вони маленькі на зріст, ви могли прийняти їх за дітей, взуття вони не носять, а плащі в них такі самі, як у нас. [24]

– Не було там ані гномів, ані дітей. Ми перелічили вбитих, забрали зброю і всю здобич, а потім склали трупи й підпалили, як велить звичай. Бачиш, наше багаття ще димить.

– Вони не гноми і не діти, – втрутився Гімлі, – Вони гобіти.

– Гобіти? – перепитав Еомер. – Існує й таке плем'я? Вперше чую! Дивне ім'я...

– Дивне ім'я дивного народця, – підтвердив Гімлі. – Але ці двоє дорогі нам, У пророкуванні, яке збентежило намісника Мінас-Тіріта, згадуються напіврослики. Так ось – це й є гобіти.

Воїн, що тримав спис Еомера, презирливо розсміявся:

– Напіврослики! Та про них розповідають старі казки, принесені з півночі! Схоже, ми випадково завітали до країни чудес... Чи ми все ж таки стоїмо на твердій землі?

– Це як подивитися, – сказав Арагорн. – Ми, що живемо нині, можемо стати казкою для нащадків. Стій, якщо хочеш, на твердій землі. Тільки на ній теж немало див, хоча ти й проходиш повз них, не помічаючи...

Воїн удав, ніби не почув слів Арагорна. Звертаючись до Еомера, він сердито кинув:

– Навіщо гаяти час на пусті балачки? Нам треба поспішати, веди нас. А цих диваків з їх недоладними байками залишимо тут? Чи зв'язати їх і привезти ярлу?

– Мовчи, Еотайне! – суворо обірвав його Еомер, переходячи на свою рідну мову. – Я повинен поговорити з ними сам. Збирайтеся вниз на стежці. Коли повернусь, рушимо до Ентули.

Бурмочучи незадоволено до себе, Еотайн відійшов і передав наказ. Загін почав спускатися з горба; незабаром Еомер залишився наодинці з трьома Хранителями.

– Твої слова, Арагорне, звучать дивно, хоча я певен, що ти не брешеш. Ми, роханці, самі ніколи не брешемо, але й обдурити нас нелегко. І все ж ти сказав не всю правду. А як я

можу, не знаючи твоїх справжніх намірів, зробити вірний вибір?

– Я пішов з Імладриса – ось тобі ще одне легендарне ім'я! – багато тижнів тому, – сказав Арагорн. – Зі мною був Боромир, лицар Мінас-Тіріта. Я збирався супроводжувати сина Денетора до його рідного міста й допомогти їм проти Саурона. Інші мої супутники мали свої наміри, [25]але докладніше розповісти тобі про них я не маю права. Проводирем нашим був Гандальф Сірий.

– Гандальф! – вигукнув Еомер. – Гандальфа Сірого ми знаємо. Повинен тебе застерегти: його ім'я не служитиме надалі ключем до прихильності ярла. Гандальф гостював у нас неодноразово, і кожного разу без запрошення, то тричі на рік, то надовго щезав. І завжди його прибуття провіщало дивовижні події; дехто стверджує, нібито він приносить нещастя. І справді, нещодавно, взимку, щойно він нас залишив, настали нечувані біди. Почалися чвари з Саруманом. Ми ж бо вважали його своїм другом, а Гандальф попереджував, що Ізенгард ретельно готується до війни, а Саруман таємно кує лихо. Гандальф начебто ледве від нього врятувався і просив Теодена допомогти. Ярл не бажав нічого чути, і маг пішов собі, узявши кращого скакуна зі стаєнь ярла, Тінебора – це прямий нащадок коня, що служив Еорлу Юному; той умів розмовляти людською мовою, і Тінебор не гірший – їздити на такому личить лише володарям Рохану. Щоправда, тиждень тому Тінебор повернувся, але гнів ярла ще зріс – кінь здичавів і нікого до себе не підпускає...

– Гандальф вимушений був розстатися з конем далеко на півночі. Та ніколи вже не доведеться старому магу сісти в сідло. Безодня Морії поглинула Гандальфа назавжди...

– Печальна новина, – спохмурнів Еомер. – Печальна для мене і для багатьох, але не для всіх – ти переконаєшся в цьому, коли навідаєшся до двору.

– Ніхто з вас ще цілком не збагнув, який це страшний удар, – сказав Арагорн. – Його наслідки ви відчуєте дуже швидко. Мені ж довелося замінити того, кого неможливо замінити, – вести загін довгим шляхом з Морії. Ми йшли через Лоріен – край, про який тобі варто було б довідатись більше, перш ніж судити. Звідти Великою Рікою ми спустилися до водоспадів Раурос, і там від рук тих самих орків, яких ви нині розгромили, загинув у бою Боромир, син Денетора.

– Що за вісті, Арагорне, одна страшніша за іншу! – гірко вигукнув Еомер. – Без Боромира буде важко і Мінас-Тіріту, і Рохану. Відважний, стійкий був лицар... Він рідко відвідував Рохан, у нього вистачало справ на східних кордонах, але я знав його... Він був схожий скоріше на палких нащадків Еорла, ніж на поважних мужів Гондору. І без сумніву, став би великим правителем, якби дочекався своєї [26] черги і прийняв владу... Чому ж нас не повідомили з Гондору? Чи давно сталося нещастя?

– Сьогодні мине чотири дні. Ми залишили Тол-Брандір надвечір того ж дня, коли він загинув.

– Пішки? – не повірив Еомер.

– Як бачиш.

Еомер не зумів приховати захоплення.

– Блукач – надто скромне прізвисько для тебе, сине Арахорна! Я б скоріше прозвав тебе Літуном! Про вас слід складати пісні! За неповних чотири доби відміряти ногами сорок п'ять ліг! Недарма вважають славетним рід Еленділа. Ну, а тепер скажи, чого чекаєш від мене. Я повинен терміново повертатися до Теодена. В присутності своїх дружинників я обачливо обирав слова, але не брехав тобі: ми не воюємо з Мордором відкрито. Війна підступає все ближче, та й при дворі нині в силі нікчемні радники... Ми не розірвемо старовинний союз з Гондором, і якщо той прийме виклик, нам не годиться відставати. Так говорю я і так думають всі, хто заодно зі мною. Ярл довірив мені Східну марку Рохану; я звелів пастухам відвести табуни за Ентулу, а тут лишилися тільки сторожові застави та розвідники.

– Отже, данину Саурону ви не платите? – запитав Гімлі.

– І ніколи не платили, – гордовито відповів Еомер. – Хто ж так старанно розповсюджує цю огидну брехню? Кілька років тому Чорний Володар хотів купити наших коней і

пропонував добру ціну. Ми відмовилися – наші коні не для лихих справ. Тоді він наслав орків, і ті почали грабувати, що під лапу попаде, а охочіше за все захоплювали вороних коней – у нас їх тепер майже не лишилося. За це ми орків і ненавидимо. Але найбільше клопоту нам завдає Саруман – третій місяць ми не виходимо з боїв. Саруман прийняв на службу й орків, і вовкулаків, перекрив Ворота Рохану, – ми тепер затиснуті, наче у кліщах, між ворогами на сході й на заході. А боротися із Саруманом важко – чаклун він вправний, всемогутній, вміє навіть перевертлюватися. Кажуть, він приймає вигляд старця в плащі з каптуром і дуже нагадує Гандальфа. Шпигуни Сарумана ухитряються вислизати від нас, стерв'ятники кружляють в нашому небі... Не знаю, чим це скінчиться, душу мені крають недобрі передчуття. У Сарумана є прихильники не лише в Ізенгарді. На Золотому дворі ти це [27] бдразу відчуєш. Ось тільки чи схочеш там побувати? Чи я даремно бавлю себе надією, що доля прислала тебе на допомогу в час скрути і сумнівів?

– Як тільки зможу, відвідаю Теодена, – пообіцяв Арагорн.

– Тоді їдьмо зараз, – запропонував Еомер. – Нащадок Еленділа буде достойним соратником для Еорлінгів; Саме зараз на полях Західної марки йде битва; найімовірніше ми програємо. Зізнаюся тобі – на цю вилазку я відважився без дозволу ярла, стольне місто лишилося майже без охорони. Я не міг інакше! Мені доповіли, що два дні тому зграя орків спустилася зі Східної стіни і деякі з них мають на щитах знак Сарумана. Невже Ортханк і Чорна вежа вже діють разом? Цього я побоююся найбільше... Тоді я взяв своїх власних дружинників, ми відігнали орків до Лісу ентів, Оточили й учора на світанку атакували. Я втратив п'ятнадцять вершників та дюжину коней. Зграя виявилася численнішою, ніж я гадав – до них, судячи зі знайдених слідів, надійшло підкріплення з-за Андуїну. Там були орки Білої Руки – найхитріші й найжорсткіші. Втім, ми їх дощенту розгромили, хоча й затримались через це. А тепер на нас чекають. їдьмо з нами. Ти бачив, у нас є вільні коні. Знайдеться досить роботи для твого меча. Знадобиться й сокира Гімлі, й стріли Леголаса, якщо твої друзі великодушно вибачать мені невірне судження про Лісову Королеву. Я лише повторював розповсюджені чутки, і охоче виправлю помилку, якщо ви мені поясните, як це зробити.

– Спасибі на доброму слові, – сказав Арагорн. – Щиро хотів би піти з тобою, але не можу припинити пошуки, доки надію не втрачено.

– Надії немає. На північній межі тобі їх не знайти.

– Ніяких доказів їхньої загибелі ми поки що не знайшли!

– Куди ж вони могли подітися?

– Не знаю. Я було подумав, що вони загинули в безладі й згоріли разом з трупами орків. А може, їх встигли затягти до лісу раніше, ніж твої люди оточили зграю. Чи певен ти, що з розставлених сітей ніхто не вислизнув?

– Можу заприсягтися – жодна душа не вислизнула з тієї хвилини, як ми їх вистежили. Ми вийшли до узлісся раніше за орків, а потім через оточення пройшов би хіба що ельф, який знається на чарах... [28]

– У гобітів такі самі плащі, як у нас, – заперечив Арагорн. – Але ж ти при денному світлі проїхав лоруч і не помітив нас!

– Вірно, – визнав Еомер. – Вже не знаю, що й казати... Оце так справи! Ельф разом з гномом блукає степами Рохану. Людина зустрічає Лісову Королеву і стоїть переді мною жива-здорова. Меч, що був зламаний раніше, ніж батьки наших батьків оселилися на цих землях, знову готовий до бою... Чи легко збагнути, як слід поводитись у такі дивні часи!

– І в дивні, і в звичайні відомо, як слід поводитись. Добро й зло місцями не міняються, вони так і лишаються добром і злом – і для людей, і для ельфів, і для гномів. Не лише в Золотому Лісі Лорієну, але й вдома інколи нам доводиться вибирати...

– Так воно й є, Арагорне. Я тобі вірю. Та й сам я давно вже обрав свій шлях. Але я не вільний у своїх вчинках. Наші закони забороняють чужинцям без провідників переходити через володіння ярла, якщо він сам не дасть особливого дозволу. Зараз цієї заборони дотримуються дуже суворо. Я пропонував вам добровільно йти слідом за мною – ви

відмовилися. А нападати на трьох зі своєю сотнею мені сумління не дозволяє...

– Не думаю, що ваші закони стосуються мого випадку, – сказав Арагорн. – До того ж я не зовсім чужий. Я бував у Рохані неодноразово, бився у ваших лавах, хоча й під іншим іменем. Знав я твого батька, Еомунда, розмовляв і з Теоденом, сином Тенгила. Це нечувано, щоб шляхетний воїн і маркграф Рохану силою перешкоджав таким намірам, як наші! Мій обов'язок ясний, і я його виконаю. А ти, сине Еомунда, вирішуй: допомбжи нам або хоча б не зазіхай на нашу волю. Якщо ж боїшся порушити закон – не нарікай, коли кількість захисників ваших кордонів зменшиться...

Ще трохи повагавшись, Еомер сказав:

– Для нас обох час дорогий. Дружиш кортить вирушити у зворотну путь, а твої надії щогодини згасають. Ви підете звідси, куди захочете. Я позичу вам коней. Тільки з одною умовою: коли так чи інакше скінчиш своє полювання, прошу відвідати садибу Медусельд у Едорасі, де нині перебуває Теоден. Тільки так ти доведеш ярлу, що [29] я вчинив правильно. Від тебе залежатиме моє добре ім'я, а може, й життя. Не підведи мене!

– Не підведу, – твердо сказав Арагорн.

Дуже здивувались воїни Еомера, коли він наказав віддати зайвих коней чужинцям; багато хто недовірливо поглядав спідлоба, але лише Еотайн насмілювався висловитись:

– Може, й варто дати коня цьому достойному пану, якщо він належить до народу Гондору. Але ж хіба це можливо, щоб на роханських скакунах гарцювали гноми!

– Можеш не турбуватися, – пирхнув Гімлі. – Краще бігти всю дорогу своїми ногами, ніж дертися на це чудовисько, навіть якби ти мене попрохав, а тим більше, якщо тобі його шкода!

– Якщо не хочеш нас затримати, Гімлі, доведеться погодитися, – вгамував його Леголас. – Не страждай, друже мій, сідай зі мною – так краще за все. Не тобі довірять коня й не ти за нього відповідатимеш!

Арагорнові привели міцного чубарого жеребця; Слідопит, не вагаючись, впевнено скочив у сідло.

– Його звать Хасуфель, Міцне копито, – сказав Еомер. – Він вірно служив загиблому Гарульфові, служитиме й тобі.

Леголасу дістався Арод, тонконогий, норовистий і полохливий. Ельф, незважаючи на це, попросив зняти з Арода й сідло, й вуздечку.

– Мені це ні до чого!

Як не дивно, Арод не тільки безбоязно підпустив до себе нового хазяїна, але й став з першого ж слова підкорятися кожному його бажанню. Роханські вершники дивились на це з великим захопленням, бо не знали, що ельфи зуміють поладити з будь-якою твариною, аби вона мала чуйне серце. Коли ж на спину Арода підсадили Гімлі, гном одразу міцно вчепився у пояс друга – йому було так само незатишно, як колись Сему Гемджи в лорієнському човні.

– Щасливої дороги вам! – побажав Еомер. – Нехай ваші друзі знайдуться! Повертайтеся швидше, влаштуємо розвагу нашим мечам!

– Я повернусь, – сказав Арагорн.

– І я повернусь, – заявив Гімлі. – Ми не закінчили розмови про Королеву Лісу. Я ще повчу тебе ввічливості!

– Подивимось, – посміхнувся Еомер. – Після всіх нинішніх див я вже не здивуюсь, якщо гном побажає своєю [30] сокиркою вбити мені в голову повагу до прекрасних дам... Але спочатку повернися живий!

На цьому вони розсталися. Відмінно бігли роханські коні: озирнувшись через якусь чверть години, Гімлі вже ледве міг розрізнити загін Еомера на обрії. Арагорн не озирався; пригинаючись до шиї Хасуфеля, він слідкував за стежиною. Орки, як і казав Еомер, витоптали цілий тракт уздовж Ентули. На половині шляху до лісу Слідопит зупинив коня й попередив друзів:

– Роханці пройшли слідом за орками, сліди стерто. Схоже, звідси ніхто до Андуїна не повертав. Але орки вже знали, бачили гонитву – могли спробувати як-небудь позбутися

полонених, приховати їх... їдьмо повільніше, зараз треба бути наготові.

Погода почала псуватися. З плоскогір'я Рохан насунулися важкі сиві хмари. Сонце прикрив сірий серпанок. Спонуціло. Ліс Фангорн наближався й чорнів усе виразніше. Сліди, як і раніше, ніде не розгалужувались, зате стали зустрічатися вбиті орки: тонкі стріли з білим оперенням прошили їхні спини й горлянки.

На узліссі мандрівників зустріло свіже згарище – вугілля було ще гаряче й димилося. Неподалік виднілася купа шоломів, дротиків, пробитих щитів, зламаних ятаганів. Посеред купи на кілку стирчала голова гобліна; на пом'ятому шоломі ще можна було розрізнити знак Білої Руки. Трохи далі, там, де Ентула витікала з лісу, височів свіжо-насіпаний курган. Його вкривали смуги дерну, а на верхів'ї були встромлені колом п'ятнадцять списів.

До ночі трійця встигла обстежити всю околицю, але даремно: Меррі та Пін зникли без сліду.

– Більше нічого не поробиш, – зажурився Гімлі. – Відтоді, як ми вийшли з Причальної Бухти, з усіма загадками с'як-так впоралися, а тепер... Мабуть, згоріли кісточки наших гобітів разом з нікчемними гоблінами. Що ми скажемо Фродо, якщо доведеться? Як погано буде старому Більбо у Рівенделлі... Недарма Елронд не хотів відпускати юнаків з нами!

– Гандальф мав іншу думку, – нагадав Леголас.

– Гандальф збирався дійти до кінця, а сам загинув першим, – не завжди, схоже, його пророкування здійснюються... [31]

– Він не обіцяв безпеки ані собі, ані іншим, – сказав Арагорн. – Існують такі справи, які легше почати, ніж відкласти, навіть коли ризикуєш головою. Піти звідси ми встигнемо й завтра Все одно доведеться чекати світанку...

Віддалившись від побоїща, вони розташувались на ніч під корячкуватим старим каштаном; на ньому збереглося ще осіннє листя, широке, іржаве, наче висохлі долоні з розчепіреними пальцями. Гілля каштана болісно поскрипувало під поривами нічного вітру. Гімлі трусило, мов у йрошрніці, а зігрітися не було чим – вони узяли з собою кожен лише по одній ковдрі.

– Давайте розпалимо багаття, – не витримав гном. – Хай це навіть небезпечно! Хай собі орки злітаються, мов мушва на свічку!

– Якщо бідолашні гобіти блукають лісом, вогонь вказав би їм вірний шлях, – підтримав гнома Леголас.

– А заразом й усілякій погані, – сказав Арагорн. – Звідси недалеко до володінь Сарумана. І потім, наскільки я знаю, в межах Фангорна небезпечно рубати дерева.

– Роханці нещодавно палили величезне багаття, – наполягав Гімлі, – онде, поглянь, скільки нарубали дров. А потім провели тут усю ніч, і ніхто їх не чіпав.

– їх було багато, і гнів Фангорна їм не страшний – вони рідко тут бувають, а глибше взагалі не зазирають. Нам же неодмінно доведеться заглибитися. Краще будемо обережними. Не чіпай хоча б живі дерева.

– Не буду, – пообіцяв Гімлі. – Тут лишилося достатньо поління, та ще скільки хмизу...

Гном заходився збирати сухе ломаччя, складати, розводити вогонь. Арагорн, притулившись до стовбура каштана, поринув у роздуми. Леголас стурбовано блукав галявиною, пильно прислухаючись до невиразних голосів ночі. Коли Гімлі висік іскру й полум'я весело затріщало, всі троє сіли навколо вогню і прикрили плащами світлий круг. Листя каштана зашурхотіло сильніше. Леголас підвів голову, придивився:

– Дивіться! Дерево гріється!

Можливо, то було лише оманливе ворущіння тіней, але всім здалося, наче каштан тягнеться до багаття, згинає стовбур, нахилиючись нижче; брунатні листки жорстко терлися один об одного, немов зашкарублі долоні змерзлого мандрівника. [32]

Віддалені дерева стояли нерухомо понуро обмірковуючи якісь свої незбагненні справи. В їхній присутності було незручно порушувати тишу. І все ж таки Леголас запитав:

– Келеборн застерігав нас, щоб не заходили далеко в цей ліс. Чи не знаєш чому, Арагорне? Чи знав про це Боромир?

– У Гондорі люди розповідають різне. Я вважав би все казками, що каламутять розум людей звідтоді, як втрачено справжню мудрість, якби не застереження Келебор-на. Я саме зараз обмірковував, скільки тут правди, а скільки забобонів... Але якщо ти, лісовий ельф, нічого не знаєш, то чим я можу тобі допомогти?

– Ти більше за мене блукав світом. У нас про Фангорн не згадують, тільки співають про онодримів, що колись мешкали тут – люди зуть їх ентами. Фангорн – стародавня пуша, навіть за нашим відліком часу.

– Так, він ровесник Старого Лісу за Могильниками. Елронд казав, ці ліси – залишки Первісного Лісу, де мандрували Первонароджені, коли людські племена ще не прокинулися. Але Фангорн свої тасмниці оберігає, про них я нічого не знаю.

– А я й знати не хочу, – вставив Гімлі. – Які б не були тутешні мешканці, від моєї допитливості вони не постраждають!

Перш ніж лягати спати, тягли жереб, кому вартувати. Перша черга випала Гімлі; Арагорн і Леголас лягли. Засинаючи, Слідопит пробурмотів:

– Пам'ятай, Гімлі, не рубай, не ламай живі дерева. По хмиз теж далеко не ходи. Коли щось трапиться – буди мене...

Він загорнувся у ковдру й заснув. Леголас лежав з відкритими очима – розкинувши руки, сплітаючи нічну яву з глибоким сном, як це вміють усі ельфи. Гімлі влаштувався біля вогню, задумливо погладжуючи лезо своєї сокири. Шелестіло листя, більше ніщо не порушувало нічної тиші. І все ж чомусь Гімлі закортіло озирнутися.

Там, де світло зливалося з навколишньою темрявою, гному привиділася постать згорбленого старця з патерицею, у плащі та широкому капелюсі, глибоко насуненому на чоло. Гімлі підскочив, хотів крикнути, але горло перехопило; гном у збентеженні відсахнувся, хруснула гілка. Розбуджені цим звуком, Арагорн і Леголас вп'ялися очима у загадкове видіння. Старець не видав ані звуку, не поворухнувся. [33]

– Що вам потрібно, дідусю? – запитав Арагорн. – Якщо змерзли – підійдіть, погрійтеся.

Арагорн зробив крок уперед, але старець вже зник, мов розчинився у темряві. Шукати його було б зайвою працею – місяць сховався, ніч була чорна, мов смола. І цю смоляну темряву розпороло заливчасте іржання.

– Коні! – шалено крикнув Леголас. – Тримайте коней!

Але Хасуфель і Арод вже зірвалися з прив'язі і помчали невідомо куди. Як грім серед ясного неба – залишитися без коней перед лицем Фангорна, далеко від населених місць... Іржання й пирхання завмерли, віддалилися, і знову тільки вітер шурхотів мертвим листям.

– Отже, коней ми втратили, – підбив підсумки Арагорн. – Нам їх не знайти, хіба що самі повернуться. Доведеться якось обійтися. Добре хоч ноги ще при нас...

– Нога! – вигукнув Гімлі. – Понести нас вони здатні, але нагодувати...

Він підкинув хмизу й посунувся до вогню.

– А вдень навіть чути не хотів про їзду верхи, – засміявся Леголас. – З тебе ще вийде чудовий наїзник!

– Чи буде ще можливість для цього? – пробурмотів Гімлі. – Коли хочете знати, що я думаю, так ось: усе це штуки Сарумана. Пам'ятаєте, Еомер розповідав – той тиняється тутешніми краями в плащі з каптуром. Це він поцупив коней або просто налякав. У добрячу халепу вскочили! Запам'ятайте мої слова – це тільки початок!

– Твої слова я запам'ятаю, – сказав Арагорн. – А ось ти забудь: у нашого дідуса на голові був капелюх, а не каптур. Дочекаємося ранку, а там побачимо. Я стану на варті, а ти лягай, Гімлі. Мені однаково більше не заснути, я поки трохи поміркую.

Арагорна змінив Леголас, потім знову настала черга Гімлі. Але до самого ранку нічого більше не трапилось. Невідомий дідусь не з'являвся, роханські коні не повернулися.

Розділ 3 ДОБЛЕСНІ УРУК-ХАЇ

Піна мучили кошмари: він чув свій власний слабкий крик «Фродо, Фродо!», ім'я лунало в темних підземеллях, але замість доброго старого друга з темряви ширилися перекривлені потвори і тешилася волохаті лапи. Де ж Фродо, де Меррі? [34]

Холодний вітер дихнув у обличчя. Пін оговтався. Наставав непогожий вечір, і дійсність здалася анітрохи не кращою за сон. Пін лежав на землі, руки, коліна й щиколотки його були міцно зв'язані; поруч – Меррі, жовтувато-блідий, з головою, обмотаною брудним ганчір'ям. А навкруги кишіли орки. Вони сиділи, стояли, вешталися туди-сюди – багато орків, ціла банда. Пін спробував склеїти уривки спогадів. Вони з Меррі побігли до лісу... Навіщо? Чому вони мчали, мов навіжені, з відчайдушним криком і не слухаючись Блукача? І як їм пощастило викотитися саме під ноги оркам? Ті заверещали, але битися не поспішали, хоча Меррі рубався з ними щосили. Добрий, відважний Меррі... Потім їх розшукав Боромир. Він примусив орків прийняти бій, багатьох повбивав, інші порозбігалися. Тоді вони втрюх кинулися до ріки, але не встигли зробити й десяти кроків – вороги знову напали, тепер уже всім гуртом, і серед них з'явилися величезні гобліни дивної породи. Стріли посипалися дощем, і всі цілили в Боромира. Лицар затрубив у свій ріг, луна прокотилася лісом, орки одразу ж боязливо відступили; але на заклик ніхто не відгукнувся, і вороги з потроєною люттю навалилися втретє. Останнє, що закарбувалось у пам'яті Піна, був Боромир: він осідав на землю, і чорна стріла тремтіла в його грудях. А потім – морок, темрява...

«Мабуть, мені дали палицею по голові, - подумав Пін. – А Меррі, здається, ще гірше довелося... Що ж сталося з Боромиром? І чому нас не вбили? Де ми? Куди нас тягнуть?»

Він не мав нікого, щоб спитати, і не було звідки чекати на відповідь. Пін тремтів від холоду і počував себе зовсім розбитим.

«Адже ж не хотів Елронд нас відпускати! Дарма Гандальф його переконав... Ну, навіщо я згодився? Пасажир! Ні, гірше – зайвий вантаж. І вкрали мене, як торбу з мотлохом... Хоч би Блукач або хтось з наших відшукав би нас та визволив! Та чи можна на це сподіватися? Це ж всупереч усім планам. Доведеться, мабуть, визволятися самотужки...»

Пін спробував трохи підвестися. Один з орків поруч загоготав:

– Куди, куди, друже? Лежи спокійно, доки дозволяють. Відпочивай, недоростку, незабаром задамо твоїм ніжкам роботу, ще пожалкуєш, що не безногим народився! [35]

Розмовляв він загальною мовою, але знайомі слова звучали в нього гугняво й надто огидно.

– Ех, дали б мені розважитися, ти взагалі б пожалкував, що на світ народився, – підхопив інший орк. – Ти б у мене щуром запищав, малюче!

Орк посунувся до Піна, ощирих жовті ікла, повертів довгим вищербленим ножом.

– Лежи спокійно, недолюдку, або я тебе цією штучкою залоскочу, – прошипів він. – Раджу не нагадувати мені про свою присутність, бо я ж можу ненароком забути наказ!

Звернувшись до свого напарника, орк кинув з люттю:

– Сто болячок у бік сарумановим підлабузникам! Уг-лук у багронк пушдуг Саруман-глоб бубхош скар...

Він довго ще лаявся своїм скрипучим наріччям. Переляканий Пін прикинув, хоча нога й руки боліли йому все сильніше, а в спину вп'ялося каміння. Щоб хоч якось відво-ліктися від болю, він став прислухатися. Між орками йшла суперечка. Кожен вирішував по-своєму, що робити далі, яким шляхом йти та як вчинити з полоненими. Їхня мова завжди звучить злостиво й брутально, а зараз вони ще й сварилися. У загоні були орки різних порід, їм доводилося спілкуватися загальною мовою, і Пін майже все розумів.

– Щоб впоратися з ними, як вони того варті, час потрібен! – кричав один. – А ми поспішаємо!

– Ач, вигадав! – гугнявив інший. – Та порізати їх нашвидкуруч, справи на хвилину! Бо якщо ми поспішаємо, навіщо з недоростками воловодитись?

– Є наказ, – втрутився третій голос, хрипкий і низький. – «Усіх вбити, недомірків узяти

живцем та доставити не гаючи часу». Чи не ясно сказано?

– Та кому вони потрібні! – заволав одразу цілий хор. – Чи, може, ці потвори годяться для особливих розваг?

– Ні, я чув, вони знають воєнну таємницю ельфів. Їх допитуватимуть.

– Воєнну таємницю? А чому б нам самим не скористатися? Обшукаймо їх та відберемо...

– Дуже цікава думка, – глузливо зазначив голос, не такий грубий, як інші, але ще мерзотніший. – Обшукати, кажеш? Я повідомлю про тебе кого слід! Обшукувати полонених заборонено! Ось такий вам від мене наказ!

– І від мене, – втрутився попередній хрипкий бас. – Сказано: живцем і з усім, що на них є. Всім ясно? [36]

– А ти нам не укажчик! – вигукнув той, що першим почав суперечку. – Ми он з якої даліни, від самих печер за ними чвалаємо, нам розрахуватися за своїх треба. Заріжемо їх та й повернемося до себе на північ, нам цього давно хочеться!

– Хотіти можеш чого завгодно, – відрізав хрипун. – Але робити будеш, що я велю! Я, Углюк, тут над вами старший. І я вас поведу до Ізенгарда!

– Дозволь запитати, – перебив мерзотний, – хто править нами? Саруман чи Той, хто все бачить? Нам час повертатися до Горбурцу, тобто Барад-Дура!

– Ми б із радістю, – заволали орки наперебій. – Тільки за Ріку нам не переправитись. Нас мало, мости не візьмемо...

– Адже я переправився. Крилатий назгул чекає нас на північ звідси, на східному березі.

– Аякже, аякже! Ти собі полетиш з полоненими, загребеш у Горбурці всі нагороди та подяки, а нам тягтися пішака крізь землі Кіннотників? Дзуськи! Підемо всі разом. Тут небезпечно, не помітиш, як наскочиш на бандитів чи бунтівників...

– Правильно, треба триматися купи, – прохрипів Углюк. – Я вам, хряки ненажерливі, не довіряю. Усі ви хоробрі у себе в хліві. Якби не ми, втекли б не озираючись! Хто вбив великого лицаря? Хто захопив полонених? Ми, Урук-Хаї, слуги Сарумана Мудрого, Білої Руки, який годує нас м'ясом людей. Ми привели вас з Ізенгарда сюди, і ми ж відведемо назад, і дорогу оберемо самі. Це я вам кажу, Углюк!

– Надто багато балакаєш, – перебив мерзотний. – Сумнів маю, чи сподобається це в Горбурці. Чи не побажають там полегшити твій надто важкий тягар і зняти з плечей надто розумну голову? Та ще поцікавляться, звідки в ній такі думки. Чи не Саруман нашептав? Ким він себе вважає, якщо складає власні плани та ще тиче всім у вічі цю свою білу позначку? Вважаю, у Горбурці повірять мені, Горшнаку, коли я скажу, що Саруман з глузду з'їхав, а точніше – готує зраду. Око Володаря не дримає!

– Хряками нас обзиває! – підхопили орки. – Хробак гнойовий, невірник поганого чаклуна, що від старості збожеволів! Не людським м'ясом він вас годує, а орчим! [37]

Здійнялося вищання, гарчання, забрязкали шаблі. Пін обережно перекотився на бік: сторожі лишили полонених без нагляду й втрутилися в сварку. Напруживши очі, Пін угледів величезного чорного гобліна й зрозумів, що це Углюк. осом до носа перед ним стояв приземкуватий орк на кривих ногах, з широкими плечима й довгими, до землі, ручиськами – Горшнак. Ватажків оточив натовп. Пін здогадався, що орки з північної орди – за Горшнака. Вони тримали напоготові ножі й шаблі, але досі не наважувались пустити їх у діло.

Углюк щось прогарчав. До нього підступила дюжина гоб-лінів, таких же величезних, як він сам. Відразу ж, без передмов, Углюк махнув ятаганом – раз, другий, – і покотилися дві голови. Горшнак відскочив убік і розтанув у темряві.

Північні орки заметушилися. Один, тікаючи, перечепився через нерухоме тіло Меррі, огидно вилаявся та впав; гоблін з углюківців миттю підскочив та рубонув його. Пін упізнав вартового, який годину тому лякав його своїми жовтими іклами. Тепер він, мертвий, лежав поперек Піна, стискаючи ніж, довгий і вищерблений, як пила.

– Зброю до піхов! – скомандував Углюк. – Розважилися, та й годі. Рушаймо прямо на захід, через плоскогір'я та до лісу. Йти будемо вдень і вночі. Второпали?

«Зараз або ніколи, – подумав Пін. – Доки цей звір буде наводити порядок, в мене є час. Спробую щастя!»

Він злегка поворушив пальцями. Лезо ножа різнуло по долоні – одразу ж пішла кров, – і зісковзнуло до зап'ястка.

Північні орки бурчали, поки ще двоє незадоволених не позбулися голів; Углюк розпоряджався, репетування та лайка не вщухали. Ніхто не звертав уваги на Піна. Добре, що йому не заломили руки за спину! Він міг с'як-так їх згинати, хоча мотузка й вп'ялася в шкіру. Пін потроху зсунув з себе мертве тіло і тихцем, боячись дихати, заходився водити вузол мотузки вгору-вниз уздовж леза. Сталь була добре вигострена, мертва хватка орка не слабшала – вузол піддався, мотузка впала. Пін підхопив обрізки, скрутив подвійну вільну петлю, просунув крізь неї руки й ви-тягся нерухомо – дуже вчасно.

– Підняти полонених! – рикнув Углюк. – Тільки без дурниць! Якщо не доведете їх живцем, відповідатимете головою! [38]

Окоренкуватий орк просунув голову між зв'язаними руками Піна, закинув його за спину, наче мішок, і став до ряду. Так само прилаштували Меррі. Пін ткнувся обличчям у потилицю носія, лапи орка стиснули його лікті. Гобіт закрив очі й знову знепритомнів.

Він прийшов до тями, коли його шпурнули на тверду, кам'янисту землю. Було ледве опівночі, але вузький серп місяця вже сховався за обрієм. Банда скупчилась на гребені урвистої гори; унизу хвилями ходив білуватий туман. Десь збоку було чути плескіт води.

– Вивідувачі повернулися! – заволали прямо над вухом Піна.

– Ну, що бачили? – просипів Углюк.

– Одного-єдиного кіннотника, та й той одразу подався на захід. Шлях вільний!

– Чи надовго? Дурні! Чом його не вбили? Він усіх своїх на ноги підніме, до ранку кляті конярі про все довідаються! Ну гаразд, якщо поспішатимемо, проскочимо.

Волохата тінь Углука заступила небо над Піном.

– Ану, сідай! Моїм хлопцям набридло надриватися. На нас чекає спуск кручею, доведеться тобі попрацювати. Раджу ворухитися хутчіш! Та не галасуй і не роби спроби тікати. Впіймаємо й провчимо, назавжди про дурні жарти забудеш, а для нашого пана і такий у нагоді станеш...

Углюк розрізав мотузку на щиколотках і колінах Піна, підняв його за волосся й поставив на ноги. Пін похитнувся. Углюк знову смикнув його за волосся. Орки захихотіли. Углюк сунув Пінові в зуби флягу й примусив ковтнути якогось пекучого питва. Пін закашлявся, йому стало жарко, біль у ногах минув.

– Тепер другого, – сказав Углюк.

Рослий орк підійшов до Меррі та стусонув його ногою в бік. Меррі застогнав. Углюк поштовхом всадовив полоненого й зірвав пов'язку з його голови. Зачерпнув з видовбаної коробочки щось темне й помастив рану. Меррі зойкнув і смикнувся. Орки заплескали в долоні і радісно заверещали:

– Ліків боїться! Для нього ж стараються, а він... Гей-гей, як ми з ним розважимося!

Однак зараз їм було не до розваг. Углюк не бажав гаяти часу, а для цього потрібно було привести до нормального стану невірників. Лікування подіяло швидко. Коли Углюк силоміць влив у горло полоненого пару ковтків з фляги, [39] перерізав мотузку і підняв Меррі, той уже міг стояти, і рана йому навіть не боліла, хоча темний шрам на лобі залишився на все життя.

– Привіт, Пине, – сказав Меррі, з викликом підвівши голову. – І ти теж вирішив прогулятися? Де ж ми відпочинемо та підживимось?

– Заткни пельку! – ривкнув Углюк. – Притримай язика, не смійте базікати! А якщо хвицятися почнете, пану про все доповімо. Ось він вже вас пригостить досхочу!

Меррі й Піна повели нарізно. Банда поринула у вузьку щілину й стала спускатися до рівнини. Незабаром поранені ноги гобітів ступили на м'яку траву.

– Тепер прямо й прямо! – прокричав Углюк. – На північний захід. Лугдуш, підеш першим.

– А що робитимемо, коли сонце встане? – збентежено загомоніли північні орки.

– Йтимемо, – відрізав Углук. – А ви як думали? Лягти на травичку й зачекати, поки Біловолосі завітають до нас на бенкет?

– Нам при денному світлі погано...

– Нічого, я йтиму останнім, ви в мене як миленькі поскачете. Бігом руш, хто ще бажає побачити рідні печери. Присягаюся Білою Рукою! Ні за що більше не візьму цих гірських баранів на серйозну справу! Невже нікому було їх навчити солдатської справи? Бігом, грім та блискавка! Бігом, поки ніч!

Банда понеслася довгими стрибками. Вони не дотримувалися ніякого порядку, штовхалися, лаялись, але рухалися швидко. До кожного гобіта приставили трьох орків з довгими бичами. Пін опинився в хвості натовпу і з жахом думав, чи довго зможе витримувати цей скажений темп – у нього вже добу і ріски в роті не було. Жар лікувального питва ще давався знаки, думки гарячково крутилися, й чомусь усе ввижалося обличчя Блукача. Орки ліворуч, орки праворуч, орки позаду й навкруги... важкі чоботи затоптують сліди маленьких невзутих ніг... ой, чи зможе навіть досвідчений Слідопит розібратися?..

Шлях пішов схилом, до западини, де земля була насичена вологою і пружинила під ногами. Темні силуети губилися серед густих випаровувань.

– Гей там, попереду, уповільніть ходу! – гримнув Углук. [40]

Несподівано Піну спала на думку чудова витівка; він круто звернув, викрутився з лап охоронця та майнув у туман так стрімко, що одразу розтягся гошском на мокрій траві.

– Стій! Куди?! – заволав Углук. Піднялася метушня. Пін скочив і помчав навмання. Орки схаменулися швидко, одні побігли навздогін, інші – навперейми. «Не втекти мені, – думав Пін. – А все ж таки потрібно залишити якусь позначку...»

Зв'язаними руками він намацав застібку на комірі плаща, відірвав; волохаті лапи вже чіплялися за його плечі, але він встиг відкинути смарагдовий листок Лорієну якнайдалі.

«Буде тут лежати до кінця світу, – подумав Пін. – І навіщо я це зробив? Наші якщо й живі, напевне пішли за Фродо...»

Довгий бич хльоснув його по ногах й обідрав шкіру зі щиколоток. Пін ледве втримався від крику.

– Досить, – розпорядився Углук. – Опудалу ноги ще будуть потрібні. Примусьте обох бігти як слід. Бичем тільки підганяйте. Але не думай, що дешево заплатив, – звернувся він до Піна. – Я тобі цей фокус ще пригадаю. А тепер марш!

Від наступного відрізка шляху в гобітів мало що лишилося в пам'яті. Вони бігли, бігли, бігли, намагаючись не відставати, їх хльоскали бичами, хльоскали вправно та охоче, а якщо вони уповільнювали біг, брудні лапи підхоплювали їх і тягли силоміць.

Підбадьорлива дія пекучого питва давно скінчилася. Піна тіпало, хитало; він валився на траву, криві кігті впивалися в його тіло і примушували підвестися. І знову його тягли, мов лантух, і знову тьмарилося в очах – чи то ніч наставала, чи налягала знемога? Навіть орки благали відпочинку, і нарешті Углук зглянувся на них. Піна знову кинули на землю, і він одразу ж провалився у безодню маячних снів, але невдовзі безжальні лапи знову трусили його. Довго ще в тупому заціпенінні терпів він стусани й удари, доки не відчув, що темрява розвіюється й лихоманка вщухає. Пін боязливо розклепив вії. Був ранок; орки передавали один одному якийсь наказ. Ось він дійшов до носіїв, і гобіти укотре вже опинилися на землі.

Пін лежав нерухомо, намагаючись подолати тугу й відчай. Його знову напоїли пекучим трунком, кинули [41] шматок хліба та в'яленого сирого м'яса. Пліснявий хліб Пін жадібно проковтнув, до м'яса не доторкнувся: він не настільки ще зголоднів, щоб-забути, яку дичину орки в'ялять про запас. Поївши, гобіт сів і озирнувся.

Меррі лежав неподалік, на березі швидкої вузької річки. Попереду маячили гори, на їхніх нерівних зубцях вже горіли перші відблиски сонця, по схилах темною ковдрою лежали ліси. Серед орків назривала нова сварка. Вони сперечалися, дерли горлянки, одні тягли на південь, інші – на схід.

– Залиште їх мені, – торочив Углук. – Вбивати не можна, сказано ж! А якщо бажаєте

кинути здобич, заради якої самі ж стільки старалися – кидайте, я сам ними займусь! Доблесним Урук-Хаям, як завжди, дістанеться найважче. Боїтеся Біловолосих? Тоді біжіть, рятуйтеся! Онде ліс, ноги в руки – та підтюпцем! Та поспішайте, бо доведеться комусь зросту вкоротити, щоб інші порозумнішали...

Сварка розросталася, пристрасті розгоралися. І нарешті сотня, чи й більше, північних орків з волянням вирвалися з натовпу і безладною зграєю помчали до гір. Гобіти залишилися під владою орків Білої Руки. Їх було не менш ніж вісім десятків, усі похмурі, присадкуваті, косоокі, озброєні важкими луками й короткими широкими ятаганам. З північних орків утрималася жменька найбільших і найнахаб-ніших.

– Ну, тепер Горшнаку кінець, – пирхнув Углук. Інші орки не спішили підтримати його зловтіху. Усі вони з тривогою час від часу озиралися на південь.

– Знаю, знаю, – бурмотів Углук. – Кляті кіннотники пронюхали... А все через твою дурість, Снагу! Вуха б повідривати й тобі, й твоїм шпигунам. Але Урук-Хаям не личить журитися! Незабаром побенкетуємо, поласуємо кониною, а може, й чимось солодшим...

Тільки зараз Пін зрозумів, чому частина гоблінів рвалася на схід: звідти з хрипким лементом наближалися десятків три орків із знаком Кривавого Ока на щитах, кривоногих та довгоруких. Попереду крокував Горшнак. Углук широко посміхнувся, ощиривши зуби:

– Кого я бачу! Чому ж це ви повернулися? Передумали?

– Я повернувся наглянути за виконанням наказу й забезпечити збереження полонених! – зухвало випалив Горшнак.

– Та невже? – здивувався Углук. – Даремна турбота! Тут головний – я і накази вмю виконувати не гірше за [42] тебе. Чи, може, вам ще щось потрібно? Ви нас так швидко покинули, може, забули щось поспіхом?

– Ми забули, що ти дурний, – розлютився Горшнак. – І я не хотів би довіряти тобі долю славетних орків. Ти ведеш їх на неминучу смерть, я прибув, щоб їх врятувати.

– Добре! – grimнув Углук. – Тільки хто хоче уникнути бою, тому – в інший бік. Чому ж ти не вирушив прямо до Горбурцу? Сюди йдуть Біловолосі! А твій приятель назгул знайшов собі інших пасажирів? Даремно ти не прихопив його з собою. Він би нам тут став у нагоді, якщо тільки їхні якості не перебільшують.

– Назгули, назгули! – передражнив Горшнак; губи його тремтіли, він облизував їх, наче це слово було пекучим на смак. – Не суди про те, що твоїй макітрі довіку не збагнути! Так висловитись про назгулів! Ти ще пошкодуєш про це, Углуку, мавпо безхвоста! Вони ж бо – зіниця Всевидючого Ока! Тільки їхній час ще не настав, зрозумів? Володар не бажає, щоб їх бачили на тому березі Ріки передчасно. їхня справа – війна!

– Забагато знаєш, як я бачу, – перебив Углук. – А це іноді шкідливо для здоров'я. А що як у Горбурці поцікавляться, звідки у простого службовця стільки знань та навіщо? Гаразд, нема коли мені з тобою теревеніти, справа не чекає. Нам, Урук-Хаям, завжди перепадає те, що складніше! Можеш тут язиком не плескати. Твої свинки повтікали. Дивись, як скачуть! І ти давай. До Ріки ти б все одно живим не повернувся. Ну, рушай! Я піду останнім, як завжди.

Двоє гоблінів знову закинули Меррі й Піна на спину. Банда рушила бігом. Година збігала за годиною, а вони мчали так само невтомно, лише носії зрідка стишувалися, щоб помінятися. Поступово углуківці випереджували північних орків – чи були прудкіші й упертіші, чи Горшнак так підстроїв, щоб опинитися в останніх рядах. Орки Сарумана вже наздоганяли північних орків, які втекли зі стоянки. Ліс наближався.

Пін був увесь у синцях та патьоках крові, голова розколювалася, в обличчя весь час тикалися щетинисті вуха носія. Перед очима маячили зігнуті спина, товсті міцні ноги орків мірно, як годинникові стрілки, рахували секунди виснажливої нескінченності... [43] Опівдні банда Углука обігнала північних орків-втікачів. Ті пленталися ввівсили, засліплені не по-зимовому жарким сонцем, опустили голови, висолопивши язика.

– Що, зварилися? – насміхалися гобліни Углука. – Погані ваші справи, ледарі! Біловолосі вас усіх переловлять і зжеруть. Вони вже близько!

Раптом Горшнак, озирнувшись, пронизливо завищав. Зловорожий жарт виявився

правдою: по п'ятах банди летіли чвалом грізні вершники. Неможливо врятуватися від приливної хвилі сипучими пісками; безупинно, невблаганно, як хвиля на берег, котилася на орків гонитва.

Найманці Сарумана ухитрилися ще подвоїти швидкість. Сонце сідало за Імлисті Гори; довгі тіні покреслили степ. Північні орки підбадьорилися і теж прискорили біг. До лісу було рукою сягнути. Орки вже мусили обминати поодинокі дерева, передвісники Фангорна. Місцевість пішла вгору, спочатку ледь помітно, потім все виразніше – оркам це не завадило. Углюк і Горшнак вигуками підганяли банду.

«Ніщо їх не бере, – думав Пін. – Вислизнуть...»

Він спромігся краєм ока глянути через плече назад. Далеко на заході вершники, вишикувавшись дугою, гнали коней по рівнині, намагаючись оточити орків і притиснути до річки; сонце з заходу позолотило їхні списи, і шоломи, і скуйовджене ясне волосся.

Ось коли Пін пожалкував, що не подбав у Рівенделлі дізнатися більше про чужі краї й неухважно розглядав карти! Що це за народ? Пін ніяк не міг згадати... Раніше потреби не було: план походу був у руках людей, мудріших за нього, хіба могло Пінові в Рівенделлі примаритися, що доля розлучить його і з Гандальфом, і з Блукачем, і навіть з Фродо! Здається, кінь Гандальфа родом з цих степів. Прикмета взагалі сприятлива... «Та чи відрізнять нас від орків? – непокоївся Пін. – Тут, мабуть, про гобітів і чутки не було. Воно, звичайно, добре, що ця погань наразиться на неприємності, але хотілося б врятувати свої тлінні кістки...»

На жаль, поки що видавалось ймовірнішим, що полонені загинуть раніше, ніж роханці їх помітять. З ряду загоничів раз у раз виїжджали лучники, навскач стріляли по тих орках, що відставали, і жодного разу не схибили; потім вони стрімголов повертались до своїх, і стріли орків, випущені навмання, пролітали повз них. Роханці здійснювали [44] цей маневр кілька разів і вже влучили у гоблінів, що бігли попереду. Один захитався та впав зовсім близько від Піна.

Орків стало менше, але десь зо дві сотні ще залишалось. Вже поночі вони вдерлись на невеличкий пагорб. До узлісся залишалось близько півмилі, але здолати цю малу відстань оркам не дозволили. Коло загоничів зімкнулося навколо пагорба. Дехто, не послуховавши Углука, спробував пробитися до лісу, але з цих хоробрих повернулося тільки троє.

– Ось ми й вляпалися! – злорадів Горшнак. – Подякуємо нашому наймудрішому ватажку! Сподіваюсь, великий Углюк визволить нас з цієї пастки?

– Недоростків покласти! – наказав Углюк, ніби й не почув єхидства Горшнака. – Лугдуше, візьми двох хлопців та стережи полонених. Не вбивати, хіба що Біловолосі наїдуть прямо на вас. Втямили? Поки я живий, недоростки мені потрібні! Ноги їм зв'яжуть. Та щоб ні пари з уст!

Знов жорсткі пута стягли ноги полонених. Але вперше за весь час вони опинились поряд. Під рев, воання та брязкіт шабель Пін та Меррі нарешті змогли поговорити.

– Я вже не маю ніякої надії, - прошепотів Меррі. – Хоч би й розв'язали мене – і тоді не встав би. Моя душа вже в тілі не тримається...

– А де твої коржики? В мене ще два чи три залишилось. Ці падлюки, здається, в нас нічого не відібрали, крім зброї?

– Мій запас при мені, - шепнув Меррі. – Тільки, певно, все розкришилося. Та й взагалі, ротом до кишені не дотягнешся...

- І не треба.

Але тут брутальний стусан дав Пінові зрозуміти, що шум у таборі вщух, і сторожа знов наготові.

Ніч настала холодна та тиха. Навколо пагорба, де скуп-чилися орки, миготіли в п'ятмі, мов червоно-золоте намисто, вогники багать. Роханці проти світла не виходили, і орки, що мусили цілити на вогонь, дарма витратили багато стріл, поки Углюк не заборонив ці марні спроби. Пізніш, коли місяць визирнув з серпанку хмар, в його холодному напівсяйві зрідка помічали невиразні тіні – це рохакці стояли на чатах.

– Чекають, кляті, на схід сонця! – буркнув Лугдуш. – Чому нам не спробувати прорватись? Про що він там міркує, наш дорогий Углюк? [45]

– Ваш дорогий Углюк гадає, що дехто забагато патякає, - пролунало раптом за спиною сторожів. – Бевзь! Чим ти кращий, ніж та печерна голота, північні нездари? Куди з такою сволотою йти на прорив! Вони відразу хвіст підібгають – та тікати, а Біловолосі на рівнині всіх легко під копита пустять... Не заперечую, північні жителі бачать поночі, мов дикі коти. Але й Біловолосі бачать вночі краще, ніж інші двоногі. А їхні коні! Справжні звірі, вітерець і той вночі помітять! А все ж таки ми для тих білявих приготували даруночок: в лісі чекає Маугур зі своїми хлоп'ятами!

Промова Углюка втішила гоблінів Білої Руки, але решта потайки ремствували. Ті, кого призначили охороняти табір, безтурботно полягали спочивати під покровом привітної ночі. А ніч, на яку вони так довго чекали, ставала все темнішою – місяць знов сховався, Пін нічого не міг побачити далі власного носа. Однак роханці, хоч і чекали світанку, не мали наміру оберігати сон ворогів. Серед ночі здійнялася страшенна колотнеча на східному боці пагорка: трійко воїнів безшумно прокралися до табору, закололи дюжину орків та відійшли без ушкоджень. Углюк побіг вгамовувати переполох. Пін та Меррі насилу відірвались від землі. їхня сторожа побігла за Углюком. Але у ту ж мить довгі кошлаті лапи, схопивши обох гобітів за комір, потягли їх геть. Гобіти ледве впізнали волохату голову та огидну пику Горшнака. Смердючий подих торкнувся їхніх облич, тверді пальці почали обмацувати з ніг до голови. Пін відчув, ніби мурашки побігли по спині.

– Ну, малюки, – мовляв Горшнак, – як спалося? Солодко чи не дуже? Звісно, ночівля не дуже приємна: тут – батори, шаблі, там – ці моторошні списи... Дрібному народцю не слід встрявати у великі справи!

Він нишпорив по кишнях, промацував кожну складку одягу. В мутних його сліпаках жеврів хижий вогонь. Серце бідолашного Піна зойкнуло від жахливої здогадки: Горшнак знає про Перстень! І, звичайно, хоче заволодіти ним, поки Углук не бачить... А якщо зіграти на цьому? Пін набрався духу й прошепотів перше, що зміг вигадати:

– Думаєш, одразу знайдеш? Не так уже це й просто!

– Що? – не зрозумів Горшнак. Лапа його міцно стиснула лікоть Піна. – Про що ти? Про що йдеться, недоростку?

Пін хвилину помовчав, потім старанно забулькотів горлом: гор-р-лум, гор-р-лум. [46]

– Це так, абищиця, мій дорогесенький... Лапи Горшнака смикнулися.

– Гей-гей! Надто, надто небезпечні слова, мій дорогий!

– Можливо, – підхопив Меррі, спритно вгадавши намір Піна. – Можливо, це небезпечно не тільки для нас. А втім, ти й сам усе знаєш. А що ти даси натомість, якщо ми... Якщо схочеш, ясна річ.

– Чи хочу я? – наче не вірячи своїм вухам, перепитав Горшнак. Він намагався зберегти витримку, але лапи його тряслися все помітніше. – Чи хочу я! І що дам натомість! Що за натяки?

– Наосліп справи не роблять, – ретельно підбираючи слова, відповів Пін. – Ми могли б зберегти тобі й час, і зусилля. Але перш за все ти розв'яжеш нам ноги. Інакше ми нічим тобі не допоможемо.

– Бідолашні дурники! – зашипів Горшнак. – Що в голові маєте та що за пазухою – усе з вас витягнемо свого часу... Не довелося б вам пожалкувати, що замало знаєте... Ми поспішати з дізнанням не будемо, розтягнемо задоволення. Вважаєте, вам зберегли життя заради доброти душевної? Тут навіть бовдур Углук відповів би правильно, повірте мені!

– Повірити неважко, – сказав Меррі. – Але здобич ти ще не отримав. І зовсім не обов'язково, що взагалі коли-небудь отримаєш. Якщо ми потрапимо в Ізенгард, Горшнакові припаде дуля з маком! Усе відбере Саруман. Хочеш забезпечити себе – домовляйся з нами, момент вигідний, іншого не буде!

Терпець Горшнакові вже майже урвався. Згадка про Сарумана добряче розлютила його. Час спливав, галас у таборі вщухав. Углук міг повернутися в будь-яку хвилину.

– Маєте його при собі? – буркнув Горшнак. – Хто з вас його зберігає?

– Гор-р-лум, гор-р-лум, – відповів Пін.

– Розв'яжи нам спершу ноги, – сказав Меррі. Орка трясло, наче в пропасниці.

– Клятї підлі недоростки! – засичав він. – Та я радше вас пошматую! Ви що, не розумієте – я можу вас оббілувати? Я з вас фарш можу зробити! А якщо побажаю прихопити з собою, обійдуся й без ваших ніг!

І він раптом підхопив обох гобітів, притиснув ліктями до своїх товстих боків, затулив волохатими кулаками роти, а потім, зігнувшись в три погібелі, різко стрибнув уперед. [47]

Швидко, безшумно добіг до краю пагорба, прослизнув повз сплячих вартових і, наче упир, помчав униз схилом на захід, до Ентули. З цього боку шлях здавався відкритим, попереду світилося лише одне багаття.

Пробігши сотню кроків, він затримався, озирнувся, прислухався. Але нічого не побачив і не почув. Пригинаючись, вирушив далі. Притис вуха до землі, ще послухав, Нарешті випростався й ризикнув зробити довгий стрибок. І саме в цю мить перед ним вироста тінь вершника. Кінь став дибки й захропів, чоловік свиснув.

Горшнак розпластався на землі, прикривши гобітів собою, і витяг шаблю – розправитися з полоненими, не дати їм врятуватись. Це його й згубило: шабля дзенькнула, на клинку відбився виблиск ближнього багаття, і тієї ж самої миті в темряві проспівала стріла; чи то лучник добре поцілів, чи сама доля направила його руку, але стріла прошила праве плече Горшнака. Орк заскиглив, випустив шаблю, скочив – і одразу ж звалився, пробитий списом. Дикий, верескливий зойк вирвався з його горла, він смикнувся й затих.

До першого вершника приєднався другий. Пін і Меррі нерухомо лежали там, де їх кинув Горшнак, надто налякані, щоб подавати голос. Роханські коні, мабуть, і справді могли бачити в темряві – вони старанно переступили через гобітів, не зачепивши. А вершники не помітили дві маленькі постаті в ельфійських плащах.

– Поки що все чудово, – ледве чутно шепнув Меррі, - тільки б нас тут теж ненароком не повбивали...

Але про це вони могли вже не турбуватися. Передсмертний крик Горшнака переполохав банду. Судячи з криків, на пагорбі помітили зникнення гобітів. Угрук, мабуть, зняв ще пару голів... У лісі, поза колом вогнів, почулося ревіння у відповідь: Маугур йшов з обіцяною підмогою. Роханці розділилися; одні підтяглися до пагорба, безтрепетно підставляючись під стріли орків, щоб не випустити жодного ворога з пастки, а інші повернули назустріч Маугуру. Так Пін і Меррі, не зрушивши з місця, опинилися за межами небезпеки.

– Ось зараз би нам і піти, – зітхнув Меррі, - якби в нас були руки-ноги вільні. Ці вузли ні розплутати, ані перегризти...

– Не сумуй, – сказав Пін, – бо в мене руки насправді вільні. Я все ніяк не встигав тобі сказати – мотузку я [48] розрізав та тільки про їхнє око залишив. Але спочатку непогано було б трошки попоїсти.

Він скинув, нарешті, мотузяну петлю з рук і витяг з кишені пакунок з їжею. Хоча хлібці трохи висохли й розкришилися, листяна обгортка не дала їм розсипатися. Друзі з'їли по два-три шматочки, згадуючи прекрасні обличчя, веселі бенкети, смачні страви – де ви, безтурботні дні в Лорієні! Вони так глибоко задумалися, що навіть не помічали шуму близького бою. Пін першим повернувся до дійсності.

– Тепер пішли звідси, – сказав він. – Зараз я все влаштую.

Шабля Горшнака валялася поруч, але вона була заважка для гобіта. Пін проповз уперед, намацав на поясі гобліна довгий ніж, звільнився сам і допоміг Меррі.

– Тепер можна рухатися, – сказав він. – Спробуємо повзти. Може, від руху розігріємося – і ноги запрацюють...

Так і зробили. Земля була м'яка, податлива, але все одно вони просувалися надто повільно. Обігнувши здаля вогнище роханців, вони старанно повзли далі, аж доки не дісталися ярів коло річки. Вода плюскотіла вниз, у непроглядній темряві. Гобіти присіли й озирнулися.

Шум вщух. Видно, з Маугуром було покінчено. Роханці повернулись до вогнищ, зловісна тиша повисла над степом. Зрозуміло було, що наближається розв'язка – ніч закінчувалася. Безхмарне небо на сході вже починало бліднішати.

– Потрібно сховатися, – сказав Пін. – Мало радості, якщо ці вояки спершу нас уб'ють, а потім виявлять, що помилилися!

Він підвівся, потупцяв ногами.

– Знаєш, мотузки обідрали мені шкіру, жорсткі були, наче ремені, але я вже трохи розім'явся. Мабуть, прошкутильгаю як-небудь. А ти як?

Меррі теж підвівся.

– Я теж нічого. Дивна річ – ельфійський хліб! Бадьорить сильніше й якимось краще, ніж питво орків! Цікаво, з чого воно вариться... Хоча, мабуть, краще не знати. Нап'ємося води, щоб його смак змити.

– Не тут, – сказав Пін. – Тут берег високий. Пішли потроху!

Якби у цю мить сторонній перехожий почув їхню розмову, він не повірив би, що ці двоє пережили жорстокі муки, дивом unikли жахливої загибелі й наближались, [49] втративши надію, до безжального катування і смерті. Та й тепер вони ясно усвідомлювали, як мало в них шансів знову знайти друзів та безпеку. Однак вони йшли, взявшись за руки, і на ходу ділилися враженнями, переводячи на жарт усі пережиті жахи, за звичаєм гобітів.

– А ти молодець, Туче, – говорив Меррі. – Далекі, ти заслуговуєш на особливий розділ у книзі старого Більбо, якщо, певна річ, я матиму можливість ознайомити його з твоїми подвигами. Як ти розкусив цю кудлату погань! Та із застібкою добре вигадав. Ось тільки не зрозуміло, чи буде з цієї вигадки сенс... Мені доведеться попотіти, щоб не осоромитися. Адже тепер моя черга, кузене Тук. Здається мені, ти цієї місцевості зовсім не знаєш. А я з більшою користю проводив час у Рівенделлі і знаю: ця річка – Ентула, а ось це – останні відроги Імлистих Гір і горезвісний ліс Фангорн...

Вони зупинились на узліссі. Ніч, ховаючись від наближення ранку, відступила до лісу й залягла глибокими тінями.

– Ну ж бо, кузене Брендібок, веди, – сказав Пін. – Або вперед, або навпаки. Ти в нас, звісно, особа дуже обізнана, але чи не забув ти, від чого нас застерігали?

– Зовсім ні, – відповів Меррі. – Та не лізти ж нам у саме пекло бою, правда?

І він потяг Піна до лісу. Їх обступили могутні стовбури, старі, як світ. Густі, сплутані борода моху та повзучих лишайників звисали з них, коливаючись від вітру. Гобіти обрали темну місцинку й визирнули з-під гілля – наче ельфи, які колись уперше визирнули з одвічних хащів помилуватися першою в їхньому житті ранішньою зорею. Далеко за Великою рікою, за Брунатними полями, за простягнутим на сотні миль безлюдним степом буяло на

сході золото-криваве світило. Вітаючи його, дзвінко заграли сигнальні ріжки – роханські воїни почали переклик.

У холодному повітрі далеко пролунало іржання коней. Вершники дружно заспівали грізну бойову пісню, і коли сонячний диск до половини піднявся над краєм землі, роханці з гучним покликом пішли в атаку. Орки заревли і вистрелили водночас із усіх луків, які ще залишилися; зі свистом злетіла хмара стріл. Кілька вершників повалилися на землю, але шеренга, не завагавшись, тіснила ворога [50] далі. Тільки в одному місці серед загального сум'яття чорні гобліни згуртованим клином врізалися в коло нападаючих, прокладаючи собі шлях до лісу. Вони розлютились, клин входив усе глибше, здавалося, оточення зараз буде прорване. Вже троє воїнів, що перегородили дорогу, впали, порубані шаблями орків.

– Це Углук зі своїми, – сказав Меррі. – Чи не час нам тікати? Мені щось не дуже кортить зустріти цього пана вдруге...

Гобіти підхопилися й кинулися навтіки. Тому їм не довелося побачити, як оточили Углука біля узлісся Фан-горну, як Еомер, син Еомунда, третій маркграф Рохану, спішившись, бився з ватажком найманців Сарумана один на один – і переміг. А інші роханці тим часом наздоганяли в широкому степу останніх недобитих орків.

Закінчивши цю нелегку справу, воїни зібрали своїх загиблих, насипали над їхніми тілами курган і проспівали погребальний гімн. Потім спалили рештки орків і розвіяли ворожий попіл за вітром.

Таким був кінець банди. Не залишилось жодного свідка, не було кому повідомити про розгром Мордор чи Ізенгард. Тільки дим від багаття стовпом підіймався в небо, і там його помітили численні уважні очі.

Розділ 4 СТАРИЙ ЕНТ

Намагаючись не збитися з напрямку на захід, гобіти йшли берегом річки, йшли швидко, наскільки дозволяв дрімучий бурелом. Але чим далі від орків, тим слабшав страх, і поступово вони зменшили ходу. Ставало душно, наче під щільною запоною гілля не вистачало повітря. Нарешті Меррі не витримав:

– Не можу більше! Давай хоча б дух переведемо.

– Давай, – погодився Пін. – Заразом поп'ємо водиці. У мене горлянка геть пересохла.

Вони видерлися на товстий корінь, що крутим коліном скривився над рікою, і напилися із жмені. Обом одразу ж стало легше. Тут же, на корчі, вони присіли, зануривши поранені ноги по коліно у воду. Ліс мовчав, численні стовбури юрмлячись поринали в сиву напівтемряву. [51]

– Ти часом не заблукав, проводире? – запитав Пін. – Давай і надалі триматися цієї Ентули, чи як там ти її називаєш. У разі чого завжди можна буде повернутися туди, звідки прийшли.

– Можна-то можна, вистачило б сил, – сказав Меррі. – Якщо й надалі не буде чим дихати...

– Дивлюся я на це все і чомусь згадую велику залу в нас удома, – сказав Пін. – Там жив старий Тук, обстановка старіла разом з ним, а коли він помер, з того часу ніхто там ні до чого не торкався. Старий був моїм прапрадідом, так що було це років сто тому, а для цих хаш – усе одно що вчора. Поглянь-но, які велетенські борода, вуса мохові! І листя торішнє чомусь не опало... Яюсь неприбрано. Навіть не уявляю, як тут буде весною, якщо вона сюди взагалі зазирає!

– Ну, сонце сюди напевне зазирає, – сказав Меррі. – Тут зовсім не так, як у Черноліссі, пам'ятаєш, Більбо розповідав? Там млосно, темно, і мешкає усіляка нечисть. А тут просто дуже тінисто й дуже... деревно, чи що? Важко повірити, що тут мешкає яка-небудь живність.

– В усякому разі, гобітам тут не вижити, – уточнив Пін. – Тут на сто миль навкруги ані крихти їжі не знайдеш, а які в нас запаси – сам знаєш...

– Жалюгідні, – зітхнув Меррі. – Сюди б наші торбинки з Причального Лугу...

Він витяг пом'ятий пакунок, прикинув: ельфійських крихт могло вистачити хіба що на п'ять днів найскромнішого харчування.

- І ковдр у нас немає, і теплого нічого. Куди б ми не пішли, будемо вночі мерзнути...

- І все ж таки потрібно обрати, куди йти, – сказав Пін. – Час-бо спливає! Ох, а це що?

За деревами, там, де щойно висіла сіра каламуть, наче спалахнув яскравий ліхтар.

– Сонечко знайшло собі віконце! – зрадів Меррі. – Здорово! Підемо туди, га? Тут, мабуть, недалеко...

Однак шлях до мети виявився довшим, ніж здавалося спочатку. Довелося подолати крутий підйом; під ногами замість трави захрустіло дрібне каміння. Але золотий ліхтарик горів усе гарячіше, і нарешті вони вийшли на сонячне світло. Перед ними височіла прямовисна скеля, і сонце [52] гріло її кам'яне пласке обличчя. На самій скелі жодне дерево не могло утриматися, але ті, що росли біля підніжжя, напружуючи гілля, тяглися до тепла. Вони не здавалися мертвими – їхня кора блищала вологою чорнотою й світлою бронзою, крони опушила свіжа зелень. Гобіти відчували короточасний дотик весни...

У твердій породі скелі вітри та дощі видовбали нерівні, криві сходинки. Вони вели на вузький голий карниз, що був вкритий по краю щетинистою травичкою та вузлуватими кущиками терну. На карнизі стирчав кострубатий стовбур з парою товстих, пригнутих донизу сучків – наче сутулий старець вийшов погрітися на ранньому сонечку.

– Підемо туди, – нетерпляче закричав Меррі. – Там і подихаємо досхочу, і роздивимось!

Не для гобітських ніг створювалися ті сходинки; зайняті важким сходженням, друзі навіть не замислювалися, яким дивом рани й подряпини загоїлись так швидко і звідки взялися сили. Діставшись карниза, вони віддихалися й стали роздивлятися навкруги. Виявилося, що пройдено лише яких-небудь три-чотири милі; межу лісу й степу було добре видно, і звідти вітер зносив у бік Фангорну рвані клуби чорного диму.

– Вітер помінявся, – зауважив Меррі. – Знову дме зі сходу. Відчуваєш, як тут холодно?

– Отже, ця погодка ненадовго, – відповів Пін. – Знову все потьмяніє... А жаль – ці хаші під сонечком мають зовсім інший вигляд. Я б сказав, вони мені навіть подобаються!

– Йому подобається Ліс! Чудово! Дуже люб'язно з твого боку, – промовив раптом чийсь лункий голос. – Ану ж бо оберніться, дайте мені побачити ваші обличчя. Не можу стверджувати, щоб ви мені особливо подобалися, але ж не можна судити поспіхом. Обертайтеся, ну ж бо!

Широкі долоні опустилися на спини гобітів і обережно, але рішуче розвернули їх, а потім піднесли у повітря.

Гобіти опинилися в руках у небаченого створіння. Росту в ньому було не менше десяти ліктів, довга голова без будь-якого переходу з'єднувалася з міцним тулубом. Важко було зрозуміти, чи він одягнутий у плащ з сіро-зеленої, схожої на кору тканини, чи це його власна шкіра. Сильні руки нижче плечей гладенькі, бурого кольору; на ступнях по сім довгих пальців. Низ обличчя ховала сива борода, довга, густа, кушита; окремі волосинки, вгорі [53] завтовшки з тонку гілочку, донизу розходилися мохнатими волоконцями. Але найбільше вразили гобітів очі велетня. Карі, із зеленими цяточками, вони дивилися уважно й велично. «Наче бездонний колодезь, – намагався згодом пояснити Пін, – повний давніх спогадів і повільних роздумів, а згори – відбиток нинішнього дня, як сонце віддзеркалюється на поверхні колодезя». Наче дивовижна рослина, що спала чи заглибилася у свої думки від коріння до кінчиків листя і раптом прокинулася, й дивилася на них так само зосереджено, як з давніх часів зосереджувалася на власних відчуттях.

– Гм-гм, – промовив голос, такий низький, наче йшов з дерев'яної труби. – Дивно, дуже дивно. Не будемо судити поспіхом, таке в мене правило. От якби я спочатку побачив вас, а потім почув... Ваші голосочки мені до душі, цілком приємні голосочки... Щось вони мені нагадують, тільки що? Забув... Та якби я вас спочатку побачив, обов'язково розтоптав би. Прийняв би за нову, дрібну породу орків, а потім досадував на помилку... Дивні якісь істоти. І корінці дивні, і гілочки...

Пін, хоча й був приголомшений, уже отямився від страху. Тепер його розбирала цікавість.

– Будь ласка, поясни нам, – сказав він обережно, – хто ти й що ти?

Очі велетня стомлено пригасли.

– Гм-гм. Я – ент, у всякому разі, так мене називають. Перший з ентів, мабуть, так

по-вашому точніше. Одні звать мене Фангорном, інші – Дровесом. І ви мене можете так звать: Дровес.

– Ент? – запитав Меррі. – А що це значить? Як ти сам себе називаєш?

– Хо-хо, – пхикнув Дровес. – Хо-хо! Довго довелося б тобі слухати! Куди ти поспішаєш? І взагалі, це мені слід питати, а вам – відповідати. Ви забрели до моїх володінь. Хто ви такі? Мені ніяк не вдається віднести вас до якогось відомого племені. Здається, про вас нічого немає в тих переліках, які я зачував у молоді роки. Давненько те було... Може, з того часу складено нові списки? Ну ж бо, спробую пригадати...

Слід пам'ятати усяке створіння!
По-перше – чотири вільних народи...
Найстарші – діти ельфів прадавніх,
Гноми підгірні, в ремеслах умілі,
Енти, ровесники гір земнородні;
Люди, що смертні, господарі коням...
Гм-гм-гм.
Вправні бобри, легконогі косулі,
Ласі ведмеді та вепри битливі,
Вовк ненаситний, заєць лякливий...
Гм-гм-гм.
Буйвол на паші, орел в піднебесі...
Білка метка і шляхетні олені;
Лебеді білі, гадюки холодні...

Гм-гм, а далі? Тра-та-та та-там... та-там... дуже довгий список. І жодне описання вам не підходить!

– Дуже навіть дивно, – сказав Меррі. – Нас ніде в старовинних літописах не згадують. Але ж ми, гобіти, теж не перше століття на світі живемо!

– Може, доцільно додати до старого списку нові рядки? – запропонував Пін. – «Гобіти-крихітки в нірках затишних». Додай нас до чотирьох вільних народів, одразу після людей-Здоровил, і все буде гаразд.

– Гм! Слушна думка, цілком слушна, – сказав Дровес. – Це вирішить проблему. Отже, ви риєте нори? Дуже, дуже розумно. А хто назвав вас гобітами? На ельфійську назву не схоже. Адже старі слова всі йдуть з мови ельфів, оскільки перші навчилися говорити...

– Ніхто нас не називав, ми самі так назвалися, – сказав Пін.

– Гм-гм! Ну-ну... Не поспішайте, будь ласка. Самі себе називаєте гобітами... Не слід у цьому так необачно зізнаватися. Якщо ви будете такі необережні й надалі, можете проговоритися й видати свої справжні імена.

– А ми їх і не приховуємо, – заперечив Меррі. – Охоче готовий відрекомендуватися. Я – Брендізайк, Меріадок Брендізайк, але можна просто Меррі.

– А я – Тук, Перегрій Тук, можна просто – Пін.

– Гм-гм, ну які ж ви поспішні, – сказав Дровес. – Мені приємна ваша довіра, але не можна ж говорити зовсім відверто, не познайомившись ближче! Енти, якщо хочете знати, всякі бувають. Є навіть істоти, що на вигляд нагадують ентів, але зовсім не енти... Ну, коли ви не заперечуєте, [55] буду вас називати Меррі й Пін. Приємні імена. Але свого справжнього імені я вам все ж таки не назву. У всякому разі, зараз, – таємничий зелений вогник заграв у його очах, він примружився жартома й багатозначно. – По-перше, воно занадто довге для вас, моє ім'я, адже воно зростало із часом, а живу я дуже, дуже довго, так що це вже не ім'я, а ціла історія... Нашим наріччям, старою мовою ентів, як ви могли б її назвати, ім'я завжди описує життя того, хто його носить. Наша мова дуже красива, але треба дуже багато часу, щоб розмовляти нею. Ми користуємося нею, лише коли є щось варте тривалої розповіді та тривалого слухання... А тепер розповідайте, – сказав він раптом

суворо. – Що відбувається в світі? І яка ваша участь у тому, що відбувається? Бо я чую, бачу, носом відчуваю багато що... з того... а-ламна-румба-шурум-лин-даор-бурун... Вибачте, я привів лише частину того слова, яким позначаю ці події. Уявлення не маю, як їх називати по-іншому. Ви розумієте? Усе, про що я думаю, коли стою погожим ранком і розглядаю степи за узліссям, і коней, і весь цей широкий світ. Що діється? Які наміри Гандальфа? А ці... буррарум... – у горлі в нього хрипко загуркотіло, наче хтось узяв фальшивий акорд на органі, - ці орки й хлопчисько Саруман у своєму воронячому гнізді? Мені хотілося б увійти в курс справ. Тільки говоріть, будь ласка, не поспішаючи.

– Відбувається багато чого, – сказав Меррі. – Навіть якби ми половину слів ковтали, і то б довго розповідати довелося. Але ти ж сам радив нам бути обережнішими. Як же ми станемо тобі одразу все викладати? Не ображайся, але нам хотілося б знати, що ти збираєшся з нами робити й на чиєму ти боці? Чи знайомий ти з Гандальфом?

– Авжеж, – відповів Дресес. – Він єдиний з магів, хто по-справжньому піклується про долю зеленої братії... А ви його знаєте?

– Знали, – сумно відповів Пін. – Він був нашим проводирем і щирим другом...

– Ну, тоді я відповім і на інші ваші запитання. Що я буду з вами робити? Чи ви хотіли сказати «для вас»? Без вашої згоди – нічого не зроблю. Разом же ми можемо зробити багато чого. Тепер – на чиєму я боці? Нічого мені про ніякі боки невідомо. Прямою собі своєю дорогою. Але можливо, наші з вами шляхи на якийсь час [56] зійдуться. А чому ви згадали про мого доброго друга Гандальфа так, наче... гм-гм... його історія вже закінчилася?

– Та тому, – сумно відповів Пін, – що історія хоча й не закінчилася, Гандальф з неї випав...

– Охо-хо, гм-гм, – пробурмотів Дресес. – Ну-ну... Гм-гм... Сам не знаю, що вам сказати. Гаразд, розповідайте...

– Ми охоче все розповімо, – промовив Меррі. – Але це буде тривала розповідь. Чи не поставиш нас спершу на землю? Ми могли б присісти й погрітися на сонечку. Ти не втомився нас тримати?

– Мене втомити не так уже легко. А от присісти... Я, так би мовити, сидіти не вмю. У мене мало... як це кажуть? – мало гнучкості. А сонце вже сідає. Давайте-но залишимо цю... зараз, зараз... як ви називаєте це місце?

– Скелю? – підказав Пін.

– Прискалок? Вершину? – додав Меррі. Дресес повільно повторив за ними:

– Вершина? Скеля? Ну, нехай буде скеля. Хоча це надто коротке ім'я для того, що стоїть тут від створення світу... Ну та нехай. Підемо.

– Куди? – запитав Меррі.

– До мене додому. Точніше, до однієї з моїх осель.

– А це далеко?

– Як вам сказати? Для вас, може, і далеко. А яке це має значення?

– Ти бачиш, ми загубили весь свій скарб, – пояснив Меррі. – У нас і харчів не залишилося.

– Ага! Гм... Про це не турбуйтеся, – сказав Дресес. – Я пригошу вас таким питвом, від якого ви довго-довго будете рости й зеленіти. Ну, а коли вам знадобиться піти, вкажіть, куди вам треба, і я віднесу вас. Ну що ж, ходімо?

Не випускаючи гобітів з долоні, Дресес підняв спершу одну, потім другу величезну ногу, присунувся до крайки карнизу і став поважно спускатися, чіпляючись за скелю пальцями ніг, наче корінням. Опинившись унизу, він рушив повільними, широкими кроками, дотримуючись берега річки і піднімаючись усе вище й вище вгору. Одні дерева міцно спали й не помічали велетня; інші здригалися і поводили гіллям, вітаючи його. Дорогою Дресес щось бурмотів; ані на мить не вщухало дзюрчання потоку звучних і незрозумілих слів. [57] Спочатку гобіти мовчали. їм було на диво спокійно й затишно в долоні старого ента і досить поживи для роздумів. Потім Пін усе ж наважився подати голос:

– Прошу вибачення, можна запитати? Чи не поясниш ти, чому Келеборн застерігав нас,

щоб ми сюди не ходили? Він казав, що заблукати тут дуже небезпечно...

– Гм... так і казав? Ну, якби ви йшли у зворотному напрямку, я б, мабуть, застерігав вас від Золотого Лісу. «Сповнені небезпеки ліси Лаурельдоренану», – так би я міг висловитися. Це повна стара назва, нині ж бо її скоротили – Лорієн... Може, там і справді небезпечно, може, там і ліс більше не росте, сохне? У давні часи звалися ці місця Долиною Співучого Золота... Таємничий край, не кожен може потрапити туди безкарно! Дивуюся я, як ви звідти живими вийшли, а ще більше дивуюся, навіщо вза-галі входили. Багато років жодному чужинцю не було туди дороги. Вельми таємничі місця. Але й Келеборн вас не дарма застерігав: і в наших краях багатьом перепало на горіхи. Так-так, інколи було непереливки. Ларелін-доре-нан-лінделордон-малінорнеліонорнемалін, – проспівав він неголосно. – Вони там відгородилися від усього світу. Усе змінилося, і ми вже не ті, лише Золотий Ліс стоїть, як стояв. Келеборн, мабуть, і не впізнав би наші місця, вони геть змінилися з тих часів, коли він бував тут юнаком... Тауреліломеа тумалеморна, тумалетумареа-ломеанор, – так у давні часи казали ельфи. Світ мінливий, але дехто береже вірність...

– Не розумію, – запитав Пін. – Хто?

– Енти та їхні підопічні, – сказав Древес. – Якби я все добре розумів, то й вам би зрозуміліше пояснив. Розумієш, деякі з нас лишилися справжніми ентами й зберегли запас життєвих соків. А інші засинають, дерев'яніють, якщо можна так висловитися. Бачиш, тут на перший погляд звичайнісінькі дерева, але дехто з них зрідка прокидається. Інші зовсім прокинулися і стають... як би краще сказати?... ентуватими. І ці зміни не припиняються. Так от, є дерева з чорною серцевиною. Я не про трухлявість, ви розумієте? Наприклад, знав я чотири старі верби понад Ентулою – на жаль, їх уже давно немає... Вони до самої серцевини спорохніли, порошок розсипалися, але до кінця лишалися тихими, добрими, ніжними, як новонароджений паросток. А нині в долинах серед гір такі зустрічаються... [58] міцні, як кремій, – і геть спотворені. Їх стає все більше. Ну, а в глибині лісу в нас з давніх часів небезпечно.

– Як у Глухомані на півночі, так? – запитав Меррі.

– Трохи схоже, тільки ще гірше. Там, на півночі, могли зберегтися тіні з часів настання Тьми, а в нас є такі долини, яких Тьма взагалі не покидала, – а там ростуть дерева й старіші за мене. Ми, певна річ, робимо, що можемо. Чужинців відганяємо, легковажних лякаємо, прополюємо й навчаємо, стережемо й зберігаємо... Бачите, ми, енти – наставники лісу. Нас уже небагато лишилося. Кажуть, кого довго пасеш, на того й стаєш схожим: пастух на вівцю, вівці – на пастуха; але й ті, й інші недовговічні, і ці перетворення не встигають проявитися. Ми ж існуємо століттями, і ми ближче до дерев, ніж люди до овець... У нас багато спільного з ельфами: ми мало цікавимося собою, зате вміємо розуміти всіх на світі. І з людьми ми схожі: ми більш мінливі, ніж ельфи. Може, енти в певному розумінні перевершують і ельфів, і людей – якщо вже за щось візьмемось, не відступимо до кінця... Ось і виходить, що деякі наші брати зовні вже нічим не відрізняються від дерев, їх без достатньо важливого приводу не розворушиш, навіть голос втратили, розмовляти можуть тільки пошепки. Зате деякі з моїх вихованці потроху прокидаються, я навчив їх ворухити гіллям, говорити... Першими взяли за це, ясна річ, ельфи: їм нестерпно хотілося всіх наділити мовою й усіх зрозуміти. Ельфи старих часів уміли з усіма знайти спільну мову... Але потім насунулася Велика Тьма, ельфи відпливли за Море або відступили до затишних відлюдних долин та й співають собі пісні про старі часи, які ніколи не повернуться. Ніколи... Так-так, колись від нашого узлісся до Місячних Гір ліс простягався, не перериваючись. От коли було привільне життя! Я цілими днями прогулювався з гаю до гаю й співав, й нічого не чув, окрім луни, що повторювала мої пісні. У нас тут було, як у Лорієні, навіть краще, пишніше, яскравіше. А яким духмяним було повітря! Іншого разу нічого не хотілося робити, лише дихаєш – не надихаєшся...

Древес замовк, але продовжував швидко рухатися вперед. Гобіти із захопленням стежили, як нечутно ступають його величезні ноги. І не одразу помітили, що велетень [59] знову наспівує щось собі під носа, спочатку ледь чутно, потім гучним шепотом. Гобіти нагострили вуха – Древес, здається, співав для них...

У вербових низинах Тасаріана
Я блукав навесні.
О ніжні пахощі весни
У Нан-Тасаріоні!
І я говорив: то є добре...
Влітку вітав я в'язи Оссіранду...
О, сяйво і музика літа у семиріччі Оссіра!..
І думав я: тут найкраще!
До букових лісів Нелдорета
Я забрідав під осінь...
О, злотно-багрянні шати осені у Таур-на-нелдор!
І то було більше, ніж я бажав!
Узимку я навідував сосни в нагір'ях Дортоніона...
О, вільний вітер і чорне гілля на білому тлі зими в
Ород-на-тон!
Мій голос злітав увись і бринів у самому небі...
А нині усе те вкрила вода...
Що лишилось мені: тільки Амбарінна, Тауреморна та
Альдалімн...
Моя рідна земля, мій ліс Фангорн, де коріння сягає глибин,
А роки незчисленні, як листя.
В Тауреморналімн...

Ліс із повагою завмер, прислухаючись, навіть вітер вщух, і сухе листя стримувало свій шурхіт. А попереду за деревами проступали круті чорні урвища: вони підійшли до підніжжя Метадраса. Десь тут, поміж скель, починалася Ентула – вона з грайливим плескотінням збігала назустріч енту із скелястих порогів. Праворуч тягнувся зарослий травою косогір, а над ним, на нічим не затуленому небі, уже плавали поміж хмар поодинокі зірки.

Древес прокрокував угору по схилу, анітрохи не уповільнюючи ходи, і невдовзі гобіти розгледіли щось схоже на арку: два дерева схилилися одне одному назустріч, а замість дверей слугувало густе переплетіння їхнього гілля, не по-зимовому одягнутого в свіже листя, гладеньке і блискуче. Коли старий ент наблизився, дерева розвели гілля обабіч, а листя привітно зашурхотіло. За аркою відкрився просторий майданчик, заглиблений в товщу гори; ліворуч і праворуч підіймалися стіни ліктів у дванадцять заввишки, а вздовж них шпалерами росли буки. У поперечній стіні, ледве помітній здаля, було видовбано неглибоку нішу, перекриту [60] склепінням; решту простору над залом перекривали лише густі крони буків. У вузьку поздовжню щілину між ними проглядало небо; згори відшевідомих джерел біг вузький струмочок; він розтікався по гладенькій стіні багатьма струминками та спадав до землі, як срібляста завіса. У круглій виямці посеред зали вода знову збиралася в єдиний потік і звідти текла до виходу, щоб злитися з Ентулою.

– Гм-гм, – сказав Древес, перериваючи тривале мовчання. – Ми прийшли. Від місця нашої зустрічі до цього місця моїх кроків близько 70 тисяч, скільки це складатиме у ваших мірах, уявлення не маю. У всякому разі, вітаю вас біля підніжжя Останньої Гори. Мою оселю вашою мовою можна коротко назвати Джерельними Покоями. Я люблю тут бувати. Тут ми й заночуємо.

Древес опустил гобітів у траву під буковими шпалерами, і вони пішли за ним до ніші під склепінням. Тільки дивлячись знизу, вони змогли помітити, що їх новий знайомий під час ходи майже не згинає колін; перш ніж торкнутися землі всією ступнею, він спирався на неї великими, широкими пальцями ніг. Ступивши під крапельну завісу, що прикривала нішу, Древес кілька разів з насолодою вдихнув вологе повітря, просякнуте перлинами водяного пилу, широко посміхнувся та увійшов під склепіння. Посеред ніші стояв величезний

кам'яний стіл, ані стільців, ані лавок не було видно. Древес сховався в темній глибині, виніс дві великі чаші й поставив на стіл. Чаші по вінця наповнювала, як здалося гобітам, звичайна чиста вода, але коли Древес простягнув над ними руки, вода спалахнула в одній чаші смарагдовим сяйвом, в іншій – золотавим. Змішуючись, ці промені освітили нішу так, наче сонце потрапило до грота крізь мереживо весняного листя. Деревя в залі за джерельною завісою теж засяяли, спочатку слабко, поступово розгораючись, і невдовзі кожен листок був оточений вінчиком світла, зеленого, золотого чи мідно-червоного, а стовбури засяяли, наче вирізьблені із самоцвітного каміння.

– Ну от, тепер можна й підживитися, – сказав Древес, – скуштуйте-но нашого питва...

Він відійшов у кут грота, де стояли високі кам'яні посудини з важкими кришками. Древес підняв кришку однієї з них, зачерпнув великим ковшем і наповнив три келихи – два трохи менших і один великий. [61]

– Ця оселя створювалася для ента, – сказав він, повертаючись, – тому стільців тут немає. Але я вас зараз прилаштую...

Він переніс гобітів на кам'яну стільницю – від неї до підлоги було не менше шести ліктів. Гобіти сіли скраю, звисивши ноги, і стали маленькими ковточками смакувати частування. І ця рідина на вигляд не відрізнялася від води, але були в ній якісь пряні приправи, слабкий, але приємний лісовий дух.

Дію напою гобіти відчули одразу. Легке тепло виникло в пальцях ніг, потім відчуття свіжості й незвичної сили наповнило їхні тіла по самі маківки в прямому розумінні слова – волосся на головах гобітів заворушилося, закучерявилось, пішло в ріст. Тим часом Древес обмив ноги у великому чані й, узявши свій келих, випив його повільно, не відриваючись. Гобіти вже стали побоюватися, чи не захлинеється старий ент, але тут він нарешті облишив порожній келих і блаженно зітхнув:

– У-хх... Ну, тепер побалакаємо. Ви сідайте де-небудь, а я ляжу, а то напій вдарить мені в голову, і я засну.

Біля правої стіни стояло низьке, лише ліктя два заввишки, ложе, заслане духмяним сіном і перистим листям папороті. Древес нахилився над ложем, і, якимсь непомітно для очей зігнувшись, улігся, підклавши руки під голову, і спрямував погляд на склепіння ніші, де грали золотаво-зелені відблиски. Меррі й Пін прилаштувалися обіч на подушках із сіна.

– Я готовий слухати, – сказав Древес. – Розкажіть мені свою історію, тільки, будь ласка, не поспішайте...

І гобіти почали з того самого дня, коли вони покинули Гобітон. Вони не дотримувалися точної послідовності, перебивали, доповнювали один одного, та й Древес часто втручався і просив уточнити деталі. Про Перстень – анічирк, навіщо пішли з рідних країв, не згадували; а втім, Древес і не питав. Зате його дуже цікавили Чорні Вершники і відпочинок у Рівенделлі, подорож Віковичним Лісом і зустріч з Бомбадилом, перехід через Морію й гостювання в Лорієні. Опис Гобітону та його околиць довелося повторити тричі. Вислухавши, Древес задав несподіване питання:

– А чи не зустрічалися вам у тих краях... гм-гм... якісь енти? Тобто я хотів сказати, жінки ентів? [62]

– Жінки ентів? – здивувався Пін. – А який вони мають вигляд? Схожі на тебе?

– Гм-гм... не зовсім. Адже вони і змінитися могли, – задумливо відповів Древес. – Я спитав тому, що, судячи з опису, їм у вас мало сподобатися...

Докладніш за все Древес розпитував про все, що стосувалося Гандальфа й Сарумана. Гобіти щиро пожалкували, що не знають нічого, крім уривків інформації, підслуханої Семом на раді в Елронда. Зате вони напевне знали, що Углюк та його ватага послані з Ізенгарда й вважали Сарумана своїм господарем.

– Гм-гм... – пробурмотів Древес, коли гобіти дійшли нарешті до опису битви між орками й кіннотою Рохану. – Немало нового ви мені розповіли... Щоправда, багато про що ви промовчали. Але не маю сумніву, що Гандальф схвалив би вашу поведінку. У великому світі відбуваються важливі події, а які саме, я згодом дізнаюся, у щасливу чи лиху годину...

Присягаюся корінням й сучками! Ну й дива! Звідкілясь виростає народець, про якого ані слова немає в старих списках, і погляньте-но! Забута Дев'ятка виринає з темряви, щоб гнатися за цими малюками, Гандальф береться їм допомагати в далекій подорожі, володарка Галад-ріель дає їм притулок у Карас-Галадоні, орки залишають Глухомань, щоб спіймати їх! Небезпечний вир підхопив малюків. Сподіватимемося, що вони вціліють...

– А що станеться з тобою? – запитав Меррі.

– Гм-гм... До цього часу я не втручався в справи великого світу. Нехай цим займаються люди й ельфи. Ну, і маги, ясна річ, їм-бо призначено турбуватися про майбутнє. Я не стою на чиемусь боці, тому що, власне кажучи, на моєму боці ніхто не стоїть, якщо можна так висловитися. Ніхто зараз не турбується про ліси, як я звик, навіть теперішні ельфи. І все ж не можна не любити ельфів! Це вони багато років тому вилікували нас від німоти. Мова – безцінний дарунок, і ми навечно вдячні ельфам, хоча шляхи наші давно розійшлися. Але є на світі й такі племена, з якими я не примирюся ніколи! Я опираюся їм усіма силами... цим, як їх... буррарум... – Древес додав ще якісь слова з величезною огидою. – О, так: орки й правителі, яким вони служать. Я стривожився, коли було затемнене Чорнолісся, але потім Тінь відступила в Мордор, і я якось відволікся – Мордор далеко звідси. Але [63] зараз вітер знову дме зі сходу, хтозна, може, наближається кінець усіх лісів світу... Старому ентові не під силу стримати бурю. Залишається пережити її чи загинути. Але є ще Саруман! А Саруман – наш сусід... Про це не варто забувати... Із Саруманом треба щось робити. В останній час я про це багато розмірковував.

– Хто ж такий Саруман? – запитав Пін. – Ти знаєш про нього більше за нас?

– Саруман – великий маг, – сказав Древес. – Історія магів мені невідома. Вони з'явилися, коли Великі Кораблі припливли з-за моря, але чи прибули вони на цих кораблях, чи іншим шляхом, не знаю. Я чув, що Саруман мав велику пошану. З якогось часу, за вашим виміром уже дуже давно, він припинив втручатися в справи людей та ельфів, засів у Агреності, або в Ізенгарді, як його називають роханці. Спочатку все лишалося тихо, але з роками про нього можна було почути все частіше. Його, здається, було обрано головою Ради Мудрих, але з усіх починань Ради нічого путнього не вийшло. Тепер-бо я здогадуюся, що ці невдачі не обійшлися без Сарумана. Але сусідів він тоді не чіпав і навіть любив прогулюватися нашим лісом. Мені доводилося спілкуватися з ним. Подумати лишень, я довірив йому багато чого, що він сам по собі ні за що не відкрив би – а він крився, відмовчувався! Пам'ятаю його обличчя, хоча давно вже його не бачив; з часом воно стало нагадувати вікно в кам'яній вежі, добре закриті зсередини віконницями.

І все ж таки я здогадуюсь, чого прагне Саруман. Він хоче Влади. Його розум подібний до хитромудрої машини з коліщатами й гвинтиками, про живих істот він не думає, хоча при нагоді використовує. Саруман – підлий зрадник! Тепер це зрозуміло як день. Зв'язався з клятими орками, грм, грм... Він їх перетворив своїм таємним умінням, надав їм нового, небезпечнішого вигляду. Тепер вони як люди – дурні, жорстокі люди. Всі злі створіння, що служать Великій Темряві, не витримують сонця. Орки ж Сарумана, хоча і ненавидять сонячне світло, можуть жити при ньому! Схоже, він людей перетворив на орків, або вивів змішану породу... Страшно подумати, до чого ж може дійти його нестримна підлість!

Древес перейшов на свою мову і, судячи зі звуків, пригадав найстрашніші прокляття. Потім додав уже звичайним голосом: [64]

– Раніше частенько я дивувався, чому це орки так сміливо потрапляють до мого лісу й перетинають його без будь-яких перешкод? Тепер уже зрозуміло: Саруман встиг вивідати стежки й узнав мої таємниці... Цей негідник та його слуги спустошують мій ліс. Рубають на узліссі дерева, цілі, здорові дерева. Вони годують ними вогонь в печах Ортханка! А іншого разу звалять стовбур і залишають гнити, себто через свою злость. Над Ізенгардом вічно стоїть хмара диму. Сто прокльонів на його коріння й гілля! Багато з тих, хто загинув, були моїми друзями. Я знав їх від першого паростка, від насіння... Багато хто з них набув голос, а тепер вони замовкли навіки. На місці живого лісу поширюються пустелі, порубки ошкірилися пнями... Я занадто довго очікував. Усі ці нещастя на моєму сумлінні. Час

покласти їм край!

Древес зірвався з ліжка і вдарив стиснутим кулаком по столу з такою силою, що чаші-світільники здригнулися і з них вирвалися два оберемки вогняних іскор. Очі велетня спалахнули зеленим полум'ям, борода здибилася, як величезний віник.

– Я покладу цьому край, – повторив він глухо. – Ви підете зі мною. Ви мені станете в нагоді. І заодно допоможете своїм друзям: якщо ніхто не утримає Сарумана, загинуть і Рохан, і Гондор. Перед нами спільний шлях – на Ізенгард!

– Ми підемо з тобою, – сказав Меррі. – І зробимо все, що в наших силах.

– Певна річ, – підхопив Пін. – Не відмовлюся на власні очі побачити, як буде відрубана Біла Рука. Я ніколи не забуду Углука і біг через степи Рохану...

– От і добре, – зрадів Древес. – Але я зараз дуже спалахнув. Тепер мені треба охолонути й добряче все обміркувати, щоб потім не наробити дурниць. Сказати завжди легше, ніж зробити!

Він підійшов до завіси й підставив голову під бризки. Потім засміявся, обтрусився, і краплі посипалися малиновими та зеленими іскрами. Повернувшись на ліжко, він завмер і на довгий час поринув у думки. Гобіти вже було почали дрімати і раптом почули бурмотіння:

– Фангорн, Фінглас, Фладриф... так-так... Біда в тому, що нас так небагато залишилося, – зітхнув ент, звертаючись до гобітів. – З тих, хто гуляв лісами до наступу Темряви, [65] тільки троє – я, тобто Фангорн, та ще Фінглас і Флад-риф – так нас називають ельфійською. Ви можете звати їх Листвен та Берест. Боюся лише, навряд чи вони згодяться для нашої справи. Листвен поринає в сплячку, дерев'яніє. Стоїть напівсонний по коліно в траві геть усе літо. Мохом увесь заріс. Раніше хоча б узимку прокидався, та його тепер уже так розморило, що він і взимку далеко не ніде. Берест раніше мешкав на схилах на захід від Ізенгарда, а там якраз було найбільше дерев порубано. Його самого орки небезпечно поранили, а з вихованців багатьох згубили й скалічили на смерть. Берест перебрався вище, до березняка, він берези особливо любить і спускатися звідти не бажає. Але це не страшно, з молоді теж набереться чималий гай, якщо вдасться їм утлумачити, що справа не терпить зволікань і стосується всіх. Ми народ повільний, але якщо вже ентів розворушити... Жаль, жаль, що нас так мало.

– Чому мало? – здивувався Пін. – Адже ви так давно тут мешкаєте! Багато помирає, чи не так?

– Та ні, - відповів Древес. – Від внутрішньої хвороби, якщо можна так висловитися, у нас ніхто не помер. Траплялися, ясна річ, різні нещасливі випадки. Та значно більша частина просто одерев'яніла. Нас і раніше не було багато, а з того часу, як рід наш не продовжується... Нащадків ми не маємо, немає в ентів дітей, як ви це називаєте, не родяться вже багато років. І знаєте чому? Ми втратили своїх жінок!

– Який жах! – вигукнув Пін. – Усі померли?

– Зовсім ні, - відповів Древес. – Я ж не сказав – померли. Вони кудись зникли, і ми не можемо їх відшукати. – Він засмучено зітхнув. – Я думав, це всьому світу відомо. У Чорноліссі й Гондорі навіть пісні склали про наші пошуки. Невже ці пісні вже забуті?

– Просто вони не дійшли до Гобітону, – сказав Меррі. – ми б послушали. Ти заспіваш нам?

– Неодмінно. Тільки спочатку я вам коротко розповім, у чому річ. На подробиці немає часу. Адже треба ще встигнути виспатися, завтра буде день, повний турбот... Ну так от, історія ця дивовижна і дуже сумна. Давним-давно, коли світ ще був молодий, а ліси безлюдні й просторі, енти бродили ними зі своїми подругами, і знаєте, серед них були дуже симпатичні... Я пам'ятаю свою Фимбретіль Легконогу – так її прозвали за легку ходу... Але згоди між [бб] нами не було. Нас, чоловіків, цікавило зовсім не те, що жінок. Енти любили розкидисті дерева, дикі хаші, відроги неприступних гір, пили воду гірських джерел і їли лише ті плоди, які самі падали під ноги. А коли елфи навчили нас говорити, ми стали розмовляти з деревами. Жінки наші надавали перевагу рідколіссю, світлим галявинам. Вони збирали на них суниці, навесні їм подобалося милуватися цвітом яблунь, дикими грушами,

влітку – спочивати на духмяних травах, восени – шукати достигле колосся. Розмовляти з рослинами наші жінки не вважали за потрібне, зате любили, щоб їм підкорялися, змінювали їх за власним бажанням, примушували приносити більше листя чи плодів; жінкам подобався порядок, достаток та спокій, а це в їх розумінні означало, що кожна річ має залишатися там, куди її поміщено. Так от, з плином часу наші жінки виростили собі сади й поселилися в них. Ми ж продовжували кочувати лісами і лише іноді відвідували дружин. Потім, коли Тьма заповонила землі півночі, наші жінки пішли за Велику Ріку і на тому березі заклали нові сади, очистили ділянки під нові лани. Тоді ми бачилися зовсім рідко. Коли Тьму було відтиснуто, сади пишно розквітли, в полях росло буйне колосся. Люди багато чому навчилися в наших жінок і дуже їх шанували, а ось про нас, чоловіків, майже нічого не чули, ми залишалися легендою, таємницею глухих хащ. Але ми живі й досі, а сади наших жінок давно покинуті, перетворилися на цілину. Люди звуть їх тепер Бурими Полями... Пам'ятаю, засумував я якось за своєю Фимбретіль, Тоді саме йшла війна між Сауроном і людьми з-за Моря. Я все згадував, якою гарною вона була під час останньої зустрічі, хоча, правду кажучи, наші жінки дуже змінилися від важкої роботи: шкіра потемніла, волосся вигоріло від сонця і стало, як солома, і щоки червонішими за яблука. Тільки по очах і можна було вгадати наше плем'я. Інші енти теж пішли зі мною. І ось ми переправилися через Андуйн і прийшли на землі наших жінок. І побачили там цілковите розорення, попелища й запустіння. Там прокотився вал війни... Наших жінок і слід запав. Довго звали ми, довго шукали. Кожного перехожого розпитували, чи не знає, куди поділися жінки ентів. Одні начебто бачили їх по дорозі на захід, інші вказували на схід, треті – на південь. Усюди побували [67] ми – і марно. Багато років ще ми вибиралися по черзі на пошуки, гукали жінок, заглядали до найпотаємніших куточків. Велике було наше горе, але ліс чекав, і ми поверталися. Час минав, ми залишали ліси все рідше, поверталися все швидше... Тепер залишилися нам одні лише згадки, ми обросли бородами, довгими й сивими. Ельфи склали про нас багато пісень, деякі з них люди переклали своїми мовами. Ми ж, коли співаємо, не підбираємо слова, лише перераховуємо прекрасні імена, які носили колись наші жінки... І ми віримо, ми ще зустрінемося з ними і, може, на землі знайдеться такий край, де буде добре й нам, і жінкам. Старе пророкування каже, що це трапиться лише після того, як ми втратимо все, чим раніше володіли. Хто зна, чи не наближається цей час? Тому що давно згублені Сауроном сади наших жінок, а зараз знищення загрожує й нам. Про це ельфи теж склали пісню. Розумієте, у нас би вона вийшла значно довшою, але ми вже вивчили її напам'ять, і я інколи її наспівую. Вам я спробую проспівати вашою мовою... Починається з того, що ені запрошує:

Як в ніжні букові листки вгортається гілля,
А сонця промінь лісові струмочки звеселя...
Щасливі мандрі без кінця і пахошів розмай –
Вернись, кохана, і скажи: який чудовий край!

Але жінка йому відповідає:

Коли овіються теплом садочки і поля,
І запарує по весні пробуджена земля...
І білий цвіт, мов теплий сніг,
Мов килим – сходи рясно...
Я залишусь, я не прийду: моя земля прекрасна!

Та знову ент прохає:

Як літній полудень спливе гарячим злотом з віт,
Крізь сонне листя, у таємний прохолодний світ...
А вітер західний пісні в прозору даль несе...

Вернись, вернись, моя любов... Мій край понад усе!

Але жінка йому заперечує:

Як хвилі зрілих колосків гуляють у полях,
А сонцем випещений плід напружує гілля...
І кожна ягідка до рук схиляється сама...
Я залишусь в моїй землі, бо кращої нема! [68]

Тоді ент каже:

Коли зимовий вітер злий погасить дзвін пісень,
В беззоряну холодну ніч спливе похмурий день...
Зі сходу прийдуть холоди і заніміє ліс,
– Тебе шукатиму, щоб бути нам знову як колись.

А на це ентова жінка відповідає:

Зима зі сходу принесе жорстокий снігопад,
Мертвотний морок крижаний спустошить лан і сад,
– Тебе покличу, милий мій, щоб бути разом Знов.
Ми понесем кризь сніговій відроджену любов.

І нарешті вони співають разом:

Удвох ми підем до кінця, на захід в дальню путь, Туди, де
змучені серця притулок віднайдуть!

– Ну ось, – зітхнув Дровес. – Напевне, дуже легковажно, в ельфійському дусі – лише розспіваєшся, а вже й пісні кінець. А втім, слова приємні, чи не так? Ми, енти; могли б, певна річ, і довшу пісню скласти, було б коли... Але тепер час підійматися спати. Ви де б хотіли стояти вночі?

– Ми якось, знаєте, звикли спати лежачи... – ввічливо виправив його Пін. – Ось, ці подушечки нам якраз стануть за перину.

– Спати лежачи? – здивувався Дровес. – Ах, так-так, звісно... гм-гм... я й забув. Ось що означає поринути в спогади: я вас за своїх дітей сприйняв; Ну що ж, лягайте, а я постою під дощиком. На добраніч!

Меррі й Пін видерлися на ліжку велетня і зарилися в м'яке сіно, свіже, духмяне, тепле. Світло пригасло, але не можна було розрізнити Дровеса: він застиг на порозі грота, з піднятими догори руками, водоспад обдавав його бризками, і кожна крапелька світилася, наче перлина, у м'якому світлі зірок.

Коли гобіти прокинулися, холодне сонце вже заглядало під склепіння Джерельних Покоїв. Дровеса поблизу було. Меррі й Пін вийшли вмитися в басейні перед гротом, і саме тут до них долинуло знайоме бурмотіння й муркотіння, а невдовзі й сам господар з'явився в залі.

– Доброго ранку, Меррі! Доброго ранку, Піне! – вигукнув задоволений Дровес. – Заспали, заспали, друзі мої. [69]

Я вже прогулятися встиг сотні на три кроків. Зараз підживимося й одразу на Віче.

Цього разу він наповнив їхні келихи з іншої кам'яної діжки. І на смак новий напій був не той, що вчора, – з гіркуватим запахом, поживний, як добрий сніданок. Гобіти заїли питво жменькою крихт від лорієнських хлібців, швидше за звичкою, ніж за необхідністю. Дровес, чекаючи на них, наспівував щось незрозуміле і дивився на небо.

– А високо до цього Віча? – насмілився запитати Пін.

– Що? До Віча? – обернувся Древес. – Та це не гора! Віче – це загальні збори ентів. Ми давненько вже не збиралися, але нині багато хто обіцяв прийти. Отже, до полудня треба встигнути потрапити до Забороненого Урочища, як люди його називають.

Він посадив гобітів до себе на плече і, залишивши Джерельні Покої, вирушив на південь уздовж гір, що поросли нечастими купками беріз і горобини; вище, до самих вершин, темніли густі ялинники. Годину по тому Древес повернув у гущавину заповідного лісу; гобітам одразу стало задушливо, як учора, але тепер вони якось непомітно впоралися з духотою.

Древес ніби забув про гобітів, бубонів собі під носа нерозбірливо: бумбум, бурумбум, бур-бур-бум... і знову спочатку, лише тон та ритм увесь час змінювалися. І відкликалась глухомань, смутне бурмотіння йшло чи то з-під землі, чи то із завалів сухого листя, а може, зсередини стовбурів. Але Древес навіть голови не повертав. Пін заходився було рахувати кроки велетня, дійшов до трьох тисяч і кинув. Раптом старий ент уповільнив ходу, підніс долоні до рота й прогудів: «Ум-м, ум-м!» І різноголоса луна відгукнулась: ум-м, умм, уммм... Древес рушив далі, щохвилини повторюючи заклик, і щоразу вигуки у відповідь лунали ближче й гучніше.

Потім перед ними виросла щільна стіна живої зелені, на вигляд зовсім неприступна. Гілля невідомих дерев розходилося віялом одразу від коріння, цілковито вкрите сизим шкірястим листям; з густого переплетіння стирчали квіткові пагони з набухлими жовтими бруньками.

Древес зробив крок ліворуч – і в стіні появився проріз, а за ним – крута стежина. Ще крок – і відкрилася кругла, глибока улоговина, як чаша, з вінцем чагарника по краю. Вся чаша поросла м'якою травичкою, тільки посередині, [70] на самому дні, росли три стрункі білі берези. Стежина, якою спускався Древес, була тут не єдиною: із заходу на схід вели ще дві, і ними рухалися інші енти, а багато вже зібралися коло беріз. Гобіти ошелешено вертіли головами: вони очікували, що одноплемінники Древе-са будуть схожими, як схожі всі гобіти на погляд іноземця, а енти виявилися різними, як дерева в лісі. Один зростав у тіні та в тісноті, інший – на вільному сонечку, з одного насіння вийшов дуб, з іншого – горобина, ось так відрізнялися один від одного брати-енти. Літні бородані нагадували старі, але міцні дуби; інші – приземкуваті, з плісковатими руками – каштани. Енти молодші – високі, гнучкі, з гладенькою шкірою, як тополі чи клени; кучеряві, як липа чи горобина... Усього їх зібралося з півсотні. У перші хвилини Меррі й Піна приголомшило майоріння пишних зелених борід, ніг – довгих та коротших, тіл – струнких і окоренькуватих, багатопалих рук, розчепіrenих, як каштанове листя, чи вузьких та тонких, як вербове... Лише коли всі енти стали в коло, трохи схиливши голови, і почали придивлятися до двох незваних гостей на плечі Древесу, гобіти помітили, які схожі очі в цих диваків: нехай не такі глибокі, як у старійшини Древесу, але терплячі, вперті, задумливі, з таємничими зеленими іскорками.

А яка ж була їхня бесіда! Енти наче заворкували: хтось почав, інший підхопив, третій... і нарешті всі голоси звилися в єдину струну. Повільний наспів то гучнішав, то вщухав, час від часу спалахуючи сильніше то на одній частині кола, то на іншій. Пін нічого, ясна річ, не розумів, навіть окремих слів не міг розрізнити, але слухав із захопленням – такою чудовою здалася йому мова ентів; але потроху йому набридло. Час спливав, співу не видно було кінця, гобіт став підозрювати, що «неспішні» енти ще й не привітались один з одним. А якщо Древес влаштує поіменну переключку, на це й трьох діб не вистачить. «Цікаво, – подумав Пін, позіхаючи, – як по-їхньому буде «так» і "ні"?»

І в ту ж хвилину Древес повернув до нього свою волохату голову.

– Егм-гм, шановний Піне, – сказав він, і енти всі разом замовкли. – Я знову забув, що вашому племені властива метушливість і нетерплячість. А втім, будь-хто швидко занудьгував би слухати промови, яких не розуміє. [71]

Можете поки оцо трохи погуляти. Я вже предстайив вас ентам, вонц вас розгледіли; переконалися, що ви – не орки, і визнали правильність додавання нового рядка до переліку

жителів землі. Більше ми поки що нічого не встигли, але для ентів і це немало, ми сьогодні швидко впораємося. А ви поки що прогуляйтеся, на північній стороні є джерело, там можна відпочити й напитися. Нам треба ще обмінятися деякими новинами, а тоді вже підійдемо до найголовнішого питання. Як тільки щось вирішиться, я вас знайду.

Він поставив гобітів на землю. Меррі й Пін, перш ніж піти, ввічливо вклонилися товариству. Судячи із співучих рулад і блиску очей, ентам це сподобалося. Від нічого робити гобіти піднялися західною стежиною й визирнули з-за живої огорожі. Над урочищем підіймалися лісисті схили, а вдалині, над верхівками ялин, упиралися в піднебесся верхівки в сяючшгшОломах довічних снігів. Ліворуч, на південь, ліси хвилями спадали зі схилу й тонули в імлі, що приховувала ледь помішу смужку зелені – роханські степи.

– Ну ж бо, знавцю, скажи, з якого боку Ізенгард? – поцікавився Пін.

– Я не зрозумію, де ми знаходимося, – зізнався Меррі. – Ось ця верхівка зі снігом, мабуть, і є Метадрас, а долина Ізенгарда, наскільки я пам'ятаю, лежить у розвилці гірських пасом. Тоді виходить, що цей височезний хребет якраз її й прикриває. Точно, точно: дивись, ліворуч від піка дим стоїть!

– А що Саруманове лігво собою являє? Я все гадаю, чи під силу цим диво-деревам з ним упоратися...

– І я теж про це думаю, – зітхнув Меррі. – Я чув, там замість стін – суцільне коло скель, одні-єдині ворота, а всередині неприступна вежа Ортханк. У ній і мешкає Саруман. І, здається, якась річка протікає. Ну що можуть енти з таким господарством зробити? Щоправда, ми їх поки що погано знаємо. Вони такі кумедні, ліниві, важкодуми... А може, куди грізніші, ніж здаються? Знаєш, я б не хотів опинитися на місці їхніх ворогів...

– Вірно, – сказав Пін. – Різниця приблизно та сама, що між старою коровою та роззлюченим биком. Та чи зуміє Древес їх розворушити? Пам'ятаєш, як він сам-бо вчора розпалився та одразу і згас... [72]

Вони повернулися до урочища. Голоси ентів так само дзвеніли й переливалися – рада тривала. Сонце піднялося вже високо й зазірало за огорожу; його холодне жовте світло позолотило й берези внизу, й увесь північний схил; сховане валунами джерельце звабливо заіскрилося. Гобіти спустилися навскіс схилом – так приємно було відчувати свіжу травичку під ногами! – і сіли на вкритий мохом валун над джерелом. Вода бігла чиста, крижана; вони випили по ковтку й уляглися, спостерігаючи за грою світла й тіней від хмар на траві. Енти все співали, Чужий, чудернацький, замкнутий світ... Гобітам раптом нестерпно захотілося побачити, почути загублених товаришів – Сема, Фродо, Блукача...

Минула ще година; енти нарешті затихли. Гобіти підняли голови: до них крокував Древес і ще один ент, незнайомий...

– Гм-гм, – сказав Древес. – Ось і я. Ви, бачу, зовсім занудьгували. Ну, нічого не поробиш, наберіться, терпіння. Першу частину ради ми вже закінчили, тепер треба пояснити сутність справи тим, хто живе далеко й кого я не встиг побачити вранці. А вже потім будемо вирішувати. Ви не засмучуйтеся, рішення ми приймаємо швидко, час нам буде потрібний лише на ґрунтовний розгляд подробиць... Не хочу приховувати, на це знадобиться не менше двох-трьох днів. Тому я привів вам компаньйона. Ельфійською його звать Брегалад. У нього житло тут недалеко. Він уже має свою думку, і йому більше немає потреби бути на Вічі. Гм-гм... Як на ента, Брегалад, мабуть, занадто метушливий. Отже, я вважаю, ви знайдете з ним спільну мову. До побачення!

Древес повернувся до вічевого кола. Гобіти й Брегалад з хвилину помовчали, придивляючись один до одного. Зросту Брегалад був високого, гнучкий і рухливий, шкіра гладенька, шоки рум'яні. Голос у нього виявився гулкий, але вищий і дзвінкіший за голос старого Дреvesа.

– Проїдемося трохи, друзі? – запропонував він. – Мене звать Брегалад, по-вашому Горобинник, а ще – Поспішай. Мені якось довелося відповісти одному літньому ентові раніше, ніж він проговорив до кінця своє питання, от мене и прозвали так. І п'ю я швидше за інших: вони ще за другий ковток не взялися, а в моєму келиху вже денце видно! Ну, ходімо!

[73]

Він простягнув гобітам свої міцні руки, і вони дотемна блукали лісом, співаючи, сміючись – оскільки Брегалад був смішливим. Чи то сонце бризне з-за хмар, чи то струмок з'явиться із хащ їм назустріч, чи то птах свисне – Брегалад задоволений, сміється з радощів; ну а якщо зустрічалися їм горобини, він неодмінно зупинявся та співав їм, похитуючись усім тілом, ласкаві пісеньки.

У сутінках Брегалад привів гобітів до себе додому, на галявину з великим валуном посередині. Навколо росли горобини і, звичайно, було вдосталь води, без цього енти не можуть: у горобиннику дзюрчав затишний струмочок.

Балакаючи про те, про се, вони втрюх спостерігали, як ніч сповиває ліс. В урочищі тривало гуркотіння віча – низько, басовито, зрідка із загального хору виривалися окремі високі вигуки. Тим часом Брегалад розповідав гобітам про себе. Він з роду Окорця, мешкав раніше в іншому місці, але туди прийшли орки й усе розорили. Ясно, що саме він думає про орків і чому так швидко все вирішив на Вічі...

– У нас добре росли горобини, – сумно згадував він, – вони вкоренилися, коли я ще був зовсім зеленим, і всюди були тиша та спокій. Горобини старші енти посадили на втіху своїм жінкам, а ті лише глянули й одразу заявили, що знають місця, де квіти красивіші, а дерева плодючіші... А я горобини полюбив! Вони розрослися так пишно, влітку стояли тінистими шатрами, восени гнулися від червоних ягід. На ягоди зліталися птахи, а я люблю птахів, навіть балакучих; і ягід вистачало на всіх до весни. І коли це все встигло змінитися? Птахи стали битливими й жадібними, вони обдирали гілля, розкидали ягоди, аби іншим не дісталися. А потім прийшли орки із сокирами й зрубали мої горобини. Уже я й гладив моїх улюблених, і найласкавіші слова шепотів – жоден листочок не ворухнувся, не чули вони мене, не відгукалися...

О, Орофарна, Лассеміста, Карнімірія!
О, горобино, в твоє волосся,
Сузір'я білих квіток вплелось.
О, горобино, моя прекрасна,
Тонка і ніжна, мов ранок ясний!
Твій цвіт легкий, твій лист тонкий,
Твій ніжний голосок дзвінкий, [74]
На голові твоїй вінок багряно-золотий.
їв літній час і восени – завжди вродлива ти!
О, хто красу твою ясну понівечити смів!
Із сивих кіс засохлий лист спада мені до ніг...
Як не ридать, – не забринять повік твої пісні.
О, Орофарна, Лассеміста, Карнімірія...

Так гобіти й послули під сумні співи Брегаллада на травичці за валуном. Наступний день пройшов зовсім інакше. Ані господар, ані гості нікуди не пішли; вітер пронизував холодом, свинцеві хмари повзли, чіпляючись за верхівки дерев; і гобіти сиділи в тихому підвітряному куточку, а Брегалад прикривав їх собою від протягу й невідривно прислухався до вічних наспівів. То гучніше, то тихше, то бадьоро, то сумно лунали голоси ентів, і в холодний полудень, і ввечері, і вночі в непевному світлі зірок.

Третій день прийшов непогожий і вітряний. На світанку голоси ентів раптово підвищилися до громового крику й різко увірвалися. Повітря над лісом застигло, обважніло в передгрозовому очікуванні. Але з урочища доносилося лише незрозуміле шелестіння.

Настав полудень, і проминув полудень. Сонце, схиляючись на захід, проштрикнуло хмари гострими променями. Ліс навколо Брегалладової оселі завмер, гобіти скочили, Брегалад випростався, підняв голову. І тоді лісом пролунав могутній заклик: «Умм-раа-умм!» Дереву здригнулися й зігнулися, як від шквалу. Ще хвилина тиші, і ось у Заборонному Урочищі

забили розмірено барабани і заgrimіли сильні, дружні голоси:

Вперед, вперед, гуде наш барабан,
Таранда-ранда-ранда-ранда-рам!

Брегалад підхопив гобітів і вирушив на голоси. Енти широкими кроками спускалися а гори – попереду Дресес, за ним усі його товариші, числом до півсотні, по два в ряд, всі в ногу, вибиваючи долонями по боках маршовий ритм. Очі їхні палали зеленим вогнем.

– Гей-гей! – крикнув Дресес, побачивши Брегалада з гобітами. – Ми йдемо, нарешті йдемо! Ходімо з нами – на Ізенгард!

– На Ізенгард! – підхопили громові голоси. – На Сарумана! [75]

На Ізенгард! На смертний бій! Ідем нестримно, мов прибий! Зламаєм скелю і метал! Тремти, цоганцю, час настав! Там вежі, мов юстки стоять. Тіла дерев в печах горять! Хай барабан, мов грім гуде! Вперед, мов доля ми ідем! Вперед! Спинятися не варт! На Ізенгард! На Ізенгард! Хай барабан, мов грім гуде! Вперед, мов доля ми ідем!

Брегалад з палаючими очима зайняв місце в першому ряду, обіч Фангорна. Старий ент пересадив гобітів на своє плече. І так вони рухалися, горді й сповнені захоплення, попереду війська, що співало, і серця їх весело тріпотіли. Усі ці дні гобіти чекали чогось незвичайного, і все одно перетворення ентів їх вразило.

– Схоже, цього разу ви швидко домовилися, так? – запитав Пін, коли спів тимчасово вщух, і в тиші лунало лише тупотіння ніг та плескання долонь.

– Швидко? – запитав Дресес, скосивши очі на Піна. – Гм... і справді. Швидше, ніж я передбачав. Багато століть я не бачив товариства таким роздратованим. Ми, енти, не любимо бурхливих почуттів і ніколи їх не виявляємо, поки нашим деревам та нам самим не загрожує смертельна небезпека. Подібного не було від часу Першої Війни із Сауроном. Провина лежить на орках – вони губили ліси безцільно, від злостивості, їм навіть не потрібні були дрова задля обігріву! Це нас особливо зачепило, та ще й підступність сусіда. Адже він маг, а від магів ми звикли чекати зовсім інших вчинків... Для такого не знайдеш достойного прокляття жодною мовою Середзем'я...

– І ви насправді розіб'єте стіни Ізенгарда? – запитав Меррі.

– Гм-гм. Усе може бути. Ти не знаєш наших сил... Чи доводилося тобі чути про тролів? Адже це всього лише петвори, їх Створив Ворог за часів Великої Темряви на посміх над нами, так само як орків вигодував супроти ельфів. Ми сильніші за тролів, ми плоть від плоті Землі. Як коріння вміє дробити скелі, так і ми вміємо, навіть швидше, значно швидше, якщо нас опанував гнів. Вогонь, сокира [76] та ворожба небезпечні для нас, але якщо обійдеться – ми рознесемо лігво злодія вщент!

– А якщо Саруман буде напоготові і не підпустить вас?

– Гм-гм... Я вже про це думав. Бачте, багато ентів молодші за мене на кілька поколінь дерев. Зараз вони всі палають обуренням і жадають напасти на Ізенгард. Охолонуть, звичайно, як настане час пити вечірній келих. А зараз нехай крокують. Шлях, попереду неблизький, обміркувати ще встигнемо. Головне – ми вийшли, ми зрушили з місця...

Дресес підхопив спільну пісню, але невдовзі перейшов на шепіт, а потім і взагалі замовк. Глибокі зморшки лягли на обличчя старого ента, зморшки глибокого смутку, але не відчаю.

– Звичайно, друзі мої; все може бути, – тихо промовив він. – Можливо, ми йдемо на свою загибель, і це наш останній похід. Але якби ми продовжували сидіти в себе, склавши руки, загибель неминуче наздогнала б нас, рано чи пізно. Ця думка здавна зріла в наших серцях, тому ж бо, власне кажучи, ми й вирушили сьогодні. Це не був поспішний крок. Якщо це останній похід, нехай він хоча б буде вартий доброї пісні... Хоча, певна річ, я хотів би дожити до того дня, коли виповняться пророцтва, і ми знайдемо наших жінок. Який би я був радий побачити мою Фимбретіль! На жаль, пісні, як і плоди, дозрівають лише в певний час. А трапляється, що й зів'януть передчасно...

Величезними кроками енти відміряли довгий косогір і почали підніматися вгору, вгору, на кручі західного хребта. Ліс відступав. Усе рідше зустрічалися негусті березові гаї а невдовзі нічого не залишилося, крім розкиданих слабеньких сосен. Сонце сховалося за горами. Настала темрява.

Пін озирався, боячись вірити очам. Ентів стало більше... чи ще трапилось щось дивне? Сірі, голі скелі раптом вкрилися густим лісом: він коливався, шумів, рухався вперед! Невже дерева Фангорна повстали? І всі стародавні хащі пішли за своїми наставниками? Пін ущипнув себе за перенісся: чи це сон з ним жартує, чи сутінки ошукали? Але кострубаті громаддя не зникали; з тихим шелестінням, наче почався листопад, зі скрипом і глухим бурмотінням ліс долав гори.

Невдовзі всі піднялися на гребінь хребта. Пін і Меррі з побоюванням вдивлялися в чорну прірву. Там, між останніми [77] відрогами гірського пасма, сховалася Нан-Курунір, Долина Чародія.

– Ніч упала на Ізенгард, – сказав Древес.

Розділ 5 ВЕРШНИК У БІЛОМУ

– Я промерз до кісток, – поскаржився Гімлі, притоптуючи ногами й розтираючи руки.

Його товариші, невеселі, задумливі, сиділи біля згаслого вогнища. Чекали денного світла, щоб, на всяк випадок, ще раз обшукати околицю. Гімлі схилився над плечем Арагорна й сказав упівголоса:

– Не йде старенький у мене з пам'яті. Добре, якщо ти знайдеш там, у кущах, його сліди – мені одразу стане спокійніше.

– Чому? – запитав Леголас.

– Тому що старий, який залишає сліди, – це лише старий, і нічого більше.

– Слушно, – сказав ельф, – але ж тут і важкий чобіт ступив би безслідно – дивись, яка густа й пружна трава.

– Ну, Слідопитові вистачило б і однієї зламаної травинки, – заперечив Гімлі. – Привиди ж бо слідів не залишають. Може, він і зараз стежить за нами...

– Цілком імовірно, – сказав Арагорн, – тільки от наші коні... Ти чув, як вони зірвалися, Леголасе? Схоже було на панічну втечу?

– Анітрохи. Якби не темрява й не розгубленість, я б одразу сказав – вони ошаліли від радощів. Наче зустріли старого доброго друга.

– І мені так здалося, – сказав Арагорн. – Та що тепер гадати... Ходімо, уже зовсім розвиднілось. Хто б там не був наш нічний гість, гобітів все ж таки шукати треба. Почнемо звідси, з табору, потім – до лісу: де б ще їм було ховатися? Ну, а якщо нічого не знайдемо, повернемося на місце битви, перетрусимо попіл... Хоча там особливих знахідок не передбачається. Роханці – народ прискіпливий...

Години дві чи три вони повзком кружляли між місцем битви та лісом, обмацуючи кожну грудочку, кожен камінчик. Похмурі дерева сумно шурхотіли сухим листям при різкому східному вітрі. Арагорн потроху дістався до вуглин [78] роханськрго сторожового вогнища над річкою, а звідти до пагорба, де дві доби тому кипів бій. Тут він пригнувся, ледь не торкаючись обличчям землі, і одразу ж покликав товаришів. Ті примчали бігцем, і Арагорн показав їм обривок широкого золотавого листка, вже зів'ялого й бурого по краях.

– Це лист лорієнського мелорну, а на ньому дрібні крихти. І такі ж крихти в траві. А тут, дивіться, обрізки мотузок!

– А ось і ніж, яким їх розрізали, – додав Гімлі, витягуючи зі спутаної трави коротке зубчасте лезо. Чиясь важка нога вдавляла його в землю; колодочка ножа, вирізьблена у вигляді косоокої усміхненої пики, валялася поруч.

– Зброя орків, – з огидою сказав Гімлі.

– Оце так загадка! – вигукнув Леголас. – Зв'язаний бранець вислизає і від орків, і від роханців, і в чистому полі розрізає мотузки орківським ножем! Як це йому вдалося? І

навіщо? Якщо йому зв'язали ноги, як він дійшов сюди? А якщо в нього були зв'язані руки, як він міг скористатися ножом? А якби ж він не був зв'язаний, навіщо було різати мотузки? Вельми задоволений своїми досягненнями, він спокійнісінько сідає попоїсти! Ну а потім, схоже, відростив собі крила та й пурхнув до лісу... Коли так, ми його швиденько знайдемо, тільки-но навчимося літати!

– Тут без чар не обійшлося! – заявив Гімлі. – Чи не нічного відвідувача це робота? Як ти думаєш, Арагорне?

– Навкруги багато слідів, – посміхнувся Арагорн, – ви їх не встигли помітити. Що тут був гобіт, немає сумніву. І, певна річ, йому треба було мати або руки, або ноги вільними, щоб дістатися сюди. Скоріше руки, тому що доставив його хтось із орків. Ось там є плями крові, глибокі відбитки копит, і звідти по траві тягли щось важке. Отже, вершники вбили тут орка і потім відтягли його до вогнища. Гобіта вони не помітили – дивуватися нема чому: була ніч, а гобіт вдягнений у лорієнський плащ. Напіврослик змучився, зголоднів, не дивно, що він, звільнившись, трохи відпочив і підживився. До речі, втекли вони без речей, але провізію прихопити не забули – теж чисто по-гобітському. Один він тут чи двоє – боюсь судити. Сподіваюсь, що двоє...

– А як він вивільнив руки? – запитав Гімлі.

– Не знаю. І навіщо оркові знадобилося виносити їх з табору, теж не знаю. Та вже ні в якому разі він їм втечу влаштовувати не збирався... Зате прояснюється, чому орки, [79] убивши Боромира, гобітів не чіпали. Я над цим увесь чає ламав гоюву: нас вони й не думали шукати, табір не пограбували, а поспішили до Ізенгарда. Чи прагнули вони захопити Хранителя Персня та його вірного слугу? Скоріш за все, ні. Навряд чи хазяї дали їм такий прямий наказ, навіть якби самі все напевне знали. Думаю, їм просто було наказано хапати кожного гобіта, який попадеться. Тому хтось і намагався витягти цінних полонених з оточення. Може, зрадник – для орків це не дивно. А може, просто хотів заграбастати цінну здобич. Та мало що там могло бути! Головне, ми напевне знаємо: хоча б один з малюків живий, тепер його треба знайти і разом з ним повернутися до Рохану. Не лишати ж його в лісі без допомоги лише через страх перед Фангорном!

– Стосовно мене, я не знаю, чого більше, побоююсь, – сказав Гімлі, – заходити в ліс чи плентатися степами.

– Правду кажучи, я не відчуваю в цьому лісі нічого поганого, – проказав Леголас. – Зла він не таїть. Якщо й ховаються десь темні сили, то дуже далеко. А тут, поблизу, лише настороженість та гнів.

– Ну, на мене йому гніватися нема за що, – сказав Гімлі. – Я його нічим не образив.

– Тим краще для тебе, – посміхнувся Леголас. – Але хтось інший добряче допік Фангорну. У його хашах щось назріває. Невже ви не відчуваєте напруги? У мене навіть подих перехоплює...

– Тут задушливо, – сказав гном. – Затхлість, тління повсюди...

– Цей ліс старий, надто старий, – сказав ельф. – У ньому я відчуваю себе хлопчиськом. З того часу, як я з вами, молодиками, зв'язався, зі мною такого не траплялося. Ліс одряхлів і живе спогадами. Мені б поблукати тут у мирні часи!

– Звичайно, для тебе це щастя, – буркнув Гімлі. – Ти ж бо лісовий ельф, та й взагалі всі ельфи дивні. Гаразд, куди ти, туди й я. Але прошу тебе, приготуй лук, а я візьмусь за сокиру. Не рубати, ні! – поспішно додав він, озирнувшись на дерево, під яким вони стояли. – Просто на випадок несподіваних зустрічей з якими-небудь дідусями хочу мати готову відповідь. Ну, чого ж ми стоїмо?

З розмовами було покінчено. Троє мандрівників увійшли в ліс. Відбитки ніг гобітів знайшлися на березі й під [80] деревом на узліссі, і хоча на товстій підстилці з прілого листя інших слідів не лишилося, Арагорн вирішив, що втікачі мали триматися ближче до води. Так вони вийшли до того місця, де Пін та Меррі пили-воду. Сліди – одні трохи менші, інші більші – були тут зовсім виразними.

– Оце добре, – сказав Арагорн, – Обидва живі. Щоправда, відбитки двотижневої

давності. І звідси вони повернули геть від ріки.

– Ми не зможемо за ними ганятися хашами Фангорну! – пробурмотів Гімлі. – Ще два-три дні; і в нас незалишиться іншого способу довести бідолахам свою дружню прихильність, окрім як померти разом з ними від голоду...

– Скільки зможемо, стільки й зробимо, – обірвав Арагорн. – Пішли!

Без особливих труднощів вони вийшли саме до того обриву, де Древес полюбляв зустрічати світанок; Сонце почало проглядати крізь хмари, що рідшали, і ліс помітно посвітлішав.

– Піднінемося й оглянемо околицю, – запропонував Леголас. – Ще й ковтнемо свіжого повітря.

Ніхто не заперечував. Піднімаючись, Арагорн уважно розглядав поверхню кам'яних сходів.

– Гобіти теж сюди дерлися, – сказав він. – І ще тут є інші сліди, дуже незвичайні, я таких не знаю. Спробуємо зрозуміти, куди поділися гобіти...

Карниз Древета був повернутий на південний схід, але досить широкий краєвид відкривався лише зі сходу; однак і там нічого, крім нескінченних рядів дерев, друзі не побачили.

– Чому ми не пішли сюди напрямки! – сказав Леголас із досадою. – Адже могли б тут опинитися всі разом у цілковитій безпеці, якби завернули від Андуйну на другий чи третій день подорожі! Нікому не дано знати, куди приведе дорога...

– Ми, здається, не збиралися йти через Фангорн, – зазначив Гімлі.

– Однак ми тут... і хтось дуже вправно загнав нас у пастку, – спохмурнів Леголас. – Погляньте!

– Куди? Не кожен має твої очі, Леголасе!

– Т-с-с! Тихіше! Та придивись, – прошепотів Леголас, вказуючи пальцем вниз. – З того боку, звідки ми [81] прийшли. Ось він. Невже не помічаєш? Крадеться за стовбурами...

– Бачу, тепер бачу! – стрепенувся Гімні. – На ньому таке брудне ганчір'я, що й не побачиш одразу. Хіба я не попереджав?

Згорблений старець кульгав лісом, важко спираючись на патерицю. Голову він опустив і на мандрівників не дивився. За інших обставин у них би знайшлося для сіромахи добре слово, але зараз усі троє напружилися, відчуваючи наближення прихованої сили – чи загрози? Старець наближався крок за кроком, і Гімлі, не витримавши, збуджено крикнув:

– До зброї, Леголасе! Натягни тятину, приготуйся! Це Саруман. Не дай йому заговорити! Стріляй!

Леголас взявся за лук, але не поспішав натягувати. Арагорн насторожено мовчав.

– Ну, чого ти чекаєш? Що з тобою? – пошепки підбурював ельфа Гімлі.

– Не варто поспішати, – зупинив його Арагорн. – Підозра та страх – погані радники. Не годиться стиха, без попередження стріляти в невідомого. Почекаємо, подивимось.

Старий раптом прискорив ходу, несподівано швидко підбіг до підніжжя стрімчака і підняв голову. Троє друзів завмерли. Над лісом нависла мертва тиша.

Обличчя старого приховував глибоко насунутий каптур, а поверх нього – широкополий капелюх; з-під нього ледь виднівся кінчик носа й сива борода. Однак Арагорн помітив у тіні каптура гострий, ясний блиск очей.

– Радий бачити вас, дорогі друзі, - раптом сказав старець. – Мені хотілося б із вами перемовитися. Зійдете вниз, чи мені самому до вас піднятися?

І, не дочекавшись відповіді, старець підійшов до сходів.

– Ну ж бо, – крикнув Гімлі, – затримай його, Леголасе!

– Я ж сказав, що хочу поговорити, – перервав його старець. – Відклади лук, шляхетний ельфє.

Леголає мимоволі розтиснув пальці.

– А ти, пане гном, відпусти сокиру. Вважаю, ми обійдемося без сильнодіючих засобів.

Гімлі здригнувся й завмер. Старець стрибав нерівними сходинками зі спритністю гірської кози. Його дряхлість мов [82] рукою зняло. Коли він ступив на карниз, єіре ганчір'я на мить розсунулося, відкривши щось сліпучо-біле – а може, лише здалося? Гімлі зі свистом видихнув і затамував подих.

– Дуже приємна зустріч, – сказав незнайомиць, наблизившись. – Що ви тут робите? Ельф, людина та гном, і всі в ельфійських плащах! Це, напевне, особлива історія. Розповісте мені її? Ми тут нечасто приймаємо таких гостей! – Він зручно сперся на патерицю і вп'явся в мандрівників жорстким поглядом з-під каптура.

– Судячи з твоїх слів, ти тут живеш, – сказав Арагорн. – І, мабуть, добре знаєш ліс?

– Це важко визначити. Потрібно три життя, щоб осягнути розумом всі таємниці Фангорну. Але я бував тут неодноразово.

– Прошу тебе, назвись і вислови все, що хотів, – сказав Арагорн. – Ранок минає, а в нас є нагальна справа.

– А я вже все сказав! Запитав, що ви тут робите. Стосовно мого імені... - він захлинувся тихим сміхом, й Арагорна пройняла крижана дрож – не страху, а наче свіжого вітру після тривожного сну.

– Моє ім'я! Так ви його ще не вгадали? А були ж часи, воно вам всі вуха протуркотіло! Так-так, ви чули його частенько. Що ж ви не відповідаєте? Інший на моєму місці вирішив би, що у вас погані наміри... На щастя, мені дещо відомо. Ви шукаєте двох молодих гобітів, так-так, саме гобітів. Не треба витріщатись, наче ви вперше чуєте це слово. Якщо хочете знати, ваші приятелі стояли саме на цьому місці позавчора й зустрілися тут із вельми цікавою особою. Вас це на радує? А, ви хотіли б знати, куди вони поділися! Можливо, я й про це можу дещо розповісти. Але чому ми всі стоїмо? Поспішати вам уже немає куди. Сядьмо ж і поговорімо спокійно.

Він відійшов на кілька кроків, і мандрівники одразу задихали вільніше, заворушилися, – чаклунська сила відпустила їх. Гімлі знов потягся до сокири, Арагорн поклав руку на меч, Леголас підібрав із землі лук.

Не звертаючи на це уваги, старець обрав зручний камінь під відкосом карниза й незворушно всівся. Сірий рваний плащ при цьому знову розкрився, і знову промайнули білі шати.

– Саруман! – вигукнув Гімлі й рвонувся до старого, здіймаючи сокиру. – Де ти ховаєш наших товаришів? Що [83] ти зробив з ними? Відповідай, інакше я продірявлю тобі капелюха разом з головою, і ніякі чари де допоможуть!

Однак старий виявився пружкішим за гнома. Він легко відстрибнув, випрямився і наче одразу виріс. Геть полетіли капелюх та сіре ганчір'я, відкрилось білосніжне широке вбрання – і в ту ж мить, сокира з глухим стукотом випала з руки Гімлі, клинок Андріла спалахнув у заляклій руці Арагорна, Леголас здригнувся, і стріла, пущена з лука, злетіла в небо й розсипалася іскрами.

– Мітрандір! – ахнув ельф. – Мітрандір!

– Бачиш, я ж одразу сказав, що, зустріч буде приємною, – відгукнувся старий. – Вітаю, Леголасе!

У цілковитому збентеженні друзі мовчали. Волосся старого було сліпучо-білим. Очі під високим лобом ясно й гостро блищали...

Першим отямився Арагорн.

– Гандальфе! Яке затьмарення найшло на нас? Гімлі осів на коліна й закрив очі руками.

– Гандальф, – повторив маг, наче згадуючи забуте. – Так мене звали – Гандальф.

Він спустився зі скелі і знову натягнув старий плащ.

– Так, – сказав він колишнім, добре знайомим голосом. – Можете звати мене Гандальфом. Встань, дорогий Гімлі! Ти ні в чому не винний – Ваша зброя, дорогі мої, не може мені зашкодити. Подумати лишень – ми знову разом!

Він поклав руку на голову гнома, той подивився йому в очі й засміявся:

– Гандальфе! Отже, тепер ти ходиш у білому?

– Так, тепер я Білий. Ну, розповідайте. Я пройшов вогонь та глибоку воду – одне забув, іншому навчився... Тепер я спостерігаю за найдальшою далечиною, а те, що поблизу, не встигаю помітити. Розповідайте ж!

– Ти не договорив про гобітів, – сказав Арагорн. – Ти їх знайшов? З ними все гаразд?

– Ні, я їх не знайшов, – сказав Гандальф. – Темрява лежала над Прирічним Узгір'ям, орел нічого не довідався про те, як їх полонили.

– Орел! – вигукнув Леголас. – Три дні тому я бачив орла високо в небі над хребтом Емін-Мейл!

– Це був Гваїхор, Вітробій, той самий, що колись визволив мене з Ортханку, – кивнув Гандальф. – Я послав [84] його на розвідку до Андуйну. Око в нього по-справжньому орлине, але не все можна розгледіти в гірських тіщинах та в густому лісі. Орки діяли швидко, а я був зайнятий... Фродо ледь-ледь не відкрився оку Ворога. Він встояв, та довелося йому трохи допомогти: якраз у ту пору я піднявся в гори й сьак-так утримав тінь Чорної Вежі. Увесь вичерпався, сил більше ні на що не лишилося...

– Отже, ти стежиш за Фродо! – повеселішав Гімлі. – Що з ним, як його справи?

– Про це, мабуть, поки що помовчимо. Він уник великої небезпеки, але вона не остання на його шляху. Фродо вирішив іти один до Мордору та йде туди. Більше нічого не скажу вам.

– Наскільки ми знаємо, – тихо сказав Леголас, – Сем вирушив із ним.

– Та що ви? – просяв Гандальф. – Ото новина! Гарно, пречудово! Геть важкий тягар з моєї душі! Ну, а що ж з вами було? Сідайте й розповідайте все підряд.

Друзі сіли в коло на камінні, і Арагорн почав розповідь. Гандальф сперся ліктями об коліна, прикрив очі й слухав, не перериваючи, не перепитуючи. Коли Арагорн дійшов до загибелі Боромира, Гандальф глибоко зітхнув:

– Ти сказав не все, про що знаєш чи здогадуєшся, Арагорне. Бідолашний Боромир! І за ним я не зміг простежити... Важке випробування випало гордому лицарю. Недарма Таладріель застерігала мене, що Боромир під загрозою. І в се ж він гідно пройшов це випробування. Стали в нагоді молоді гобіти – допомогли Боромирові перемогти... Вони ще не таке зроблять, ці двоє! Доля занесла їх до Фангорну, і вже весь ліс схвильований. Два дрібненьких Тсамшчики, падаючи на осип, породжують руйнівну лавину. " Вітер змінився. Ще буде буря, але вітер уже змінився. Не варто було б Саруманові блукати далеко від своєї вежі, коли трощаться запори!"

– Щонайменше в одному ти анітрохи не змінився, – зазначив Арагорн. – Усе так само говориш загадками...

– Нічого схожого! Просто я говорю вголос сам із собою: здавна прийнято звертатися до мудрішого з присутніх. Іншим довелося би довго розтлумачувати, а це нуднр...

Він подивився на Леголаса й Гімлі та жартома підморгнув: "" " – --•"- -•- : - - ^^ •/!::;:-:-:-:-:-. [85]

– Хто старший, той і мудріший, – у тон йому сказав Арагорн. – Але я вже не молодий, навіть для свого племені, яке живе досить довго. Може, поставишся поблажливо до мене?

– Ну, що ж... – задумливо протягнув Гандальф. – Добре, спробую коротко розповісти, як, на мою думку, йдуть справи. Ворог, мабуть, знає про те, що Перстень мандрує, й несе його гобіт. Знає він також, скільки нас вийшло з Рівенделла та до яких народів ми належимо. Намірів же наших він до цього часу ще не розгадав. Він припустив, що ми йдемо до Мінае-Тіріта – так він сам вчинив би на нашому місці, наша присутність там завдала б його моці помітної шкоди. Він стривожений: якщо хтось, маючи Перстень, оголосить йому війну,

то зможе скинути його та посісти його місце. Ворогу й на думку не приходять, що ми прагнемо знищити його, ніким не замінюючи. І навіть у жахливих снах йому не ввижалося, що ми прагнемо знищити Перстень. Легко зрозуміти, що в цьому вся наша надія на успіх, бо Ворог, побоюючись нападу, сам поспішив розпочати війну: тому, хто першим вдарить досить сильно, може й не знадобитися другий удар. Відтак Ворог рушив свої давно підготовлені сили раніше, ніж збирався. І перемудрив. Якби він цими силами зміцнив межі Мордору, якби увесь свій лихий талант спрямував на захоплення Персня – нам не було б на що сподіватися. І Перстень, і його Хранитель швидко опинилися б у його руках. Однак Ворог очей не зводить з Мінас-Тіріта... Він вже знає, що послані нам навздогін загони розбиті. Персня вони не знайшли. Гобітів теж не захопили. Якби це трапилося, для нас би не залишалось ніякої надії. Не слід ятрити душу думками про те, яких випробувань зазнала б у Чорній Вежі вірність гобітів. Але досі ворогу не вдалося нічого. І за це слід дякувати Саруманові.

– То що ж, Саруман-не зрадник? – здивувався Гімлі.

– Зрадник, та ще й двічі зрадник. Чи не дивно? З усіх перешкод, які стояли перед нами, зрада Сарумана була найнебезпечнішою. Він зібрав велику армію, він загрожує Рохану і не дає відважним вершникам прийти на допомогу Мінас-Тіріту. Але зброя зради завжди гостра з обох боків. Саруман крадькома мріє заволодіти Перснем чи хоча б полонити гобітів. І в результаті зусиль обох наших недругів Меррі й Пін у найкоротший час потрапили до хащ Фангорну, [86] куди б за інших обставин ні за що б не пішли! До того ж, хоча роханці потурбувалися, щоб жоден свідок бою не повернувся до свого господаря, Чорний Володар знає, що гобітів захопили і всупереч його волі відправили до Ізенгарда. Тепер він змушений остерігатися Сарумана.

– Жаль, що між ними затиснутий Рохан, – сказав Гімлі. – Тоді б нехай вони зчепилися, а ми б зачекали, чим закінчиться.

– Переможець вийшов би з бійки сильнішим, ніж був, – сказав Гандальф. – Але Саруман не може піти на Мордор, доки не знайшов Персня, а ми тепер знаємо, що він його вже ніколи не отримає. Сам же він небезпеки поки що не відчув. Багато чого він не знає. Йому так кортіло потримати в руках здобич, що він виїхав назустріч своїм оркам – схоже, не дуже він їм довіряє, – але запізнився; і навіть не зміг узнати, чи встигли орки взяти полонених, чи ні. Я читаю його думки й знаю, наскільки він збентежений. Не знає він і про сутичку між його слугами та орками Кривавого Ока. І про Крилатого...

– Крилатий! – згадав Леголас. – Я пустив у нього стрілу над Андуїном і збив. Що це за нова потвора?

– Стрілою його не дістанеш, – відповів Гандальф. – Ти вразив лише його коня. Це теж добре, але вершник невдовзі отримає нового. Це назгул, один з Дев'яти – вони тепер мають крилатих коней. І тінь їхніх крил невдовзі ляже на Мінас-Тіріт... Але поки що Крилатим не дозволяється перетинати Андуїн, і тому Саруманові невідомий новий вигляд Примар Персня. Більше за все Саруман зараз боїться, щоб Перстень не потрапив до рук Теодена, правителя Рохану. А тим часом значно більша небезпека визріває біля самого порога Ізенгарда. Саруман забув про Древета...

– Ти знову розмовляєш із собою? – посміхнувся Арагорн. – Я не знаю, хто такий Древет. Яка нам користь від подвійної зради Сарумана, вже зрозуміло. А до яких добрих наслідків, крім нашої даремної й нелегкої подорожі, привела поява в лісі двох гобітів?

– Хвилиночку! – нетерпляче перебив Гімлі. – Дозволь спочатку запитати про дещо інше. Чи тебе, Гандальфе, ми бачили вчора вночі, чи Сарумана?

– Мене ви точно бачити не могли. Залишається припустити, що ви бачили Сарумана. Виявляється, ми так [87] схожі, що мені доведеться вибачити тобі навіть замах на мій капелюх!

– Не треба про це! – прпрохав Гімлі. – Який я радий, що нічним дідуганом був не ти!

– Так, мій славний гноме, – розсміявся Гандальф, – це дуже приємно пересвідчитися, що ми не завжди помиляємося... Не сумуй, «анітрохи не серджуся на тебе: я ж сам скільки

разів стверджував, що й власним рукам не варто вірити, коли маєш справу з Ворогом! Не сумуй, сину Глоїна. Може, ще побачиш мене поруч із Саруманом, тоді помітиш різницю.

– І все ж таки, що з гобітами? – нагадав Леголас. – Ми півсвіту обшукали, а ти знаєш, де Меррі й Пін, і мовчиш! Скажи, нарешті, будь ласка!

– Вони серед ентів, під захистом Дровеса, – відповів Гандальф.

– Серед ентів? Отже, правдиві старі легенди про велетнів – храниєлів лісу? А я, щиро кажучи, вважав їх витвором буйного уявлення роханців.

– До чого тут Рохан? – підхопив Леголас, – У Чорноліссі будь-який ельф знає пісні про онодримів. Але навіть для нас вони лише напівзабута згадка. Я відчував би себе знов зеленим хлопчаком, якби зустрів живого онодрима! Дровес – це назва Фангорну загальною мовою; однак ти кажеш про якусь істоту. Хто ж це?

– Важке питання, – сказав Гандальф. – Я знаю небагато, дрібну частинку його історії, і то вона б зайняла багато часу, а нам його не можна гаяти. Дровес, чи Фангорн – опікун і наставник цих лісів, старший не лише серед ентів, але й узагалі серед усіх, хто живе зараз під сонцем Середзем'я. Сподіваюсь, ти ще познайомишся з ним Леголасе. Меррі й Пін пощастило, вони зіткнулися з Дровесом тут, на цьому карнизі, два дні тому, і він забрав їх до своєї оселі біля підніжжя гір. Дровес часто відвідує цей стрімчак, коли відчуває тривогу чи отримає погані новини. Чотири дні тому я бачив, як він блукав лісом; він теж мене помітив, навіть зупинився, але я не заговорив з ним – це було сили після бою з Оком Мордору. Та й він теж не покликав мене.

– Можливо, він прийняв тебе за Сарумана, – припустив Гімлі. – Отже, ви з ним добрі знайомі? Я ж бо вважав, що він небезпечний... [88]

– Я теж буваю небезпечним, і навіть дуже, кхикнув Гандальф. – Нікого небезпечнішого за мене ви не зустрінете, хіба що зіткнетесь з Чорним Володарем. І Арагорн небезпечний, і Леголас. Тебе оточують Небезпечні істоти, Гімлі, син Глоїна, та й сам ти дещо небезпечний. Звичайно, у лісі Фангорну багатьом буде непереливки, особливо любителям махати сокирою. Але зазвичай Дровес мудрий та добрий. Тільки зараз його гнів, що повільно накопичувався, скипів та виплеснувся з чаші терпіння, затопивши весь ліс. Звістка, принесена гобітами, стала останньою краплею, що переповнила чашу... Трапилося нечуване за багато століть: енти прокинулися від дрімоти і згадали про свою силу.

– Гщо ж вони зроблять? – здивовано запитав Леголас.

– Не знаю. Вони, мабуть, і самі ще не знають. Хотів би я вгадати – що!

Маг замовк і опустил голову. Промінь сонця впав крізь розрив між хмарами на його руки, що лежали на колінах долонями вгору; світло наповнило його долоні, наче келих. Гандальф похитав головою і повернувся до друзів.

– Наближається полудень, – сказав він. – Нам час іти.

– Ми підемо по гобітів до Дровеса? – запитав Арагорн.

– Ні, нам у інший бік. Надія – ще не перемога. Насувається війна, в якій остаточну перемогу забезпечить лише Перстень Влади. Інакше ми багато чого втратимо, а може, і все... Я – Гандальф, Гандальф Білий, але Чорний поки що сильніший за мене...

Він підвівся й, прикривши очі рукою, подивився на схід, наче бачив удалині щось, недоступне для його супутників. Похитав головою.

– Ні, – сказав він ледь чутно. – Нам до нього вже не дістати. Ну й добре: у всякому разі, не доведеться опиратися спокусам Персня. Підемо назустріч небезпеці і пам'ятатимемо, що ще гірша, смертельна небезпека поки що відступила від нас...

Він знову повернувся до товаришів:

– Не жалкуй про вибір, зроблений тобою в долині Емін-Мейл, Арагорне, сине Арахорна! І не називай вашу подорож даремною. Тепер ти можеш переконатися, що обрав правильно: удача буде тобі нагородою. Ми зустрілися вчасно. Твоє зобов'язання перед гобітами виконане, час згадати про слово, яке ти дав Еомерові. Йди в Едорас, [89] ти потрібний там. Андрілу час вступати до битви. Рохан охоплений війною, але ще більше лихо охопило Золотий Палац Теодена.

– Отже, ми не побачимося з нашими малюками? – засмутився Леголас.

– Потерпи, не все одразу. Ідїть, куди вас кличе обов'язок, і зберігайте надїю. Я теж вирушу до Едораса.

– Далека дорога й важка, – сказав Арагорн, – навїть для мїцних нїг. У такий спосїб вїйна скїнчиться ранїше, нїж ми туди встигнемо...

– Побачимо, побачимо, – сказав Гандальф. – Чи хочеш їти зї мною?

– Авжеж. Тїльки менї здається, ти здатний випередити нас, якщо забажаєш!

Арагорн пїдвївся й уважно подивився на Гандальфа. Леголас та Гїмлі мовчки спостерїгали за ними. Арагорн, у сїрому ельфїйському плащі, з рукою на ефесї меча, високий і суворий, наче король, який зїйшов на невідому землю з корабля, а навпроти нього – старий маг в одязї, що нїби зсередини сявав незвичайною бїлизною, згорблений і наче слабенький, але володїв він силою могутнїшою, нїж влада королїв.

– Що ж, чи правий я? – вимовив нарештї Арагорн. – Чи насправдї можеш ти потрапити всюди, куди забажаєш, швидше за мене? Навїщо нам роздїлятися? Ти наш ватажок. У Чорного Володаря дев'ятеро вершникїв, у нас – один, але це – Бїлий Вершник. Він пройшов вогонь та воду в надрах землї, і Ворог здригнеться перед ним. Ми пїдемо за тобою, куди б ти не повїв.

– Так, ми готовї їти за тобою, – сказав Леголас. – Тїльки розкажи, що було з тобою в Морїї, як ти вибрався звїдти?

– Ми гаємо час, – відмахнувся Гандальф. – Я й за рїк не перекажу вам усього.

– Розкажи скїльки можна, скїльки вважатимеш за потрібне! – попросив Гїмлі. – Хоча б як ти впорався з Барлогом!..

– Не згадуї про нього! – рїзко обїрвав його Гандальф, зморщившись, наче від болю.

– Я довго, довго падав додолу, – почав він повільно, неначе із зусиллям викликаючи в пам'ятї картини минулого [90]. – Я падав, і він падав разом зї мною. Його жар опалював мене. І разом ми полетїли в глибоку темну воду...

– Глибока прїрва пїд мостом Дарїна, – шепнув Гїмлі, – нїхто не мїряв її...

– І все ж у цїєї прїрви є дно, і туди не сягає нї свїтло сонця, нї свїтло мудростї, – сказав Гандальф. – Полум'я мого ворога згасло у водї, але тепер він став слизьким, мов хробак, і сильним, мов полоз. Він усе намагався стиснути мене, але я відбивався, і нарештї він побїг геть. Таємнї проходи петляють у глибинах Морїї. Запам'ятаї, Гїмлі, сине Глоїна, плем'я Дарїна не копало цих ходїв. Глибоко, глибоко пїд найглибшими печерами гномїв риють землю безїменнї тварї. Навїть Сарумановї вони невідомї, вони старшї за нього... Я пройшов їхнїми норами, я бачив їх, але не хочу змальовувати – не варто затьмарювати денний свїт... На днї прїрви, у глибинах відчаю мїй ворог був єдиною надїєю; я схопився за нього, і він, сам того не бажаючи, провїв мене таємними шляхами Казад-Думу – нїхто, на жаль, не знає їх краще за нього. Ми пїдїмалися все вище, і я впїзнав Нескїнченнї Сходи.

– Їх розташування давно забули, – сказав Гїмлі. – Багато хто взагалї вважає, що це вигадка, їншї кажуть, наче Сходи зруйнованї.

– Вони їснують і нїхто їх не руйнував. Багато тисяч сходїв звиваються гвинтом від найнижчих ярусїв печер до Вежї Дарїна, вирубаної у заснїженому схилї Срїбної Гори, Келебдїла. Там у твердїй породї пробите вїкно, а перед ним вузька площадка, орлине гнїздо над прїрвою. Сонце горїло над вершиною Келебдїла, низини застеляло море хмарок. Ворог вистрибнув через вїкно, видихаючи полум'я, я – за ним. Нїкому було спостерїгати за нами, нїкому було скласти пїсню про наш двобїй... – раптом Гандальф розсміявся. – Але що ж можна було б описати? Здалека здавалося, мабуть, що над Келебдїлом буяє гроза: гримїли громи, блискавки розщеплювали скелї, вершина сховалася в клубах гарячої пари й диму, сипався густий град... Нарештї я здолав супротивника, скинув його; він покотився, змїтаючи все на своєму шляху. Але це зусилля виснажило мене, свїтло згасло передї мною, я втратив почуття часу й довго блукав дорогами, згадувати про якї не варто... Усе ж таки моя доля ще не закїнчилася – голий та безпорадний, я повернувся до цього свїту, щоб виконати всї задуми. Голий лежав я на [91] вершинї Келебдїла. Вежа розсипалася порохом, вїкно зникло;

оплавлені та розколоті скелі завалили вхід на сходи. Усіма забутий на даху світу, я лежав і дивився в небо, і кожен день тягнувся, як століття... Знизу до мене долітат ли голоси весняного пробудження та смерті, пісні й плач. А одного разу до мене злетів повелитель орлів, Вітробій, і поніс мене на своїх крилах.

– Видно, мені на роду написано обтяжувати тебе, друже, що з'являться в скрутну хвилину, – сказав я йому.

– Хіба це тягар! – відповів він. – Зараз ти легкий, наче лебедине пір'я. Крізь тебе сонце просвічує. Чесно кажучи, мабуть, якби я відпустив тебе, ти міг би полетіти сам!

– Та ні вже, краще не відпускай! – попросив я. – Віднеси мене в Лорієн.

– Я туди й лечу, – відгукнувся він. – Адже це Володарка Галадріель послала мене по тебе.

Так я потрапив до Золотого Лісу, вже після того, як ви пішли звідти. Там вилікували мої рани й зіткали для мене цей білий одяг. Я давав поради й вислухував поради, а потім вирушив доганяти вас. І для кожного з вас у мене є звістка з Лорієну. Арагорнові веліли передати такі слова:

О, Дунадан, о король Елессар: Ельфініт,
Де твій народ заблукав, у якій даліні?
Час настає, забудим у бій вступить!
Вершників сіра когорта з півночі мчить...
Але темно у світі і сіра імла в полях.
Але мертва сторожа закрила до моря шлях.
Леголасу Галадріель доручила сказати:
Леголасе, зелений листок на галузці тонкій...
Радісно жив безтурботний у пліні віків.
О, стережися моря, як з берега чайки почувеш голос,
Серце спокою не знайде у рідних лісах відхолोलих.

Гандальф замовк і закрив очі.

– А мені... мені ти нічого не приніс? – похнюпившись, запитав Гімлі.

– Слова Володарки темні, – сказав Леголас. – Небагато зрозуміють ті, кому вони призначені.

– Це мене не втішає...

– Чому? – здивувався Леголас. – Невже ти радів би, скажімо, прямому пророцтву загибелі?

– Так, якби їй більше нічого було мені повідомити! [92]

– Ви про що? – стрепенувся Гандальф. – Мені здається, я зрозумів, що мала на увазі Галадріель. Вибач, Гімлі, я відволікся, адже в мене є дещо й для тебе – ясне й зрозуміле. «Гімлі, сину Глоїна, привіт, – сказала вона. – Де б він не був, у моїх думках завжди є місце для нього. Нехай пам'ятає, що слід завжди уважно розглядати дерево, перш ніж рубати!»

– У добру годину ти повернувся, Гандальфе! – вигукнув гном, підскачівши. – Йдемо ж, йдемо! – поквапив він, крутячи сокиру над головою. – Якщо вже голова Гандальфа свята й непорушна, пошукаємо такі голови які варто відтяти!

– Ну, за таким скарбом далеко йти не доведеться, – запевнив Гандальф. – Добре, годі нам байдикувати.

Він загорнувся у свій старий плащ і пішов униз. Невдовзі всі четверо товаришів повернулися до узлісся. Коней, як і раніше, не було.

– Не повернулися! – розвів руками Леголас. – Підемо пішки?

– Ні в якому разі, – заперечив Гандальф. – Час підганяє. Він вийшов з-під дерев і пронизливо свиснув. Троє друзів збентежено Perezирнулися: такий розбійницький свист з вуст сивобородого старого! Гандальф свиснув удруге, втретє – і вітер приніс із степу ледь чутне іржання у відповідь. Спершу лише Арагорн розрізнув легке дрижання землі, потім

копита дрібно застукотіли, все ближче, все дзвінкіше...

– Не один скаче, – сказав Арагорн.

– Зрозуміло, – відіззався Гандальф. – Одного на нас усіх буде замало.

– Троє! – вигукнув Леголас. – Ось і Хасуфель, і мій Арод! А попереду ще один, та який же красивий! Не доводилось мені ще такого бачити!

– Та й не побачиш, – поважно сказав Гандальф. – Це Тінебор, ватажок табунів Рохану. Навіть Теоден, ярл Рохану, не бачив кращого скакуна. Тінебор поспішає на заклик Білого Вершника....

Чудовий кінь вже наближався. Його тіло лисніло, мов срібне, хвіст та грива стелилися за вітром, а біг він так плавно, ніби плив. Два інших коня мчали за ним, не відставаючи. Угледівши Гандальфа, Тінебор зупинився, голосно заіржав та, схиливши шляхетну голову, торкнувся плеча старого мага. Гандальф ласкаво погладив його. [93]

– Далеко звідси до Рівенделлу, друже, – сказав він. – Добре, що ти так швидко прибіг. Віднині ми вже з тобою не розлучатимемось...

Хасуфель та Арод весело покивали головами.

– Нам треба якомога швидше доїхати до Медусельду, до Золотого Двору вашого правителя Теодена, – серйозно сказав Гандальф. – Якщо не заперечуєш, то вирушимо відразу.

Тінебор, згоджуючись, труснув гривую.

– Прошу вас поспішити, – додав Гандальф, звертаючись тепер уже до трійки коней. – Хасуфель призначений для Арагорна, Арод для Леголаса, Гімлі я візьму з собою: вважаю, що Тінебор не відмовиться понести нас обох. Тільки поп'ємо води перед дорогою.

– Тепер я все збагнув, – сказав Леголас, спритно скочивши на спину Ародові. – Спочатку наші коні втекли, може, й зі страху, але незабаром зустріли Тінебора та зраділи. Чи ти заздалегідь знав, що він тут?

– Знав, – сказав Гандальф. – Я подумки кликав його та просив поспішити. Вчора він був ще далеко звідси, на півдні. А тепер я сподіваюсь так само швидко дістатись туди знов разом із ним!

Він шепнув щось у вухо Тінебора, і той вирушив з місця швидким галопом, але не надмірним, щоб двоє його родичів могли триматися поряд. Зваживши, де берег річки нижчий, Тінебор перейшов її бродом та попрямував на південь. До самого небокраю вільно гуляв вітер, хвилями ходили трави – ані дороги, ані сліду. Але Тінебор рухався впевнено, без вагання.

– Ми йдемо напрямки до двору Теодена, до Білих Гір, – пояснив Гандальф. – У Східній марці шлях кращий, там прокладений головний тракт, але цей шлях коротший, а будь-яка трясовина чи байраки Тінеборові не перешкоджають.

Час минав, година по годині. Степ змінився заплавленими луками. Інколи трава сягала вершикам по коліна, і вони немов пливли по ясно-зеленому морю; інколи серед зелені траплялись ставки, деінде під шурхотливим китицями очерету ховалося підступне трясовиння, але Тінебор безпомилково відшукував твердий ґрунт, а два інших коня йшли за ним слід у слід. Сонце поступово схилялось на захід. Багряна вечірня зоря заграла над обрієм. Далекі гори вкрилися переливчастими червоними відблесками. І хмари [94] диму закрили сонце, немов ховаючись за край землі, воно підпалило степові трави.

– У тому напрямку – Ворота Рохану, – сказав Гандальф. – Точно на захід від нас. А за Ворітьми починаються володіння Ізенгарда.

– Звідки ж цей дим на півнеба? – спитав Леголас. – Що він віщує?

– Битви та пролиття крові, – суворо відповів Гандальф. – Уперед!....

Розділ 6 ЗОЛОТИЙ ДВІР

Відгоріла вечірня зоря, минули сутінки, настала ніч. Лише опівночі Гандальф дозволив відпочити. Вони спішилися геть виснажені: Гімлі та Леголас одразу ж заснули, навіть

Арагорн ліг, один Гандальф гіе стулив очей, не присів; одразу після півночі він підняв друзів, і при холодному світлі місяця вони помчали, наче вдень.

Короткий відпочинок не дуже освіжив гнома, Гімлі куняв і звалився б із коня, якби Гандальф вчасно не струсонув його. Коні втомі не піддавалися. Тенебор мчав попереду, наче срібна тінь.

Ані звуку, ані знаку тривоги не подавав тихий степ. Ранок настав ясний, погожий, вітер з тихим шелестінням пригинав траву під копита коней. Раптом Тенебор зупинився й заіржав. Стомлені вершники підняли голови.

Попереду громадилися гори: сніжні піки, чорні стрімчаки; зелень лугів припливом ударялася об них і розтікалася по вузьких затоках долин, а вдалині ці зелені долини перетинав приземкуватий кряж. Біля гирла найширшої долини височів одинокий горб, його огинала безіменна річка; вранішнє сонце висвічувало її перекази.

– Будь ласка, Леголасе, – сказав Гандальф, – придивись добряче й розкажи, що побачиш.

Леголас примружив очі, відвернувся від сліпучих вранішніх променів.

– Річка тече з льодовників... її вода заповнює рів, за ровом – паркан. За ним дахи будинків, а нагорі багата садиба. Дах її, мабуть, вистелений золотом – аж палає. Ворота теж позолочені. Біля воріт варта в блискучих латах. Інші, мабуть, сплять. [95]

– Селище за частоколом – Едорас, – сказав Гандальф. – Садиба ж і є Медусельд, Золотий Двір Теодена, сина Тенгіла, Тепер треба рухатися з осторогою – навряд чи приборкувачі коней сплять, коли навкруги кипить війна. Раджу не братися за зброю. І не заносьтеся, доки не стоятимемо перед Теоденом.

Ранок уже розжеврився, чайвали птахи, коли загін наблизився до річки. Вона безтурботно несла на схід, до лінивої ЕнтуЩг шлоа тоських снігів. По вологих берегах густо росли верболози; їхнє гілля вже порожевіло й випустило пухнасті бруньки. – Переправилися бродом і виїхали на широку дорогу; ліворуч і праворуч стирчали зелені горбики, наче припорошені дрібним снігом, – так рясно обсіпали їх численні зірочки квітів.

– Як чудово світяться ці сніжинки в траві, – сказав Гандальф. – Тут їх називають «зімбельмайн», безсмертники, вони весь рік цвітуть там, де спочивають мерці. А ці кургани – могили прашурів Теодена.

– Сім курганів ліворуч і дев'ять праворуч, – сказав Арагорн, – багато поколінь змінилося з того часу, як поставлений Золотий Двір.

– П'ятсот разів опадало жовте листя в Чорноліссі, – сказав Леголас. – Для нас це зовсім небагато.

– Але для людей – чималий термін. Від часів побудови Медусельда нічого не лишилося, крім пісень. Тепер ця земля для роханців рідна, і лише мова їхня нагадує про спорідненість з північними племенами...

І він тихо проспівав кілька слів, незрозумілих ані ельфу, ані гному.

– Приємна мова, – сказав Леголас. – Така ж, як ця земля – гучна й розкотиста. І відчувається туга, її завжди багато в піснях смертних.

– Якщо хочеш, я перекладу, – сказав Арагорн. – Цю пісню склав невідомій співак, загдуючи, яким прекрасним був Еорл Юний, коли привів сюди своїх людей з півночі. Кінь у нього був крилатий Фелароф, батько коней. Ім'я співака забулося, а пісня живе...

Де кінь, де вершник, де сурма, що кличе у похід?

Тінь забуття, немов зима на весь широкий світ...

Де ви, дозірнії вогні, волосся золоте,

Розмови щирі і пісні під лютні ніжний теньк? [96]

Як дощ зі скель стекли роки, промчали, як вітри,

Замовкла слава давніх літ, заснула до пори.

Чи можна в попелі кострищ знайти вогонь палкий?

Пливуть до моря і назад не вернуться річки.

Дорога, звиваючись поміж курганами, привела до стін Едораса. Вартові в блискучих кольчугах списами перегородили їм проїзд.

– Стійте, чужинці! – крикнув один з них роханською. – Хто ви такі й куди прямуєте?

На обличчях вартових відбився подив, анітрохи не дружній.

– Я розумію вас, – сказав Гандальф. – Але моїм супутникам ваша мова невідома. Якщо ви чекаєте відповіді від чужинців, чому не користуєтеся загальною мовою?

– Теоден, наш правитель, наказав не пропускати нікого, хто не розмовляє нашою мовою, – відповів начальник караулу. – Ми зараз воюємо і радіємо лише гостям з Гондору. За яким правом ви зухвало роз'їжджаєте в недоладному одязі нашими угіддями, та ще й на наших конях? Ми вже годину стежимо за вами. Звідки у вас такі коні, особливо цей, білий? Якщо лише нам ніхто не відвів очей, я сказав би, що це – сам Фелароф. Може, ти чаклун, шпигун Сарумана, чи насланий ним привид?

– Ніхто не відводив вам очей, – пояснив Арагорн. – Коні дійсно з ваших табунів, ти міг би впізнати їх – це Арод і Хасуфель. Хіба стане конокрад повертатися до стайні? Два дні тому нам позичив їх Еомер, третій маркграф Рохану. Ми повинні повернути йому коней, як ми й домовлялися. Хіба Еомер ще не повернувся й не попередив про наше прибуття?

Вартовий явно збентежився.

– Про Еомера я вам нічого не скажу. Якщо ви не брешете, правитель має знати про вас. Можливо, вас і чекають. Але саме позавчора Грим Гадючий Язык розпорядився іменем Теодена не пропускати жодного чужинця за ворота.

– Гадючий Язык? – перепитав Гандальф. – Ані слова більше! У нас справа не до нього, а до правителя Рохану. І термінова! Повідом ярла сам чи пошли кого-небудь!

Очі мага гнівно блиснули з-під похмурих брів.

– Сам піду, – поміркувавши, вирішив начальник варти. – Тільки що ж я доповім правителю? На вигляд ти старий та слабкий, а грізний... [97]

– Ти добре придивився й правильно зрозумів, – відповів маг. – Я – Гандальф. Я вже бував тут, і я повернувся. Зауваж – я повертаю ярлові коня. Тінебор не слухається нічиєї руки, крім моєї. Зі мною Арагорн, син Арахорна, нащадок королів, ельф Леголас і гном Гімлі. Піди та передай, що ми чекаємо біля воріт.

– Що за імена у вас! – похитав головою начальник варти. – Намагатимусь нічого не наплутати. Однак ви навряд чи чогось дочекаєтесь в таку сувору добу...

Він зник за частоколом і повернувся через чверть години:

– Ходіть зі мною. Теоден дозволив упустити вас, але всю зброю, навіть патериці, ви залишите біля його порога, під наглядом прибрамної варти.

Окуті золоченою бронзою ворота одхилилися. Широка вулиця, брукована буличником, вела вгору, то круто завертаючи, по перериваючись акуратними сходинками. Уздовж дерев'яних будинків з низькими дверима біг по кам'яних жолобах чистий струмок. Його джерело било з-під плити, оздобленої кінськими головами, на вершиш горба. Ще вище вулиця оберталася на широкі сходи з кам'яними лавами на верхній площадці. На лавах з оголеними мечами сиділи воїни прибрамної варти. їх рудувате волосся було заплетене в коси, від зелених щитів відбивалося сонце.

– Далі йдіть самі, – сказав начальник варти. – Мені час повертатися на пост. Прощайте, бажаю вам здобути ласку правителя.

І він, круто повернувши, поспішно покрокував униз. Мандрівники піднялися на площадку. Підвівшись, вартові продемонстрували незвичайно високий зріст і раптом хором привітали їх:

– Ласкаво просимо, прибульці з далеких країн! – звучно вигукнули вони роханською мовою, повертаючи мечі руків'ям до гостей на знак добрих намірів. Блиснули розсипи смарагдів на піхвах. Найвищий з вартових вийшов уперед і додав загальною мовою:

– Я – Гаман, голова прибрамної варти. Прошу вас скласти тут зброю, перш ніж увійдете до Золотого Двору.

Леголас без заперечень віддав йому свій стилет із срібною гардою та лук із сагайдаком.
– Бережи їх, – попросив він. – Це дарунок Володарки Галадріель із Золотого Лісу. [98]
Гаман поспішив покласти зброю ельфа на лавку, наче боячись обпектися.
– Обіцяю тобі, що все буде цілим, – сказав він і простягнув руку до Арагорна.
Слідопит завагався.
– Я не можу віддати Андріл до чужих рук!
– Така воля Теодена, – нагадав Гаман.
– Чи повинен нащадок Еленділа підкорятися волі Теодена, сина Тенгіла?
– Ти стоїш перед оселею Теодена, і хоч би ти був королем Гондору, твоя воля тут ніщо, – відповів Гаман і, загородивши собою двірний отвір, перевернув меч лезом уперед.
– Пуста суперечка, – втрутився Гандальф. – Вимога Теодена зовсім зайва, однак чи розумна воля господаря, чи ні, вона – закон у стінах його оселі.
– Я не зволював би підкоритися господарю будь-якої оселі, хоча б і найжалюгіднішому дроворубові, – сказав Арагорн, – але ж це Андріл.
– Як би не звався твій меч, ти маєш залишити його тут, якщо не хочеш битися з нами, – сказав Гаман.
– Ну, скажімо, ви билися б не поодиноці, – кинув Гімлі, проводячи пальцем по лезу сокири і дивлячись на Гамана, наче на деревце, яке слід зрубати.
– Цитьте! – сказав Гандальф. – Нам нема коли сперечатися. Кожна суперечка між нами – на користь Мордору. Я охоче віддаю свого меч, стережи його добре, шановний Гамане, це – Яррист, викуваний ельфами в давні часи. А тепер пропусти мене. Поспішай, Арагорне!
Слідопит неохоче відстебнув перев'язь і сам поставив меч до стіни.
– Не надумай, Гамане, торкатися його, – попередив він. – І нікому не дозволяй. Вміла рука кувала його глибокої давнини. Кожен, хто торкнеться його, крім нащадків Еленділа, буде вражений насмерть.
Гаман відступив на крок і розгублено сказав:
– Скільки дивовижних речей на вас чотирьох... Йди з миром, все буде по-твоєму.
– Ну, що ж, у такому товаристві й моїй сокирці не соромно відпочити, – пхикнув Гімлі й поклав свій скарб на лавку. – Ми виконали все. Веди ж нас до свого ярла!
Але прибрамник усе ще вагався. [99]
– В тебе зосталася патериця, – сказав він Гандальфу. – Вибач, її теж треба залишити.
– Це вже занадто, – сказав Гандальф. – Одна справа – пересторога, зовсім інша – брутальність. Я старий. Якщо не можна спиратися на патерицю, доведеться мені посидіти тут і зачекати, доки Теоден прийде сюди побалакати зі мною.
Арагорн посміхнувся.
– Кожен чіпляється за своє майно! Невже ти лишиш старого єдиної опори? Досить зволікань! Дозволь нам нарешті увійти.
– Патериця в руці мага – не просто опора для немічного, – заперечив Гаман і прискіпливо оглянув ясеневий костюр Гандальфа. – А втім, ви заслуговуєте на довіру. Покладуся на власне розуміння. Заходьте!
Вартові зняли засуви і штовхнули двері; вони повільно, зі скрипом відчинилися. Гості ввійшли.
Весняна свіжість та ранішнє світло не проникали до оселі Теодена. Між міцними опорами покрівлі ховалися вузькі вікна, яскраві пасма світла розсіювалися в напівтемряві. Крізь круглий отвір посеред стелі виходили і губилися у блідо-блакитній високості цівки легкого диму. Під ногами дзвеніла кольорова мозаїка, вилися дивовижні написи й рунічні знаки. Стовбури опор вкривало рясне різьблення, позолота, стіни були затягнені килимами майстерної роботи: вони зображували героїв давнини, але одні геть вицвіли, інші тонули в затінку. Тільки один килим висів на світлому місці: витязь на білому коні сурмив у великий ріг, золоте волосся його злітало у повітря, а кінь роздув ніздрі, передчуваючи близьку битву. Ноги коня по коліно були занурені в пінні зелені хвилі.
– Бачите? Це Еорл Юний, – шепнув Арагорн. – Таким він прибув з півночі, щоб

вступити в битву на полі Келебранта.

Серед зали в круглому кам'яному вогнищі палав вогонь. За вогнищем три сходинки вели на підвищення, де в роззолоченому кріслі сидів старий, зігнутий роками настільки, що здавався карликом. З-під вузького золотого обруча з діамантом над чолом на плечі старого спадали довгі сиві пасма. Білосніжна борода сягала колін. У тьмяних очах ледь жевріло життя. За кріслом стояла молода [100] жінка в білому, а на верхній сходинці незгарбно приткнувся худий чоловік з хитрим блідим обличчям.

Прибульці зупинилися перед підвищенням. Старий спідлоба подивився на них, але навіть не ворухнувся. Тоді Гандальф заговорив:

– Привіт тобі, Теодене, сине Тенгіла! Я повернувся, оскільки наближається буря, і друзям час взятися за руки, щоб не дати лихим вітрам змести нас поодиноці.

Ярл повільно підвівся, спираючись на чорну тростину з білим кістяним набалдашником. Тепер ті, хто бачили його вперше, пересвідчилися, що він аж ніяк не карлик і в молоді роки був вочевидь гарним та струнким.

– Привіт і тобі, - сказав Теоден. – Можливо, ти чекав на радісну зустріч. Але якщо бути відвертим, твої відвідини – сумнівна радість для нашого дому, Гандальфе. Біда завжди йде слідом за тобою, як вовк за оленем. Зізнаюся, коли Тінебор повернувся, я не так зрадив знайденому коню, як втраті вершника. А довідавшись від Еомера, що ти пішов до пращурів, я не оплакував тебе. Але поголос – оманлива річ: ти знову тут! І вже напевне припас для мене звістки ще гірші. Чому ж я маю радіти тобі, провіснику бурі?

Теоден стомлено опустився в крісло.

– Ти маєш рацію, правителю, – підтакнув блідолиций придворний. – Лише п'ять днів минуло, як одержали сумну звістку про загибель твого сина Теодреда, правої твоєї руки і другого маркграфа Рохану. Еомерові не можна довіряти. Якби він тут розпоряджався, небагато лишилося б охорони в стольному місті. Лише нещодавно гондорці повідомили, що Чорний Володар готує напад зі сходу. І ось цей блукач з'являється тут! Поганий той гість, що приносить погані новини!

Він глузливо хихикнув і кинув на чужинців косий погляд з-під опухлих повік.

– Ти тут став за мудреця, Гадючий Язиче, – стиха промовив Гандальф, – і, без сумніву, служиш опорою своєму правителю. Але лихі новини можна приносити у різний спосіб. Одні самі їх створюють, інші, як і має бути серед друзів, приходять на допомогу.

- Є ще й третій різновид, – прошипів Гадючий Язык. – Хижаки, що жиріють на чужих бідах, нахаби, що сунуть свого носа, куди не просять. Чим ти допоміг нам, [101] старий вороне? І чим допоможеш сьогодні? Минулого разу ти сам просив про допомогу. Ярл навіть дозволив тобі взяти коня, аби ти швидше поїхав звідси. І ти насмілювався обрати Тінебора! Правитель був вражений! Але багато хто вважав, що будь-яка ціна добра, щоб тебе здихатися. Я впевнений, що й нині шила в мішку не приховаєш, станеш чогось просити. Чи привів ти допомогу? Чи постачатимеш нам коней, луки, списи? Ось це була б справжня допомога! А що ж ми бачимо? Трьох голодранців у сірому ганчір'ї та тебе на додаток!

– Я бачу, Теодене, сине Тенгіла, чемність при твоєму дворі більше не в пошані, - сказав Гандальф. – Хіба тобі не передали імена моїх супутників? Рідко доводилося ярлам Рохану приймати таких шляхетних гостей. А зброя, яку ми залишили на порозі, варта дюжини кращих бійців. Сірі ж плащі моїх друзів подаровані ельфами; вони зносилися, але благополучно допомогли їм дістатися до Медусельда.

– Отже, Еомер не вгадав, ви заодно із чаклункою Золотого Лісу? – перебив Гадючий Язык. – Ще б пак, адже в Лоріені, по-нашому Дімортені, завжди ткали сіті зради!

Гімлі гнівно подався вперед, але Гандальф опустив руку йому на плече, і гном завмер.

О Двіморден, о Лоріен!
Струси прах спогадів з рамен!
Хто на стежки твої ступив,
– Того навіки полонив,

Твій край закритий для людей,
Галадріель, Галадріель!
В твоїх лісах цвіте весна,
В тонкій руці – зоря ясна.
Джерельна дзеркала глибінь
Немов небес правічна синь.
Благословенні час і день... _
О Двіморден, о Лоріен!
Хто на стежки твої ступив,
– Навік там серце полишив.

Гандальф проспівав це тихо, але виразно, і одразу весь перетворився: відкинув плащ, випрямився, не спираючись вже на патерицю, і показав глибоким, холодним голосом:

– Мудрий судить лише про те, що знає, запам'ятай це, Гримере, сине Гальмода. Ти ж плескаєш язиком, мов нерозумний змії. Мовчи, не заважай мені. Не для того я [102] пройшов вогонь та воду, щоб напередодні бурі сперечатися з брехливим негідником!

Гандальф підняв патерицю. Загриміло, світло у вікнах погасло, вогонь у вогнищі притьмарився. Засяяв білим одяг Гандальфа. Гадючий Язик заверещав:

– Я ж радив, правителю, відібрати в нього патерицю! Дурень Гаман не послухався тебе!

Блиснула блискавка, наче розщепивши склепіння зали, і знову все затихло. Гадючий Язик повалився долілиць на мозаїчну підлогу.

– Тепер послухай мене, Теодене, сине Тенгіла. Хто кого повинен просити про допомогу? – Гандальф показав патерицею на стелю. Темрява танула, крізь неї вже просвічувала блакить. – Темрява ще не заповнила весь світ. Піднесися духом, ярле, кращої допомоги тобі не знайти. Тим, хто опустив руки та піддався відчаю, я не порадник. Але тобі хочу дати пораду та втіху. Чи бажаєш послухати? Прошу тебе, вийди зі мною за поріг. Надто довго ти відсиджувався в темній норі, слухаючи брехливі вигадки, наклепи й маячню!

До зали вже повернулася напівтемрява. Теоден із зусиллям відірвався від крісла і непевною ходою став спускатися з підвищення. Жінка в білому підхопила його під лікоть і повела до виходу. Гандальф постукав у двері й гукнув:

– Відчиніть! Зустрічайте свого правителя!

Двері розчинилися, і свіжий вітер зі свистом увірвався до покоїв ярла.

– Відішли варту, правителю, – сказав Гандальф. – І ти, добродійко, будь ласкава залишити нас на самоті. Обіцяю тобі, з ярлом нічого не скоїться.

- Иди, Еовіно, дочко моєї сестри, – сказав Теоден. – Турбуватися більше немає про що.

Дівчина неспішно пішла до дверей. Її серйозні, задумливі очі дивилися на ярла із жалем та співчуттям. Волосся, розпущене по плечах, сяяло, мов золото. У білій сукні зі срібним поясом вона здавалася тонкою, гнучкою й міцною, наче сталь. Такою Арагорн побачив Еовіну: прекрасну й холодну, як ранок ранньої весни, і вона побачила Арагорна; сирій плащ не приховав від неї високу гідність нащадка давніх королів. На мить Еовіна наче закам'яніла, але відразу отямилась, відвернулася й переступила поріг. [103]

– Оглянь свої володіння, правителю, – сказав Гандальф. – Вдихни вільне повітря степів!

З тераси навколо Золотого Двору відкривався далекий краєвид. Скісні батоги дощу єднали небо із землею, із заходу тяглися темні хмари і десь далеко, серед невідомих вершин, щохвилини мигтіли зірничі. Але вітер з півночі вже відганяв грозу на південь, до Моря, рвав хмари, омивав блакить, і раптом цілий оберемок сонячного проміння пробився до землі. Дошові хмари заграли сріблом, а річки на рівнині дзеркально заблищали.

– Тут не так уже й темно, – сказав Теоден.

– Зовсім не темно, – сказав Гандальф. – І старість зовсім не так сильно пригнічує тебе, як хтось намагається тебе переконати. Відкинь свою тростину!

Чорна тростина зі стуком упала на кам'яні плити. Теоден став розпрямлятися, наче

довго ніс непосильний вантаж і ось тепер скинув. Він розігнув спину, став у весь свій справжній зріст, а очі його увібрали небесну блакить:

– Непевні сні мучили мене останнім часом, але зараз я нарешті прокинувся. Шкода, що ти не прийшов раніше, Гандальфе! Боюся, ти станеш свідком останніх днів мого роду. Недовго залишилося красуватися Золотому Двору, який побудував Брего, син Еорла. Наше гніздо піде на поживу вогню. Що можна зробити?

– Багато чого, – сказав Гандальф. – Перш за все поклич Еомера. Якщо не помиляюся, ти кинув його до в'язниці за наклепом Грима, якого всі, крім тебе, звать Гадючим Язиком?

– Еомер відмовився мені підкоритися і в моїй оселі погрожував убити Грима!

– Можна любити тебе, не люблячи Гадючого Язика та його отруйної мови, – заперечив Гандальф.

– Тепер я це розумію. Буде по-твоєму! Де Гаман? Він виявився поганим брамником, спробуємо його як гінця. Один злочинець приведе іншого, і я судитиму обох, – сказав Теоден, і хоча голос здавався суворим, очі посміхалися; у цій посмішці розтануло павутиння старечих зморщок.

Гаман помчав виконувати доручення; Гандальф посадив ярла на кам'яну лаву, а сам присів на верхній сходинці. Арагорн з товаришам стояв неподалік. [104]

– Немає часу розповісти тобі все, що ти маєш знати, – сказав Гандальф. – Але, сподіваюсь, невдовзі ми зможемо поговорити детальніше. Перш за все знай, правителю: тобі загрожує небезпека страшніша за кошмари, про які розп'ятує Гадючий Язик. Але тепер ти не спиш – ти живеш! Гондор і Рохан не самотні! Сили ворога надмірно великі, але в нас є надія, прихована від ворога... – Тут Гандальф заговорив швидко й тихо, ніхто, крім ярла, не міг нічого почути. Теоден слухав уважно, і очі його розгорялися молодим блиском; він підхопився і повернувся на схід.

– Так, так, – гучно сказав Гандальф, – там ховається найстрашніша загроза, але й надія жевріє саме там. Долі світу тримаються на слабкій волосинці. Але чим більше ми протримаємося, тим жаркіше розгориться надія.

Усі мимоволі повернулися на схід. Там, за розлогими рівнинами, за похмурим валом гір, у володіннях Тіні, пов'язані разом надії й тривоги. Де був у цю хвилину Хранитель Персня? Леголас напружив зір і розрізнув блискітки сонця на дахах Мінас-Тіріта. А там, у далекій даліні, ворушилися полум'яні язики – небезпека далека й близька водночас.

Теоден похитав головою, згорбився, наче знесилля ще боролосся в ньому з волею Гандальфа, озирнувся на свій прекрасний старий будинок.

– За що мені такі випробування, коли я вже старий і чекаю заслуженого спокою? Шкода відважного Бороми-ра! Молоді гинуть, а дряхлі живуть...

Він безсило опустил зморшкуваті руки на коліна.

– Торкнися руків'я меча – це увіллє силу у твоє ослабле тіло, – сказав Гандальф.

Теоден звично простягнув руку до лівого боку, але меча на його поясі не було.

– Куди ж це Грим подів його? – пробурмотів він.

– Візьми мого! – відгукнувся молодий голос. – Він завжди служив тобі одному!

Двоє винних стояли на сходах: Гаман та Еомер, без кольчуги, з непокритою головою – але з мечем у руці.

– Як це розуміти? – спохмурнів Теоден, і важко було повірити, що якихось півгодини тому стареча неміч прикувала його до крісла.

– Моя провина, правителю, – сказав Гаман. – Невже я через радість помилився? Мені здалося, що маркграфу Рохану разом з волею слід повернути також зброю... [105]

– А я кладу її до твоїх ніг, – додав Еомер, опускаючись на одне коліно.

Теоден повільно нахилився, і коли пальці його стиснули вороноване руків'я, сили повернулися до старого тіла. Ярл здійняв меча над головою й закрутив його колесом так, що повітря засвистіло, посипалися іскри!

– Прокиньтесь, люди Теодена! Час настав сідлати коней! – грізно проспівав Теоден. Вартові відгукнулися на давно не чутий бойовий заклик:

– Веди нас, правителю!

– Серце радіє бачити тебе знову бадьорим! – вигукнув Еомер. – Хто тепер насмілиться заявити, нібито Гандальф приносить біду?

– Візьми свого меча, Еомере, сине моєї сестри, – сказав Теоден. – А ти, Гамане, знайди мій власний. Грим сховав його кудись. І самого Грима теж приведи. А поки що я хотів би почути твої поради, Гандальфе.

– Їх суть ти вже зрозумів, якщо вирішив довіряти Еомерові, а не брехуну-запроданцю, переміг тугу, зібрався діяти. Усіх, хто може триматися в сідлі, негайно відправ на захід, як пропонував Еомер. Поки не пізно, треба вийти назустріч Саруманові. Якщо не встигнемо – загинемо, виграємо – візьмемось за наступну справу. Літні люди, жінки й діти хай сховаються в горах. Нехай візьмуть із собою запаси провізії, а майно, хоча б і цінне, залишать – зволікати не можна, мова йде про врятування життя.

– У гірських сховищах усе приготоване, – відповів Теоден. – Я сповіщу народу, щоб збиралися. Але ви – мої гості... Ти мав рацію, Гандальфе, чемність у нас не в пошані: ви їхали всю ніч, наближається полудень, а ви ще не підживилися ані сном, ані їжею! Я звелю підготувати гостям покої, ви пообідаєте й відпочинете.

– Нам не до відпочинку, правителю, – заперечив Арагорн. – Воїни Рохану сідають на коней, наші меч, сокира та лук не повинні лежати без діла. Я обіцяв Еомерові бути в бою поруч із ним.

– Тоді перемога буде нашою, – палко сказав Еомер.

– Сподіваймося, – сказав Гандальф. – Міць Ізенгарда велика. Загрожує нам і інше лихо. Не зволікай, Теодене, шойно ми вирушимо, веди людей до Дунхаррану.

– Та ти, схоже, сам не знаєш сили своїх ліків, Гандальфе, – посміхнувся Теоден. – Я піду зі своїми воїнами [106] і якщо засну знову, то вже на полі бою – той сон буде приємнішим...

– Але ти не можеш залишити безпорадних без охорони й керівництва! Хто поведе їх і хто захистить?

– Я оберу достойного замість себе. Ось, до речі, йде мій мудрий радник!

Два стражники вивели з будинку Грима Гадючого Язика; попереду йшов Гаман. Опинившись на денному світлі, Грим хворобливо примружився. Гаман з уклоном подав Теоденові довгий меч у піхвах із золотими скобами.

– Ось твій Грам, – сказав він. – Цей негідник запер його в своїй скрині і не хотів віддавати мені ключа. Там ще лежать інші речі, які вважали загубленими.

– Брешеш! – вигукнув Гадючий Язик. – Ярл сам доручив мені сховати Грам!

– А тепер він бажає, щоб ти його повернув, – спокійно сказав Теоден. – Це бажання тобі не до вподоби?

– Та що ж це діється, правителю! – поскаржився Гадючий Язик. – Я так піклуюся про тебе, а ти... Не переоцінюй свої сили. Доручи кому-небудь іншому розважати цих самозванців. За хвилину буде подано обід. Чи ти не бажаєш сісти до столу?

– Бажаю, – сказав Теоден, – і прошу гостей пообідати зі мною. Ми йдемо сьогодні. Нехай сурмлять збір. Усіх, хто здатний підняти спис, зібрати під стінами до другої години опівдні!

– Милостивий правителю! – заволав Гадючий Язик. – Клятий чаклун обдурив тебе! Палац твоїх пращурів та скарбниця залишаться без охорони! Хто ж забезпечить безпеку ярла Рохану?

– Якщо Гандальф обдурив мене, це пішло мені на користь. Якби я продовжував слухати твої нашіптування, то, мабуть, невдовзі став би рачки, як лісова тварина. Тут ніхто не залишиться, навіть ти, Грime! Ти підеш із нами. Гей, жвавіше, ти ще встигнеш відтерти від іржі свою зброю!

– Змилуйся, правителю! – завив Гадючий Язик і повалився в ноги Теоденові. – Пощади! Служачи тобі, я вичерпав свої сили. Не відсилай мене геть. Я буду при тобі, коли всі тебе залишать. Не проганяй вірного Грима! [107]

– Не бійся, ти залишишся при мені. Адже я теж вирушаю з дружиною. Отже, в тебе буде ще нагода довести свою відданість.

Білими від жаху скалками очей Гадючий Язик оббiг обличчя тих, хто стояв навколо, наче зацькований вовк, що шукає шпаринку в тiсних лавах мисливцiв. Довгим язиком вiн квапливо облизав губи.

– Можна було чекати такого вчинку від нащадка Еорла, навіть обтяженого роками, – стиха почав він. – Але друзі, які по-справжньому його люблять, мали б пощадити його сивину. Горе нам! Новим улюбленцям байдужа доля мого правителя! Нічого не поробиш... Прощу лише послухати моє останнє прохання: залиши в місті людину, яка шанує твою волю! Дозволь вірному Гриму стежити за порядком до твого повернення – хоча здоровий глузд підказує, що надій на нову зустріч мало...

Еомер розсміявся.

– Ну, а якщо ця посада не дозволить тобі уникнути бою, шановний Грime, яку іншу ти забажаєш прийняти? Може, погодишся тягати лантухи з борошном до гірських укриттів, якщо, певна річ, хтось ризикне довірити борошно тобі?

– Ти не збагнув, Еомере, всієї глибини задумів шановного Грима, – втрутився Гандальф, пронизуючи зрадника гнівним поглядом. – Він зухвалий і хитрий, він навіть зараз грає з вогнем і вже виграв один хід – украв у нас чимало часу! Навколiшки, сволото! – гримнув маг. – Черевом у порох! Кажу, як давно ти служиш Саруманові? Скільки він тобі платить? Ти очікував, доки хоробрі поляжуть у бою, щоб вкрати свою частку з казни та ще прихопити ту, якої давно домагається! Ти стежив за кожним її кроком!

– Я здогадувався про це! – вигукнув Еомер. – І ще багато про що! Тому ж і хотів убити його, забувши про правила Золотого Двора...

Він рвонувся до Гадючого Язика, але Гандальф утримав його.

– Еовіні уже нічого не загрожує. Гадючий Язик старався, як міг, для свого справжнього господаря. Тобі, мабуть, здавалося, Гримере, що ти заслуговуєш на нагороду? Саруман легко забуває свої обіцянки!

– Брешеш! – прошипів Гадючий Язик. [108]

– Чи не занадто часто ти користуєшся цим словом? – обізвав його Гандальф. – Я не брешу. Який мерзотник! Не варто його ані брати із собою, ані лишати тут. Правильніше за все було б знести йому голову. Втім, він також був колись людиною і служив, як умів. Дай йому коня, ярле, нехай забирається геть, куди схоче.

– Ти чув? – запитав Теоден. – Вибирай, Гадючий Язик. Можеш піти зі мною та спокутувати свою провину. А можеш іти геть, але якщо вже ми зустрінемося знову, пощади не чекай!

Грим Гадючий Язик повільно підвівся на ноги. Очі його під опухлими повіками горіли лютою зміною ненавистю. Він оцирив зуби, зашипів, раптом плюнув під ноги Теодену і стрімко кинувся униз сходами.

– Доженіть його хто-небудь, – сказав Теоден. – Треба приглянути, щоб не скоїв лиха, але не бити й не затримувати. Якщо схоче, дати йому коня.

– Якщо хоч якийсь кінь згодиться його носити, – додав Еомер.

– Ну, а тепер, дорогі гості, прошу до столу, – запросив Теоден. – Перехопимо щось нашвидкуруч, і – в путь!

По Едорасу вже лунали голоси глашатаїв і співи сигнальних ріжків. За стіл разом з ярлом сіли четверо гостей і Еомер. Прислужувала племінниця Теодена, Еовіна. Їли та пили поспіхом. Теоден розпитував Гандальфа про Са-румана, інші мовчки слухали.

– Саруман колись щиро підтримував Рохан, – говорив Гандальф. – Та й потім, коли душа його стала підгнивати, йому вигідно було вважатися вашим другом. От тоді Гадючий Язик і одержав таємне завдання, і до Ізенгарда стали надходити звіти про все, що тут у вас відбувалось, адже ваші землі були відкриті для всіх. Гадючий Язик потроху отруював тебе, правителю, леденив серце, послабляв тіло, а ті, хто це бачив, нічого не могли вдіяти – мерзотник підкорив собі твою волю. Коли я, врятувавшись з Ортханка, застеріг тебе, маску із Сарумана було зірвано, гра Грима стала небезпечною. Він повинен був утримувати тебе в бездіяльності, не допускати об'єднання всіх сил Рохану. Він присипляв здоровий глузд, розпалював страхи, старався то так, то інакше. Пам'ятаєш, як уперто він умовляв не відривати жодної людини від полювання [109] на гусей у Північній марці, коли пряма небезпека вже загрозувала зі сходу? За його наполяганням ти заборонив Бомерові переслідувати орків. Якби Еомер не вчинив наперекір Гадючому Язику, який говорив твоїми вустами, орки без перешкод доставили б у Ізенгард свою безцінну здобич. Це не жарт – захопити двох з нашого загону, що знали наші таємні наміри, про які навіть тобі, правителю, я не насмілюся казати прямо! Які страшні муки вигидав би для них кат, які таємниці вирвав би на нашу загибель?

– Я багато за що вдячний Еомерові, – зізнався Теоден. – Вірне серце, хоча й колючий язик...

– Додай ще, що обличчя істини все одно здається кривим, коли дивишся в криве дзеркало!

– Я був сліпий, але прозрів. Ти з'явився вчасно, друже мій. Як мені віддячити тобі? Вибирай з усього, чим я володію, усе віддам, крім Грама.

– Чи встиг я вчасно – побачимо невдовзі. А стосовно подарунка... віддай мені Тінебора. Без доброго коня мені не обійтись. Адже ти лише позичав мені його, і я не хотів би ризикувати на війні тим, що мені не належить. До того ж ми з Тінебором добре затоваришували.

– Добрий вибір, – погодився Теоден. – Це насправді достойний дарунок – у Тінеборі відродилися чарівні коні старих часів. Крім того, Гандальфе, і ви всі, друзі – прошу вибирати з моїх збройових палат усе, що вам видасться необхідним. Зброя у вас своя, але ми могли б

дати вам відмінні панцирі, отримані в дарунок від Гондору моїми пращурами. Візьміть, що кому сподобається, і нехай служить вам на щастя.

Слуги принесли цілі оберемки спорядження, допомогли Арагорнові та Леголасові одягти кольчуги, подали їм шоломи й круглі щити, оббиті золотими цвяхами. Гандальф одягався на став, а Гімлі кольчуга була не потрібна – навіть якби в Едорасі знайшлося щось на його розмір, яка броня змогла б порівнятися з кольчугою роботи гномів з-під Одиної гори? Гімлі взяв лише шолом, обтягнутий залізними обручами, який міцно сидів на його круглій голові, і маленький щит із зображенням герба Еорлінгів – білого коня на зеленому полі.

– Він тобі стане в пригоді, – сказав Теоден. – Цей щит подарував мені Тенгіл, мій батько, коли я був хлопчиком.

Гімлі низько вклонився.

– Я з гордістю буду носити його. Чесно кажучи, мені приємніше самому носити коня, ніж носитися на ньому. Я більше довіряю власним ногам. Може, пощастить мені битися в пішому строю?

– Усе може бути, – пообіцяв Теоден.

Ярл підвівся з-за столу. Еовіна піднесла йому келих з вином.

– Фер Теоден таль! – сказала вона. – Прийми цю чашу, Теодене, і випий у добру годину. Вирушай із щастям та повернися з удачею!

Теоден зробив кілька ковтків, повернув келих Еовіні, і вона по черзі піднесла вино всім гостям. Перед Арагорном вона зупинилася і сяючими очима подивилася йому в обличчя. Арагорн відповів їй посмішкою; коли він брав келих, їхні руки торкнулися, і він відчув, як Еовіна затремтіла.

– За твоє здоров'я, Арагорне, сине Арахорна! – сказала вона.

– За твоє здоров'я, краса Рохану! – відповів він, але обличчя його потемніло й посмішка зникла.

Келих спорожнів, ярл залишив трапезну. На терасі Золотого двора його чекали воїни, глашатаї, старійшини і вожді, які зібралися з міста та слобід.

– Слухайте всі уважно! – звернувся до них Теоден. – Я йду на війну і можу там накласти головою. Мій єдиний син, Теодред, загинув у бою. Інших дітей в мене немає. Тому називаю своїм спадкоємцем Еомера, сина моєї сестри. Якщо ж ми обидва не повернемося, оберіть собі правителя самі. Зараз, однак, я повинен комусь із вас доручити турботу про тих, хто залишається. Хто візьме це на себе?

Ніхто не відгукнувся.

– Добре, тоді назвіть, кого б ви хотіли бачити моїм намісником? Кому найбільше довіряє народ?

– Еорлінгам, – сказав Гаман.

– Еомер потрібний у поході, та й не погодиться він залишитися. А втім, він останній у нашому роді.

– Чому ж? – заперечив Гаман. – В нього є сестра, Еовіна, дочка Еомунда. Душа її безстрашна й шляхетна, усі її люблять. Нехай вона править за твоєї відсутності, правителю!

– Хай буде так, – сказав Теоден. – Хай глашатаї повідомлять народу, що їх поведе Еовіна! [111]

Ярл сів на лавку прибрамників, Еовіна опустила перед ним на коліна й прийняла з його рук меч та кольчугу.

– Бажаю тобі удачі, дочко моєї сестри, – сказав Тео-ден. – У лиху годину розстаємося ми, але, може бути, ще доведеться разом повернутися до Золотого Двору. У Дунхаррані можна витримати тривалу осаду, а якщо ми будемо розбиті, туди прийдуть усі, хто уціліє.

– Не кажи так, правителю, – сказала Еовіна. – Кожен день мені здасться роком, поки ти не повернешся...

Але, кажучи ці слова, вона дивилася на Арагорна, який стояв поруч.

– Ярл повернеться, – сказав він. – Не бійся. Не на заході, а на сході вирішиться доля.

Йдучи, Арагорн озирнувся. Еовіна стояла біля дверей збезлюднілого палацу, спираючись на меч; вона вже надягла кольчугу і здаля здавалася постаттю з чистого срібла.

Гімлі йшов у парі з Леголасом, несучи на плечі сокиру.

– Нарешті почалося, – радів він. – Чого це люди не можуть взятися до справи, не переказавши спочатку купу слів? У мене сокира аж горить у руках. Роханці, напевне, не підведуть, але ж мені як бути? Не трясися ж, як торба, на сідлі Гандальфа!

– Найбезпечніше місце, – зазначив Леголас. – Бо Гандальф дозволить тобі зійти, коли справа дійде до рукопашної. Чи Тінебор сам здогадається, що сокира для вершника – не краща зброя.

– А гном – взагалі не вершник, – виправив Гімлі. – Я хочу рубати голови оркам, а не людям!

І він укотре перевіряв пальцем, чи добре нагострено сокиру.

Роханська рать уже зібралася за воротами Едораса. Старі, молоді, усі верхи – більше тисячі чоловік. Списи стирчали густо, як молодий підлісок. Воїни дружно, весело зустріли Теодена. Ярлу підвели коня на ім'я Сніжногровий, зброєносець подав поводи Арагорну й Леголасу. Гімлі, дуже занепокоєний, спідлоба спостерігав за зборами, але тут до нього підійшов Еомер, ведучи свого жеребця:

– Чому похмурий, сине Глоїна? На жаль, на обіцяні уроки чемності під твоїм керівництвом часу не вистачило. Відкладемо нашу суперечку? Обіцяю не казати нічого про володарку Золотого Лісу. [112]

– Хай так і буде, сине Еомунда, на деякий час я забуду про твою помилку. Але якщо колись ти побачиш Галадріель на власні очі і не згодишся, що вона найпрекрасніша з живих істот світу, тоді кінець нашій приязні навіки!

– Домовились, – сказав Еомер. – А коли ти мені насправді вибачив, чи не згодишся, на знак примирення, розділити зі мною сідло? Гандальф поїде на чолі загону, але мій Сокіл не відмовиться нести тебе, аби ти не заперечував.

– Дякую, Еомере, – відповів задоволений Гімлі. – Я охоче поїду з тобою, а якщо Леголас також буде поряд з нами, то кращого і бажати нічого!

– Дуже добре! – зрадів Еомер. – Леголас зліва, Арагорн справа – хто встоїть перед нами?

Все було готове; Гандальф віддалився від воріт на сотню кроків, свиснув, і Тінебор, що блукав далеко над рікою, миттю підніс голову та відповів іржанням. За кілька хвилин він уже стояв перед магом.

– Присягаюся Феларофом, це живе втілення Західного вітру! – вигукнув Еомер.

– Я бажаю, щоб усі знали, – голосно промовив Теоден, – що Тінебор, ватажок коней, подарований мною у повне володіння Гандальфові Сірому. Крім того, я дарую йому, мудрому порадникові, довгоочікуваному мандрівникові, звання старійшини Еорлінгів, і це звання зберігатиметься, доки не зникне наш рід з цього світу!

– Дякую тобі, Теодене, – сказав Гандальф, скинув сірий плащ, скинув капелюх і скочив на коня. Ані шолома, ані кольчуги не вдягнув він. Вітер заграв його білосніжним волоссям, білі шати засяяли на осонні.

– Дивіться, воїни! Білий Вершник з нами! – крикнув Арагорн.

– Ярл та Білий Вершник! – загукала дружина. – Вперед, Еорлове плем'я!

Загнали сурми. Коні іржали та ставали дибки. Списи стукотіли по щитах. Ярл здійняв руку, подав знак. Зашуміло, немов могутній вихор піднявся у степу, – останнє військо Рохану вирушило на захід.

Та довго ще Еовіна, Краса Рохану, бачила відблиск сонця на вістрях списів, стоячи нерухомо, самотньо біля розкритих навстіж дверей тихого Золотого Двору. [113]

Розділ 7 ОСАДА ГІРСЬКОГО РОГУ

Старою дорогою на північний захід уздовж Білих Гір прямувало військо, то вгору, то вниз, по зеленій країні пагорбів, перетинаючи убрид мілкі, веселі річки. Сонце, сідаючи, світило прямо у вічі, і широкі степи Рохану здавались величезним золотим круглим щитом. Неспішно розгорялася вечірня зоря; за спинами вершників гущавили тіні.

Прямого шляху до бродів на Ізені, де роханці стримували натиск Саруманового війська, було більше, як сорок ліг. Щоб не запізнитись, воїни поганяли коней, і тільки пізно увечері дали їм відпочити. Половина шляху вже була позаду. Розташувались табором під зоряним небом, багать не палили, виставили вартових, вислали розвідників – користуючись темрявою та горбкуватістю землі, вони розійшлись безгучно та непомітно. Ніч проминула без пригод, на світанку зіграли побудку – і знов уперед, ліга за лігою...

Небо залишилось чистим, але повітря чавунною гирею гнітило плечі людей. Сонце зійшло сповите імлюю, а слідом на сході вставало щось грізне і росло, і сварилось далеким гуркотом. Далеко на північному заході, під Імлистими горами, гущавіла тінь, що повзла з Долини Чародія. Гандальф притримав коня і зачекав, поки з ним порівняється Леголас.

– Допоможи, гостроокий ельфе. Ти за лігу відрізниш горобця від синиці. Що ти бачиш ось там, де Ізенгард?

– Мутний туман, – сказав ельф. – Якись велетні крутяться на березі Ізени. Хто такі – не збагну. Звичайний туман мені б очей не застилав – цю тінь розтягує зловорожа воля.

– А за нами збирається гроза Мордору, – сказав Гандальф. – Темна ніч чекає на нас...

Задуха посилювалася. Опівдні загін стали доганяти хмари, півнеба закрила жалобна завіса, прошита по краю останніми іскрами світла. Сонце зайшло у кривавім мареві. Наконечники списів спалахнули, немов вугілля, коли останній промінь упав на степ та висвітлив прямовисні кручі Тризуба; його вістря та зазубрені піки здіймалися вже прямо над головами воїнів. І в цьому вмираючому світлі вершники попереду помітили силует верхівця, що нісся назустріч. [114]

Гонець був увесь укритий пилом, збуджений. Він тяжко сповз з коня, зняв зім'ятий шолом і хвилину постояв, хрипко дихаючи та збираючись на силі.

– Еомер тут? – спитав він нарешті. – Ви дуже запізнались! Без Теодреда все пішло шкереберть. Учора нас відтіснили за Ізен, багато наших полягло на переправі, а до непри-ятеля підійшло підкріплення. В Ізенгарді, видно, повимітали геть усіх. Саруман озброїв гірські племена та кочівників Темнолицих. Вони на нас тиснуть числом, а не вмінням... Еркенбранд із Західного Долу зібрав усіх, хто вижив, і відступає у напрямку Гірського Рогу. А інші розсіялися по степу... Де Еомер? Скажіть йому: їхати далі безглуздо, треба обороняти Едорас, вовки Сарумана незабаром будуть там...

Теоден, що весь час тримався позаду передової сторожі, смикнув повід і виїхав наперед.

– Йди-но сюди, Кеорле! Чи згоджуся я замість Еомера? Останнє ополчення Еорлінгів вийшло у похід і без бою не відступить!

– Правителю! – зняковів Кеорл. – Ти тут! Вибач, я думав...

– Ти думав, я стирчу у Медусельді, як старий пень під снігом? Так воно й було, але західний вітер допоміг мені стрепенутися, – посміхнувся Теоден. – Дайте йому свіжого коня. І уперед – Еркенбранд чекає на допомогу!

– Вирушай, Теодене, – сказав Гандальф, не зводячи очей з верхів'я Ізени. – Не йди до бродів, не витрачай часу в полі – йди відразу до Хельмового Яру. А я мушу ненадовго відлучитися. Тінебор допоможе мені повернутись якомога скоріше...

Він звернувся до Арагорна, Еомера та всього почту Теодена:

– Бережіть ярла, поки я не повернусь! Заждіть мене біля Хельмових Воріт. До побачення!

Мов стріла, пущена з тугого лука, рвонувся уперед Тінебор, як вітер, пронісся над травою, як тінь, зник з очей. Сніжногровий захропів, став дибки, готовий бігти слідом за

старшим, але того тільки птиця могла б зараз наздогнати.

– Як це розуміти? – спитав Гамана один з охоронців Теодена.

– Та ніяк. Гандальф Сірій дуже поспішає, оце й усе, – відповів Гаман. – Він завжди такий: був – і нема. [115]

– Гадючий Язик, мабуть, все пояснив би, – зітхнув охоронець.

– Це поза сумнівами, – відповів Гаман. – Але я краще почекаю, поки Гандальф сам усе пояснить.

– Аби не довелось довго чекати!

Теоден наказав завертати на південь. Настала ніч, але привалу не робили. Гори, ледь помітні в п'ятні, наблизились. За дві чи три милі від Західного Долу починались розлогі луки, а від них збігала вузька ущелина – Хельмів Яр, – там колись переховувався Хельм» герой стародавніх війн. Яр огинав Тризуб, мало-помалу вужчав і кінчався нагромадженням гострих прямовисних скель, куди не досягало денне світло.

Біля входу до Яру від стіни гір відходила гостра коса, а на ній височіли старовинні стіни та башта. Подейкували, нібито їх будували для королів велетні за часів, коли Гондор був у розквіті. Фортеця мала назву Гірський Ріг. Коли на башті грала сурма, луна повертала звуки з Яру, і здавалося, що зараз з таємних печер вийдуть витязі, готові до бою. Разом з Гірським Рогом було збудовано і перемичку впоперек Яру з напівкруглим стоком для струмка. Він біг навколо фортеці, а потім глибоким жолобом стікав на луговину перед зовнішнім Хельмовим Валом, а звідти – до Західного Долу. В цій старій фортеці оселився Еркен-бранд, правитель Західного Долу, прикордонної марки Рохану. Відчувши, що загроза війни зростає, Еркебранд, навчений досвідом, подбав про те, щоб підновити занепа-ле мурування стін, зміцнити башту, запасти провіант.

Загін Теодена не дійшов ще навіть до луку перед Валом, коли розвідники здійняли тривогу. В темряві засвистали стріли. Один з розвідників повернувся галопом і доповів, що навколо безчинствують вовки, а від бродів до Хельмового Яру насуваються банди орків та диких горців.

– Багато наших пропало при відступі, а ще більше блукають у степу поодиноці. Ніхто не знає, що з Еркебрандом. Якщо він живий, йому не уникнути сутички на підході до Хельмового Яру.

– Чи не бачив хто Гандальфа? – спитав Теоден.

– Бачили вершника в білому вбранні, він мов вихор промчався степом. Думали, що це Саруман. Кажуть, що [116] він попрямував до Ізенгарда. Бачили також Гадючого Язика – він в товаристві орків поспішав туди ж.

– Не заздрю йому, якщо Гандальф його наздожене, – сказав Теоден. – Ось обидва радники мене й залишили, і старий, і новий... Нічого не поробиш – підемо до Валу. Навіть якщо Еркебранда там нема, будемо чекати Гандальфа, як договорено. Чи відомо, які сили ворога?

– Чималенькі, – відповів розвідник. – Щоправда, коли біжиш з поля бою, ворог в очах двоїться, але я розпитував людей не з боязких; у ворога, без сумніву, сил набагато більше, ніж у нас.

– Тим паче треба поспішити, – сказав Еомер. – Якщо між нами та Рогом вже стоїть ворог, прийдеться пробиватися з боєм. У Хельмовім Яру є таємні сховища – сотні людей помістяться, а звідти потайні ходи ведуть до гір.

– Не варто покладатися на потайні ходи, – сказав ярл. – Саруман тут з давніх-давен має досить шпигунів. Фортеця – це інша справа.

Арагорн і Леголас разом з Еомером виїхали у передову охорону. Вони просувались усе повільніше – дорога почала круто забиратися на передгір'я. Раз у раз зустрічали невеличкі ватаги орків, але ті, побачивши роханців, розбігались так швидко, що не вдавалось ані наздогнати, ані взяти у полон.

– На жаль, тепер нам уже не пощастить проскочити несподівано, – зауважив Еомер.

В темряві шуміла, наближаючись, армія Сарумана. Лунали хрипкі співи. Вогняні цятки

довгими низками сповили невидимий степ. Де-не-де спалахувало полум'я, схоже на руді гриви коней.

– Несуть вогонь та палять усе поспіль, – похмуро сказав Теоден. – А тут родючі ґрунти, сади, лани...

– І ми не можемо налетіти та потоптати цю потолоч, – спохмурнів Арагорн. – Вони йдуть зухвало, відкрито, а ми боїмось себе виказати...

– Нічого, Хельмів Вал уже близько, – сказав Еомер. – Старий рів перетинає луг десь за чверть милі перед валом. Там можна зупинитися й зустріти орків.

– Нас замало, – заперечив Теоден. – Вал тягнеться на милю, і проїзд посередині широкий. [117]

– Тоді поставимо там ар'єргард.

Було темно, як і раніше – хоч очі повиколой, – коли вони дістались до проїзду, де протікав струмок та проходила дорога. З верху валу хтось покликав:

– Хто йде?

– Теоден, ярл Рохану! – крикнув у відповідь Еомер.

– Ласкаво просимо! Поспішайте, ворог на носі!

Еркенбранд не прийшов, але встиг заздалегідь відправити для охорони валу та фортеці чималий гарнізон, а до них ще приєднались залишки розбитих загонів.

– Народу тут маємо багато, – доповів Гамлинг, старший з тих, хто охороняв вал. – Та тільки, бачите: одні підстаркуваті, як оце я, другі зеленуваті – на зразок мого онука. Чи не чути чогось про Еркенбранда? Вчора нас повідомили, що він веде своїх піхотинців сюди, а його як не було, то й нема...

– Боюсь, що й не буде, – відповів Еомер.

– А добре було б, якби Еркенбранд урятувався! – сказав Теоден. – Мужністю він рівний Хельмові Молоту... Але чекати його тут не можна. Треба зібрати всі сили поза стінами Рогу. Чи є у фортеці запаси? Ми розраховували на битву в полі, не на оборону, отже не взяли обозу.

– У Осяйних Печерах сховались біженці з Західного Долу, – відповів Гамлинг, – вони прихопили з собою все, що змогли. Є навіть худоба та корм для неї.

– Оце гарно, – схвалив Теоден. – Бо в долинах орки все палять та плюндрують.

– Ну, якщо зазіхнуть на наше майно у Яру, це їм дот рога коштуватиме!

Дорога по дамбі через струмок була вузька, довелося усім входити у ворота по одному, ведучи коней за повід. Після приходу дружини Теодена людей стало досить для захисту і самої фортеці, і зовнішньої перемички. Ярл з почтом і частина воїнів розташувались у Гірському Розі. Еомер, не гаючи часу, почав розставляти людей на перемичці та її сторожовій вежі – тут оборона була найслабкіша. Коней під охороною кількох старих воїнів відіслали вглиб Яру.

Стіна над струмком була двадцять ліктів заввишки і така широка, що чотири людини могли стати в ряд. Поверху йшов зубчатий парапет, що дозволяв сховатися з головою навіть найвищим з роханців. Між зубцями знаходились [118] вузькі бійниці. З подвір'я фортеці та з Яру до стіни вели східці, але ззовні вона була зовсім гладенькою; між величезними блоками кладки не можна і лезо ножа втиснути, а зверху її прикривав скісний навіс.

Гімлі обрав собі місце поряд з підпорою навісу, Леголас – вище, на одному з зубців; гном походив, притопнув ногою по плитах:

– Ось це мені до вподоби! Чим ближче до гір, тим веселіше. Каміння відмінне, ач, як дзвенить під ногами, відразу зрозуміло – тутешня земля має здорові кістки. Мені б рік вільного часу та сотню наших робітників, я б таку твердиню влаштував – будь-яке військо зуби зламає!

– Ну, які ще можуть бути мрії у гнома? – знизав плечима Леголас. – Ви всі справжні диваки. Мені тут зовсім не подобається. І вдень, мабуть, не набагато краще. Одна в мене втіха – дивитись на тебе, Гімлі: так ти міцно тримаєшся на ногах зі своєю сокиркою... Непогано б мати тут побільше твоїх родичів. А ще не вистачає тут сотні спритних стрільців з Чорнолісся. Роханці непогані лучники, але їх мало, дуже мало...

– Стріляти зараз темно, – пробурчав Гімлі. – Зараз саме час подрімати... Ой, лихо! Жодному гному ще не хотілось так спати, як мені зараз. їздити кіньми – справа втомлива. От якби мені здибати хоч двійко немитих мерзотників та нагнати їм страху сокирою – сон би й розвіявся...

Очікування ставало нестерпним. Заграви у долині догоріли, ворог крався у суцільній тиші; вогняні цятки зливались у смуги та розтікались уздовж валу. Раптом одночасно пролунало вищання орків та бойові вигуки роханців. Вогонь виметнувся у проїзді валу, розсипався іскрами й згас. Через луговину до дамби мчали вершники – це відступав ар'єргард, що його залишили для захисту валу.

– Вони йдуть за нами по п'ятах! Ми витратили всі стріли, рів заповнений орками доверху, але вони йдуть по трупах!

– Нічого, хай лізуть! Ми відучимо їх розгулювати з вогнем уночі! – відповідали зі стін.

Минула північ. Передгрозова задуха гнітила все сильніше, і нарешті блискавка потоком білої лави роздерла хмари [119] та крізь запону ночі вп'ялась у вершину Тризуба. Все довкола стало видно, і захисники Гірського Рогу побачили противника: орки кишіли на лузі, товсті та присадкуваті, довгі та худі, всі в чорних шоломах та з чорними щитами. Хвиля за хвилею котилась вони через вал. Блискавка згасла, над долиною прогуркотів грім. Почалася злива.

І в ту ж мить нестримною зливою злетіли орчі стріли й розсипались по камінню, але багато з них вдарили влучно. Фортеця на перший напад не відповіла.

Нападників збентежило грізне мовчання скель та стін. Але чорне небо безперестанку моргало блискавками, і орки з вищанням трясли мечами та списами й цілили у всякого, хто з'являвся в бійницях. Страшно було дивитись на них зверху – немов густа зарость чорних злаків покрила луг, і на кінці кожного стебла замість колоса гойдалось смертоносне жало.

Заревли мідні сурми. Неприятель пішов на приступ. Йшли орки, гобліни, дикі горці – Темнолиці; в світлі блискавок виразно біліла на щитах та шоломах ненависна Рука Ізенгарда. Ще трохи – й вони біля воріт!

І тоді Гірський Ріг ожив: буревій стріл, град каміння впав на голови нападників. Ряди орків здригнулися, зламались, відкотились – потім навалились знову і знову відлинули, але з кожним разом, мов приливна хвиля, вони зупинялись все вище та вище. Вдруге заревли сурми, і чорна згряя, прикриваючись щитами, ринулася до воріт. Посеред натовпу ніби самі по собі пливли дві величезні колоди. Якщо падає один солдат, на його місці з'являється двоє, колоди мірно розгойдуються і б'ють по замкнених воротах, іще, іще раз...

Еомер і Арагорн стояли поряд на перемичці. Вони чули волення та глухі удари таранів, але тільки в світлі сильної блискавки змогли розгледіти, що робиться біля воріт.

– Ходімо, – сказав Арагорн. – Час нам з тобою братись до діла.

Вони побігли, на ходу скликаючи воїнів, що стояли за зубцями. З заходу, там, де перемичка зливалась зі скелею, була потайна хвіртка. Від неї до воріт бігла між стіною фортеці та краєм урвища вузька стежка. Еомер і Арагорн з жменькою людей проскочили через хвіртку. Два меча, вийняті з піхов, виблиснули, мов маленькі блискавки.

– Гутвин! – крикнув Еомер. – Гутвин, меч Рохану! [120]

– Андріл! – відізався Арагорн. – Андріл, меч дунаданів!

Вони врзались у юрбу дикунів, що волали, мов навіжені. Радісно прогрімали вигуки на

стінах:

– Андріл! Андріл став до бою! Хай блищить оновлений клинок!

Меч Арагорна впевнено злітав та падав, розсипаючи сині іскри. Орки покидали тарани та спробували відбитись, але падали, де стояли, або валились зі скелі додолу, на гостре каміння.

Орки побігли. Грім тепер гуркотів десь дуже далеко, блискавки миготіли над далекими горами. Прокинувся північний вітер, розтріпав хмари, над зеленими луками вплив місяць та м'яко освітив умите небо.

– Ми встигли вчасно, – сказав Арагорн, постукавши по воротах. Міцні петлі хитались, залізна обшивка в багатьох місцях лопнула.

– Та все дарма, – відповів Еомер. – Бо неможливо тут залишатись... Поглянь он туди!

Він показав на дамбу. На тім березі струмка знову збирались орки та Темнолиці. Лучники натягали тятиви.

– Ходімо хутчіш, – сказав Еомер. – Треба підперти ворота з боку подвір'я. Та ходімо ж!

Вони побігли назад. В ту ж мить кілька орків, що причаїлися серед трупів, кинулись за ними. Двоє метнулись під ноги Еомеру; маркграф упав, орки навалилися зверху. Тоді хтось в темній одежі, маленький, ніким не помічений раніше, з гортанним криком «Барук казад! Казад ай-мену!» вискочив із затінку. Гупнула, падаючи, сокира. Дві орчих голови скотилися у провалля. Решта зникли, немов випарувались.

Еомер вже підіймався на рівні ноги, коли його наздогнав Арагорн. Через хвіртку вони повернулись до двору, скликали людей, наносили каміння та підперли ворота високим насипом, а стулки скріпили залізними балками. Тільки тоді Еомер відшукав гнома:

– Спасибі тобі, Гімлі, сине Глоїна! Бачиш, як з тобою вийшло: незваний гість, а без нього не обійтись... Отже, ти з самого початку йшов з нами?

– Я думав, погуляю, хоч сон віджену, – відповів Гімлі, - та виявилось, що Темнолиці великуваті, як на мене, [121] отож я й присів осторонь помилуватись, як ви мечами працюєте.

– Навіть не знаю, чим тобі й віддячити!

– До ранку встигнеш вигадати, – засміявся гном. – Мені й так добре! Бо моя сокирка після Морії нічого, крім дров, не рубала...

Гімлі повернувся до свого місця під зубцями парапета й похвалився:

– Двоє вже є!

– Та й тільки? – сказав Леголас. – Я краще впорався, їй-бо, всі стріли витратив. Два десятки поклав, не менше. Але це все одно, що зірвати у лісі кілька листків – бо ліс як стояв, так і стоїть...

Вилазка за ворота дала захисникам лише короткий передих. Небо на сході швидко світлішало, але ранок не обіцяв нічого доброго. Хоча перші ряди ворогів порідшали, з долини підтягувались усе нові й нові полки. Орки та дикі горці обліпили стіну, мов мурахи. Вони закидали канати з гачками на парапет так швидко, що неможливо було відрубати всі разом; сотні драбин приставлялись до стін одночасно, їх скидали, і вони з тріском ламались, але на місце кожної зламаної ставили нову, і орки п'ялися по них зі спритністю мавп. Убиті, поранені, уламки дерева та каміння валилися вперемішку до підніжжя стіни, ці страшні вали все зростали та зростали, але натиск не слабшав.

Втома долала захисників перемички. Сагайдаки вичерпались, мечі вищербились, щити розтріскались. Тричі Арагорн і Еомер водили воїнів на вилазки, тричі спалахував Андріл у стрімких нападах, тричі відкидали ворога.

Раптом з глибини Яру долинув рев. Орки, мов шури, проповзли стоком струмка, зібралися у затінку скель і дочекалися, коли битва під стіною поверне всі сили та увагу роханців. Тоді вони вискочили зі сховища, впевнені, що успіх їм забезпечений. Частина

банди проникла вглиб Яру, туди, де паслися табуни.

Гімлі прожогом скотився вниз:

– Егей! Орки з тилу! Поглянь, Леголасе! Тут вистачить на всіх. Казад ай мену!

Луна підхопила несамовитий заклик: «Казад! Казад!» Голос гнома перекрив гуркіт бою, старий Гамлінг уловив його на башті Гірського Рогу. [122]

– Орки в Яру! – стривожився він. – До зброї, діти Хельма!

Воїни Західного Долу напали на ворога з такою силою, що орки відразу піддалились. їх затисли у найвужчому місці Яру, і там вони загинули під мечами роханців, а якщо хто й уповз у бокові ущелини, то потрапив до рук сторожі печер.

– Двадцять один! – оголосив Гімлі, подолавши останнього орка. – Ну, пане мій ельф, я тебе обігнав!

– Треба заткнути цей шурачий лаз, – сказав Гамлінг. – Кажуть, що гноми добрі будівники. Чи не допоможеш нам, майстре Гімлі?

– Для обробки каменю не бойова сокира потрібна і не голі руки, – відповів Гімлі. – Ну, що зумію, те зроблю.

Стік у стіні заклали, залишивши тільки вузьку шпарину. Струмок, розбухлий від дощу, незадоволено шумів, шпарина була йому замала, і вода почала повільно розливатись та виходити з берегів. Гімлі і Гамлінг піднялись на парапет довідатись, що діється.

Вони застали всіх друзів на місці. Під стіною нарешті стало тихо. Леголас сидів на краечку бійниці та обтирав свій стилет.

– Двадцять один! – сказав Гімлі, підходячи до нього.

– Молодець! – похвалив ельф. – Але я, на жаль, устиг набрати дві дюжини. Ми тут мали рукопашну...

Еомер і Арагорн очікували нової атаки, втомлено спираючись на мечі. Серед вирування та гуркоту бою Гірський Ріг стояв непорушно, як скеля серед моря. Ворота вже були розбиті вщент, але насип з колод та каменю не зміг здолати жоден ворог. Зорі блідли, місяць повис над західними схилами, збираючись на відпочинок.

– Ця ніч довга, мов цілий вік, – сказав Арагорн. – Хоч би вже розвиднілось...

– Світанок прийде, – зітхнув Гамлінг, – та що зміниться?

– Світанок – це завжди надія.

– Годованці Сарумана, напіворки, огидні потвори, не бояться сонця. І Темнолиці теж – чуєш, як репетують?

– Звісно, чую, – сказав Еомер, – та й що з того? Просто звіряче ревіння. [123]

– Ти не розумієш їхньої мови, – сказав Гамлінг, – а я розумію. Колись нею користалися всюди у Західному Долі. Знаєте, що вони кричать? «Бий, хапай! Де їхній вождь? У полон його, у полон! Смерть Форгойлам! Смерть Біловолосим! Кінець убивцям з півночі!» Ось якими прізвиськами вони нас нагородили... Протягом п'яти століть все ніяк не забудуть, що королі Гондору віддали Рохан Еорлу та уклали з ним союз! А Саруман уміло роз'ятрив давню неприязнь. Темнолиці – народ невгамовний, якщо їх розпалити, на все здатні. Вони не відступлять ні в сутінках, ні на світанні, поки не захоплять Теодена чи самі не поляжуть...

– А все ж таки я сподіваюсь, що світанок допоможе, – повторив Арагорн. – Чи не кажуть у вас: поки не згинаються захисники, фортеця стоїть?

Еомер обернувся, щоб відповісти, і тут у стані супротивника торжествуюче заграли сурми. Земля глухо задудніла, здригнулась, з-під стіни вилетіло полум'я. Коли уламки впали і розвіялась хмара диму, відкрився величезний пролом. Води струмка ринули у пролом, а назустріч їм побігла чорна ріка ворожого війська.

– Недогляділи! – стиснувши кулаки, вигукнув Арагорн. – Поки ми теревеніли, вони підвели підкоп і запалили Саруманів вогонь!

Усі кинулись до пролomu. Пізно! Сотня драбин лягла на зубці парапету. Чорні хвилі нахлинули і зверху, і знизу; роханців потіснили. їхній шлях був позначений трупами – ворожими, але й їхніми власними; огризаючись, чіпляючись за кожну п'ядь, одні відходили до печер, інші прорубались до фортеці.

Арагорн затримався на першому східці сходів, що вели з Яру до хвіртки; грізний Андріл стримував навалу ворогів, поки воїни, що встигли добігти до східців, не до-сягли хвіртки. Дещо вище над Арагорном зупинився Ле-голос; усі стріли він знову витратив, залишилась остання, і він, випроставшись, чекав, готовий пронизати першого, хто насмілиться напасти на Арагорна.

– Хто живий, усі вже за стінами, Елессаре! – окликнув він. – Йди і ти!

Смертельна втома долала Арагорна, і на середині східців він спіткнувся. Орки заревли й кинулись на нього. Перший впав зі стрілою Леголаса у горлі, але решта, перескочивши [124] через того, помчали далі. Тоді зі стіни скинули величезний камінь, і він накрив усіх орків разом. Арагорн добіг до хвіртки і замкнув її за собою.

– Погано просуваються наші справи, друже мій, – сказав він, стираючи піт з чола.

– А все ж таки не безнадійно, доки ти з нами, – посміхнувся Леголас. – А куди подівся Гімлі?

– Я бачив його в Яру, а потім нас розкидало в різні боки.

Леголас спохмурнів. Арагорн поклав руку йому на плече.

– Гімлі сильний, спритний, верткий. Зайде до печер, ось побачиш. Там він буде в безпеці, не те що ми тут. Йому там, в підземеллі, напевне сподобається.

– Постараюсь утішитись хоч цим, – сказав Леголас, труснувши головою. – А я ж хотів йому видати рахунок на тридцять шість голів...

– Ну, він тебе мимохідь перевершить. У житті не бачив кращого майстра рубати сокирою, ніж наш гном!

Леголас утер рукою чоло, пригладив розкуйовджене волосся.

– Гаразд, піду пошукати собі стріл. Хоч би скінчилась швидше ця ніч! Цілитись буде зручніше...

Арагорн обійшов фортецю, поговорив з людьми. Еомера ніде не було.

– Він збирав людей, щоб заступити прохід углиб Яру, – згадав один лучник. – З ним були Гамлинг та гном, я хотів до них пробитись, але не зміг. Він що, досі не повернувся?

Арагорн перейшов внутрішнє подвір'я та піднявся крученими сходами до верхніх кімнат башти. Там він знайшов Теодена. Ярл стояв біля вікна, стиснувши руки за спиною.

– Що скажеш, дунадане? – спитав він, не обертаючись.

– Ворог захопив перемичку.

– Де Еомер?

– Його нема, правителю, але багато людей відступило до печер, і Еомер, здається, був з ними. В ущелинах він міг затримати ворога...

– Добре, – кинув Теоден. – Там і запаси більші, і повітря краще. Там можна довго оборонятися...

– Орки користуються винаходами Сарумана. Вони мають вогонь, що трощить каміння. Коли б не це, вони [125] перемички не взяли б. А що як розламати скелі біля входу до печер? Ну, подивимось. Зараз треба подумати, як самим до ранку прожити.

– Задушно мені в цій мишоловці, – сказав Теоден. – От сісти б у сідло та поїхати в поле...

– Тут ти, принаймні, під захистом найкращої фортеці Рохану, – заперечив Арагорн. – Тут можна надіятись на успіх більше, ніж в Едорасі чи навіть у фортах Дунхаррану.

– Так було раніш, – похмуро відповів Теоден. – Але світ міняється. Що вважали неприступним колись, нині може розсипатись від одного поштовху. Ніяка сила не встоїть перед злом, що розперезалось. Зізнаюсь тобі: я починаю жалкувати, що прийшов сюди. І поради Ган-дальфа вже не здаються мені незаперечними...

– Не спіши засуджувати Гандальфа! Не принижуйся до підозри.

– Я не хочу скінчити свої дні, мов борсук, зацькований у норі! – обурився Теоден. – Сніжногривий, Хасуфель та коні почту залишились тут, у фортеці. На світанку я звелю заграти у Хельмів Ріг, зберу всіх та вийду за стіни. Чи підеш зі мною, Арагорне, сине Арахорна?

– Піду, – відповів Арагорн.

Від ярла він повернувся на стіну, обійшов пости, розставив воїнів так, щоб прикрити найнебезпечніші місця. Його супроводжував Леголас. Добре слово, ясний погляд – і світлішало на душі у втомлених та виснажених людей. Стіна Гірського Рогу здригалась від безперервних вибухів. Вже ніхто не лічив, скільки разів обрубували чіпкі гаки, скільки скинули драбин, скільки тіл у чорних плащах звалилось до вируючого струмка.

На майданчику малої башти над воротами Арагорн зупинився, не остерігаючись ворожих стріл. Небо на сході вже почало світліти. Арагорн здійняв руку догори долонею вперед, на знак того, що хоче говорити. Орки відізнались радісним гомоном.

– Спустися до нас! Спустися! Ми – доблесні Урук-Хаї! Бажаєш з нами побесідувати, то спускайся! Прихопи також свого хазяїна, а не то ми самі вас викуримо – і оком не змигнеш! [126]

– Як правитель захоче, так і вчинить, – голосно відповів Арагорн.

– Навіщо ж ти прийшов? Винюхувати та видивляти? Чи хочеш нас перелічити? Множ на десять! Ми – Урук-Хаї! В нас кожен вартий десяти! На що ти чекаєш?

– На світанок.

– Він вам не допоможе! – реготали орки. – Ми – доблесні Урук-Хаї, б'ємось і вдень, і вночі, і в гарну погоду, і в бурю!

– Ніхто не знає, що день принесе, – незворушно сказав Арагорн. – А якби ви знали, то поспішили б забратися геть звідси, поки живі-здорові.

– Досить! Злазь! – волали орки. – Набридло слухати! Що ти ще скажеш?

– Дещо додам. Не бувало ще такого, щоб Гірський Ріг здався ворогові. Відступіть, якщо не хочете пропасти всі до ноги. Ви не знаєте ще, що вам загрожує. Я – знаю...

Він стояв один на один зі збіговиськом ворогів, над напівзруйнованими ворітьми, але стільки було в ньому сили та гідності, що багатьом з Темнолицих стало неспокійно. Вони принишкли та почали збентежено дивлятися в гори та небо. Але орки голосно сміялися. Град каміння та стріл посипався на башту. Арагорн поглянув на схід, знизав плечима і стрибнув у двір. В ту ж мить гримнув вибух, спалахнув вогонь, і надбрамне укріплення, де щойно стояв дундан, лягло купою уламків. Орки з вищанням пішли в атаку і недочули спочатку тихий шум унизу, у долині – немов вітер прошелестів. Але шум розростався, міцнів – і вибухнув бурею жаху та подиву. Орки під стінами зупинились, прислухались.

І тоді над Гірським Рогом несподівано й потужно заgrimів великий ріг Хельма Молота. Орки затремтіли, дехто попадав на землю, затискуючи вуха волохатими пальцями. З глибини Яру відізнались відголоски, вони множились, немов на кожній вершині стояли герольди й передавали сигнал.

– Хельм! Хельм! – закричали роханці. – Старий Хельм Молот іде на допомогу Теодену!

Вартові на стінах, завмираючи від радісного очікування, дивились на двір. Там Теоден сідав на Сніжногривого. Зброєносець подав йому золочений щит та довгий спис. Праворуч від нього стояв Арагорн, нащадок Еленділа, а [127] за ними щільним строєм – воїни з роду Еорлінгів. Небо світлішало. Ніч відходила. Коні нетерпляче переступали ногами.

– Вперед, плем'я Еорла!

Вони врзались у гущавину очманілих ворогів, пронеслися крізь розбиті ворота і далі, до струмка; як вихор хилить траву, так хилились вбиті під ноги їхнім коням. З Яру луною долетів гуркіт другої сутички. У фортеці не залишилось нікого. А роги все грали, і їх дзвінки голоси вітер здіймав над кручами гір.

Ярла ніхто не міг зупинити. І ватажки, і дрібнота ніби самі натикались на мечі й списи; волаючи від жаху, вони затерпили у дивному заціпенінні – з народженням дня страх народився в їхніх чорних душах. А те, що діялось у долині перед валом, відібрало в них останні сили.

Так Теоден, син Тенгила, пробив собі шлях до самого Валу. Тут він дав знак зупинитися. Вже зовсім розвиднілось; сонце виривалось з-за гір і золотило щити й шоломи. Роханці з подивом озирались навкруги: вони не впізнавали місцевості, ще вчора знайомої:

там, де зеленів трав'яний килим на косогорах, тепер виріс ліс – нескінченні ряди величезних дерев, що переплелися гіллям. Їхнє коріння ховалося у пишній траві. Від цього чарівного лісу до Валу було лише півмилі. І на цьому тісному п'ятачку метушились захоплені зненацька самовпевнені війська Сарумана. Вони скупчилися тут, мов рій чорних мух, і гинули, мов мухи – неприступні схили не дозволяли втекти на схід, грізні вершники чекали на Валу, грізний ліс – на лузі.

На передгірні горби виїхали сурмачі, заграли новий сигнал, і перед Валом з'явився вершник на сяючому коні, в білих, як сніг, шатах; за ним високий, міцної статури воїн у червоному панцирі вів по десять у ряд тисячу піхотинців з арбалетами.

– Еркенбранд! – з захопленням вигукували роханці. – Це піхота Еркенбранда!

– І Білий Вершник, – додав Арагорн. – Гандальф повернувся!

– Митрандир! – вигукнув Леголас. – Оце так чари! Ходімо подивимось на цей ліс, поки мара не розвіялась!

На башті знов прогрімів ріг Хельма. Теоден направив кінноту через проїзд Валу. Еркенбранд повів піхоту вниз [128] із горбів. А Білий Вершник попрямував до урвища, і Тіне-бор спритно стрибнув та побіг клусом.

Побачивши Білого Вершника, вороги втратили залишки розуму. Дикі горці падали долілиць і прикривали голови руками. Орки зі скиглінням кидали шаблі та дротики, метались, немов дим під поривами свіжого вітру; але ніде їм не давали пройти, і тоді вони тікали до лісу. Віття дивних дерев швидко змикалось. Жоден орк не вийшов з того лісу.

Розділ 8 ШЛЯХ НА ІЗЕНГАРД

Так зустрілись знов у сяйві ясного ранку ярл Теоден, син Тенгіла, і Гандальф, Білий Вершник. Всі з'єднались – Арагорн та Еркенбранд, воїни Західного Долу та витязі Золотого Двору. І всі очі з подивом навіть сильнішим, ніж радість перемоги, були звернені до таємничого лісу.

Тим часом з Яру вийшли ті, хто вчора відступив до печер. Повернулися і старий Гамлинг, і Еомер, син Еомун-да, і Гімлі, войовничий гном. Шапку він десь загубив, голова його була пов'язана клаптем полотна, але голос звучав бадьоро, у повну силу.

– Сорок два! – крикнув він ще здаля. – Сорок два, пане мій Леголасе! Моя сокира вищербилася, бо сорок другий мав на шиї залізний комір.

– В тебе на одного більше! – засміявся Леголас; – Охоче поступлюся тобі першістю, аби ти знов був зі мною!

Теоден, забувши про звичну стриманість, пригорнув до себе Еомера:

– Цілий та здоровий, тільки подумайте! А я вже й не сподівався тебе побачити, Еомере, сину мій!

– Темна ніч минула, – відповів Еомер, щасливий до краю. – День знову став ясним! І приніс нам нові дива... – він поглянув на ліс, на Гандальфа. – Бачу, ти прийшов, як завжди, вчасно та несподівано!

– Чому ж несподівано? – посміхнувся Гандальф. – Адже я обіцяв повернутись сюди, до Хельмового Яру.

– Але не попередив, коли та звідки тебе ждати. І яке підкріплення приведеш... Ти найвеличніший з чарівників, Гандальфе!

– Може, це й так. Щоправда, поки що я лише дав розумну раду та скористався з прудкості Тінебора. Решта – це ваша мужність та міцні ноги піхотинців Еркен-бранда – бо вони йшли всю ніч, щоб допомогти вам.

Ця відповідь викликала ще більший подив. Дехто став крадькома протирати очі – чи не сон вони бачать? Гандальф розсміявся.

– Невже то вас ліс здивував? Але це не примара і не моїх рук справа. Просто обставини склалися краще, ніж я очікував...

– Вибач, важко повірити, що є маг сильніший за тебе, якого б ми не знали, – здивувався

Теоден.

– Чари тут взагалі непричетні, – сказав Гандальф. – Це сила самої землі, вона існувала раніше, ніж застукотів перший молот та заспівав перший з ельфів...

Ще залізо не копали і ліс не рубили,
Та ні пагорби, ні гори ще не постаріли,
Люди Перснів ще не мали та горя не знали,
А вони вже зроду-віку по землі гуляли.

– І яка відповідь на цю загадку? – спитав Теоден.

– Поїхали зі мною до Ізенгарда, то й узнаєш.

– До Ізенгарда!

– Саме так, – підтвердив маг. – Я особисто туди збираюся. Хто бажає – запрошую зі мною. Ось де надивитесь на різні дива!

– Та я навіть за найкращих часів не мав досить сил, щоб іти на Ізенгард! А зараз... Чи знаєш, яких ми зазнали втрат?

– І все ж таки я їду. Маю там дещо зробити. А ви чекайте на мене в Едорасі, коли новий місяць зійде.

– Ні, так не годиться! – заперечив Теоден. – В чорну годину я дозволив собі сумніватися, але тепер не хочу й думати про розлуку з тобою. Якщо тобі так хочеться, поїдемо разом.

– Я маю намір зустрітися з Саруманом, – пояснив Гандальф. – А оскільки він завдав тобі, пане, багато лиха, то добре буде, якщо ти з'явишся там. Скільки часу треба, щоб зібратися?

– Люди виснажені. Та й я сам... Кінні переходи, безсонні ночі... На жаль, мої літа – не вигадка Гадючого Язика. Від старості жоден лікар їе врятує, навіть ти, Гандальфе!

– Гаразд, дамо відпочити всім, хто поїде. Вирушимо надвечір. Так навіть краще, бо віднині всі наші дії треба [130] тримати у повній таємниці. Багато людей не бери. Ми їдемо на переговори, не на війну.

Теоден вибрав кілька воїнів, яким пощастило залишитися неушкодженими в бою, дав їм свіжих коней та звелів їхати по всіх марках Рохану зі звісткою про перемогу та з наказом, щоб усі чоловіки, старі та молоді, поспішили до Едорасу. Там вранці після повного місяця Теоден буде радитися з ними. До Ізенгарда він вирішив узяти тільки Еомера та два десятки ескорту. Арагорн, Леголас і Гімлі, зрозуміло, теж не бажали розлучатися з Гандальфом. Рана гномова ще кровоточила, але залишатись у обозі з іншими пораненими він аж ніяк не хотів.

– Це не рана, а подряпина, – доводив він, – удар влучив по шапці. Та й взагалі, щоб мене повалити, треба вдарити міцніше!

– Дай хоч я тебе перев'яжу як слід, – згодився нарешті Арагорн, – тоді поїдемо.

Ярл повернувся до фортеці і вперше за багато місяців ліг спати зі спокійною душею; всі, кого призначили супроводжувати його, теж відпочивали. Всі інші, крім поранених, мусили стати до малоприємної роботи – чистити луг та ущелину від ворожих тіл, а було їх незліченно багато: жоден орк не залишився живий. Тільки Темнолиці здалися на милість переможця і тепер похмуро дожидали жорстокої розправи.

Еркенбранд звелів їм скласти зброю та йти працювати.

– Накоїли лиха, тепер допомагайте лагодити. Саруман вас ошукав. Скільки ваших заплачено життям за його підступні обіцянки? Знайте ж, що і в разі перемоги іншої платні ви б не одержали! Клянїться у майбутньому ніколи не переходити Ізену зі зброєю в руках, і ми вас відпустимо – йдіть з миром!

Горяни не вірили своїм вухам і дивувались незмірно: адже Саруман переконав їх, нібито роханці жорстокі і полонених палять живцем...

Останки захисників Гірського Рогу поховали під двома курганами на лузі біля Валу – один для уродженців Східної марки, другий – для Західного Долу. У окремій могилі, в

затінку під мурами фортеці спочив Гаман, начальник брамників Теодена. Що робити з трупами орків, ніхто не знав. Ні закопати їх, ні спалити такій кількості [131] не було можливості; ходити по дрова до чарівного лісу Ган-дальф суворо заборонив – щоб не брали ані шматка кори, ані сухої гілки.

– Хай лежать, – сказав Гандальф. – Може, вранці що-небудь вирішимо.

Опівдні заходилися готуватись до подорожі. Поховання загиблих тільки починалось; Теоден встиг лише кинути першу жменю землі до могили Гамана.

– Тяжко образив нас Саруман, – печально сказав він Гандальфу, коли сідав на коня. – Зустрінемось – порухуємось...

Провести ярла вийшли до Валу і воїни, і мирні жителі, що вже покинули рятівні печери, – німечні старі, жінки з дітьми на руках. Під злагоджений спів багатьох голосів, що виводили дзвінку пісню перемоги, маленький загін доїхав до узлісся. Дерев чарівного лісу стояли сірі, небезпечні, туман клубо-чився в їхніх кронах. Кінці гнучких гілок простягалися, мов жадібні пальці, коріння стовбурчилось, мов лапи чудовиськ, і чорні ями зяяли під ними. І люди, і коні не наважилися ступити під цю грізну покрівлю, аж доки Гандальф спокійно не направив Тінебора – і дивні дерева безшумно розступились, відкривши Хельмів бурчак та дорогу, що бігла уздовж нього, як і раніш; небо над нею золотаво світилось, а дерева застигли, і можна було лише гадати, що там тріщить в глибині лісу, хто волає, хто гнівається та бурмоче...

Гімлі сидів на коні Леголаса та раз у раз прохав триматись ближче до Гандальфа: ліс налякав гнома.

– Тут жарко, – сказав Леголас. – Лютий гнів аж кипить, чи ти чуєш, Гандальфе?

– Важко не почути!

– Що ж сталося з тою поганню? – спитав Леголас.

– Думаю, про це ніхто ніколи не довідається, – сказав Гандальф. Леголас з цікавістю озирався, прислуховувався і все поривався затриматись. Гімлі про це й чути не хотів.

– Скільки живу, не бачив таких дивовижних дерев, – казав ельф. – А я ж стільки дубів знав від жолудя до трухлявого пня... От якби мені тут погуляти... Вони мають голоси, я б їх зрозумів.

– Ні в якому разі! – захвилювався Гімлі. – Я їх і звідси дуже добре розумію: їм аж кортить переловити всіх двоногих, задушити, потоптати. [132]

– Не вигадуй дурниць! Вони ненавидять тільки орків. Ельфів та людей вони взагалі не знають – звідки їм узятись по ведмежих кутках Фангорну? Бо я думаю, Гімлі, вони саме звідти прийшли.

– Значить, Фангорн – найнебезпечніший ліс у Середзем'ї, – зробив висновок Гімлі. – За допомогу красенько дякуємо, але любити їх... ні, на це я неспроможний! Може, тобі вони й здаються гарними, але я знаю, де знаходяться дива, кращі за всілякі діброви та нетрі! Що за безглузде плем'я – люди! Володіють дивом і як же вони його звать? Печери! Печери, та й годі! Сховища та склад на сіно! Е, пане мій Леголас, тобі цього не збагнути, бо слова безсилі. Гей, якби гноми довідались про це диво, вони б сюди юрбами сходилися, платили б щирим золотом, щоб єдиний разочок на нього глянути!

– А я б заплатив, щоб довіку його не бачити, – піддражнив Леголас. – А коли б ненароком туди потрапив, то вдвічі більше дав би, щоб швидше вийти!

– Не бачив, а жартуєш, – дорікнув елфові Гімлі. – Чи не прекрасні хорони твого батька у надрах Чорнолісся? У прадавні часи гноми збудували їх для вас. Але порівняно з тутешніми підземеллями це просто жалюгідний погріб! Там просторі зали, там тихий плюскіт води, чорні дзеркала озер! Коли запалили смолоскипи, і ми пішли попід склепінням, що гули відлуннями, я побачив безцінні кристали та жили золота на гладеньких стінах... Світло пронизувало наскрізь брили мармуру, вони світилися, мов перлини, мов руки Володарки Галадріелі... Леголасе, ти не бачив колон, білих, і жовтих, і рожевих, як зоря, не бачив вишуканих фігур, що немов впливли зі сновидінь. Вони ростуть крапля по краплі, а зі склепіння звисають китиці тоненьких блискучих бурульок, ніжних, мов іній. Вони

відбиваються у тихих озерах, а з темних вод, вкритих прозорим льодом, спливає у мерехтінні вогнів країна такої краси, що й Даріну не снилась... Там ввижаються вежі, стіни повітряних замків, але щойно впаде зверху срібляста крапля, і в колах зморшок будівлі гнуться, колишуться, як водорості на дні моря... Люди проходять, несуть смолоскипи, а далі – нові кімнати, зали, куполи, східці, коридори до самого серця гір. Печери! Хельмові печери! Як мені пощастило, що я їх побачив! Чи повіриш, чи ні, але коли треба було йти звідти, я мало не заплакав! [133]

– Ну, коли так, бажаю тобі вийти живим з війни та навідатися до тих пречудових чертогів ще раз, – сказав Леголас. – Але чи варто сповіщати твоїх родичів? Гноми, якщо судити з тебе, жадібні до роботи – пустиш одну сімейку з молотками та зубилами, вони більше поламають, ніж люди побудувати встигли...

– Ти зовсім нас не розумієш, – обурився Гімлі. – Жоден гном не обернув би чудові печери на копальні та каменярні – навіть якщо б вони були напхані діамантами та смарагдами! Ось ти, скажімо, чи зрубав би навесні квітучий сад на дрова? Отож і ми не спаплюжили б ці заповідні місця. Може, зрідка, якомога обережніше, ми відбивали б скалочки породи тут чи там; протягом довгих років у такий спосіб відкрились би нові зали, переходи, що нині занурені в п'тьму... А світло, Леголасе! Ми зробили б світильники, на зразок тих, що були колись у Казад-Думі. Аби тільки нам дозволили, ми вигнали б геть ніч, що панує там з самого дня народження гір!

– Гімлі, ти мене вразив! Я тепер майже жалкую, що не побачив такої краси. Слухай-но, давай домовимось: якщо будемо живі, помандруємо удвох світом, коли все скінчиться! Ти зі мною навідаєшся до Фангорну, я з тобою – до цих підземель.

– Гаразд, потерплю трошки, аби мати змогу показати їх тобі!

– І чим тільки ми з тобою займаємось! – сумно посміхнувся Леголас. – Не до лісу, не до печер нині... Гей, подивись-но, ми вже виїхали у степ! Чи дуже далеко звідси до Ізенгарда, Гандальфе?

– Для Саруманових круків десь п'ятнадцять ліг – п'ять від Хельмового Яру до бродів, а звідти до Ізенгарда – десять. Без поспіху до завтра доїдемо.

– Що ж ми там побачимо? – поцікавився Гімлі. – Ти вже, напевно, знаєш, а ми тільки дарма гадати будемо.

– Я був там учора ввечері, – відповів маг. – За добу багато чого могло змінитись. Але жалкувати, що поїхали, вам точно не доведеться... хоч для цього ти й мусив покинути Осяйні Печери Агларонда.

Доїхали до роздоріжжя; Леголас притримав коня і озирнувся, щоб попрощатися з лісом. [134]

– Там якісь очі! – раптом вигукнув він. – Чийсь очі за гіллям!

Всі зупинились. Леголас розвернув коня.

– Ні, ні! – зарепетував Гімлі. – Якщо ти збожеволів, їдь туди, будь ласка, але спершу відпусти мене, я зйду на землю! Навіщо тобі ці очиська!

– Облиш, Леголасе, – попрохав Гандальф. – Не повертайся до лісу. Ще не час...

На межі лісу з'явилися три дивовижних істоти. Величезні, мов тролі, не менше десяти футів на зріст, одягнені у цупкі сірі чи брунатні сорочки – а може, то була їхня власна шкіра. Довгі руки та ноги з багатьма пальцями, волосся жорстке, а бороди кучеряві, як мох. Вони дивилися на північ великими і серйозними очима, навіть не помічаючи подорожніх. Один з них підніс долоні, складені трубою, до рота та... чи то заспівав, чи то вигукнув незрозуміле, дзвінке, довге слово; здаля йому відповіли у той же співучий спосіб, а з півночі з'явилися ще троє таких самих істот. Вони крокували, високо підіймаючи ноги, мов чаплі на болоті, але навіть якби чапля летіла, не наздогнала б їх. Охоронці Теодена взялися за мечі.

– Не треба, – сказав Гандальф. – Це звичайні пастухи. Вони не вороги вам, просто мають свої справи та не цікавляться іншими.

– Пастухи! – вигукнув Теоден. – Де ж їхня худоба? Хто це, Гандальфе? Ти, здається, єдиний серед нас бачиш їх не вперше..

- Їхня худоба – ліс. Ти забув казки, що чув у дитинстві? Діти твоєї країни відповіли би тобі. Ти, правителю, бачив ентів – ентів Фангорну, недарма ви звете його лісом ентів! Ви для них – теж лише швидкоплинна згадка. Всі довгі роки, від Еорла Юного до Теодена Старого для них – хвилина, а всі подвиги Еорлінгів – суєта...

- Енти, – задумливо промовив Теоден, помовчавши. – Ось де розгадка таємниці цього лісу! Я дожив до дивних часів! Ми пасли стада, орали лани, будували, бенкетували, а коли треба було допомогти Гондору, бралися до зброї. Іншого життя ми не знали, воно здавалось нам єдиною можливим способом життя. До всього іншого ми були байдужі. Тільки в піснях жевріли спогади про минувшину, і ми переказували їх нашим дітям без якогось наміру, за звичкою. А тепер пісні втілюються, тіні набувають життя... [135]

- Ти маєш радіти з цього, правителю. Лихо чигає не тільки на скороминуче людське життя, але й на довічне буття легендарних племен, і ви стали союзниками, навіть не познайомившись.

- А все ж таки мені невесело, – похитав головою Теоден. – Навіть якщо доля буде до нас прихильна і ми переможемо, скількох дивних речей не стане навколо нас...

- Ми мусимо вибирати. Лиха, що посіяв Саурон, ми дощенту не випалимо і до решти не зітремо. Але тому, хто зробив перший крок, треба подолати весь шлях до кінця...

Звечоріло; небо над рівнинами було ще багряне, ніби розтоплене, по небові носилися зграї круків-стерв'ятників. З роздратованим карканням вони повертались до своїх гнізд на кручах.

- Ось кому було досхочу поживи нині, - зауважив Еомер.

Загін повільно посувався пагорбистим степом, і так само повільно розтягала ніч над світом темне полотно. Місяць, вже майже вповні, викотився з-за гір і засвітив свій білий паперовий ліхтарик. Броди наближались. Вітер приніс сумовите вовче скигління. Роханці їхали засмучені: зовсім недавно тут попрощалося з життям чимало їхніх товаришів.

Ізена текла низом глибокого, порослого травною яру. Дорога спускалась до неї широкою смугою, що залишили дощі, а на тім березі круто підіймалась. Поперек річки поклали колись у три ряди каміння для пішоходів, а коні могли пройти поміж рядами; посередині русла вода намила піщаний острівець, і завжди ще здаля можна було почути шум води, що б'ється об каміння. Зараз над Ізе-ною запала глуха тиша. Річище обміліло, стало видно мул та пісок на дні.

- Від якої хвороби змарніла наша красуня? – спитав Еомер. – Саруманові не первина руйнувати живу красу. Може, це він висушив витoki Ізени?

- Можливо, що й він, – відповів Гандальф.

- Несила мені їхати напрямки, – пробурмотів Теоден. – Тут птахи та звірина ласують тілами відважних...

- Іншої дороги нема, – суворо сказав Гандальф. – Але ти побачиш там також дещо втішне. Твої воїни не стали вовчою їжею. Ті бенкетують нині на стерві своїх приятелів-орків. [136]

Помітивши Гандальфа у світлі місяця, на світлосяйному коні, вовки порозбігались на всі боки та видивлялися з темряви жовтими сліпаками. Нападати на живих вони побоювались. Роханці, не вмочивши чобіт, дісталися до середини броду.

- Тепер дивіться, – сказав Гандальф.

На острівці височів курган: верхівка прикрашена кам'яним вінцем, по схилах повтикані списи.

- Тут спочили всі ті, хто загинув біля бродів!

- Хай буде земля їм пухом, – сказав Еомер. – Списи поіржавіють, ратища зітліють, а вони вічно будуть охороняти спокій Ізенських бродів...

- І про це ти подбав, друже? – сказав із захватом Теоден. – Дуже багато ти встиг за одну ніч!

- Мені допомагав Тінебор, – сказав маг. – Та й не тільки він. Чутки перебільшили кількість загиблих. Набагато більше народу встигло розсіятись по степу. Всіх, кого

пощастило зустріти, я зібрав, частину відіслав Еркенбрандові, інші допомогли мені тут, а потім поїхали до Едорасу. Хоча Саруман всі сили послав проти Гірського Рогу, багатства Золотого Двору могли спокусити грабіжників або вовкулаків. Але тепер твій дім неушкоджений і радісно зустріне тебе.

– Так само, як я його, – додав Теоден, – хоч як би мало мені не залишилось жити там.

Коли переїхали на той берег та попрощались з курганом, понад рікою знов залунало протяжливе вовче скигління.

Старий тракт на Ізенгард спочатку повторював усі вигини Ізени, потім відривався від неї та йшов прямо до входу у долину Нан-Курунір; звідти до воріт Ізенгарда залишалось 16 миль. Подорожні тримались неподалік від тракту, але їхали узбіччям, бо земля навкруги була тверда, вкрита жорсткою травою. Коли близько півночі стомлений Теоден розпорядився зробити привал, від бродів їх відділяло п'ять ліг; відроги Імлистих Гір, мов велетенські руки, вже витягувались їм назустріч. Далеко у глибині долин звивався вгору стовп пари та диму. Підіймаючись вище гір, він розпливався брудно-білими клубами по зоряному небу.

– Горить долина Сарумана! – вигукнув Арагорн.

– Над Нан-Курунір завжди нависає дим, але ж це пара! – здивувався Еомер. – Що вигадав зрадник на цей раз? Може, це кипить вода Ізени? [137]

– Все може бути, – повторив своє улюблене прислів'я Гандальф. – Вранці про все довідаємось, а зараз треба відпочити.

Люди поснули, як убиті, але вже через дві години всіх розбудив крик вартових. Ніч була тиха, без вітру, небо іскрилось від зірок, але на табір насувалась хмара чорніша, ніж ніч.

– Не рухайтесь! – крикнув Гандальф. – Не торкайтеся зброї! Почекаємо, нас ніхто не зачепить!

Темрява, сповнена шурхоту, глухого шемрання, шелестіння та протяжливих зітхань, текла, мов ріка, з обох боків табору. Земля двигтіла. Здавалось, кінця цьому не буде, але шум поволі вщух, хмара зникла в ущелинах Імлистих Гір. Далеко на півдні, в Гірському Розі, теж затрусилася земля; люди почули шум, немов смерч влетів до Хельмового Яру. До самого ранку ніхто не наслідився виглянути. А вранці вийшли роханці на стіну фортеці та остовпіли: від усіх куп орків не лишилось ані сліду, і чарівний ліс теж зник, тільки трава на лузі була зім'ята, немов по ній пройшли стада пастухів-велетнів. Милею нижче валу люди знайшли величезну яму, засипану землею та завалену камінням. Можна було здогадатись, що це за яма, але ніхто не ризикнув придивитися ближче. Насип одержав назву Смертного горба, трава на ньому ніколи більше не росла. І уорнів у Хельмовому Лузі ніколи більше не бачили. Помстившись над орками, вони повернулись до своїх непролазних, глухих хащів.

Ані ярл, ані його супутники до світу вже не заплющили очей, але нічого страшного більше не трапилось. А вранці пролунав голос Ізени: широка хвиля з плюскотом прокотилась уздовж річища, розтеклась по прибережних плесах, і річка заграла, ніби так завжди й було.

Сонце зійшло за хмарами, день настав сіренький, блідий. Над землею нависав задушливий, липкий туман. Крізь нього ледь виднілись обриси Долини Чародія. Колись вона вся пишно зеленіла, а Ізена була повноводою – її живили струмки та джерела в горах, де рясно випадали життєдайні дощі. Тепер лише попід стінами Ізенгарда залишились смужки поораної землі, де гнули спини Са-руманові невірники, а в долині буяли бур'яни та тернина. Колючі парості повзли, мов змії, по зсушеній землі, п'ялися на урвища, сплітались так, що утворювались якісь [138] клубки, кулі, де ховалися гнізда дрібних тварин. Посеред диких трав стирчали обгорілі пні. Бридкий, німий край, тільки вода зухвало шуміла у своїх берегах. Туман огортав усе це, але й він не додавав краси краєвиду. Вершники їхали мовчки; кожен з них намагався передбачити, що чекає на них, бо мета їхньої подорожі вже наближалась, і до кожної душі закрадався страх.

За кілька годин тракт обернувся на широку бруковану вулицю: бруківка лежала щільно, між камінням не пробивалась жодна билинка. Обабіч були викопані ринви для стоку води. Потім з туману виринув чорний стовп з білою кам'яною рукою зверху. Пальці Білої Руки вказували на північ. За стовпом мали з'явитись ворота Ізенгарда. Тривога вкралася до

найстійкіших сердець, але за туманом нічого не було видно.

З прадавніх часів стояло під крилом Нан-Курунір місто, яке в Рохані звали Ізенгардом. Гірські відроги, що вигинались майже правильним колом, стали йому і за стіни, і за перші будівлі. Чимало попрацювали там нуменорці, та й Саруман не витрачав часу даремно. Єдиний вхід був прокладений під склепінням тунелю у південній частині кола; його замикали з обох кінців залізні ворота на завісах, вбитих прямо у скелю. Ці величезні ворота можна було, якщо зняти запори, безшумно відкрити легким поштовхом руки. Внутрішній простір кола займала кругла, мов тарілка, улоговина, близько милі в поперечнику. Колись тут росли сади, між садами звивались тінисті доріжки, а посередині лежало блакитне озеро, яке живили водою гірські джерела; при Сарумані зелень вивелася, стежки випрямили, вкрили чорним гранітом та поставили уздовж них чавунні стовпчики з ланцюгами. Всі приміщення – житло, комори, коридори – були видовбані в скелях, і незчисленні вікна та двері дивилися на круглий майдан. Там жили робітники, слуги, бранці, солдати, саме там знаходилися великі арсенали. В глибоких ямах під стінами тримали вовків. Уся площа міста була порита та подірвана: під землею понакопали льохів, прикрили зверху напівкруглими куполами; вночі місто було схоже на цвинтар з привидами – земля раз у раз трусилася, з льохів тяглися султани диму та пари, мертвотно-білого, бурого або отруйно-зеленого. Там, у підземеллях, ховались кузні, печі, там безперестажу [139] крутились залізні колеса та грюкали молоти. Всі дороги, огорожені ланцюгами, сходились до центру улоговини, до високої, дивовижного вигляду башти. Будували її ті ж самі руки, що зрівняли колись гірську западину та вимостили дороги, але здавалось, ніби вона виросла сама по собі, зламавши кору земну, що страждала від пологової муки.

Чотири круглих башти з чорних важелезних блоків єдиним могутнім стовпом підіймались на неймовірну височину, а там розділялись та стирчали, мов гострі роги; до кожної великої башти приліпились маленькі, з гострими шпилями. Між ними був улаштований рундук з підлогою з полірованого каміння, на якому викарбували таємничі написи. Звідси, з височини 400 футів, було видно всю рівнину та далекі гори Така була оселя Сарумана, Ортханк; ця назва, завдяки дивній грі звуків мала подвійне значення: ельфійською мовою – «гора-ікло», а роханською – «хитра голова».

Колись Ізенгард, неприступна сторожова фортеця, був також зручним житлом для відважних лицарів – хранителів західного кордону Гондору та мудрих звіддарів. Саруман поступово все перекоїв на свій лад. Йому здавалось, що він вдосконалив місто, але всі хитромудрі витівки, заради яких він покинув свою колишню, справжню мудрість, були підказані з Мордору, хоча сам він про це й не здогадувався. Врешті-решт усе, чим він займався, виявлялося лише дитячою забавкою чи лестощами підлабузника, а Ізенгард ставав копією страшної твердині, тюрми, вогняного джерела – Барад-Дура, Чорного Замку, котрий суперників не терпів, з лестощів глузував і, сповнений пихи та незмірної сили, спокійно очікував нагоди, не знаючи, що таке страх.

Оце й усе, що знали роханці. Нічого, окрім чуток та переказів, не доходило до них; на пам'яті нинішнього покоління ніхто з них не входив до воріт Ізенгарда, якщо не лічити Гадючого Язика чи інших на його зразок, та й ті пробирались до Сарумана крадькома і про те, що бачили, не балакали.

З усіх супутників Теодена один Гандальф спокійно проїхав повз вказівну кам'яну руку, і відразу ж на кінчиках [140] білих пальців, де повинні бути нігті, проступили червоні плями, немов від засохлої крові.

Все навкруги виглядало, ніби після сильної повені; на дорозі розлились широкі калюжі, вода виповнила ринви, текла блискучими струмінчиками по бруківці. Туман трохи порідшав; було вже опівдні. Проїхавши десь з півмилі, Гандальф зупинив коня та покивав головою, скликаючи всіх до себе. Завіса туману піднялась. Загін стояв перед ворітьми Ізенгарда.

Ворота, зім'яті, мов аркуш паперу, лежали на землі, виламані з петель. Навколо валялись кам'яні блоки, потріскані або розколоті. Арка ще стояла, але тунель за нею обернувся на відкритий прохід, а по стінах зяяли діри та розгалужені тріщини. Башти лежали

безладною купою. Якби Велике Море розгнівалось та вдарило у ці стіни, воно не спричинило б більшого спустошення.

Улоговина за колом стін, залита бурхливою водою, нагадувала казан з окропом; в ньому, занурюючись та кружляючи, плавали Лошки, колоди, скрині, барила, всілякий мотлох; над новоствореним багнищем стирчали похилені колони, розщеплені, мов очеретинки. Тільки твердиня Ортханк, непорушна, височіла, як і раніше, в центрі, і каламутні хвилі безсило покусували її підніжжя.

Теоден та його супутники спостерігали цю жахливу картину, нічого не розуміючи. Хто наніс цей руйнівний удар? Ніде не було ані душі, тільки над склепінням розбитих воріт, серед уламків, було ледве видно маленькі фігурки у сірих плащах. Невідомі – їх було двоє – розташувались у зручних позах, перед ними стояли пляшки, миски та тарілки; парочка добряче підживилася і тепер відпочивала від надмірних зусиль. Один, поза сумнівом, мирно спав, другий, спершись спиною на перекошену плиту, поклав ногу на ногу, руки під голову та пускав з рота покручені смужки і тонкі кільця легкого голубого диму.

Посеред загальної руїни таке видовище здавалось неймовірним. Не встигли роханці отямитись, як чоловічок, що пускав дим з рота, помітив їх серед туману, що вже танув, і жваво скочив на ноги. З усього судячи, це був цілком дорослий чоловік, тільки десь удвічі нижчий, ніж звичайний. Його голову прикрашала буйна кучерява чуприна, а сірий плащ був такий самий, як у друзів Гандальфа. [141]

Чоловічок низько вклонився, притис руки до грудей, а потім, немовби не помічаючи мага та його товаришів, звернувся до Теодена й Еомера:

– Ласкаво просимо до Ізенгарда, шановні витязі! Ми тут за брамників – я, Меріадок, син Щеріадока, до ваших послуг, а мій товариш – Перегрій, син Паладіна, з роду Туків – його, на жаль, подолала втома! – тут чоловічок рішуче стусонув сплячого і знов уклонився. – Обидва ми з далекої країни. Вельмишановний Саруман вдома, але не приймає: він зараз має важливу бесіду з якимось Гадючим Язиком. Інакше він неодмінно вийшов би зустрічати таких шляхетних гостей.

– Ба, он воно як! – засміявся Гандальф. – Отже, це Саруман доручив вам стерегти ворота у час, вільний від споживання їжі?

– Ні, високошановний пане, – поважно відповів Меррі. – Ця дрібниця не привернула його високої уваги. Він дуже зайнятий... Нас поставив Древес, він тепер головує над Ізенгардом. Він звелів зустріти правителя Рохану та привітати його, вживши належні вирази. Що я саме й зробив, у міру моїх слабких сил.

Гімлі вже не міг більше стримуватись:

– А нас ти привітати не збираєшся? Для Леголаса та для мене навіть слівця не знайдеш? О пройдисвіти, волоцюги, лиходії хутроногі! Гарненько влаштувались! Ми двісті ліг нишпоримо бездоріжжям, степами та хашами, б'ємося, життям ризикуємо заради них, а вони? Лежать черевцем догори, бенкетують та ще люлечками попихкують! А щоб же тебе муха брикнула! Люльки! Звідки тютюнець, шахраю? Молот і ковадло! Ще хвилинка, їй-бо, я б луснув від злості... чи від щастя, не знаю...

– Гімлі випередив мої слова, – сміючись, сказав Леголас. – Тільки мене більше цікавить, звідки вино!

– Не знаю, як чогось іншого, а кмітливості ви не надбали, – сказав Пін, напіврозплющивши одне око. – Знаходите нас на полі перемоги, – він розплющив друге око, сів та потягся, – серед військової здобичі, та ще питаєте, звідки в нас ці крихти цілком заслужених благ!

– Цілком заслужених? – пирхнув Гімлі. – Оце так я вам зразу й повірив!

Вершники сміялись, слухаючи цей обмін люб'язними промовами. [142]

– Відразу видно, що зустрілись добрі друзі, – зауважив Теоден. – Отже, це й є твої загублені малюки, Гандальфе? Щодня нові дива! Якщо я не помиляюсь, ми бачимо напівросликів, чи, по-нашому, гобітанців?

– Гобітів, правителю, якщо буде ваша ласка, – поправив Пін.

– Гобіти? – повторив Теоден. – Звучить незвично, але схоже. Гобіти! Все, що мені доводилось про вас чути – це ніщо порівняно з дійсністю!

Меррі вклонився. Пін теж підвівся та відповів з низьким укланом:

– Дякую за добре ставлення, правителю. Але уяви собі: скільки різних країн ми пройшли, але ніде навіть не чули про гобітів, ви перші!

– Наш народ колись жив на півночі, – сказав Теоден, – але, на жаль, наші відомості дуже неповні. Кажуть лише, що десь далеко, за горами та долинами живуть на-піврослики, що риють нори у піщаних схилах; про які-небудь славетні подвиги цього племені нічого не кажуть, вони, здається, не люблять зайвого клопоту та ховаються від людей, миттю зникають і змінюють голос на зразок пташиного. Зате тепер я знаю більше за всіх! Наприклад, ніхто не знав досі, що ви вмієте пускати дим.

– Ну, це простий фокус, – відповів Меррі. – Ми цьому вже давно навчилися. Першим виростив справжнє зілля для люльок у своєму городі Тобольд Люлькас з Довгонора, що в Південній Чверті, 1070 року нашого літочислення. Як саме старий Тобі видобув це зілля, ми...

– Правителю, обережно! – попередив Гандальф. – Цим гобітам тільки дай – вони як заходяться згадувати знамениті бенкети та інші історичні події, то не заспокояться, поки не переберуть всіх родичів до дев'ятого коліна включно. Відкладемо з твого дозволу тютюнову історію батьків та дідів до спокійнішої години. Краще скажи, Меррі, де Древес?

– Пішов на північний бік попити чистої водиці. Енти майже всі теж там, з ним, але вони ще повернуться, щоб скінчити тут свою справу.

Меррі показав на вируюче озеро. Здалека долинув гуркіт та тріск, немов хтось розірвав цупке полотно, і дзвінки, радісні вигуки. [143]

– Отже, Ортханк ніхто не охороняє? – спитав Гандальф.

– По-перше, досить вже й водяної перешкоди, – відповів Меррі, – а по-друге, там Брегалад і ще дехто. Придивіться! Бачите, які стовпи вкопав Саруман, а які самі по собі стоять?

– Так, там, під вежею, стоїть ент з довгим волоссям, – сказав Леголас. – Опустив руки та й завмер, мов стовп.

– Древес нічого не велів мені сказати? – спитав Гандальф. – Чи його доручення вилетіли з ваших голів, щойно ви побачили повні миски?

– Велів, – анітрохи не зніяковів Меррі. – Я саме збирався сказати, але ж ви позасипали мене запитаннями... Наказано передати: якщо правитель Рохану і Гандальф будуть ласкаві під'їхати до північної стіни, Древес буде радий їх побачити. Я, зі свого боку, можу додати, що там же приготовлений обід з найкращих ласощів, які власноручно відібрав я, ваш покірний слуга!

І Меррі знову поважно вклонився. Гандальф погрозив йому кулаком:

– З цього і треба було починати! Поїхали, Теодене! Нам треба ще обминути озеро, але це не дуже далеко. Древес розповість тобі багато цікавих речей, адже він і є Фангорн, найстаріший та наймудріший з ентів.

– Поїхали, – кивнув головою Теоден. – До побачення, славетні гобіти! Я охоче запросив би вас на гостини до мого дому. Там би ми посідали у затишку, і ви б розповіли мені все, що завгодно, про ваших предків, починаючи хоча б і зі створення світу, про старого Тобольда та його зілля... А поки що – до побачення!

Гобіти разом вклонились.

– Ось, значить, який він, ярл Рохану, – шепнув Пін. – Симпатичний старий. Чемний...

Розділ 9 ЩО МОЖНА ЗЛОВИТИ В КАЛАМУТНІЙ ВОДІ

Арагорн, Гімлі і Леголас не поїхали з Гандальфом. Гобіти спустились до них, коней відпустили пастись та всілись усі разом на руїнах. [144]

– Здається, наше полювання скінчилось, – сказав Арагорн, придивляючись до гобітів. – Навіть не віриться. І куди нас доля закинула!

– Саме час нам, скромним мисливцям, розгадати нарешті свої скромні загадки, – запропонував Леголас. – Поки значні особи зайняті значними справами...

- І ми хотіли б вас послухати, – попросив Меррі. – Дресес дещо розповів, але в нього відомості не повні.

- Давайте по порядку, – заперечив Леголас. – Ми вас шукали, а не навпаки, ми й питати будемо перші.

- І першими трохи поїмо, – додав Гімлі. – В мене голова аж тріщить, та й полудень давно минув. Я багато чого пробачу цим шибеникам, якщо вони наділять нас хоч чимось зі своїх трофеїв!

- Дамо, дамо тобі і поїсти, й попити! – пообіцяв Пін. – Як тобі зручніше – подавати сюди чи пообідаємо у кордегардії? Бо ми обідали під відкритим небом, щоб, не змикаючи очей...

- Наскільки я встиг зауважити, принаймні одне око ви змикали, – перервав його Гімлі. – Ноги моєї не буде у орчій конурі, а орчих запасів і до вуст не візьму!

- А тебе ніхто й не примушує, - сказав Меррі. – Можеш повірити, нам орки теж до смерті набридли. Але Саруман не зовсім з глузду з'їхав, оркам ворота стерегти не доручав. Тут стояли люди, вони мали особливі пільги, і харчі їм постачали відбірні.

- І тютюнець? – спитав Гімлі.

- Тютюнець – це вже окрема історія, – ухильно відповів Меррі. – По обіді про все дізнаєшся.

Гобіти провели дорогих гостей під арку, потім у двері наліво, далі по східцях до просторої кордегардії; там стояв довгий стіл, у високому каміні горіли уламки деревини. Раніше у приміщенні було, мабуть, тьмаво, бо єдине вікно виходило до підворіття – але тепер кризь пролом проходило доволі світла.

- Хмизу в нас бракує, - вибачився Пін, – бо дрова, скільки ми не шукали, всі вогкі. Але тяга відмінна – видно, камін ще цілий. Відтак я вам зараз грінок підсмажу, бо хліб тут зовсім черствий.

Вони посадили друзів за стіл, а самі щезли у коморі та повернулись навантажені посудом, пляшками й різноманітними наїдками. [145]

- Не відвертай носа, друже мій Гімлі, - сказав Меррі, виваливши на стіл все, що приніс. – Це не корм для орків, а їжа, яка личить людині, як висловився б шановний Дресес. Що будеш пити – вино, пиво? Маємо пречудове барильце! Ось першокласна шинка, ось грудинка – можемо підсмажити пару скибок. Правда, зеленини ніякої нема – постачання кепське, останнім часом привозу не було. І солодкого нічого, крім хліба з медом. Згодиться?

- Ще й як! Вважай, що ми розраховувалися!

Гобіти пригощали та пригощались самі, немов і не обідали. «У доброму товаристві гріх не попоїсти», – казали вони.

- Які дбайливі! – сміявся Леголас. – А якби ми нині не з'явилися, ви з чемності складали б товариство один одному?

- Прошу не прискіпуватись! – образився Пін. – В полоні нас, можна сказати, майже не годували, та й раніше – хіба то харчування! І не пам'ятаю, коли ми всі востаннє їли досхочу!

- Однак піст вам не зашкодив, – зауважив Арагорн. – Ви, братці, так би мовити, розквітли.

- Вірно, – підтвердив Гімлі, дивлячись на друзів поверх келиха з вином. – Волосся густе стало, завилося, я б сказав навіть, що ви підросли, якщо це можливо у гобітів вашого віку. Дресес, видно, вас голодом не заморив!

- Що ні, то ні, - визнав Меррі, - але енти тільки п'ють, а чи водою наїсися? Звісно, трунки Дресеса корисні, але нам важко без чогось істотнішого.

- А, то ви пили воду ентів! – вигукнув Леголас. – Тоді не варто дивуватися вашому розквіту. В старих піснях воді Фангорну надають чудодійні властивості.

- Багато чого надають Фангорнові, - сказав Арагорн, – а я туди так і не навідався. Хотілося б почути про нього та про ентів теж.

- Енти? О, енти – це таке! Ну, по-перше, вони дуже різні. Всілякого розміру... та все таке. І потім їхні очі... Дивні такі очі, розумієте...

Пін безпорадно змахнув руками – опис не складався, але швидко здогадався, що сказати:

– Та взагалі, ви ж їх бачили здаля! У всякому разі, вони вас помітили й сповістили, що ви прямуєте сюди, а коли познайомитесь ближче, то все самі зрозумієте. [146]

– Це нечесно! – обурився Гімлі. – Хто ж починає історію з середини!

– Куди поспішати? – заспокоїв його Меррі. – Спершу давайте, якщо вже всі ситі, напхаємо люльки та покуримо! Хай нам хоч на часинку примариться, ніби ми знову в Бригорі чи в Рівенделлі...

І він витяг з кишені добряче наповнений шкіряний кисетик.

– У нас цього добра хоч греблю гати, – похваستався він. – Якщо забажаєте – можете набрати на дорогу, скільки душі завгодно. Уявляєте, сьогодні вранці ми з Піном заради розваги вивуджували з води що трапиться і бачимо – гойдаються два барильця. Відкрили, а там – тютюн, вищого гатунку й зовсім сухий!

Гімлі взяв дрібку, розтер між пальців, понюхав:

– Дуже запашний!

– Ще б пак! Це ж наша продукція, з Довгонора, на барильцях було тавро фірми Люлькасів. А ось як вони сюди потрапили – хто здогадається? Я й не чув, щоб ми торгували з Саруманом... Ну, чи згодиться?

– Згодилось би, якби ми мали люльки, – зітхнув Гімлі. – Бо я свою загубив десь у Морії, а може, й раніше. Вже й забув, який той тютюн на смак. Ви часом не виловили з мутної водиці пару люльок?

– На жаль, ні! – розвів руками Меррі. – Всюди поширудили – нема. Може, Саруман такі розкоші одному собі дозволяє? Не стукати ж у двері Ортханка, мовляв, чи не позичите люлечку? Нічого, обійдемося, покуримо, як брати, по черзі...

– Постривай! – перехопив Пін, сунув руку за пазуху та витяг мішечок, що висів на шнурці. – В мене тут зберігаються деякі скарби, ліпші, ніж зловорожий Перстень. Ось, тримай: моя стара дерев'яна люлька. Ось ще: люлька запасна. Я їх через півсвіту ніс, сам не знаю нащо – адже куриво давно все витратив! Аж ось і знадобилися...

І він подав Гімлі добре обкурену люльку з широкою пласкою голівкою.

– О найвеликодушніший з гобітів! – вигукнув Гімлі. – Я твій боржник!

– Чудово, – посміхнувся Леголас. – А тепер давайте вийдемо на свіже повітря. Подивимось, звідки вітер віє. [147]

Вони вийшли й посідали поблизу від зруйнованих воріт. Звідти добре було видно всю долину – туман здійнявся високо і помалу танув.

– Нечасто я втомлювався як оце сьогодні, – сказав Арагорн, розпалюючи люльку.

Він розправив плащ, ліг, витягнувши ноги, і заходився пускати з люльки покручені кільця диму.

– Як гарно, – засміявся Пін. – Знову бачу нашого Блукача!

– А він нікуди й не дівся. Я і той, і другий, і Дунадан, і Блукач...

Довго нікому не хотілося порушити приємну тишу. Диміли люльки, сонце гріло землю скісним промінням крізь високі білі хмаринки. Леголас, лежачи горілиць, дивився на сонце, не примружуючи очей, та тихесенько наспівував. Потім рішуче сів:

– Ну, друзі та приятелі, туман розсіявся! Небо чисте, хоча ви й коптите його так ревно. Хто почне?

– Я опинився у темряві, серед скопища орків... – почав Пін. – Стривайте, а який нині день?

– За гобітанським календарем п'яте березня, – відповів Арагорн.

Пін порахував по пальцях та здивувався:

– Всього дев'ять днів! *В Гобітанії всі місяці мають по 30 днів (примітка автора).* [148] А мені здавалось, що рік минув... Все було, знаєте, як у жахливому сні, тільки наяву. Якщо я

щось важливе забуду, Меррі додасть. Усякі подробиці – голод, брудні лапи та інше – я краще відкину, не хочеться згадувати...

І Пін виклав усе по порядку: останній бій Боромира, біг через степ, знайомство з Фангорном. Слухачі могли впевнитись, що їхні здогади були вірні.

– До речі, час повернути вам дещо загублене, – сказав Арагорн і вийняв з-за пояса два кинджали у піхвах.

– Оце так подарунок! – скрикнув Меррі. – Невже це наші ножички? Я своїм устиг подряпати пару орків, але Углюк зброю в нас одібрав. Я думав, він нас заріже, а він тільки обидва кинджали відкинув, ніби вони йому лапи підпалили.

– А ось і твоя застібка, Піне. Я постарався зберегти її, адже це цінна річ...

– Я розлучився з нею мимохіть, серце мені щеміло, – пробурмотів Пін. – Мені нічого іншого не залишилось...

– І правильно, – кивнув Арагорн; – Хто не вмів в разі потреби віддати свій скарб, той найжалюгідніший раб на світі...

– Добре ви це вигадали, коли мотузки розрізали, – схвалив Гімлі. – Зрозуміло, вам допоміг випадок, але ви вхопили його, так би мовити, обома руками!

– А як ми ламали голови! – сказав Леголас. – Я вже розмірковував, чи не крильця вам вирости...

– Гей, якби так! Але я ще не розповів про Горшнака... Піна тіпнуло, він махнув рукою та відвернувся. Остання, найстрашніша частина оповідання дісталась Меррі.

– Не подобаються мені ці орки з Барад-Дура, чи Лугбурця, як вони його звать, – сказав Арагорн. – Чорний Володар та його служники занадто багато знають. Після чвари з Углюком Горшник напевне відіслав повідомлення, і Криваве Око звернулось до Ізенгарда... Зате Саруман піймався у власну пастку!

– Авжеж, сподіватися на виграш він не має жодних підстав, – згодився Меррі.

– Старий негідник показався нам у лісі, – пригадав Гімлі. – Ми точно не зрозуміли, але Гандальф на це натякав...

– А коли це було?

– П'ять ночей тому, – уточнив Арагорн.

– Ага, тоді, значить, про ці дні ви нічого не знаєте. Гаразд, слухайте далі. Ми зустріли Древета та заночували у нього в Джерельному Покої, а вранці відвідали Віче ентів – оце так видовище, скажу я вам! Вони закінчили тільки на другу добу опівдні! І відразу ж вирушили – в лісі буря піднялась! Вони йшли, плескали у долоні та співали...

– Якби Саруман їх почув – утік би світ за очі, – додав Пін. – «Хай барабан, мов грім гуде! Вперед, мов доля ми ідемо!» Я, щиро кажучи, не дуже прислуховувався – хто б подумав, що це не просто похідний марш...

– Відверто кажучи, нам було дуже неспокійно, – підхопив Меррі. – Спускаємось ми до долини Нан-Курунір, а за нами – цілий ліс! Ми стали допитуватись у Древета, і він якось неохоче пояснив: це уорни, така їхня «скорочена» назва, або колишні енти, вже зовсім здерев'янілі, навіть з вигляду – вони стоять нерухомо, мовчки наглядають [149] за деревами. Здається, у нетрях лісу їх багато, цілі сотні. Силу вони мають величезну, вміють напускати туман, а якщо розгніваються, можуть рухатись дуже швидко та безшумно. Сидиш собі, милуєшся зірочками, аж гульк – навколо вже непролазна хаща! Голос в них ще не пропав, енти вміють домовлятися з ними, але вони здичавіли, втратили розсудливість і стали небезпечними. Справжні енти їх стримують, бо інакше...

Гаразд, спустились ми з ентами, а за нами й уорни пошелестіли. Шурхіт здійнявся, мов при першому пориві грози! Місяць сховався, і ніхто не помітив, як у Долині Чародія сам собою виріс страшний ліс. Ворог не подавав ознак життя, тільки під самим дахом Ортханка світилось одне-єдине віконце.

Древес узяв кількох молодиків, що ще не втратили гнучкості, і причаївся біля воріт. Ми з Піном теж там були – сиділи у Древета на плечі. Старий був сильно роздратований, але обачності не втратив, і молодші його послуухались, – зашухли, немов статуї. Раптом в

Ізенгарді піднялася веремія, загрюкало, застукало, заревли сурми. Ми було подумали, що нас викрито і зараз почнеться сутичка. Нічого подібного: це армія Сарумана виступала у похід. Я в тутешніх справах не дуже обізнаний, але неважко було збагнути – Саруман поспішав покінчити з роханцями. Він підняв усіх, зняв навіть частину охорони Ізенгарда. Орки марширували ряд у ряд, за ними верхівці на здоровезних вовках. Люди йшли зі смолоскипами, і я зміг до них придивитися – звичайні люди, похмурі, але взагалі не страшні. А ось гобліни – це жах! На зріст як люди, пики косоокі, зуби стирчать... Може, пам'ятаєте, у Бригорі ми бачили прибульців з півдня, таких гидких? Так ось, ці гобліни до них трохи подібні.

– У Хельмовім Яру таких напіворків було повно, – сказав Арагорн. – І я теж згадував Бригору. Тепер можна не сумніватись: той прибулець у трактирі був шпигуном Сарумана, а може, також і Чорних Вершників. У цих мерзотників ніколи не вгадаєш, хто з ким в союзі та хто кого обдурює...

– Всього війська було не менше ніж десять тисяч, – вів далі Меррі. – Одні пішли до Броду, а другі – на схід. За милю звідси річка тече у високих берегах і там є міст. Вони проходили по ньому, хрипко співаючи, волали, реготали. [150]

Кінець Рохану, подумав я. А Дровес шепнув мені: «Горе Ізенгарду, його камінню та скелям!».

Я в темряві бачити не вмію, але судячи з шуму, коли ворота замкнулись за останнім солдатом, уорни знялись та одразу потягли на південь – за орками. До ранку вони вже зовсім зникли з очей.

Коли гомін Саруманового війська затих в далечині, ми пішли на приступ. Дровес опустил нас з Піном на землю та почав гупати у ворота кулаком, викликаючи Сарумана. Замість відповіді посипались стріли й каменюки. Але ентам це все одно, ніби комарик вкусив. Навіть якщо ента геть-чисто утикати стрілами, мов кравецьку подушечку для шпильок, він і тоді себе пораненим не вважає. По-перше, ентам не страшні ніякі отрути, а по-друге, в них шкіра тверда, твердіша, ніж кора дерев. Не всякою сокирою її й порубаєш. Взагалі сокир вони не любляють. Але проти одного ента треба виходити зразу дюжині бійців з сокирами, бо хто один раз рубоне, другий раз не повторить – енти гнуть в кулаці гартовану сталь, мов бляшанку... Коли у Дровеса влучило зо два десятки стріл, старий так розпалився, що його можна було б навіть назвати квапливим, як він любить казати. Він покликав молодих ентів, і як заходилися вони ламати ворота! Пальцями рук та ніг впиваються у каміння та кришать, немов хлібну скоринку! Коріння рослин теж на таке здатне, тільки на це витрачаються віки, а енти впоралися хвилин за п'ять. Вони кришили, драли, тягли, трясли, товкли... Слово честі, за п'ять хвилин ворота повалились, мов картонні! А Саруман чи то не розумів, що діється, чи то просто злякався: побоявся вийти без своїх найманців та машин. Він Гандальфу і в слід не ступає! Я вважаю, вся слава його пішла лише тому, що він оселився в Ізенгарді...

– Ні, - заперечив Арагорн, – колись він був гідним слави. Знання його глибокі й широкі, мисль швидка, руки на подив умілі. А ще він умів оволодівати думками людей. Мудрих переконував, простаків лякав. Це вміння в нього ніхто не відніме. Мало хто й зараз встоїть проти нього віч-на-віч. Гандальф, Елронд, Галадріель – ці б йому не піддалися, а ось інші...

– Щодо ентів я не хвилююсь, – сказав Пін. – Колись, наскільки мені відомо, вони дали обдурити себе, але вдруге такого не дозволять. Саруман їх недооцінив і дуже [151] прорахувався. Коли вони вгризлися у стіни, виправляти помилку було пізно. Щури, які ще залишилися, так би мовити, на борту, почали тікати через всі пробиті діри. Людей енти відпускали, спершу розпитавши кожного докладно – їх було лише дві-три дюжини. Орків не милували. А якщо хто проривався, – потрапляв до уорнів – ті з них, що не пішли на південь, щільно оточили Ізенгард.

Весь цей час Саруман сидів десь над ворітьми – мабуть, проводжав свою непереможну армію, та й не встиг повернутися. Коли під ударами ентів південна стіна повалилась і рештки варті втекли, чародій теж вирішив п'ятами накивати. Він побіг, тримаючись найтемніших

закутків, але ніч розпогодилась, небо визоріло, а для ентів досить і такого освітлення. І Брегалад – це наш знайомий, інакше його звать Поспішай, як закричить: «Тримайте вбивцю лісів! Тримайте!» Брегалад має ніжне серце, він не може вибачити Саруманові загибель своїх горобин і перший метнувся ловити чародія; а бігає він, коли розпечений гнівом, дуже швидко. Квола фігурка то виринала, то пропадала в тіні придорожніх стовпів; ще хвилина, і Брегалад наздогнав би чародія і розчавив, мов комашку, але Саруман вже скочив на ганок Ортханка і грюкнув дверима. В місті вже зібралось багато ентів; одні бігли за Брегаладом, інші увірвалися з півночі, зі сходу. Тепер вони бушували в улоговині, руйнуючи все, що під руку трапить. Раптом з-під землі як рвоне – ніби вогнем плюнуло через всі щілини. Відразу все затягло ядучим димом – це Саруман, сидячи в Ортханку, пустив у хід якісь свої пекельні пристрої. Багато ентів отримало тяжкі опіки, а один, Берест, високий такий, гарний, попав прямо у вогонь і згорів, мов трісочка...

Ось тоді енти розлютились насправді. Раніш вони, так би мовити, тільки розминалися! Усе закипіло. Вони кричали, рикали, сурмили так, що каміння тріскалось. Ми з Піном лягли на землю, затисли вуха, голови плащами обгорнули. А енти металися, мов смерчі, дробили у щєбінь колони, закидали люки, важелезні плити летіли, як сухе листя. Жакхливий ураган уразив Ортханк. Залізні балки, покручені вузлами, злітали аж ген до верху башти, скалки пробивали вікна. Але сама вежа залишалась цілісінька – може, її зберігало якесь чародійство, прадавнє та сильніше за Саруманове; енти, хоч як старались, навіть краєчка не відбили, тільки самі покалічилися. [152] На щастя, здоровий глузд не зрадив старого, Древеса. Полум'я його не зачепило. Боячись, що енти у войовничому запалі згублять себе, а Саруман скористається нагодою та втече, він пробився крізь натовп буйних родичів до ганку Ортханка та крикнув громовим голосом, аж перебив загальний галас. Всі зразу припинили, настала тиша. І тоді зверху пролунав східний, деренчливий регіт. Це дивно подіяло на ентів: щойно кипіли, а тут враз остигли. Древес зібрав їх та довго щось утлумачував їхньою мовою. Потім всі тихо розійшлися у різні боки, тільки вартових залишили. Цілий день вони щось поробляли на північ від міста, про нас ніхто й не згадав. День минув, а нам було нудно. Ми трохи погуляли по улоговині, подалі від вежі, багато часу витратили на пошуки харчів. На півночі безперестанку щось гримало, а ми все думали, де ви, що з вами... Після полудня вийшли ми за стіни. Уор-ни, мов два острови, чорніли біля виходу з долини та під північною стіною. Ми побоялися підійти ближче – там, у хащі, лунав лемент, когось тягли, щось рвалося. Енти з уорнами копали глибокі ями, канали, нагромаджували греблі. Коротше кажучи, вони вирішили поєднати в єдинім річищі води Ізени та всіх навколишніх струмків і річок. Подивились ми та й повернулись до міста. Надвечір нас знайшов Древес. Він муркотів щось до себе і був безперечно задоволений тим, як склалися події. Я спитав, чи він не втопився від всієї тієї метушні.

– Анітрохи, – каже. – Тільки дещо запорошився. Непогано б зараз хильнути водиці з нашої Ентулі. Ясна річ, попрацювали ми добряче. Не доводилось нам досі дробити стільки каміння, перелопачувати стільки землі, як сьогодні. Зате вже майже все готове. Раджу вам вночі триматись подалі від воріт та до підворіття не лізти. Вода обов'язково докотиться сюди, і вода огидна, принаймні спочатку, доки не змие весь тутешній бруд. Тоді Ізена знов стане чистою.

Промовляє це, а сам, між іншим, невпинно довбе стіну. Ми послухалися доброї поради та стали шукати собі безпечну місцинку. Тут по дорозі раптом застукотіли копита. Ми з Меррі прилягли за каменем, Древес відступив у затінок, а до східних воріт вже наближався чудовий, гарний кінь, весь немов срібний. Вже споночіло, але ми змогли добре розгледіти вершника: він сам ніби світився. Я скочив, [153] хотів покликати його, але голос пропав, і добре, що пропав, бо вершник вже притримав коня та подивився на мене так, що і в сутінках не помилишся. Я тільки й зміг вимовити: «Гандальф!», та й то пошепки. І знаєте, як він відізався? Гадаєте: «Добрий вечір, Піне, яка приємна несподіванка!»? Нічого такого! «Гей, Туче, ледащо, чого розлігся? Куди, хай тобі грець, подівся Древес на цьому смітнику? Він мені терміново потрібен!»

Древес впізнав його голос і вийшов з тіні. Дивна це була зустріч: обидва вони зовсім не здивувались. Мені здалося, що Гандальф розраховував зустріти Дровеса, та й той, видно, навмисне вийшов до воріт його дождатись. Хоча він від нас знав усе, що в Морії відбулося! І тоді я пригадав: коли ми Дровесу про себе розповідали, він якось дивно дивився. Я вважаю, вони з Гандальфом бачились чи якось підтримували зв'язок, просто Дровес не хотів нам це відкрити. Він же не любить поспіху. Та й взагалі ніхто, навіть ельфи, не обговорюють справи Гандальфа за його відсутності...

– Хм-хм! – промовив Дровес. – Радий тебе бачити, Гандальфе. – З водою та валунами, з камінням та корінням я й сам упораюсь, а ось Чародій...

– Мені потрібна твоя допомога, – сказав Гандальф. – Ти багато встиг зробити, але ще більше залишилось. Треба дати ладу десяти тисячам орків.

Мабуть, Дровесу не до душі припала така настирливість – Гандальф не хотів чекати ані зайвої хвилини і, відізавши його убік, почав щось швидко пояснювати, – але слухав уважно. Минула чверть години, не більше. Гандальф заспокоївся, майже звеселів, і тільки тоді, нарешті, показав, що радий нас бачити.

– Де ти був, Гандальфе? – спитав я. – Чи бачив наших?

– Де б я не був, мене там вже нема, – відповів він на свій звичний лад. – «Наших» бачив. Але базікати зараз нема коли. Мені час їхати. Може, на світанку все переміниться, тоді поговоримо як слід. Будьте обачні, тримайтесь якнайдалі від Ортханка. Щастя вам!

Попрощавшись з Гандальфом, Дровес надовго поринув у роздуми. Видно, за чверть години він встиг довідатись багато чого і не міг одразу засвоїти. Потім поглянув на нас:

– Хм-хм! А ви, виявляється, не такі вже квапливі, як я вважав! Ви розказали мені дещо менше, ніж могли, хоча [154] й не більше, ніж можна було. Хм-хм! Оце так новини, нічого сказати... Однак час ставати до діла, до діла!

Він переказав нам новини, зовсім не втішні. Ми навіть забули про Фродо, Сема та бідолашного Боромира. Назрівала чи вже точилася велика битва, і хто знав, чи вийдете ви з неї живими...

– Уорни допоможуть, – кинув Дровес, коли ішов геть, і більше ми його не бачили до сьогоднішнього ранку.

Ніч була темна. Ми лягли на купі щебеню під покровом суцільної імлі. В імлі снували якісь тіні, повітря було парке та важке, навкруги шелестіло, скрипіло, шурхотіло. Мабуть, це нові легіони уорнів йшли на допомогу рохан-цям. Пізніше на півдні грюкнув грім, блищали блискавки, обриси далеких гір проступали та знов танули у п'ятмі. З долини за Ізенгардом теж лунав гуркіт, але інший. Все навколо нас ходором ходило.

Опівночі енти зламали перемички, і вся вода полинула через пролом у північній стіні. Уорни розійшлись, гуркіт вщух. Місяць спокійно відходив за західні гори.

Чорні струмені та калюжі розпливались по всій улоговині, поступово зливаючись в одне величезне водяне дзеркало. Там, де вода заливала відкриті люки та ходи до майстерень, з сичанням здіймались стовпи пари, вогню, клубочився дим. Ортханк до половини занурився у хмари. А вода все підіймалась, поки улоговина не стала справжнім бурхливо киплячим казаном.

– Ми бачили це по дорозі до Нан-Куруніра, – сказав Арагорн. – І вважали це витівкою Сарумана.

– Чого нема, того нема! – змахнув рукою Пін. – Йому тоді було вже не до витівок. Сидів, мабуть, і давився від люті. Вранці вода виповнила всі заглибини, і над долиною поповз густий туман. Ми сховались тут, у кордегардії, нам було якось незатишно. Озеро виходило з берегів, все підворіття було під водою, вже заливало східці. Ми злякались, що потрапили разом з орками до пастки. Але за коморою знайшлись кручені сходи, що вели нагору. Ми ледь туди пролізли, все там було завалене кам'яними скалками. Зате повинь туди не дійшла, і ми мали змогу помилуватись затопленим Ізенгардом. Енти пускали воду, хвиля за хвилею, аж поки всі підземелля залляло і всі вогні згасли. Пара ставала щільнішою, підіймалась та нависала над містом, немов сіра парасоля. Ввечері по небові розкинулась

веселка, [155] а потім пройшов сильний дощ. Стало тихо, тільки за рікою скиглили вовки. Вночі енти засипали канали та повернули Ізену у колишнє річище. Так все скінчилося.

Мало-помалу вода почала спадати, мабуть, десь під землею знайшовся стік. Якби Саруман визирнув у віконце, то побачив би замість своєї столиці брудний смітник. Ми почувалися дуже самотньо. Енти не з'являлись, ні з ким було поговорити. Ми провели ніч без сну, тремтіли від холоду й вогкості, очікували щомиті нових напастей. Саруман все сидів у своїй башті. Вночі ми чули шум, немов вітер у густому лісі – уорнИ повертались, але куди вони ходили, ми не знаємо. Настав туманний, дощовий ранок, ми спустились, нарешті, униз, але нікого не знайшли. Ну, а більше й розповідати нічого. В Ізенгарді все спокійно, а позаяк Гандальф з нами, то й безпечно, отож можна й подрімати. . .

Леголас похитав головою. Гімні прочистив люльку, напхав знову і висік кресалом іскру:

– Я дечого не розумію. Ти казав, буцімто Гадючий Язык сидить у Сарумана. Як він туди дістався?

– Ох, забув, – схаменувся Пін. – Він з'явився сьогодні вранці, цей тип. Ми запалили вогонь і щойно поснідали, як приходить Древес:

– Що поробляєте? – питає. – У нас все гаразд. Уорни повернулись, все добре, навіть вельми добре! – і він, сміючись, поплескав себе по боках. – Нема більше в Ізенгарді ані орків, ані сокир. Зате незабаром гості завітають, та ще й які!

Тут ми почули стукіт копит і вискочили, думали, вже ви їдете, а з'явився хтось на старій кобилі. Він їхав сам, з жахом озираючись; як наглянув у тумані розбиту стіну та повалені ворота, натягнув повіддя, став мов укопаний і аж позеленів. А коли підніс голову та помітив нас, відразу. заходивсь завертати свою конячину. Але тут Древес вийшов уперед, простяг руку і зняв цього типа з сідла. Шкапа з переляку стала дибки та втекла, а чоловічок став зиватися й волати: його, мовляв, звать Грим, він приятель та радник ярла роханського, його надіслали з дорученням до Сарумана та все таке.

– Ніхто інший, – сповіщає, – не відважився їхати степом, де аж кишать орки. Тому я один. Я голодний та втомлений небезпечною поїздкою. Я мусив їхати в обхід, за мною вовки гнались! [156]

Дуже жалісно це було б, якби тільки він не поглядав скося на Дреvesа. Я зрозумів: бреше безсоромно. Древес теж придивлявся, як це йому притаманно, довго та пильно, а той під його поглядом звивався, мов вуж. . . Нарешті ент сказав:

– Хм-хм. . . Я чекав на тебе, Гадючий Язык (той здригнувся, коли почув своє прізвисько). Гандальф випередив тебе. Відтак я знаю доволі і встиг розсудити, що з тобою вдіяти. «Замкни всіх щурів в одній мишоловці», – порадив Гандальф. Саме це я й зроблю. Ізенгардом тепер правлю я, а Саруман сидить у своїй башті. Можеш іти до нього, я не стану тобі перешкоджати.

– Пусти мене! – рипнувся Гадючий Язык. – Я знаю дорогу.

– Це поза сумнівами. Але тут дещо змінилось. Увійди та впевнись!

Гадючий Язык пошкандибав до воріт, ми пішли за ним. А він тільки глянув на все це руйнування і відразу заскиглив:

– Дозвольте мені піти! Пустіть! Моє посольство тепер позбавлене сенсу. . .

– Це вірно, – погодився Древес. – Але якщо тебе лякає переправа через болото, тобі залишається тільки чекати тут на прибуття Гандальфа і твого правителя. Що тобі більше до вподоби?

При згадці про його колишнього володаря Гадючий Язык затрусився й ступив у воду, зразу провалившись по коліно.

– Я не вмю плавати! – благально вигукнув він.

– Вода не глибока, – запевнив його Древес. – Брудна, щоправда, але ж тобі бруд не завадить. Ну, лізь!

І поліз той тип у саме багницько. Скоро твань досягла йому до підборіддя. Потім він поплив, учепившись у якесь барило. Древес теж зайшов у воду і стежив за плаванням.

– Він вже у Ортханку, – сповістив ент, повернувшись до нас. – Я бачив, як він виповз на ганок, немов мокрий щур. Із дверей висунулась рука і втягла його усередину. Ну що ж, сподіваюсь, в Ортханку його приймуть люб'язно. А мені зараз треба змити бруд. Якщо хто буде мене шукати, я на північному боці. Тут нема води, підходящої для миття та питва. А вас попрошу посторожити ворота, діждатися гостей. Серед них буде правитель Рохану. Ви повинні зустріти його якомога чемніше. Пам'ятайте, його військо одержало велику перемогу над орками. Я вважаю, [157] що вам краще, ніж ентам, відомо, як ушанувати такого достойного правителя. З того часу, як я оселився тут, багато змінилось правителів на зелених луках цієї країни, але я все ще не навчився їхньої мови й імен не запам'ятав, їх треба буде почастувати їжею, яка личить людям, а на цьому ви теж знаєтесь краще за мене. Постарайтесь підготувати справжній королівське частування.

– Ось тепер вже точно все! Може, зараз ви поясните, хто такий цей Гадючий Язик? Він і справді радник Теодена?

– Був, – сказав Арагорн. – А разом служив і Саруманові. Доля суворо повелася з ним, та й по заслугі. Побачити зруйнованою твердиню, яку він вважав непереможною – для нього досить тяжке покарання. Але, боюсь, на нього чекають ще гірші дні...

- І я думаю, Дресес відправив його до Ортханка не заради милосердя, – зауважив Меррі. – Мені здалося, що при цьому він відчув якесь задоволення, бо коли йшов, посміювався собі у бороду. Ну, а потім у нас було по саме горло роботи – вилловлювати з води харч, досліджувати різні закутки. Тут неподалік знайшли дві комори, які не зіпсувала вода, але Дресес зразу прислав ентів, і вони винесли багато всілякого добра: треба, казали, людської їжі на двадцять п'ять осіб. Виходить, вони всіх точно перелічили ще по дорозі. Вас, видно, збирались пригощати разом з усіма. Але за нашим столом можете не жалкувати, що туди не пішли. Ми про всякий випадок половину запасів залишили. Навіть кращу половину, тому що вина енти не взяли. В Ізені досить води і для ентів, і для людей, ось як вони сказали. Ну, якщо вони цю воду приправлять на свій лад, вона припаде до смаку гостям. У Гандальфа борода стане буйна, кучерява... Енти пішли, а ми сіли відпочивати, бо дуже втомились. Але не дарма витрачали сили: якби не шукали продуктів, не знайшли б барильця з куривом! Пін сказав: курити натще шкідливо. Отож ми й заморили черв'ячка, як ви могли бачити. Тепер усе вам зрозуміло?

– Окрім одної дрібниці, – нагадав Арагорн. – Як гобітанський тютюн з Південної чверті потрапив до Ізенгарда? Чим більше я про це думаю, тим більше дивуюсь. Правда, у самому Ізенгарді я не бував, але всі землі поміж Гобітанією та Роханом знаю добре. Вже багато років ніхто не ходить, не їздить цим шляхом, і товарів не возять, хіба що тільки потай. Як би не вийшло, що у Сарумана в Гобітанії є потайні [158] прихильники. Гадючі Язики бувають не тільки при дворі Теодена! А чи були на барилах проставлені дати?

– Були, – відповів Меррі. – Листя збору 1417 року нашого літочислення, тобто зовсім свіже... – Гей, та що ж я кажу! Це ж минулий рік! В нас тоді тютюн рясно уродився.

– Гаразд, – зітхнув Арагорн. – Якщо тут і ховається якась підлість, вона вже належить минулому, та й все одно поки ми тут, нічого виправити не можна. На всяк випадок, я скажу Гандальфові. Може, порівняно з іншими справами це дрібничка, а все ж таки...

– До речі, чому він так довго не ще? – здивувався Меррі. – Вже вечоріє. Ходімо розім'яти ноги, га? Якщо ти ще не бував тут, Блукачу, чи не хочеш помилуватись Ізенгардом? Хоча веселого тут мало...

Розділ 10 ГОЛОС САРУМАНА

Друзі пройшли крізь розбитий тунель до міста; Орт-ханк чорщв, мов скеля, над зруйнованим Ізенгардом, його неживі вікна дихали загрозою. Вода вже майже спала. Де-не-де ще стояли каламутні калюжі, але більша частина широкого кола оголилась, слизька від мулу, засмічена, вся у темних проваллях; колони, стовпи та залізні балки лежали покотом, як колоди після повені. На північному краю – улоговини можна було помітити

групу вершників.

– Це Гандальф і Теоден з почтом, – сказав Леголас. – Ідуть до Ортханка. Ходімо й ми туди!

– Тільки обережно! – попередив Меррі. – Тут чимало розбитих плит та всіляких дір. Дивіться собі під ноги!

Вершники теж помітили їх і притримали коней, а Гандальф виїхав назустріч. Друзі попрямували по бруківці, яка ще вчора була справною, але тріщини та в'язкий мул не дозволяли прискорити ходу. Гандальф під'їхав до них перший.

– Я поговорив з Древесом та про все домовився, – почав він без передмов. – Крім того, ми добряче відпочили. Час знову вирушати. А ви як? Підживились?

– Досхочу, – відповів Меррі. – Почали з люлечки та люлечкою й завершили, дякувати Саруманові!

– Ось як? – посміхнувся Гандальф. – А мені поки нема за що йому дякувати. Правда, треба ще зробити [159] прощальний візит. Справа ризикована і, скоріш за все, даремна, але треба спробувати. Чи бажаєте піти зі мною? Тільки прошу пам'ятати; там буде не до жартів.

– Я піду, – сказав Гімлі. – Хоч переконаюся, схожий він на тебе чи ні.

– Та чи матимеш змогу, пане мій гноме? Саруман може, якщо занадобиться, відвести тобі очі так, що й не відрізниш, де я, де він. Чи зумієш не піддатися на обман? Втім, він може й взагалі не показатись перед таким численним товариством, навіть якщо енти сховаються, як я їх прохав.

– А в чому; власне, полягає небезпека? – спитав Пін. – Стріляти він у нас буде, чи вогнем палити, чи чаклувати?

– Останнє найімовірніше, якщо не будете наготові. Взагалі не можна передбачити, які сили він ще зберіг і чим намагатиметься нас узяти. Загнаний звір завжди небезпечний. А Саруман володіє такою зброєю, що вам і не снилась. Стережіться його голосу!

Ортханк стояв непорушно, стіни виблискували від паморозі, немов тільки-но відшліфовані. Шалена атака ентів залишила на них лише неглибокі подряпини та вибоїни.

Єдиний вхід, високий портал між двома кутовими баштами, знаходився на східному боці. Двадцять сім сходин, вирізаних з цільної брили чорного граніту, вели до порога. Над дверима було закрите віконницями вікно та балкон з чавунними ґратами. Безліч інших вікон приховували вузькі бійниці аж до самого верху башт.

Під'їхавши до ганку Ортханка, Гандальф і Теоден зійшли з коней.

– Я піднімуся, а ви зачекайте тут, – сказав Гандальф.

– Я вже старий і нічого більше не боюсь, – відповів ярл. – Мені хочеться побачити винуватця стількох злочинів. На той випадок, якщо сили мене зрадять, хай Еомер піде зі мною.

– Воля твоя. Тоді і я візьму з собою Арагорна. А решта мусить зачекати. Звідси можна буде все чути й бачити – якщо, звісна річ, буде на що дивитись.

– Ні, ні, – запротестував Гімлі. – Ми з Леголасом теж маємо бути присутніми, адже якоюсь мірою ми тут єдині представники своїх племен!

– Гаразд, – згодився Гандальф. – Тільки будьте наготові! [160]

Шестеро обранців піднялися сходами. Роханці, що за лишилися унизу, раз у раз підводилися у стременах та похитували головами, побоюючись, аби не скоїлося щось зле з їхнім правителем. Меррі та Пін присіли в куточку на ганку, знов відчуваючи себе забутими й нікому не потрібними.

– Звідси до воріт яких-небудь півмилі, – шепнув Пін. – А може, повернемося туди? І нащо взагалі було сюди плентатись! Не нашого це розуму діло...

Гандальф підійшов до дверей Ортханка і тричі вдарив патерицею. Двері глухо загули.

– Сарумане! – голосно та владно вигукнув Гандальф. – Вийди до нас, Сарумане!

Довго не було відповіді. Нарешті відкрились віконниці у вікні над дверима, але ніхто не з'явився.

– Хто там? – спитав голос зсередини. – Чого вам треба?

Теоден здригнувся.

– Він тут! Нехай буде проклятий той день, коли я почув його вперше!

– Гримає Гадючий Язик, якщо ти тепер став за дворецького у Сарумана, скажи йому, що ми ждемо, – сказав Гандальф. – Не витрачай марно часу.

Віконниці зачинились. За кілька хвилин почувся інший голос, низький та приємний; що б він не казав, самі звуки зачаровували кожного, хто прислухався. Повторити сказане було неможливо, а якщо хто й запам'ятовував слова, при переказі вони вже не мали чародійської сили. Але не можна було також забути захоплення й враження від глибокої мудрості Сарумана. Хотілось у всьому згоджуватись з ним, щоб хоч трохи причаститися до цієї мудрості; все, що говорили інші, здавалось низьким та брутальним, а якщо хтось заперечував Сарумановим промовам, зачаровані обурювались. Ніхто не міг залишитись байдужим, чуючи цей голос; тільки одні відчували його вплив, лише доки Саруман звертався до них, – щойно він відволікався, як дурман розвіювався; а другі скорялись настільки, що навіть на відстані солодкі пошепти та настійливі накази все ще звучали в їхній пам'яті. Тільки напруживши до краю сили волі та розуму, можна було протистояти чародію.

– Чого вам треба? – благодушно спитав хазяїн Ортханка. – Чому ви порушуєте мій спокій? Не маю ані хвилини відпочинку, ні вдень, ні вночі! [161]

Він говорив тоном людини, яку незаслужено образили, – немов добрий дідусь вичитує коханих онуків, що розбудили його після обіду!

Ніхто не помітив, як та звідки вийшов Саруман. Він зупинився біля ґрат балкона, загорнутий у широкий переливчастий плащ. Лице Сарумана – вузьке, гостре, з темними, глибоко посадженими очима, високим чолом, темною з сивиною бородою – мало вираз ввічливої нудьги.

- І схожий, і не схожий, – пробурмотів Гімлі.

– Принаймні двох з вас я знаю на ім'я, – сказав Саруман з тою ж лагідністю. – Гандальфа я знаю вельми близько і розумію: не за допомогою чи порадою з'явився він. Але тебе, Теодене, володарю Рохану, вважають шляхетним! О достойний сине тричі славетного Тенгіла, чому ти приїхав так пізно? Я гаряче жадав зустрітись з тобою, мов з другом, застерегти від підступних радників... Невже все загублено? Незважаючи на завдані образи – на жаль, твої люди також до цього причетні, - я готовий врятувати тебе, зберегти від загибелі, що стане неминучою, якщо ти не звернеш з того шляху, який зараз обрав. Повір, тільки я можу тобі допомогти!

Теоден зібрався був відповісти, але передумав. Він глянув у непроникливі очі Сарумана, потім, розгублений, озирнувся на Гандальфа, шукаючи підтримки. Але Гандальф мовчав незворушно, терпляче очікуючи чогось. Люди з почту Теодена захвилювались; слова Сарумана сподобались їм. Гандальф ніколи не звертався до ярла так красиво, так велично, він поводився з ним зневажливо... Тінь лягла на їхні прості душі, страх перед загибеллю рідного краю, перед Гандальфом, який штовхає у безодню... Тільки Саруман несе світло та надію! Люди затерпли у тяжкому мовчанні. І тут заговорив Гімлі, син Глоїна, поклавши руку на бойову сокиру:

– Чаклун перекручує слова навиворіт! Невже ви не втямили? «Допомогти» саруманівською мовою – це згубити, а «врятувати» значить розтерзати. Але ми не жебракувати сюди прийшли!

– Тихше, тихше, – голос Сарумана на мить втратив всю солодкість. – Я поки не звертаюсь до тебе, Гімлі, сине Глоїна. Батьківщина твоя далеко, наші справи тобі зовсім чужі, хоч ти мимоволі і встряй до них. Я не стану осуджувати твої вчинки, втім вельми мужні. Але прошу [162] не втручатися, поки я розмовляю з правителем Рохану, моїм сусідом і недавнім другом. Отже, Теодене: чи бажаєш ти миру між нами, допомоги, одвічної мудрості? Забудьмо взаємні образи, і нехай наші краї розквітнуть ще пишніше, ніж раніш!

Теоден знов нічого не відповів. Замість нього заговорив Еомер.

– Опам'ятайся, правителю! Ось та пастка, про котру нас попереджали. Чи для того ми билися й перемогли, щоб дати ошукати себе старому брехуну, чий отруйний язик змашений

медом? Погляд у нього лисячий, та вовча думка! Вовк, якого оточили гончаки, говорив би теж саме! Чи личить тобі радитись з цим вбивцею? Згадай Теодреда, згадай свіжі кургани, згадай могилу Гамана у Хельмовім Яру!

– Якщо вже мова зайшла про отруту, то де ж ти, щеня, узяв стільки? – засичав Саруман, впиваючись в Еомера темними очима, що спалахнули люття. – Але не будемо відволікатись, – зразу додав він з тою ж улесливістю. – Кожен має своє місце, Еомере, сине Еомунда. Тобі личить вершити подвиги на війні. Вбивай, кого тобі накаже твій володар, хвала тобі за це та честь, але політика не для тебе. Можливо, коли ти сам станеш правителем, то збагнеш, з якою обачністю треба вибирати друзів. Ви виграли битву, але не всю війну. Не вам нехтувати мудрістю Сарумана й міццю Ортханка заради ненадійного союзника! Хтозна, чи не підступить завтра ліс-убивця також і до вашого порога? Ліс безглуздий та вередливий і людей не любить! А я – невже я заслуговую на ім'я вбивці, Теодене, лише тому, що твої уславлені воїни загинули у бою? Раз ти почав війну зі мною – і зовсім даремно, адже я цього не хотів! – невже могло обійтись без жертв? Невже Еорлінги самі не воювали, не приборкували непокірних? А потім з багатьма колишніми супротивниками склали мирні угоди, і все виходило на краще! Ще раз питаю, Теодене: чи хочеш миру та союзу? Вирішуй – все залежить від тебе!

– Миру ми прагнемо, – промовив нарешті Теоден здавленим голосом. Люди почту схвально загули, але ярл застережно здійняв руку. – Ми прагнемо миру, – повторив він вже спокійно. – І ми його одержимо, коли розіб'ємо тебе та викоренимо всі замисли твої та твого зловісного пана, котрбму ти готовий віддати нас усіх. Ти брешеш, Сарумане, ти розтліваєш душі людські! Ти простягаєш до [163] мене руку, але я бачу пазурі Мордору. Хоч би ти був удесятеро мудріший; і тоді не мав би права вертїти мною та моїм народом заради власної вигоди. Війну розв'язав ти, і всієї твоєї виверткості не вистачить, щоб довести її справедливості: досить згадати про спалені ниви та сади Західного Долу, про безвинно знедолені родини, про загибель дітей! Твої м'ясники порубали вже мертве тіло Гамана біля воріт Гірського Рогу... Я укладу мир, лише коли ти висітимеш у вікні своєї вежі на міцній мотузці, щоб стерв'ятникам, твоїм улюбленцям, було чим підживитися! Така моя відповідь. Я лише незначний нащадок великих мужів, але руку твою цілувати не стану. Шукай собі інших слуг. Твій голос втрачає силу, Сарумане!

Роханці, немов розбуджені від солодкого сну, з подивом вирячились на Теодена. Саруман, давши волю непогамованій злості, перегнувся через перила, немов хотів ударити ярла своєю патерицею.

– Шибеники, мерзотники! – засичав він, і всі здригнулися, вражені різкою зміною. – Прислухаєтесь до маячіння діда, що втратив на старість розум! Що таке двір Еорла? Халабуда, де пиячать у чаду та кіптяві недотепи, що знаються тільки на конях, а їхні шмаркататі байструки повзають по підлозі з собаками! На всіх вас вже давно зашморг чекає! І зашморг цей вже накинутий, тепер залишається тільки затягти його!

Він перевів подих і погамував свій гнів. Холоднокровність швидко поверталась до Сарумана.

– Якщо добре подумати, навіщо возитись, витратити час на умовляння? Адже ти мені зовсім не потрібний, Те-одене, з твоєю бандою зарізяк, які готові втекти при першому ж натиску! Я дуже добросердий, тому й запропонував тобі дар, що перевищує міру твоїх заслуг та розуму. Нині я повторив пропозицію, щоб порятувати тебе та твій мізерний народець, а мені за це віддячують наклепом та хвальбою! Хай буде так. Повертайся ж, звідки прийшов.

Як це сумно, Гандальфе! Важко мені бачити тебе у такому товаристві! Твій розум глибокий, тонкий, очі бачать далеко. Невже ти й зараз не бажаєш послухатись мене?

Гандальф стрепенувся, підніс голову:

– Ти можеш додати щось нове до нашої попередньої розмови? Може, ти готовий відмовитись від того, що казав тоді? [164]

– Відмовитись? – здивувався Саруман. – Адже я намагався навести тебе на розум задля твого ж добра! А ти й вислухати не захотів. Ти пишаєшся собою, тобі досить власного

розуму. Але не спотворюй моїх добрих намірів! Тоді я так жадав переконати тебе, що спересердя втратив терпіння. Я дуже жалкую, що так сталося, і щиро готовий просити пробачення. Я не бажав і не бажаю тобі зла, хоч ти й зв'язався з бандою невігласів та насильників. Інакше й бути не могло, бо ж ми обоє – члени найстарішого, найславетнішого братства у всьому Середземні! Нам слід дружити. Разом ми зможемо вилікувати недуги світу. Невже ми станемо озиратися на нікчемних? Ми домовимось, чи не так? В ім'я загального блага я згоден забути колишній розбрат та прийняти тебе у своїй оселі. Прошу – увійди, двері Ортханка відкриються перед тобою!

Слова ці, сказані з надзвичайною силою, глибоко вразили всіх. Але настрої тепер запанував новий. Добрий правитель вичитував заблудлого, але шанованого підданого. Всіх інших ця розмова не торкалася, вони слухали, як погано виховані діти або дурні слуги ловлять з-за дверей окремі слова з бесіди дорослих, намагаючись здогадатись, як це відіб'ється на їхньому житті. З особливої глини виліплені два благородних мага, два поважних мудреці. Не дивно, якщо вони вирішать укласти союз. Гандальф увійде до Сарумана, щоб радитися про величні справи, незбагненні для невтаємничених. Двері зачиняться, і треба буде ждати, коли їх сповістять, яке покарання на них чекає. Навіть у Теодена промайнула думка: «Гандальф залишить нас, і ми загинемо».

Але Гандальф зненацька розсміявся, і чари розвіялись як дим. Полуда спала з людських очей.

– Гей, Сарумане, Сарумане, – промовив він крізь сміх. – Ти зайнявся не своїм ділом! Тобі б стати за блазня при якому-небудь королі, заробив би собі хліб та пошану, передражняючи його придворних! Ти вважаєш, – додав він, погасивши посмішку, – ми зрозуміємо один одного? Але я й так бачу тебе наскрізь. Я краще пам'ятаю твої слова та справи, ніж тобі хотілось би. Затримавши мене, ти був тюремником на службі у Мордору – адже туди я мав попасти, чи не так? Хто одного разу врятувався з Ортханка через дах, повинен добре все зважити, перш ніж увійти туди через двері. Ні, я не прийму твого запрошення. Востаннє [165] питаю тебе: чи не спустишся до нас? Ізентард, як бачиш, виявився не таким міцним, як ти уявляв. Саме так можуть підвести й інші сили, на які ти розраховував. Залиш несправедний союз, звернись до нас, поміркую, Сарумане!

Лице Сарумана потемніло, потім смертельно зблідло. Звична маска зрадила його, і всі помітили, що чародій не наважується ані залишитись у вежі, ані вийти з неї. Якусь мить він вагався, але пиха та ненависть взяли верх.

– Беззбройний до розбійників не вийде! – процідив він крізь зуби. – Я й звідси все прекрасно чую. Я не вірю тобі, Гандальфе. – Голос його звучав гостро й холодно. – Щоправда, лісові боввани сховались, але я знаю, що ці туподуми діють за твоїми вказівками!

– Зрадники завжди підозріливі, – втомлено сказав Гандальф. – Бачу, ти мене не розумієш, бо інакше не довелось би пояснювати, що я смерті твоєї не шукаю. Можеш не побоюватись за свою шкуру, я зумію відвернути від тебе будь-які посягання. Якщо послухаєш мене, то підеш з Ортханка вільно.

– Привабливо звучить! – скривився Саруман. – Гандальф Сірій дбайливий та ласкавий без міри! Не сумніваюсь, якби я вийшов, це тебе втішило б: адже Ортханк дуже зручне гніздо для мага! Але куди мені поспішати? І що значить «підеш вільно»? Ти не поставиш ніяких умов?

– Поспішати тебе міг би примусити хоча б вид з вікон Ортханка. Та й інші приводи знайдуться, якщо подумати. Слуги твої вбиті або порозбігались. Сусідів ти сам зробив ворогами. А пана свого ти обманув чи збираєшся обманути. Коли Криваве Око звернеться сюди, воно буде сповнене лютого гніву. А щодо волі... я маю на увазі повну волю, без умов та обмежень. Йди, куди схочеш, хоч до Мордору, тільки віддай ключ від Ортханка та патерицю. Я збережу їх та віддам, коли заслужиш.

Саруман поперхнувся і аж посинів.

– Коли заслужу? – вискnuв він. – Розумію, розумію! Коли ти здобудеш також ключі від Барад-Дура, корони сімох королів та патериці п'яти магів! Скромні плани! Ти зумієш їх

втілити і без моєї допомоги. Я маю свої справи. Не будь дурнем! Якщо бажаєш порадитися зі мною, то оговтайся, поки не пізно! І не тягай за собою цю дрібну сволоту, що чіпляється за полу твого плаща. На все добре!

Він обернувся й попрямував углиб башти. [166]

– Сарумане, повернись! – владно покликав його Гандальф. І Саруман повільно, важко дихаючи, немов якась сила тягла його мимохить, повернувся на балкон та підійшов до перил. Обличчя його прорізали зморшки, пальці стискували товсту чорну тростину.

– Я не дозволяв тобі піти, – суворо сказав Гандальф. – Я не скінчив. Ти збожеволів, Сарумане! Шкода! Твоя мудрість послужила б добрій справі, але ти волієш замкнутись у башті та пережовувати рештки погорілих планів. Що ж, сиди! Але попереджаю – пізніше вийти стане важко! Може, тільки слуги Саурона витягнуть тебе... Слухай, Сарумане! – голосно, рішуче промовив Гандальф. – Я вже не той Гандальф Сірій, котрого ти зрадив. Перед тобою Гандальф Білий. Я вирвався з пазурів смерті, і тепер ти не маєш власного кольору. Виключаю тебе з Братства Магів та з Ради Мудрих!

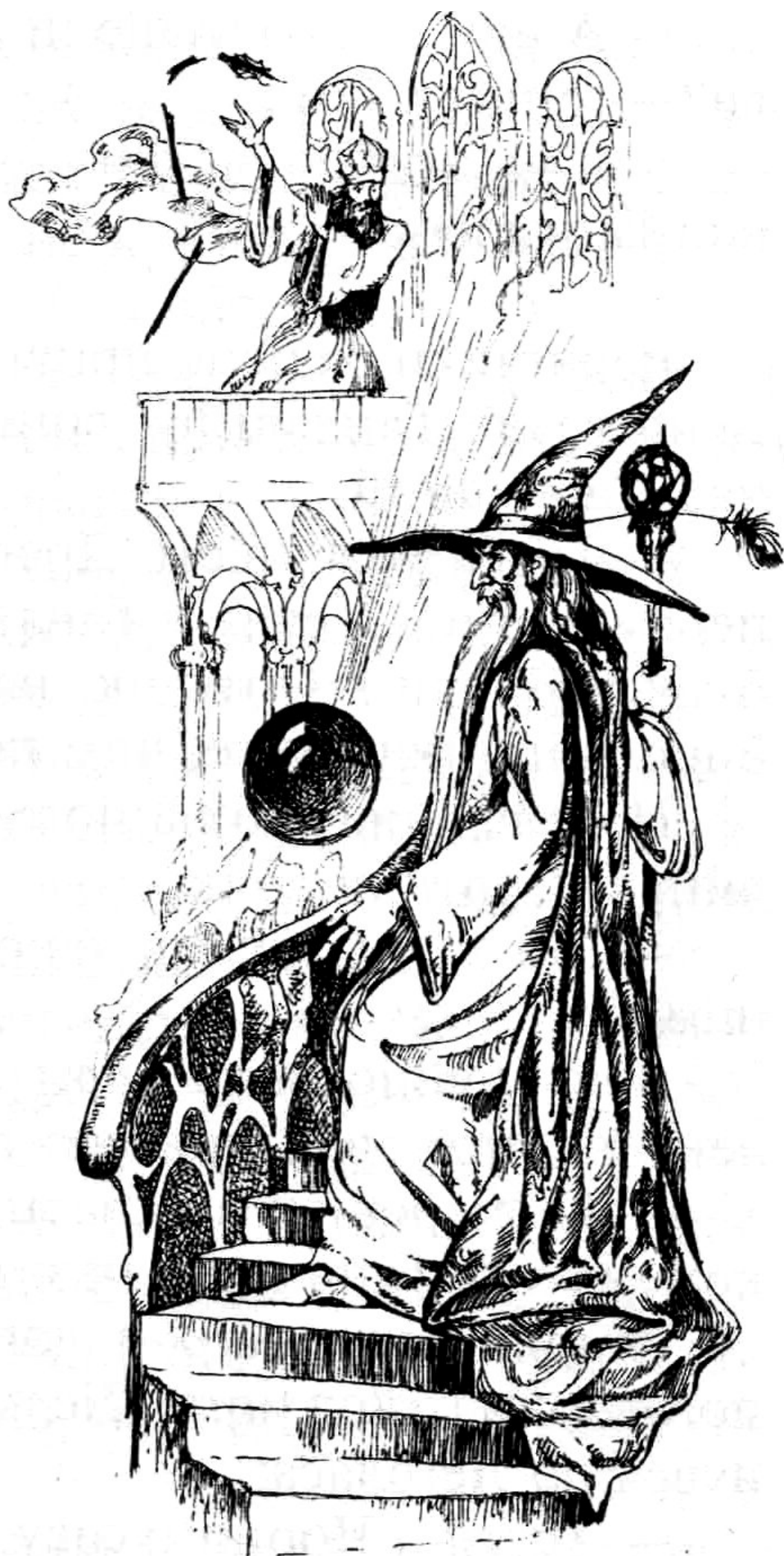
Гандальф здійняв руку догори і холодно, виразно сказав:

– Сарумане, я ламаю твою патерицю!

Чорна тростина в руці Сарумана затріщала й розлетілась на тріски; різьблений набалдашник впав до ніг Гандальфа.

– Геть! – сказав Гандальф.

Саруман скрикнув, відсахнувся від перил і зник за дверима. Тієї ж миті важкий снаряд, пущений зверху, вдарив туди, де щойно стояв Саруман, відскочив від перил, пролетів на волосину від голови Гандальфа та врізався у ганок. Залізні перила погнулися, від гранітних сходин бризнули скалки. Але гладка куля з темного матового скла, непошкоджена, покотилася, підстрибуючи, вниз по сходах і плюхнулася би до брудної калюжі, якби Пін не кинувся навздогін і не захопив її в останню мить.

– Негідник! Б'є спідтиха! – вигукнув Еомер. Гандальф тільки похитав головою:

– Ні, цим снарядом Саруман кидатись би не став і нікому б не дозволив. Кулю кинули звідкись зверху. Судячи по всьому, це прощальний привіт від Гадючого Язика. Він схибив, бідолашний!

– Схибив тому, що не міг вирішити, кого більше ненавидить, тебе чи Сарумана, – сказав Арагорн.

– Можливо, – згодився Гандальф. – Цим двом спільне життя не буде солодким. Якщо Гадючий Язик вивернеться з Ортханка живим, це для нього незаслужене щастя... [167]

Тим часом Пін, крячучи та згинаючись від ваги, волочив свою здобич по сходах.

– Гей, друже, а віддай-но мені цю кулю! – схаменувся Гандальф. – Хто тебе прохав її хапати!

Він підбіг до гобіта, вихопив кулю з його рук та поспіхом загорнув у полу свого плаща.

– Цим я займусь сам. Оце так прислужився хазяїнові Гадючий Язик, нічого не скажеш. Сам Саруман нізащо б його не викинув.

– А може, він має щось більш придатне для цього? – сказав Гімлі. – Якщо ти скінчив, давайте відійдемо звідси подалі.

– Тут все скінчилось, – сказав Гандальф. – Ходімо.

Вони спустилися з ганку. Роханці радісно зустріли Те-одена та шанобливо схилились перед Гандальфом. Сили Сарумана вичерпались. Усі бачили, як слово Гандальфа зламало патерицю чародія.

– Ну що ж, – сказав Гандальф. – Одну справу зробили. Тепер треба відшукати Дрevesа та розповісти йому, чим скінчилось.

– Він і сам здогадається, – сказав Меррі. – Чи можна було ждати іншого кінця!

– Сподіватись можна завжди. Бува, що й пушинка переважить гору. Я мусив поговорити з Саруманом: по-перше, хотів переконатись, що голос його втрачає силу. Він попався на гачок і намагався обплутати кожного з нас окремо, поки всі інші прислуховувались. Але ж неможливо бути разом і радником, і тираном. По-друге, дати йому нагоду перейти на наш бік. Він дуже знадобився б нам... Однак він хоче не допомагати, а правити. Тепер він розраховує на непохитність Ортханка. Втім, хоч нам не вдалося його взяти, але Саурон...

– А якщо Ворог за нього не візьметься? Що ти зробиш з Саруманом? – спитав Пін.

– Та нічого не зроблю. Що з ним станеться, не знаю. Яка сила марно пропадає, зійде нанівець... Дивні завороти робить доля! Ненависть, як змія, іноді сама себе кусає. Навіть якщо б ми одержали доступ до всіх скарбів Ортханка, ми б не знайшли там більшої коштовності, ніж ця куля, котру Гадючий Язик зі злості кинув нам на голову...

З верхніх вікон Ортханка долинув шалений крик. [168]

– Ось, чуєте, Саруман тої ж думки, – закінчив Гандальф. – Залишимо приятелів наодинці, хай порозуміються...

Дрevesа з десятьма іншими ентами вони зустріли відразу ж, як виїхали за ворота. Арагорн, Гімлі і Леголас дивилися на ентів з великим подивом.

– Пам'ятаєш, я казав тобі про своїх товаришів? – зверг нувся до Дрevesа Гандальф. – Ось вони, знайомтесь.

Він назвав імена всіх трьох. Старий ент, як завжди, довго придивлявся до кожного, потім спитав у Леголаса:

– Отже, ти з Чорнолісся, шляхетний ельфе? Колись це був прекрасний ліс...

– Такий він і нині, – сказав Леголас. – І нам не набридло милуватися ним. Але ми любимо також відкривати нові місця. Я дуже хотів би навідатись до твоїх володінь. Ми дійшли тільки до узлісся, але й тоді мені було сумно прощатися з Фангорном...

Очі Фангорна розчулено зблиснули:

– Сподіваюсь, що твоє бажання здійсниться раніше, ніж гори постаріють.

– Якщо живий буду, обов'язково завітаю до тебе, – сказав Леголас. – Ми з другом ще у

Хельмовому Яру домовились удвох побувати у Фангорні. Ти не проти?

– Будь-який ельф буде бажаним гостем для нас.

– Мій друг – не ельф. Це Гімлі, син Глоїна.

Гімлі низько вклонився, і його сокира, вислизнувши з-за пояса, з гучним стукотом впала на землю.

– Хм-хм, – пробурмотів Древес. – Гном, та ще й з сокирою! Хм-хм... Я шаную ельфів, але ти занадто багато від мене хочеш. Яка дивна дружба!

– Може, вона й здається дивною, – сказав Леголас, – але доки Гімлі живий, я без нього не прийду до тебе. Цей гном при Гірському Розі відрубав своєю сокирою сорок дві орчих голови!

– Хо-хо! Це інша справа, – закивав головою Фан-горн. – Це мені подобається. Ну, що буде, те й буде, не станемо квапити події. Зараз нам час прощатись. Уже вечоріє, а Гандальф намагався виїхати завидна, та й Теоден поспішає додому.

– Час настав, – підтвердив Гандальф. – Мені доведеться забрати в тебе брамників, Древесе. Вже постарайся якось обійтись без них! [169]

– Як-небудь, – гучно зітхнув Древес. – Але мені їх буде бракувати... Я щось став поспішний, мабуть, старію – ми так мало знайомі, а я вже встиг прив'язатися до них... Правда, я вже багато років не зустрічав нічого нового під сонцем, аж ось з'явилися вони, гобіти. Тепер у Фангорні будуть пам'ятати про них. Я вніс нові рядки до Великого Переліку, ось послушайте:

Енти, ровесники гір земнородні,
– Воду що п'ють і блукають просторо;
Гобітів діти поїсти охочі,
Крихітки милі, веселий народець...

Дружба наша не зів'яне, доки зеленіють дерева навесні! Будьте здорові! А якщо в себе на батьківщині почуєте щось нового... Ну, ви розумієте, що я маю на увазі... - дайте знати. Чомусь мені здається, що наші жінки знайшли собі притулок саме у Гобітанії... А якщо буде можливість, приїжджайте погостювати.

- Обов'язково! – разом відповіли Пін та Меррі і поспішно відвернулись, ховаючи очі. Древес подивився на них, похитав головою й звернувся до Гандальфа:

- Отже, Саруман не бажає покидати Ортханк? Нічого іншого я й не ждав. Серце його згнило, мов у трухлявого уорна. Але якщо подивитись на це з іншого боку, я теж, якби трапилося лихо з моїм лісом, нікуди не пішов би, поки залишалась хоч якась шпарина, де сховатись.

- Однак ти не вдавався до заколотів, щоб весь світ засадити деревами, а всі інші племена винищити, – заперечив Гандальф. – Саруман зостався, аби спробувати полагодити розірване павутиння. Ключ від Ортханка ще в нього. Постарайтесь не дати йому втекти.

- Ми назиратимемо, – пообіцяв Древес. – Без мого дозволу він і кроку не зробить. Енти будуть беззмінно стояти на чатах.

- Добре, – сказав Гандальф. – Я на це й розраховував. Тепер я можу скинути цей тягар з пліч і зайнятись іншими справами. Але будьте насторожі. Вода зовсім спала. Тепер варті біля башти буде недостатньо, з неї напевне ведуть назовні потайні проходи, відомі одному Саруману. Якщо вас не лякає нова важка робота, прошу вас, залийте улоговину знову та утримуйте воду, щоб Ізенгард обернувся на озеро, доки не знайдете цих проходів. Якщо [170] підземелля будуть залиті, а виходи завалені, Саруманові нічого не залишиться, як сидіти в своїм голубнику.

- Можеш покластися на нас, – сказав Древес. – Ми дослідимо долину до самого дна, заглянемо у кожную тріщину. Тут знов оселяться дерева. Ми назвемо нове поселення Лісом Варти. І тут навіть білка не проскочить без нашого відома та дозволу. Не турбуйся. Поки не мине сім раз по стільки літ, скільки Саруман досаджав нам, ми не залишимо свій пост!

Розділ 11 ПАЛАНПР

Сонце вже було на заході, коли Гандальф і Теоден з супутниками вирушили нарешті у зворотню путь. Меррі взяв до себе на сідло Гандальф, Піна – Арагорн. Двоє дружинників Теодена від самих воріт Ізенгарда пустили коней навскач і швидко зникли з очей; всі інші їхали без зайвого поспіху.

Енти вийшли провести нових друзів; вони вишикувались попід стіною та довго мовчки махали руками їм услід. Коли попереду відкрився вихід з долини, гобіти озирнулись. Сонце ще висіло над горами, але Ізенгард залляли сутінки, руїни ледь виднілись. Біля воріт самотньо, мов могутнє дерево, височів Древес...

Проїхали повз стовп із вказівною Білою Рукою. Стовп стояв, як і раніше, але кам'яна рука валялась роздроблена на землі. Довгий білий палець лежав посеред дороги.

– Енти жодної дрібниці не забули, – схвально зауважив Гандальф.

– Ми що, всю ніч будемо їхати? – спитав через деякий час Меррі. – Не знаю, як тобі подобається дрібна сволота, що чіпляється за твою полу, але ця сволота охоче відчепилась би та лягла спати...

– Отже, ти слухав його нісенітницю, – відізався Гандальф. – Не край собі душу. Ваше щастя, що Саруман не удостоїв вас довшою промовою: він з гобітами досі справи не мав і не знав, який тон вжити. Але придивився він до вас уважно. Якщо це пролле бальзам на твою уражену гордість, знай, що він зараз думає про тебе з Піном більше, ніж про всіх нас разом. Хто ви? Як та нащо попали до Ізенгарда? Чи багато знаєте? Чи були в полоні? Якщо так, [171] то як врятувались? Ось які загадки хвилюють мудрого Сарумана. Його насмішка – це вища почесть...

– Дякую красенько, – сказав Меррі. – Але для мене вища почесть – це чіплятися за твою полу, Гандальфе. В такому разі в мене залишається надія дізнатись: всю ніч ми будемо їхати чи відпочинемо?

Гандальф розсміявся, і зауважив:

– Цей народ з пантелику не зіб'єш! Раджу кожному магу тримати при собі гобіта, навіть кількох; вони навчать висловлюватися коротко та не заноситися за хмари. Вибач, Меррі. Поговоримо про низькі подробиці. Ми проїдемо ще десь дві години, заночуємо після виходу з долини. Вранці поїдемо далі, вже швидше. Я мав намір спочатку навідатись до Едораса, але вирішив спершу повернутись до Хельмового Яру – бачив, гінці випередили нас? Вони послані попередити про повернення Теодена. А звідти ярл з усім своїм військом піде гірськими стежками до городища Дунхаран. Нам не годиться з'являтися великим товариством відкрито ні вдень, ні вночі без нагальної потреби.

– Завжди з тобою так: то ні мідного грошика, а то раптом золотий, – пробурчав Меррі. – Я ж тільки спитав про сьогоднішню ночівлю! Що таке Хельмів Яр? Я не знаю тутешньої місцевості!

– А годилося б знати, бо інакше нічого не зрозумієш. Але мені зараз бракує часу – маю обміркувати більш важливі предмети.

– Гаразд, я краще порозпитую Блукача. Він не такий образливий, як ти. Тільки скажи – навіщо нам ховатися? Ми, здається, виграли війну?

– Не війну, а тільки першу битву. Тепер треба подвоїти обережність. Я й не підозрював, що Ізенгард і Мордор спілкувались якимсь чином. Око Барад-Дура буде нетерпляче вдивлятися у Долину Чародія та в роханські степи. Чим менше воно нагляне, тим краще.

Загін повільно посувався по дорозі. Русло Ізени то наближалось, то віддалялось. Ніч накрила гори чорним ковпаком; повіяв холодний вітер. Місяць, вже майже уповні, розливав навкруги бліде сяйво. Гори праворуч почали зменшуватися, попереду відкрилась гладенька рівнина.

Тут подорожні завернули на плоскогір'я та зупинились у невеличкому видолинку, що відкривався на південь, серед відрогів останнього піка південного ланцюга гір, суціль [172]

укритих зеленню. Під ногами шурхотіла торішня папороть, тугі пагони висувалися з вологої землі; свіжістю відгонило від неї. Близько півночі роханці розташували табір у заростях. Між розчепіреного коріння старого, покрученого вітрами, але міцного глоду запалили вогонь, повечеряли, призначили вартових, по двоє на зміну, та обляглись. Гобіти вибрали собі зручний куточок осторонь, зробили м'яку підстилку з сухої папороті. Меррі страшенно хотілося спати, але Пінові чогось стало неспокійно; підстилка тріщала й шурхотіла під ним.

– Та що ти все крутишся? – незадоволено буркнув Меррі. – До мурашника потрапив, чи що?

– Ні, просто ніяк не вляжусь зручно. Ти не згадаєш, коли ми останнього разу спали на постелі?

– Полічи на пальцях, – позіхаючи, порадив Меррі. – Від того дня, коли ми попливли з Лорієну...

– Це не те, – зітхнув Пін. – Я маю на увазі справжню постіль, ліжко та все інше.

– Тоді треба лічити від Рівенделлу. Особисто я нині засну без будь-якої постелі.

– Тобі поталанило, – знову зітхнув Пін по хвилі роздумів. – Ти їдеш з Гандальфом...

– То що ж з того?

– Він тобі, либонь, багацько порозповідав.

– Авжеж! Цілий оберемок. Тільки ти все чув, ми ж не робили з цього таємниці, а ви їхали близько. Ну, а якщо вважаєш, що тобі він більше скаже, – давай поміняємось завтра, якщо старий не буде проти.

– Спасибі, ти дуже люб'язний... Але Гандальф такий скритний! Він зовсім не змінився.

– А на мій погляд, змінився, – заперечив Меррі. Сон відлетів, настирливі питання Піна стурбували його. – Він немов виріс, став і грізнішим, і лагіднішим, і веселішим, і серйознішим. Як він Саруманові дав відсіч! Адже раніше Саруман стояв вище Гандальфа, він очолював Раду... Хоча, хай мене оліфант вбрикне, якщо я знаю, яка це Рада. Він був Саруманом Білим. А тепер у білому ходить Гандальф.

– Це ти насправді правильно помітив, – згодився Пін. – Але потайливості в ньому менше не стало. От хоч би щодо цієї скляної кулі. Відразу ж було видно: ця знахідка його обрадувала, щось таке він знає чи здогадується. Та нам – ані пари з уст! А це ж я підняв це скельце, не [173] дав йому потонути у багнюці, сам його тягав! «Ану, віддай-но!» – оце й уся подяка! А скельце цікаве. Страшенно важке, між іншим.

Останні слова Пін промовив пошепки, майже безгучно, одними вустами.

– Ага, ось що тебе розпирає, – сказав Меррі. – Перегріне, голубчику, згадай слова Гілдора: у справи мудреців носа не сунь – голову втрапиш. Сем це часто повторював...

– Але ж ми бозна-скільки часу тільки тим і займаємось, що втручаємось у справи мудрих. Я готовий ризикнути, аби довідатись, що це за кулька.

– Та спи ти, невгамовний, – розсердився Меррі. – Можеш мені повірити, щодо допитливості жоден Тук не переплине Брендібоків, але зараз не час...

– Сам знаю. Я просто сказав – цікава штучка, що ж тут такого? Тільки нам її не побачити, як своїх вух: Гандальф над нею трясеться, мов квочка...

– Ранок покаже, – позіхнув Меррі. – Завтра по сніданку ми з тобою цим займемось, я тобі допоможу, може, старий щось і скаже. А зараз у мене очі злипаються. Якщо я ще раз позіхну, то щелепи виверну... На добраніч!

Пін не став більше заважати другові, але сон все ще не йшов до нього. Тихо шелестіли вогкі віти з бруньками, що вже набубнявіли, мирно похропував Меррі; думки про чорну кулю все сильніше оволодівали Піном. Він пригадав, який важкий той кришталь, як таємничо блищить багрове ядро під гладкою матовою оболонкою... Бідолашний гобіт крутився дзигною, товкся, відганяючи спокусу, – нарешті відчув, що більше йому несила терпіти. Він підвівся, спираючись на лікоть, озирнувся. Місяць заляв стоянку білим тьмяним світлом, під кущами лежали виразні тіні. Вартові зникли – мабуть, піднялись вище чи залягли у папороті. Сам не розуміючи, що його штовхає, Пін прокрався до Гандальфа. Маг, здавалося, спав, але повіки його були напіврозплющені, з-під довгих вій виблискували

зіниці. Пін відступив. Гандальф не ворушився, і Пін, майже мимоволі, підкоряючись нездоланній силі, підповз збоку та завмер. Гандальф загорнувся у ковдру, плащ підстелив зісподу; між його ліктем та правим боком окреслювалась куля, зав'язана у темне сукно. Руки мага зісковзнули з вузла та безтурботно розкинулись поряд з ним. [174]

Тамуючи подих, Пін почав потихеньку витягувати вузол. Він виявився не таким уже й важким. «Яке-небудь ганчір'я», – подумав він з полегшенням, але вузол на місце не поклав. Йому спала на думку нова витівка. Він відійшов навшпиньки, намацав у траві камінь бажаного розміру, розгорнув сукно та зробив новий вузол; тільки підклавши його під бік Гандальфові, він наважився поглянути на свою здобич. Так, це була жадана куля: гладка, темна та невинна, вона смирно лежала на колінах у гобіта. Пін нашвидку загорнув її у свій плащ і вже зібрався відбігти, аж тут Гандальф перевернувся та щось нерозбірливо промурмотів уві сні; рука мага намацала твердий вузол і міцно стиснула. Гандальф зітхнув та знов затих.

«Дурень ти, дурень! – вилаяв Пін сам себе. – Лихо хочеш накликати? Відклади цю штуку, щоб їй провалитись у болото! – Всі жижки йому тремтіли, він не міг ні піти геть, ні повернути викрадену кулю. – Нічого не вийде. Так я можу розбудити старого. Треба зачекати, оговтатись. А поки що подивлюсь хоч краєчком ока, тільки не тут...»

Пін повернувся до свого лігвиська, присів під кущем, підібгав коліна та поклав на них кулю; так хлопець-ласун тікає з повною мискою подалі, щоб ні з ким не ділитись. Глибоко зітхнувши, Пін розгорнув плащ. Повітря навкруги одразу ж загустіло й застигло. Спершу куля залишалась темною, тільки місячне світло грало на гладеньких боках. Потім в глибині затремтів та почав розгорятись маленький вогник. Це жевріюче, дедалі яскравіше багрове ядро притягало погляд – не відірватись... Невдовзі вся куля вже палала всередині, і Пінові примарилось, що вона почала обертатися, а може, це іскри вихором крутились там. Потім все згасло Пін скрикнув, смикнувся, але випростатись вже не міг; скорчившись в три погібелі, він ще міцніше стиснув кулю обома руками. Вуста його безпомічно ворушились, потім вирвався слабкий, придушений стогін, він упустив кулю та впав горілиць.

Почувши шум, пр'имчались вартові і негайно підняли на ноги весь табір.

– Ось він, викрадач! – скричав Гандальф і поспіхом накинув плащ на темну, тиху кулю. – Що ж ти витворив, Піне! Цього ще нам бракувало...

Похмурий та стурбований, він схилився над непритомним гобітом, взяв за руку, прислухався до подиху, потім [175] поклав долоню на чоло. Гобіт зітхнув, зойкнув, присів та з подивом вирячився на товаришів, що оточили його, на їхні збентежені, синювато-бліді у місячному сьайві обличчя.

– Не для тебе, Сарумане! – проказав він якимось неживим голосом, відсахнувшись від Гандальфа. – Я пришлю по нього. Ти збагнув? Повтори...

Він рвонувся, намагаючись скочити та втекти. Гандальф притримав його ласкаво, але владно:

– Куди? Стій, Перегріне Тук!

Пін здригнувся та осів на землю, несвідомо чіпляючись за руку мага.

– Гандальф! Вибач мені, вибач!

– Що вибачати? Спершу розкажи, що ти, власне, накоїв?

– Я взяв... взяв кульку... та глянув на неї,- затинаючись, вимовив Пін. – Я там побачив... таке страшне. Хотів утекти й не зміг. А він прийшов та почав питати. Питати без слів... подивиться на мене, і я чую, і... і більше нічого не пам'ятаю.

– Не ухиляйся, – суворо сказав Гандальф. – Що ти бачив та що казав?

Пін помружився, потер руками скроні. Всі дивились на нього, один Меррі, не витримавши, відвернувся. Але обличчя Гандальфа не пом'якшало.

– Говори! – наказав він.

Пін почав тихо й невпевнено, але мало-помалу слова його зазвучали виразніше та голосніше.

– Темне небо, високі мури та маленькі зірки. Все дуже далеке й давнє, але виразне.

Потім зірки замигтіли, їх заступили якісь крилаті чудовиська. Велетні, мабуть, хоча в кулі вони здавались не більше летючої миші. Їх було дев'ятеро. Один полетів раптом просто на мене, він виростав щомиті, в нього такі жажливі... Ні, ні! Не можу!.. Ну, думаю, ось зараз вилетить з кулі, а він просто щез, і тоді з'явився ТОЙ та звернувся до мене... «Ти повернувся? Чому не з'являвся так довго?» Я не відповів. Він знову спитав: «Хто ти?» Я не хотів казати, але він напірав, натискав, мені стало боляче, і я сказав: «Гобіт». Тут він злорадо так зареготав, немов ножем порснув. Я спробував вирватись. Але він сказав: «Стривай. Ми незабаром побачимось. Скажи Саруманові, що іграшка не для нього. Я невдовзі пришлю [176] по неї. Зрозумів? Повториш йому все до слова!» І так вп'явся очима... Ні, ні! Далі нічого не пам'ятаю...

– Дивись мені у вічі, - звелів Гандальф.

Пін слухняно підніс голову. Маг довго вдивлявся, потім по обличчю його промайнула слабка тінь посмішки. Він м'яко опустив руку на голову Піна.

– Все гаразд. Можеш більше нічого не казати. Ти не дуже постраждав. У тобі нема обману, чого я побоювався. Вплив був зовсім недовгим. Пін такий – де не посій, то там і вродить: і потрапив у пастку, й виплутався! Хтось мудріший за тебе вийшов би з такої халепи скаліченим... Але будь обачний! Ти, а з тобою і всі ми врятувались завдяки щасливому випадку, як звичайно кажуть. Вдруге на талан не покладайся. Якби ТОЙ захотів тебе допитати, ти б йому все виказав та згубив би всіх нас, можеш не сумніватись! Він не став занадто натискати, тому що розраховує незабаром одержати тебе цілком, а вже у Чорному Замку з тебе всі відомості витягли б... Не трусись. Хто втрутиться у справи чародіїв, не обереться клопоту. Гаразд, заспокойся. Я тобі вибачаю. Не хнюп носа – найстрашнішого ми уникали...

Він взяв Піна на руки та переніс на постіль з папороті. Меррі допоміг йому лягти і сам сів поряд.

– Лежи, відпочивай, а якщо зможеш, засни, – сказав Гандальф. – А якщо знов руки засверблять – скажи негайно мені. Від цього можна вилікувати. І у будь-якому разі, мій дорогий гобіте, не підкладай мені під лікоть твердих каменюк!

Роханці та троє Хранителів ще стояли навколо Саруманової кулі, стурбовані і здивовані.

– Небезпека підкралась з такого боку, звідки її ніхто не очікував, – сказав Гандальф, повернувшись до них. – Ми були на волосину від краху.

– Що з Піном? – спитав Арагорн.

– Думаю, все обійдеться. ТОЙ дивився на нього недовго, та й взагалі гобіти – на подив стійкий народ. Спогади швидко зітруться, навіть занадто швидко. Не відмов мені в послугі, Арагорне, візьми на себе зберігання цієї кулі. Не хочу приховувати, ця річ небезпечна.

– Не для всіх, – сказав Арагорн. – Дехто має на неї безперечне право: куля ця, без сумніву, не що інше, як [177] палатір Еленділа, який королі Гондору доручили охоронцям Ортханка. Мій час наближається... Я візьму палантір та буду зберігати.

Гандальф підняв кулю, старанно загорнув і подав Арагорнові з низьким уклоном, що всіх здивувало:

– Прийми його, лицарю Білого Дерева – як задаток тих скарбів, котрі будуть тобі повернені. Але якщо дозволиш дати тобі пораду, прошу: не користуйся ним, принаймні найближчим часом. Будь обачний!

– А чи бував я коли-небудь нетерплячим та необачним протягом всіх цих довгих років чекання та приготувань?

– Постарайся не спіткнутись на останньому кроці, - сказав Гандальф. – Бережи таємницю. І всіх вас, друзі, прошу про те ж саме. Ніхто, а перш за все Пін, не повинен знати, де куля. Це моя провина, недодивився я в Ізенгарді: не можна було дозволяти гобітові брати його в руки, та ще й заглядати – спокуса може повернутись. Але я був зайнятий Саруманом і не відразу збагнув, що за подарунок підніс нам Гадючий Язик... Зате зараз я знаю це цілком точно.

– Поза будь-яким сумнівом, – сказав Арагорн. – Нарешті з'ясувалось, як Саруман підтримував зв'язок з Мордором. Багато чого тепер стане зрозумілим.

– Яка велика міць у наших ворогів і які великі їхні помилки! – вигукнув Теоден. – Втім, є старе прислів'я: злоба, мов змія, від своєї ж отрути гине.

– Авжеж, так буває, – кивнув Гандальф. – А сьогодні нам особливо пощастило. Витівка гобіта врятувала мене від непоправної помилки: адже я збирався сам випробувати кристал, з'ясувати, для чого він служить. І відкрився б Ворогу! А я поки що до цього не готовий – та й чи буду повністю готовий коли-небудь? Навіть якщо б мені вистачило сили вирватись, Око побачило б мене, а це – кінець... Він не повинен нічого знати про мене, поки не настане час.

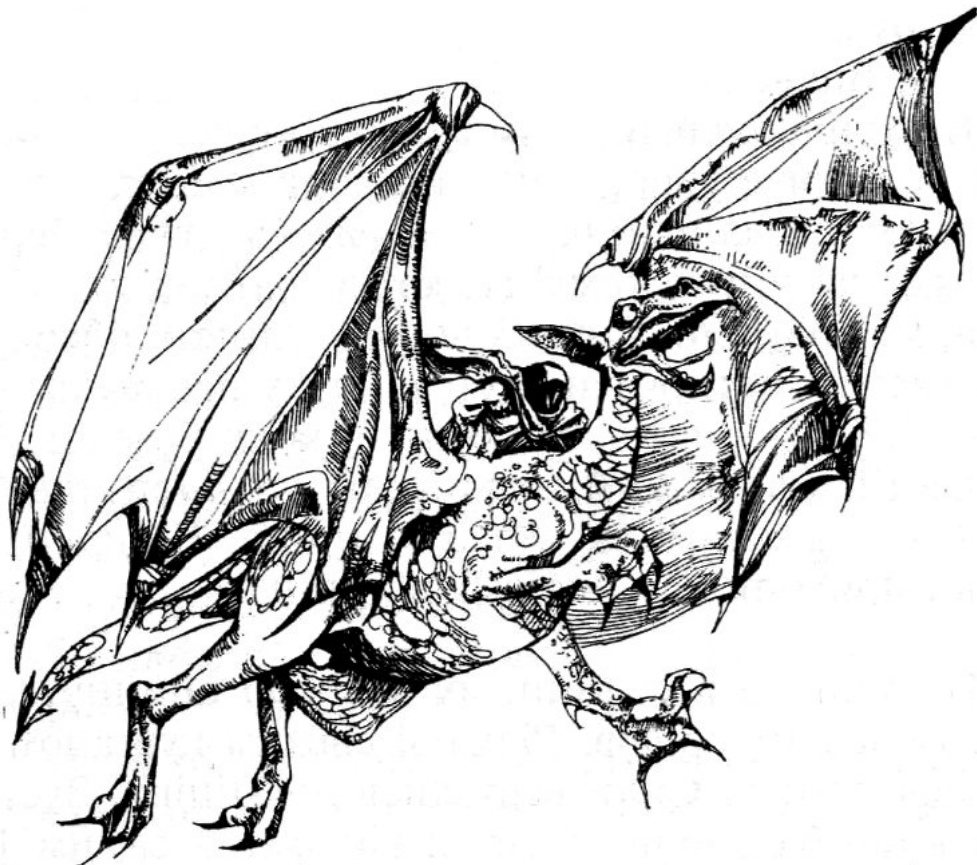
– Чи він ще не настав? – спитав Арагорн.

– Все поки що невизначено, але вже ненадовго, і нам треба скористатися цим. Ворог, без сумніву, вважає, що палантір ще в Ортханку. Звідки йому знати правду? Значить, він впевнений, що гобіт в полоні й Саруман примусив його дивитись у кулю, щоб помучити. Голос та вигляд гобіта закарбувався у його пам'яті, тепер він чекає, коли виконають його накази. Доки він дізнається про свою [178] помилку, ми мусимо поспішити. Зволікати більше не можна. Я негайно візьму Перегріна та піду з ним, щоб він тут не страждав марно.

– А ми розділимось, – сказав Теоден. – При мені залишаться Еомер та дюжина вершників, усіх інших віддаю у розпорядження Арагорна, нехай сам вирішить, куди їх вести.

– Хай так і буде, – згодився Гандальф. – Постарайся якомога швидше схватись у Хельмовому Яру.

Він ще не скінчив говорити, коли чорна тінь заступила місяць. Крижаний холод зціпив кров у жилах, кілька дружинників упали на траву, затиснувши голови руками. Лише дехто відважився крадькома глянути на небо. Крилатий силует промчав, мов буря, та, окресливши широку петлю, завернув на північ. Зірки згасали при його наближенні, немов він дмухав на них. Потім він зник; люди ожили, стали підійматися, долаючи заціпеніння. Тільки Гандальф, стиснувши руки, стояв нерухомо, не відриваючи погляду від неба.

– Назгул! – голосно сказав він. – Посланець Мордору. Крилаті перелетіли через Велику ріку. Буря близько! Не ждять світанку, забудьте про відпочинок! В дорогу! В дорогу!

Він бігцем метнувся туди, де спали гобіти, і свистом підізвав Тінебора. Арагорн поспішив за ним.

– Агов, друже, дозволь тебе потурбувати, – сказав Гандальф, підіймаючи Піна, – Тобі доведеться поїхати зі мною. Тінебор помчить нас швидше, ніж вітер...

Тінебор вже чекав на галявині. Закинувши за плече свою майже пусту дорожню торбу, Гандальф скочив на коня. Арагорн подав йому в'ялого спросоння Піна, допоміг посадити, загорнути.

– Щастя вам! Наздоганяйте нас! – крикнув Гандальф. – Уперед, Тінеборе!

Прекрасний скакун труснув гривую, махнув хвостом та рвонувся вперед, мов срібна блискавка, тільки земля бризнула з-під копит.

– Тиха ніч та безтурботний відпочинок, – сказав Меррі Арагорну. – Щастить декому! Піну не хотілося спати, але хотілося пересісти до Гандальфа – ось, дивиться, він вже ще, замість того, щоб обернутися на камінь та стирчати тут на науку нащадкам... [179]

– Не бурчи, – сказав Арагорн. – Ще невідомо, що сталося б, якби палантір Ортханка потрапив до твоїх рук. Зате ти тепер поїдеш зі мною. Вирушимо за чверть години. Приготуйся, збери Пінові речі. Та поквася, друже!

Тінебор летів стрілою по рівнині. Його не треба було ані підганяти, ані направляти. Не минуло й години, а вони вже переправились через броди на Ізені, проїхали повз свіжий курган.

Сили повертались до Піна. Він зігрівся, а зустрічний вітер приємно освіжав обличчя. Поряд з Гандальфом було затишно та спокійно. Жажливі враження від чарівної кулі та крилатої тіні блідли в пам'яті та вже здавались напівзабутим сном.

– А я й не знав, Гандальфе, що ти їздиш так хвацько, – сказав Пін, покрутивши головою. – Оце так так: ані сідла, ані вуздечки!

– Я по-ельфійськи звичайно не їжджу, – відізвався маг. – Інша річ Тінебор! Він вузди не визнає. Нікому не дасть себе приборкати, доки сам не схоче, але вже коли схоче, можна ні про що не турбуватися, не впадеш, доки сам не забажаєш.

– А з якою швидкістю він біжить? Судячи з вітру, він, можна сказати, летить, а поштовхів зовсім не відчувається!

– Жоден, навіть найкращий рисак не наздожене його. Поглянь, рівнина підіймається і ґрунт весь у вибоїнах – а Тінебору це байдуже! Як швидко наближаються Білі Гори! Ось там – піки Тризубця. Незабаром побачимо роздоріжжя та луки перед Валом, де позавчора скінчився бій.

Пін дивився уперед, Гандальф наспівував щось до себе, бурмотів уривки рядків різними мовами, а дорога, миля за милею, збігала з-під копит коня. Нарешті маг заспівав дещо голосніше, і Пін крізь гул вітру почув:

Високі кораблі, високі королі,
Тричі по три,
Що привезли вони з неznаної землі,
Здолавши морські глибини, –
Сім каменів, сім зірок
І Біле Древо єдине...

– Що це, Гандальфе? – поцікавився Пін.

– Я пригадав дещо з Пісні про діяння. Гобіти її, мабуть, забули, якщо взагалі знали. [180]

– Нічого ми не забули, – сказав Пін. – Ми маємо свою Пісню про діяння, просто ти ніколи не цікавився нею. Але цих слів я не чув. Що це за сім зірок? Про що це?

– Про палантіри стародавніх королів.

– А що це таке?

– «Палантір» значить «те, що далеко бачить». Кристал з Ортханка – один з палантірів.

– Отже, ця куля... – Пін загнувся, – цю кулю не Ворог зробив?

– Ні йому, ні Саруманові на це не вистачило б ані вміння, ані влади. Палантіри були створені у далекій країні Ельдамар. Можливо, що створив їх сам Феанор. Як давно це було, тепер вже не полічити... На жаль, Саурон здатний обертати всі добрі речі на зло. Ось що згубило Сарумана! Будь-кому небезпечно користатись витворами мудрості, що перевершує його власну. Саруман втратив розум, бо йому забаглося сховати палантір від усіх, привласнити його. Він мовчав про це, не сповістив нікого з Ради! Ми навіть не знали, що палантіри уціліли після розгрому Гондору. Ніхто, окрім членів Ради, ні люди, ні ельфи, вже й не пам'ятають, що палантіри існували. Тільки в роді Арагорна збереглась пам'ять, та ще ось у Пісні про діяння...

– А для чого вони служили? – спитав Пін, дуже здивований, що одержує відповіді на всі запитання – він намагався скористатися з доброзичного настрою мага.

– З їхньою допомогою можна бачити на велику відстань та обмінюватись думками, – сказав Гандальф. – Це допомагало людям Гондору оберігати цілісність та безпеку королівства. По одній кулі розмістили у Мінас-Анорі, Мінас-Ітілі та в Ортханку. Головний палантір знаходився під Зоряним Куполом в Осгіліаті, доки той не був узятий та зруйнований, а останні три десь в найвіддаленіших кутках, нині ніхто до пуття не знає, де саме – про це навіть пісень не залишилось. У Рівенделлі вважають, що це були Аннумінас, Амон-Сул та Баштове Узгір'я, що простягло-ся уздовж Затоки Лун та Срібної Гавані. Кожний кристал міг зв'язатись з будь-яким іншим, але лише осгіліатський керував усіма одночасно. І ось тепер виявилось, що палантір Ортханка зберігся! Без зв'язку з іншими він міг, щоправда, показувати лише зменшені образи минулих часів. Зрозуміло, це також ставало у нагоді Саруманові, але йому цього було замало. Він намагався сягнути своїм [181] оком якомога далі, поки не дотягся до Барад-Дура та підпав під владу Саурона. Хтозна, що сталося з палантірами Гондору й Арнору: чи розбиті вони, чи затолочені у землю, чи потонули в безоднях моря... Але принаймні один з них уцілів і потрапив до Саурона. Найімовірніше, це палантір з Мінас-Ітілю: ця фортеця була захоплена дуже давно, стала твердиною зла і зветься тепер Мінас-Моргул. Легко можна уявити, як це сталося: погляд Сарумана блукав навмання, потрапив до пастки й не спромігся вирватись. Ним керували здаля; спершу переконували, потім, коли треба, залякували. Шуліка потрапив до пазурів стерв'ятника, павук заплутався у сталевому павутинні. Цікаво, чи давно його примусили постійно звітуватись перед хазяїном та одержувати вказівки? Чи давно палантір зв'язав Ортханк з Барад-Дуром так міцно, що з одного погляду можна думкою перенестися до замку Чорного Володаря? А як вона притягає, ця куля! Я сам відчув її силу. Як вона зваблює випробувати твердість волі, перевірити, чи зумію я вирвати її з влади Ворога та направити, куди хочеться мені, – подолати моря води й часу, повернутись до Тіріону Прекрасного, причаститися до невичерпної мудрості Феанора, придивитись до майстерності його рук, насолодитись безтурботними роками, коли квітли і Срібне дерево, і Золоте... Гандальф махнув рукою і замовк.

– Але я ж нічого такого не знав, – винувато сказав Пін. – Не знав, що роблю!

– Відверто кажучи, дещо ти знав, – заперечив Гандальф. – Ти розумів, що вчинок твій поганий та дурний. Ти навіть казав це сам собі, але не побажав послухатись... А я не попередив тебе, тому що тільки зараз, у цю мить, розглянувши всі події останніх днів, зрозумів ясно всю історію. Але навіть якби я заздалегідь тебе застеріг, це не врятувало б тебе від спокуси та не полегшило боротьби з нею. Навпаки! Не обпікши пальців, не впевнившись, що вогонь пече... Зате тепер ти візьмеш до тям, що вогню слід уникати.

– Вже втямив, – сказав Пін. – Хоч всі сім куль переді мною поклади, я руки до кишень, очі заплющу, та й годі!

– Дуже добре, – посміхнувся Гандальф. – Я сподівався, що твоя розсудливість прокинеться.

– А ще я хотів спитати... – почав був Пін, але Гандальф, сміючись, перервав його: [182]

– Змилуйся! Якщо я мушу відповідати на всі питання, щоб відвернути тебе від зайвої цікавості, мені до кінця моїх днів нічим іншим займатися не доведеться! Лишенько моє... чого тобі ще треба?

– Назви всіх зірок на небі й усіх тварин на землі, історію Середзем'я від створення світу, а також описи Закрайнього Краю та Моря Розлуки, – випалив Пін. – Аякже? Чи варто бажати меншого? Але я тебе не кваплю. Поки що просто скажи, що то за тінь пролетіла над нами? Чому ти кричав «посланець Мордору»? Хто це був та навіщо летів до Ізенгарда?

– Він летів за тобою, – сказав Гандальф. – Чорний вершник, назгул на крилатому коні.

– Але звідки ж... – тремтячим голосом спитав Пін, – звідки ж йому знати, що це я дивився у...

– Звісна річ, він не знав. Від Барад-Дура до Ортханка двісті ліг пташиного льоту, а може, й більше, навіть назгулу на це треба кілька годин. Скоріш за все, Саруман часто користався палантіром з того дня, як відправив своє військо на Рохан; вважаю, чимало його потайних думок прочитав той, другий, більше, ніж Саруману сподобалось би. Отже, тепер надіслано посланця – вяснити, чим зайнятий Саруман. А після пригод сьогоднішньої ночі, треба думати, приїде другий посланець, і дуже швидко. Пастка, куди Саруман необачно поткнувся, замкнеться. Назгули не знайдуть бранця, якого їм обіцяли. Палантіра в Ортханку більше нема, і Саруман не зможе ні роздивитися, що діється в далечині, ані відповісти на виклик свого володаря. Саурон підозрює, що Саруман сховав полоненого і навмисне опирається впливу кристала. Це аж ніяк не полегшить Саруманові з'ясування стосунків. Особливо якщо врахувати, що Ізенгард лежить зруйнований, а він цілий та здоровий у недоторканому Ортханку. Хочеш не хочеш, він здаватиметься Саурунові бунтівником. А він же відмовився піти за мною, саме щоб цього уникнути! Ну, хай сам вигадує, як викрутиться... Поки він сидить в Ортханку, в нього, мабуть, вистачить сили опиратися Дев'ятці. Може, він відважиться на це, а може, затримає назгула чи хоча б уб'є його скакуна. І тоді хай пастухи пильніше стережуть табуни Рохану!

Не може передбачити, чи добре це для нас, чи погано; може, негарзди з Саруманом перекреслять або зовсім порушать якісь плани Ворога. Але Саурон неодмінно довідається, [183] що я був у Ізенгарді, стояв на ганку Ортханка і гобіти чіплялись за мою полу. Ось цього я боюся більш за все. Май на увазі: рятуючись від вогню, ми ліземо прямо у полум'я. Кожний стрибок Тінебора наближає нас до Країни Тіні, мій чудовий Перегріне!

Пін зіщулився та щільніше загорнувся у плащ; його раптом пронизав холод. А сіра земля все летіла й летіла з-під копит Тінебора, срібної тіні у струменях вітру.

– Поглянь, – сказав Гандальф, – перед нами долини Західного Долу, звідси дорога веде на схід. Ось та чорна пляма – вхід до Хельмового Яру. Там знаходиться Агларонд, Осяйні Печери. Про них при нагоді розпитай Гімлі – хоч раз у житті одержиш відповідь набагато змістовнішу, ніж тобі треба. Але самі печери ти не побачиш, у всякому разі, не зараз.

– Невже ми не заїдемо до Хельмового Яру? – здивувався Пін. – Куди ж ми прямуємо?

– До Мінас-Тіріта. Треба дістатись туди, поки війна не перетяла нам дороги.

– Леле! А чи далеко до Мінас-Тіріта?.

– Та вже ж не близько. Втричі далі, ніж до Золотого Двору Теодена, а до нього десь миль сто на схід, якщо брати звідси по прямій, як літають птахи... чи назгули. Тінеборові доведеться попрацювати. Хто встигне раніш? До світанку зупинитись не будемо – це ще години дві чи три. А потім навіть Тінеборрві буде потрібний відпочинок у якійсь ущелині, а може, і в Едорасі. Ти б краще послав, якщо зможеш – з першим промінням сонця побачиш золоті дахи Еорлового двору. А ще за два дні – фіолетові тіні під горою Міндоллуїн та білі стіни башти Денетора...

Пін міцніше вчепився у Гандальфа й заплющив очі. Старий маг схилився до шиї коня і тихо сказав:

– Вперед, Тінеборе! Лети, друже мій, як ніколи ще не літав. Ми вже на твоїй рідній землі, тобі знайомий тут кожен камінець. Лети – вся наша надія на тебе...

Тінебор закинув голову та дзвінко заіржав, немов почув спів бойової сурми; іскри бризнули з-під копит. Він розрізав темряву, як біла блискавка...

Сон подолав нарешті Піна; засинаючи, він відчував, нібито вони з Гандальфом скам'яніли, і Тінебор обернувся на нерухому статую, а земля сама собою вислизає в нього з-під ніг під могутній посвист вихору.

Частина четверта

Розділ 1 ПРИБОРКАННЯ СМЕАГОРЛА

– Та-ак, пане мій, кепські наші справи, – пробурмотів Сем Гемджи. Він зі страху вчепився у Фродо і безпомічно витріщався у темряву.

Був вечір третього дня походу – а може, й не третього; вони втратили лік, долаючи голі, сухі схили Прирічного Узгір'я, Емін-Мейл. Раз по раз доводилося кружляти, натикаючись на непрохідні хащі, повертатися і починати спочатку.

Попри все вони впоралися непогано, головне – не збилися зі шляху на схід серед плутанини гір. Вони намагалися триматися зовнішнього краю хребта, але їм заважали тріщини, урвища, осипи, а внизу, біля підніжжя, тяглися мертві болота, гнилі і такі смердючі, що навіть птахи над ними не літали.

Зараз гобіти зупинилися на крутому і кременистому урвищі, над морем сивого туману. Над головами низько пливли хмари – простягни руку, і дістанеш. Дув холодний східний вітер. Гнила зелень трясовин внизу буріла, втрачала колір: настав вечір. Удень Андуїн привітно виблискував здалека, коли сонце проривалося крізь хмари; тепер він розчинився у темряві. Але гобіти і не дивилися в той бік, де залишили світ друзів, світ живих. Вони

змушували себе дивитися тільки на південь і схід, де неясною смугою скам'янілого диму лежали гори. Серед вершин, врізаних у небо, слабко мерехтів ледь помітний вогник.

– Кепські справи! – повторив Сем. – Треба ж: найменше хочеться йти саме туди, куди потрібно... Ох, чи взагалі потрапимо? Здається мені, ми помилилися шляхом. Злізти отут не можна, а якщо й зліземо, куди далі – у трясовиння? Чуєте, який сморід? Ото бридота... [187]

– Чую, – відгукнувся Фродо, не зводячи очей з червоного вогню на обрії. – Мордор! – шепнув він ледве чутно. – Якщо вже я повинен іти, дістатися б туди скоріше, та щоб усе відразу скінчилося...

Він пересмикнув плечима. Вітер був крижаний, до того ж ще й тхнув смородом гнилого болота.

– Гаразд. Чи погано, чи добре, не стояти ж отут до ранку! Давай пошукаємо яку-небудь місцинку, щоб не було протягу, та поспимо. Либонь, вранці знайдеться стежка.

– Вранці, чи до обіду, чи завтра до вечора, – буркнув Сем, – чи опівдні на свято. Я вам кажу, ми помилилися шляхом!

– Не галасуй, – заспокоїв його Фродо. – Якщо нам судилося потрапити до Країни Тіні, то й дорога знайдеться. Не можна гаяти часу, розумієш? А ми, мов навмисне, все спотикаємося тут. Може, це Чорний Замок нам перешкоди ставить? Я зробив безліч помилок: треба було залишити наших набагато раніше, зайти з півночі східним берегом Андунду через Емін-Мейл на рівнину, яку називають Полеми Битви, і відтіля прямо до Мордору. А тепер вороття немає – на березі орки. Я жахливо втопився, Семе. І я не знаю, як бути далі. Добре, хоч провізія ще залишилася...

– Тільки ті, як їх... лембаси, лорієнські коржики. Цього вистачить ще надовго. Краще мало, ніж нічого... Я коли їх вперше скуштував, думав, ніколи не набриднуть, а зараз не відмовився б від пари бутербродів і пінти... ну хоч півпінти пива – горло промочити. Я прихопив усіляке кухонне начиння, а навіщо? Тутечки і вогнище ні з чого розпалити, і варити нічого: трава навіть не росте!

Вони відшукали западинку серед каміння та лягли. Переспали ніч абияк, притискаючись одне до одного та дуже страждаючи від холоду. Ранком попрокидалися змерзлі, пом'яті, відламали на сніданок по шматочку хлібця.

– Ви нічого не бачили? – запитав Сем, старанно пережовуючи крихти.

– Не бачив і не чув уже другу ніч.

– І я теж. Бр-р! Аж мороз за плечі вхопив, як згадав ці очиська... Може, ми вже від нього відкараскалися? Гей, якби мене до його горлянки пустили, він би в мене за'булькав... [188]

– Сподіваюся, до цього не дійде. Він дуже спритно нас вистежує, але тут, на сухому ґрунті, ми і слідів, здається, ніяких не залишаємо. Напевно, він відстав.

– От було б добре!

– Знаєш, Горлум – ще півсправи. Вибратися б скоріше з гір! Мені тут весь час здається, ніби нас положили на блюдечко – милуйся, кому заманеться. Так і Криваве Око помітить... Ну, добре. Пішли шукати дорогу...

Однак минув ранок, полудень, наближався вечір, а шлях не знаходився. Раз у раз гобітам вчувались якісь шуми: щось гуркотіло, збігаючи по схилу, дрібними камінчиками, або десь гупало. Вони завмирили, оберталися – але навколо тільки вітер свистів серед скель, начебто нечистий подих поміж гострими зубами дракона...

Незабаром пасмо гір почало завертати на північ. Хребет у тому місці був плаский, широкий; його засипали уламки вивіреної породи, тріщини вузькими жолобами спадали додолу. Щоб обійти ці вищербини, Фродо і Сему доводилося забирати ліворуч, віддаляючись від зовнішнього краю; так вони пройшли пару миль, поки помітили, що помалу спускаються трохи нижче. Нарешті їм довелося зупинитися. Хребет круто завернув на північ, і в ньому виявилася глибока, широка западина. За нею здіймалася стрімка скеля, висотою десь ліктів за тридцять, сіра, гола й рівна, неначе її відтяли ножем. Шлях уперед було відрізано. Але повертатися на захід значило заглибитися на деякий час до Країни Тіні, а зі сходу зяло

провалля.

– Нічого не поробиш, Семе, будемо спускатися, – сказав Фродо. – Кудись та потрапимо.

– Потрапимо у паршиву діру, ще гіршу за цю, – пророчив Сем.

Насправді западина виявилася довшою і глибшою, ніж на перший погляд. За неї чіплялися жалюгідні, спокор-чені берізки і рідкі ялинки. Де-не-де серед напівживих стовбурів стирчали мертві, зовсім обдерті вітрами. У кращі дні тут шумів, напевно, густий, здоровий бір, але тепер залишилися тільки порохняві пні. Западина розділяла цей колишній ліс надвоє і виходила на схил гострим кутом. Фродо приліг і обережно визирнув. [189]

– Дивись! Чи то ми пройшли чимало, чи ті скелі стали нижчі. Тут, виявляється, можна спуститись!

Сем схопився за Фродо і дуже неохоче глянув униз. Потім озирнувся на скелю, здиблену ліворуч над їхніми головами.

– Нічого собі! – пробурмотів він. – Звалитися звідси цілком можна... Втім, це легше, ніж дрялатись на цю гору. Пурхати ми, на жаль, не вміємо.

– Здолаємо, – втішив Фродо, змірявши поглядом відстань. – Тут ліктів сто, сто десять, не більше.

– Нам вистачить, – похмуро сказав Сем. – Леле, мені і дивитися моторошно, а дивитися ж – не злазити...

– І все ж таки ризикнемо. Бачиш, ось тут не так круто, і виступи є.

Дійсно, нижче западини гора немов осіла під власною вагою, потріскалася, брили каміння випнулися сходинками – було куди поставити ногу.

– Але якщо пробувати, то відразу, – мовив Фродо. – Сьогодні щось рано сутеніє, грозою пахне...

Вдалині вже гарчало і глухо гуркотіло. Запав густий морок. Фродо подивився на небо, похитав головою і став міцніше затягувати пояс поверх плаща.

– Ну, як бажаєте, – похмуро промовив Сем. – Тільки дозвольте мені першому.

– Тобі? – здивувався Фродо. – З якої речі?

– А з такої, що перший повинен іти той, хто швидше собі карк зламає. Ще не вистачало мені впасти на вас і поховати обох замість одного!

І не встиг Фродо відкрити рота, як Сем перекинув ноги, перевернувся і повис на руках, намацуючи ногами опору. Ніколи у житті не доводилося йому виявляти таке геройське безрозсудство.

– Ні, не треба! – закричав, опам'ятавшись, Фродо. – Семе, дурнику мій дорогий, не треба! Ти уб'єшся, хіба можна лізти навмання! Повернись!

Він підхопив Сема під пахви і витяг назад.

– Постривай хвилиночку!

Фродо знову ліг, висунув голову із щілини і ще раз уважно озирнувся. Сонце ще світило, і все було добре видно.

– Діло буде, – оголосив він нарешті. – Я йду перший, ти за мною, слід у слід, втямив? І не втрачай голови! [190]

– Ой, чи не занадто ви в собі впевнені? Сутеніє, за хвилину нічого не буде видно. А що, як ви потрапите у таке місце, де і нігтем не зачепишся?

– Тоді повернуся до тебе.

– Легко сказати! – зітхнув Сем. – Давайте до раночку почекаємо, щоб хоча б світло було!

– Це у найгіршому разі! – відгукнувся Фродо. – Мені кожної хвилини шкода. Я спускаю трошки, придивлюся, а ти зачекай.

Він схопився за край щілини й обережно висунувся. Його зросту саме вистачило, щоб ступити на вузький виступець породи.

– Є перший крок! – повідомив він. – Клин праворуч розширюється, можна стояти, не тримаючись руками. Зараз я...

Раптом він замовк. Чорна хмара зависла вже над їхніми головами. Прямо над ними грім із сухим тріском розірвав повітря.

Налетів вихор, і в його гул вплився високий пронизливий крик. Гобіти впізнали його: навіть у рідному лісі, у Гобітанії, він морозив кров... А тут, у мертвій, ворожій пустелі, він затьмарював душу необорним жахом. Подих перехопило, серце завмерло. Сем упав долілиць, Фродо мимоволі підніс руки, щоб заткнути вуха, похитнувся, оступився і з протяжливим стогоном полетів у пільму.

Сем почув стогін і підповз до самого краю щілини.

– Пане Фродо! Па-а-а-не Фродо-о-о!

Відповіді не було. Сем набрав повітря в легені і знову загукав:

– Де ви? Від-гук-ні-ться!

Вітер вбивав слова назад до вуст, але крізь свист і вищання Сем розрізнув слабкий, але спокійний голос:

– Усе добре, я тут! Нічого не бачу...

Хоча голос лунав слабо – його відносило вітром, – виявилося, що Фродо зовсім близько. Він не впав, а тільки зісковзнув по стіні і приземлився кількома ліктями нижче, на іншому карнизі, поширше. На щастя Фродо, схил був скошений, і вітер притиснув його так, що не впадеш навіть при бажанні. Якусь хвилину він відпочивав, притулившись обличчям до холодного каменя; у скронях стукали [191] молоточки, перед очима плавали райдужні кола. І чорна ніч навкруги. Невже він осліп?

– Повертайтеся! – кричав Сем. – Повертайтеся швидше!

– Не можу! Нічого не бачу. Не можу вчепитися!

– Як вам допомогти? Що треба зробити? – кричав Сем, звішуючись зі щілини, хоч це було дуже ризиковано. Чому Фродо нічого не бачить? Не так уже й стемніло, ближні околиці цілком помітні. Сем добре бачив Фродо – самотню фігурку, розпластану по скелі. Але подати руку допомоги не міг!

Знову спалахнула блискавка, і ринув дощ. Тверді струмені води з градом сікли гори, начебто хотіли стерти на порошок.

– Я зараз до вас спускаюся! – крикнув Сем, не подумавши, чим це допоможе Фродо.

– Не смій! – із зусиллям прокричав Фродо. – Без мотузки нічим не допоможеш!

– Ой! – скрикнув Сем. – Осел я, осел безумовно! Мотузка! Повісити мене на мотузці, щоб іншим не кортіло! Дурнем мене мій старий називав – святі слова! Дурень і є!

– Та годі вже тобі! – відгукнувся Фродо і навіть розсміявся. – Дай спокій своєму старому! В тебе що, є мотузка? Тоді не мороч мені голову!

– Є, є мотузочка! Носився ж із нею, а як знадобилася – так і забув!

– Добре, кидай її сюди!

Сем намацав на дні свого мішка шовковистий клубок – подарунок ельфів Лорієну. Міцно схопивши кінець, він скинув клубок Фродо. І відразу – чи то навколо, чи то в очах гобіта прояснилося – Фродо побачив тонкий сірий шнур: він слабо світився в грозовому півморозу. Запаморочення відпустило. Фродо об'язався мотузкою, відліпився від скелі. Нагорі Сем відійшов до середини западини, уперся ногами в пень, який здавався найміцнішим, і потягнув. Ледве допомагаючи собі ногами, Фродо здолав підйом і повалився поруч із Семом на мокру землю.

Грім перекочувався через гори, а дощ, як і раніше, періщив, мов навіжений. Гобіти заповзли поглибше до ущелини, [192] але й там було вогко. Вода стікала всюди поміж стовбурами колишнього лісу і, збиваючись на піну, виливалась із щілини, мов із водостічної труби.

– Змило б мене, як тріску, – промовив Фродо. – Добре, що мотузка знайшлася!

– Ще краще було б мені згадати про неї вчасно, – покаявся Сем. – Пам'ятаєте, елфи на прощання поклали нам у кожен човен по три таких мотки? Вони мені так сподобалися, і я один сховав. Можна подумати, це було сто років тому... «Вона не один раз вам придасться», – казали вони... здається, Хелдар і говорив. Як у воду дивився!

– Шкода, що я не додумався взяти ще один, – сказав Фродо. – Занадто поспішав, хотів піти, та й забув. Який же він завдовжки?

Сем заходився намотувати шнур на лікоть, відраховуючи:

– П'ять, десять, двадцять... добрих тридцять ліктів буде.

– Невже? Хто б міг подумати!

– Ого! – засміявся Сем. – Ельфи – це такий народ... Чудовий народ! Гляньте – на вигляд мотузка, а не порвеш, але яка м'яка, легка! Чудовий народ, одне слово!

– Тридцять ліктів, – задумливо повторив Фродо. – Чи вистачить цього, га? Якщо гроза швидко мине, спробуємо до ночі спуститися.

– Дощ ущухає, – сказав Сем. – Але навіщо лізти у п'ятьмі? Може, у вас з голови вилетіло, а в мене у вухах цей лемент ще не затих... Це ж був Чорний Вершник, тільки чомусь летючий. Як на мене, краще перечекати до ранку.

– Ні хвилини не можна баритися на вершині, на самій видноті перед Оком!

Фродо знову виглянув з ущелини. Розпатлані крила бурі чорними перами танули в небі. Саурона не цікавило Прирічне Узгір'я; гроза, стріляючи блискавками і градом, поповзла до Андуйну – це її бачили воїни Теодена на шляху до Ізенських бродів. А над мертвими болотами відкрилося чисте темно-синє небо і навіть боязко замиготіли зірки.

– Як приємно дивитися і бачити! – мовив Фродо, вдихаючи вологе повітря. – Уявляєш, я ледве було не осліп! Від удару, а може, й від блискавки – нічогосінько не бачив, [193] доки ти не спустив мотузку. Мені навіть здалося, що вона світиться.

– Вона і дійсно світиться. Я раніше цього не помічав, лежала собі в мішку, та й все. Але як же ми спустимося?

– Обв'яжеш кінець навколо цього пня. Тепер можеш іти першим. Я буду потроху відпускати, а ти тільки відштовхуйся руками і ногами. Якщо знайдеш, де стати, зупинися, дай мені перепочити. Коли дістанешся до споду, я з'їду теж. Зі мною вже все гаразд...

– Добре, – відповів Сем без особливого ентузіазму. – Двічі не вмирають...

Він без поспіху закріпив один кінець мотузки, другим старанно обмотався сам і, замруживши очі, зробив крок у порожнечу.

Однак спуск виявився не таким вже й страшним. Сем ласкаво погладжував м'які, теплі пасма мотузки – її сяйво надавало йому наснаги. Тільки в одному місці скеля пішла з-під ніг крутим укосом, і Сем завис на сріблястій нитці, мов павучок-сінокосець. Але Фродо відпускав мотузку обережно, й усе обійшлося. Сем дуже боявся, що довжини не вистачить і він застрягне між небом і землею, але у Фродо залишалось ще три-чотири витки на лікті, коли Сем гепнувся на осип біля підніжжя хребта і вигукнув: «Готово!» Фродо почув, але розгледіти друга не міг – сірий ельфійський плащ сховав Сема в сутінках.

Спуск Фродо зайняв трохи більше часу. Він обмотав мотузку навколо пояса, перевірів міцність кріплення і рушив помаленьку, намагаючись не з'їжджати, а йти по крутому схилу, все ж таки не дуже довіряючись тонкій і м'якій мотузці. Але і він вдало приземлився.

– Оце так впоралися! Прощавай, Емін-Мейл! Хтозна, чи не нудьгуватимемо ми незабаром за твоїм твердим ґрунтом?

Однак Сема поглинули інші турботи.

– Роззява! Дурень! – гірко завів він, задерши голову. – Справжній тюхтій! Ми оце тут, а мотузочка наша прив'язана нагорі! Забезпечили зручності для підлого Гор-лума... Ще тільки не додумалися залишити покажчик: «До гобітів сюди!» Так я і знав: без ложки дьогтю не обійдеться, дуже вже гладко усе зійшло... [194]

– Ну, якщо тобі відомо, як спуститися по мотузці, згортаючи її за собою, можеш віддати звання Дурня і Роззяви мені, – мовив Фродо. – Залізь назад, відв'яжи і давай!

Сем розгублено почув потилицю.

– Прошу вибачити, я так не вмію. Але як же мені шкода кидати таку корисну штуку! – Сем погладив звисаючий кінець мотузки і злегка смикнув. – Адже вона лорієнська. Може, сама Галадріель сплела її...

Він сумно махнув рукою і смикнув – на прощання.

На превеликий подив гобітів, Сем відразу повалився горілиць, а мотузка зісковзнула і лягла акуратними петлями у нього на грудях. Фродо пирснув:

– І хто це в нас так чудово в'яже вузли? І кому це ми довірили своє дорогоцінне життя!

– Не стану сперечатися, лазити по горах не вчений, – образився Сем. – Але щодо мотузкової справи – даруйте! В нас це сімейна справа. Мій дід був канатним майстром і дядько Енді теж: вже я знаю, як в'язати вузли!

– Виходить, перетерлася десь на гострій крайці.

– А ви подивіться на кінчик, – заперечив Сем. – Жодна ниточка не розкуйовдилася. Не та робота, щоб перетерлася!

– Тоді – на жаль! – вся справа у вузлі. Сем похитав головою.

– Кажіть, що хочете, пане Фродо, а я присягнуся: вона сама спустилась, коли я покликав!

Він ретельно змотав мотузку і сховав у мішок.

– Ну, не будемо сперечатися, трапилося – і добре, – погодився Фродо. – Краще подумаємо, як нам далі бути. Вже ніч. Дивись, які зірки!

– Подивишся – і легше стає, – підхопив Сем. – Зірки про ельфів нагадують. А місяць підріс, чи не так?

– До повні ще днів п'ять, – сказав Фродо. – Як же ми підемо по болотах при світлі півмісяця?

Вони пройшли уздовж гірської гряди на схід. Сем раз у раз обертався: западина, з якої вони почали шлях, чітко вирізнялася на сірому схилі.

– Дуже добре, що мотузку забрали, – радів він. – Нехай цей вилупок спробує пострибати з камінця на камінець! [195]

Від підніжжя гір до рівнини тяглося пустище, завалене кам'яним мотлохом; все було моїфе і слизьке після дощу. Не минуло і години, як шлях гобітам перетнула канава, на дні якої дзюрчала вода. Не широка, не вузька, але гобіти не наважилися стрибати в темряві. Ліворуч канава збігала до гір, так що туди шляху не було, принаймні до ранку.

– А може, попрямуємо уздовж канави на південь? – запропонував Сем. – Підшукаємо затишний куточок або навіть печеру?

– Гаразд, – відповів Фродо. – Я жахливо втомився, в мене вже ноги мліють. По рівній доріжці йшов би собі і йшов, а отут...

Поворот на південь нічого не дав. Укритися було ніде, гори ставали і вищими, і крутішими. Нарешті, зовсім знесилені, гобіти просто опустилися на землю під великим каменем, що стирчав, мов палець. Сон долав їх, вони зіщулилися, пригорнулися один до одного і ніяк не могли побороти сонливість.

У мутнім світлі схили Емін-Мейлу здавалися сірим килимом з чорним візерунком тріщин і проваль.

– Знаєш, Семе, – сказав Фродо, струснувши головою, – ось тобі моя ковдра, спи, а я прогуляюся, повартую... Ох, що це?

Він схопив Сема за рукав:

– Ти бачиш? Нагорі, на схилі?

– Тесе! – перелякано прошепотів Сем, – Це він, Горлум, змія підколодна! А я ж сподівався, що не злізе... Диви, повзе, вужем в'ється!

По стрімкій і зовсім гладкій стіні спускалася якась темна дрібна істота, розчепірюючи усі чотири кінцівки. Його спритні пальці намацували такі опори, що жодному гобіту годі й помітити; збоку здавалося, немов він просто клеїться липкими лапами до скелі, мов величезна хижа муха. Істота повзла головою донизу, винюхуючи дорогу. Зрідка вона підіймала голову і крутила нею на всі боки; тоді гобіти бачили два блідих мерехтливих вогники – очі Горлума.

– Як на вашу думку, чи він бачить нас? – запитав Сем.

– Хто його знає, – ледь чутно відгукнувся Фродо. – Мабуть, не бачить, але чує. Нас і друзі у цих плащах не помітили б. Я сам тебе за два кроки майже не бачу. А цей тип до того

ж не зносить ні сонця, ні місяця. [196]

– Чого ж він лізе відкритим місцем?

– Цить! – попередив Фродо. – Може, він нас носом почув. А ще він має чудовий слух, а ми ж, коли спускалися, репетували як навіжені. Нічого дивного...

– Ох і набрид же він мені, – зітхнув Сем. – Гірше гіркої редьки. Терпець мені увірвався – все одно він нас угледів. Ось як потрапить він до моїх рук, я вже йому скажу пару компліментів!

І Сем, накинувши на голову каптур плаща, безшумно підібрався до підніжжя гори.

– Обережно! – сказав Фродо, йдучи слідом. – Не злякай його. Він небезпечніший, ніж здається...

Гобіти причаїлися у затінку; чорна липуча тварина вже здолала три чверті шляху. Вже було чути сопіння і подих зі свистом, і скрипливий шепелявий голос.

– Шша! Тихш-ш-е, мій дорогесесенький! Не квапеся, не поспішай. Не треба звертати собі в'яззочки горр-лум, гор-р-лум! – він підніс голову, заморгав і швидко замружився. – Страшне світло! Видивляється тебе, моє ззолотце, шшпигує, селіпить тобі очки. Де мій ескарб, моя кошштовність? Кошштовність наш-ша, нашша, ми її відберемо. Злодії, злодії, бридкі поганці... Де вони сесхо-валисесь з тобою? Щоб їх ескрутило!

– Схоже, він знає, де ми, – шепнув Сем. – Що він називає «коштовністю»? Невже...

– Тихо! – обірвав його Фродо. – Він уже близько, може почути...

Горлум і дійсно раптом завмер і закрутив величезною головою на худій шії, трохи відкривши білясті зіниці. Сем ледве стримався, руки так і чесалися скрутити мерзенну тварюку. Горлум поповз далі, безперестанку плюючись та бурмочучи. Незабаром він був вже прямо над тобітами. Стіна в цьому місці вигиналась, і навіть Горлуму не знайшлося де причепитися. Він спробував завернути, але зірвався і полетів донизу з голосним вереском, на льоту згортаючись клубком, як павук, коли йому порвуть павутиння.

Блискавично, двома стрибками метнувся Сем туди, де гупнувся Горлум, і плигнув йому на спину. Але Горлум, навіть при нападі зненацька, – небезпечний супротивник. Він відразу обліпив Сема своїми довжелезними руками і ногами, затис мертвою хваткою; липкі пальці стали стискати [197] шию Сема, гострі зуби вп'ялися в плече. Сему не залишалось нічого іншого, як бити Горлума куди прийдеться своєю круглою, твердою головою. Ворог сичав, плювався, але не відставав. І кепсько довелося б Сему, якби не Фродо: вискочивши з мечем у руці, він схопив Горлума за рідке волосся і повернув його голову так, що білясті, повні отрутною злості баньки витріщилися прямо на місяць.

– Пусти Сема, Горлуме, – сказав Фродо. – Бачиш, це – Жало. Тобі вже доводилося з ним зустрічатися, га? Пусти мого друга, або познайомишся з Жалом ближче!

Горлум відразу обм'як, немов мокра ганчірка. Сем вивернувся і підвівся, потираючи забиті місця. Він горів бажанням покінчити з ворогом, але не можна було – той валявся на землі, корчачись та скиглячи:

– Не кривдь нас! Не дозволяй нас кривдити. Добрі, милі гобіти тебе не скривдять, мій дорогессенький... Ми нічого поганого не зробили, це на нас сстрибнули, як коти на мишку... Ми такі нещасні, самотні, гор-р-лум, гор-р-лум! Ми будемо ззовссім хорошишші, ззовссім сслухняні, якщо добрі гобіти нас не скривдять...

– Ну, і куди ж цю сволоту подіти? – поцікавився Сем. – Зв'яжемо його, щоб не зміг за нами тягтися?

– Не треба, не треба! – схлипував Горлум. – Це для нас смерть, смерть! Злі, негарні гобіти! Зв'язати хочуть нас і ззалишшшити на голім камінні...

Сльози булькали у нього в горлі.

– Якщо ми його відразу не вбили, – мовив Фродо, – то тепер вже не можна. От злочасне створіння! По суті, що він нам поганого заподіяв?

– Оце так питання! – обурився Сем, розтираючи синці. – Не зробив, так зроби. Ляжемо спати, а він нас загризе, йому тільки того і треба...

– Ти маєш рацію, звичайно. Але не в тому річ... Фродо задумався. Горлум притих, перестав пхикати. Сем стояв над ним, готовий до рішучих дій. А Фродо виразно згадалося давнє: «Як усе-таки жалко, що Більбо не зарубав цього мерзотника, коли була така зручна нагода! – Жалко, говориш? Але ж саме жалість утримала його руку. Жалість і милосердя: без крайньої потреби вбивати не можна. – Але Горлума все одно жаліти нерозумно. – Не бачив ти його... – Невже ж ви б помилювали Горлума після всіх [198] його чорних справ? Та він гірший за всякого орка і такий же ворог. Він заслуговує на смерть. – Так, заслуговує. Але не поспішай когось засуджувати на смерть. Тому що навіть наймудрішим не дано все передбачити...» Фродо опустив меч.

– Я не зашкоджу йому, – промовив він. – Він небезпечний, але я йому не зашкоджу. Я побачив його, і мені його жалко.

Сем здивовано втупився у Фродо – той немов розмовляв з невидимкою. Горлум пожвавішав, заскиглив:

– Так-так, ми жжахливо нещасні... Змилиуйсся, зми-луйсся... Гобіти з нас змилюються, добрі, сславні гобіти!

– Ми і страчувати тебе не станемо, – продовжував Фродо, – і не відпустимо: від тебе нема чого чекати, крім обману і підлоти. Горлуме, ти підеш з нами. Нічого поганого ми тобі не заподіємо, але ти повинен будеш нам допомогти. Ми даруємо тобі життя, і ти наш

боржник!

– Розплачусь, розплачусь, – засичав Горлум. – Сславні гобіти! Ми підемо ззз вами. Ми знаємо безпечні стежки... Але куди ж ви поспішаєте по цих пусстель-них місцях, сскажіть, будь ласска?

Він нишком глипнув на гобітів, і в його примружених очиськах майнув хитрий блиск.

Сем прикусив губу і стис кулаки. Він розумів: дивний вчинок Фродо викликаний якимись прихованими причинами і переконувати його даремно. Однак розмовляти з Горлумом...

А Фродо подивився Горлуму прямо у вічі – той аж забився під цим суворим поглядом – і сказав спокійно:

– Ти знаєш або здогадуєшся багато про що, Смеагорл. Ми прямуємо до Мордору. А ти, якщо я не помиляюся, знаєш дорогу.

– Рятуйте! – заволав Горлум, затикаючи вуха пальцями, немов уколотив цими прямими словами. – Ми здогадувалисссь, ми дещо зрозуміли... Нам би не хотілосссь, щоб гобіти туди дісталисссь... Ні, моя радість, добрим гобітам туди поспішшати не треба. Пил, порох, попіл, ссуш і глухомань, і орки, цілі полчища орків. Там не міссце добрим гобітам...

– Отже, ти бував там? – наполягав Фродо. – І тебе тягне туди знов! [199]

– Так-так... ох, ні! – заверещав Горлум. – Лише один раз ми туди забралиссся... випадково, мій сскарбе, цілком випадково. І знову не підемо!

Раптом і голос, і мова його дивно змінилися, і він, схлипуючи, замурмотів:

– Залиште мене, відпустіть! Боляче, боляче! Ой, мої бідні рученята! Я... ми... я не хочу повертатисся. Не можу знайти... він пропав, його ніде немає! Ті зберігають його... гноми, люди, ельфи, жжжахливі ельфи з пекучими очима! Не можу, не можу!

Він підхопився і, сплітаючи руки у кістлявий вузол, потряс ними у напрямку сходу.

– Ніколи! – заволав він. – Не для тебе!

Він знов об'як, повалився додолу, заканючив:

– Гор-р-лум, гор-р-лум... Не торкай нас, відійди, залиш нас... Йди сспати!

– Він не піде і не засне, – промовив Фродо. – А якщо хочеш його здихатись – допоможи мені. Ти вкажеш дорогу, але я не вимагаю, щоб ти йшов з нами до кінця.

Горлум сів і допитливо глянув на Фродо з-під напівзаплющених повік.

– Він там, у себе, – заскрипів він. – Він завжди там. Орки тебе доставлять, вони тебе зустрінуть на східному березі ріки. Не проси Смеагорла. Бідний, бідний Смеагорл пропав дуже давно. Відібрали у нього радісссть. Смеагорл пропав зовссім...

– А може, ти її знайдеш, якщо підеш з нами, – відповів Фродо.

– Ніколи, нізащо!

– Встань! – велів Фродо. Горлум слухняно встав і позадкував.

– Говори! Коли тобі легше йти – удень чи вночі? Ми втомилися, але якщо ніч тобі більше до вподоби, вирушимо негайно.

– Нам від світла боляче, – відповів Горлум жалібно. – І ця Бліда Пика на небі теж заважає. Нехай вона закотиться, тоді підемо. Добрі гобіти трохи відпочинуть.

– Сядь і не здумай навіть ворухитися, – звелів Фродо.

Вони сіли, зіпершись спинами на камінь і затиснувши бранця плечима. Обоє без зайвих слів розуміли – склепити [200] повіки цієї ночі жодному з них не доведеться. Місяць повільно повз по небесах. Тінь від гір подовжувалася і затоплювала долину, але над горами, як і раніше, горіли яскраві зірки. Усі троє сиділи нерухомо. Горлум уткнув голову в коліна, опустил пласкі долоні, очі заплющив; але гобіти відчували, як він весь напружився.

Фродо скося глянув на Сема, і вони зрозуміли один одного. Через декілька хвилин обоє звисили голови і прикинулись сплячими, дихаючи глибоко і рівно. Руки Гор-лума затрусалися. Ледве помітним рухом він обернувся праворуч, розплющив одне око, потім друге. Гобіти не ворухнулися.

Тоді з різкою швидкістю і спритністю Горлум зістрибнув з місця вперед, мов сполоханий коник чи жаба. На це і чекали гобіти. Другого стрибка Горлум не зробив: Сем

схопив його за руки, а Фродо – за ноги.

– Подай-но сюди свою мотузку, Семе, – звелів Фродо.

– Куди це ви, пане Горлум, попрямували? – запитав Сем, витягаючи мотузку. – Невідповідний час для візитів? Чи ваші добрі друзяки-орки домовилися вас чекати? Підлий зрадник! Ти заслужив зашморг на шию, і я сам його затягну!

– Поки що не на шию, а на ногу, – зупинив його Фродо. – Якщо ми бажаємо, щоб він ішов з нами, дуже міцно в'язати не можна. Ти візьмешся за кінець і будеш його пасти.

Горлум навіть не намагався вирватися, тільки витріщав злісні баньки, Фродо тримав його, доки Сем затягував вузол. Зненацька Горлум заверещав тонким, несамопитим голосочком, забився, намагаючись дістати мотузку зубами. Схоже було, що мерзотник насправді терпить пекельні торттури. Петля не була тугою – Фродо перевірів і впевнився, що дії Сема були зовсім не такі люті, як слова.

– У чому річ? – здивувався Фродо. – Нам довелося тебе прив'язати, щоб більше не бігав, але мучити тебе ми не збиралися...

– Болить, болить! – волав Горлум. – Кусає, палить! Ельфи сплели її, прокляті ельфи! Ох-ох-ох! Злі, жорстокі гобіти! Ми не даремно хотіли втекти від них, мій скарбе! Ми знали, гобіти бридкі, вони злигалися з ельфами, моторошними ельфами з пекучими очима... Зніміть, зніміть! Боляче! [201]

– Я відв'язу тебе, тільки якщо запрягнешся, – сказав Фродо. – Втім, чим ти можеш твердо присягтися?

– Клянуся, все, що велиш, буду робити! – вигукнув Горлум, катаючись по землі. – Боляче, рятуйте!

– Чим ти можеш запрягтися? – знов запитав Фродо.

– Смеагорл, – зненацька рівним голосом сказав Горлум і широко розкрив очі, – Смеагорл запрягнеться своїм скарбом!

Фродо випростався і знову здивував Сема і змістом, і тоном своїх слів:

– А не боїшся? Хіба тобі не відомо, як було проречено? «І один – Володарю Тьми на чорнім престолі!» Така клятва зв'яже тебе надійно. Одначе ВІН підліший за тебе. Він може переінакшити твої слова. Бережися, Смеагорле!

Горлум скиглив, але продовжував повторювати:

– Присягаюся своєю радістю!

- І що обіцяєш?

– Я буду гарний, – хрипко заквилив Горлум. Він плазував біля ніг Фродо, трусився, зляканий власними словами. – Смеагорл клянеться ніколи не допустити, щоб ТОЙ, інший, одержав мою коштовність! Смеагорл вас врятує. Я присягнуся на моїй радості, дістань же її!

– Ні! – відповів Фродо, дивлячись на Горлума зверху вниз із суворою жалістю. – Тобі просто хочеться побачити і доторкнутися, хоч ти знаєш, що від цього втратиш розум. Присягайся ним, але не торкайся його. Ти ж знаєш, де ВІН, Смеагорле! Знаєш! Він перед тобою!

Сему здалося, ніби Фродо виріс: гордий володар, повний прихованої моці, і біля ніг його жалюгідний скімлячий пес. Але при тому було між ними щось спільне; вони розуміли один одного без слів. Горлум підвівся і все намагався схопитися за куртку на грудях Фродо.

– Геть! Не тягни лапи! – прикрикнув Фродо. – Клянися!

– Клянуся, клянуся, – замурамотів Горлум. – Буду служити власнику моєї радості. Хазяїн гарний, і Горлум гарний, горррлум, горррлум...

Раптом він зарідав, впиваючись зубами в петлю на щиколотці.

– Відв'язи його, Семе, – звелів Фродо.

Сем неохоче підкорився. Горлум відразу підхопився, як покараний собака, що готовий стояти на задніх лапках, аби хазяїн погладив. Щось в ньому змінилося. Він став [202] менше сичати, менше пхикати, говорив, звертаючись прямо до гобітів, і перестав звертатися до себе як до окремої істоти. Він тремтів і задкував, коли гобіти наближалися до нього чи робили різкий рух, уникав доторкатися до ель-фійських плащів, але у всьому іншому намагався бути

гарним. Достатньо було гобітам обмінятися жартом чи Фродо звернутись до нього з добрим словом, щоби він вибухнув догідливим кудкудаканням, а найменший осуд викликав потоки сліз. Сем намагався з ним не зв'язуватись. Новий Смеагорл викликав у нього ще більшу відразу, ніж Горлум.

– Ну, Горлуме, чи як там тебе, – сказав Сем. – Рушай вперед! Місяць сховався, час не жде!

– Так-так, – закивав Горлум. – Між південними і північними болотами є тільки один прохід. Я сам його відшукав. Орки там не ходять, не знають дороги. Орки обходять болота навкруги. Вам пощастило, що ви зустріли Смеагорла. Смеагорл вас проведе!

Він жваво пробіг десятків кроків і зупинився, оглядаючись, як собака, що проситься погуляти.

– Куди! – крикнув Сем. – Моя мотузочка завжди наготові!

– Що ти, що ти! Смеагорл запрягся!

Вони вирушили в путь глибокої ночі, при слабкому світлі холодних зірок. Спершу Горлум повів їх на північ, назад до мокрої канави, потім завернув навскіє праворуч, віддаляючись від хребта Емін-Мейл по кам'янистій ярузі, що тяглася до самих боліт! Швидко, безшумно рухалися вони в темряві. Чорна ніч, чорна тиша стояла над пустельними рівнинами Привражжя.

Розділ 2 ЧЕРЕЗ ТРЯСОВИНУ

Горлум рухався моторно, витягав шию, нюхав, часом ставав навколішки. Нелегко було встигати за ним; але мимовільний провідник, здавалося, покинув усі думки про втечу; якщо гобіти відставали, він затримувався і чекав. За кілька годин вони знову вийшли до вже знайомої поперечної канави, але вже набагато далі від гір.

– Тут! – оголосив Горлум. – Тут можна спуститися і пройти далеко, туди! – він показав на схід, звідки йшов важкий, нудотний дух боліт. [203] Горлум покрутився на крутім схилі, потім тикнув пальцем униз:

– Оце спуск! Смеагорл вже колись спускався отут. Ховався від орків...

Він рушив першим, гобіти за ним. Спуском виявилася справжня канава; вона у цій місці ставала неширокою і мілкою – усього ліктів десять-дванадцять. По дну розтікалася вода – одна з незліченних річок, що стікають з гір, щоб замерти у стоячих ставках і драговиннях. Горлум повернув праворуч, приблизно у напрямку на південь, і потягся, шльопаючи плоскими ступнями по воді. Йому була приємна вогкість, він хихотів і навіть пробував нишком мугикати щось, начебто пісеньку:

Ґрунт твердий, кусючий, злий,
На вугілля схожий,
Ніжки наші палить, змій.
Ніхто не допоможе.
Камінь, скелі, валуни, Немов кістки оголені
– Хто розгризти зможе?
А вода, струмки, потоки
Освіжають ніжно ноги,
Холодом лоскочуть...
Можна досхочу плескатись,
Можна смачно харчуватись,
Якщо тільки схочем...

Ага! Чого ж ми схочемо? – додав він, нишком зиркнувши на гобітів. – Зараз скажемо!
Він колись відгадав, проклятий Торбінс відгадав...

Вона – помацать – крижана,
Не диха зовсім, хоч жива,
Кольчугу носить цілий рік,
П'є воду, хоч не хоче пить.
В глибокім вирі не потоне,
Але на суші – швидко сохне,
Бо доля їй така дана.
Отож, скажи, хто є вона?
Це просто рибка смачненька,
Яку можна з'їсти раденько!

Очі його спалахнули, і Сему стало не по собі. Серйозне питання дошкуляло йому з тієї хвилини, як Фродо взяв [204] Горлума за провідника: чим його годувати? Фродо, звичайно, над цим не замислювався, але Горлум напевно себе не скривдить! Чим цей тип годувався увесь цей час, поки шпигував за ними? «Ситно їсти йому не доводилося, це ясно, – міркував Сем, – ач, який заморений. Перебирати харчами не стане, на безриб'ї і гобіт підійде. Ми заснемо, а він... та ні, доки я живий, цьому не бувати!»

Вони довго йшли видолинком; їхні ноги з кожним кроком наливалися втому. Горлум був, як і раніше, бадьорий, але коли небо почало сіріти, якимось знітився і зупинився.

– День уже близько, – шепнув він, начебто день, як небезпечний хижак, міг підслухати і напасти із засідки. – Смеагорл залишиться тут, я залишуся, не хочу бачити Жовту Пику...

– Ми б сонцю були тільки раді, – сказав Фродо, – але зупинитися – це непогана ідея, настав час відпочити.

– Раді Жовтій Пиці? Дуже нерозумно, – пробурмотів Горлум. – Вона вас викаже тим, негарним... Добрі, розумні гобіти залишаться зі Смеагорлом. Навколо повно орків і дуже негарних істот. У них гострі очі. Ховайтеся разом зі мною!

Вони примостилися під глинистим схилом брили, не вищим за зріст людини. На дні лежали пласкі сухі камені, вода текла попід другим схилом. Фродо і Сем сіли на камінь, Горлум, хлюпаючи ногами, швендяв по воді.

– Потрібно щось з'їсти, – сказав Фродо. – Ти голодний, Смеагорле? Запаси в нас невеликі, але ми можемо поділитися.

Згадка про голод запалила злі іскри у величезних очись-ках Горлума, і він почав скиглити на свій попередній лад:

– Ми голодні, ссстрашенно голодні, мій дорогессенький... А чим вони харчуютьссся? Чи не почасстують нас сссмачненькою рибинкою?

Він висунув язика, показавши гострі жовті ікла, і обливав безкровні губи.

– Риби в нас немає, – розвів руками Фродо. – От є хлібці (він підняв шматочок і показав) і вода, якщо, звичайно, цю воду можна пити.

– Можна, можна, вода гарна, – підтвердив Горлум. – Пийте, поки є що пити. Але що це в них таке, мій доро-гессенький? Сссмачненьке? Чи ні? [205]

Фродо подав йому шматок хлібця на обривку листка-обгортки. Горлум понюхав і скривився:

– Смеагорл знає цей запах! Листя з лісу ельфів, тьху, гидота! Смеагорл лазив по тих деревах і весь пропахнув, ніяк потім не міг відмити руки, свої бідні, бідні рученята...

Він відкинув листок, відламав шматочок хлібця і засунув до рота, але відразу ж сплюнув і зайшовся кашлем.

– Леле, погано мені! – заверещав він. – Отруїти, задушити хочуть бідного Смеагорла! Попелу нам дали, пороху, гидоти, ми цього їсти не можемо. Смеагорл буде голодувати. Нічого не поробиш, ми не сердимося. Гобіти добрі. Смеагорл запрягся. Помремо з голоду – гобітська їжа не для нас. Бідний, голодний Смеагорл!

– Дуже співчуваю, – мовив Фродо, – але допомогти нічим не можу. Ці сухарики пішли б тобі на користь, але якщо вже ти їх і до рота узяти не можеш...

Гобіти мовчки зжували свою порцію хлібців. Давно вже вони не здавалися Сему такими смачними, як того ранку – може, від того, що поведження Горлума нагадало про їхні дивні властивості. Горлум проводжав заздрим поглядом кожен шматок, який вони відправляли до рота, дуже нагадуючи пса, що очікує під столом недоїдків від обіду хазяїна, і це дратувало гобітів. Лише коли вони, ретельно підібравши всі крихти, стали вкладатися спати, Горлум повірив, що від нього не приховали ніяких делікатесів, відійшов на пару кроків і схлипнув.

– Слушайте, пане, – шепнув Сем, не особливо турбуючись, чи чує Горлум, – нам обов'язково потрібно поспати, тільки по черзі: присяга присягою, а голод не тітка. Можу заручитися, хоч Горлум і став Смеагорлом, гарних манер він набратися не встиг. Отже, спить, пане, а коли в мене очі злипатися почнуть, я вас розбуджу. Ох, погано, що його зв'язати не можна!

– Може, ти й вірно кажеш, – відповів Фродо, не знижуючи голосу. – Він перемінився, але наскільки глибока ця зміна? Однак поки що боятися нічого. Вартуй, якщо хочеш. Я посплю години зо дві, а потім зміню тебе.

Фродо так втомився, що, не доказавши, схилив голову на груди і заснув. Горлум теж згорнувся клубочком і притих. Повітря з легенів зі свистом виривалось крізь його стиснуті зуби. Розмірений подих сплячих заколисував... [206]

Сем підвівся, щоб розім'ятися, обережно торкнув Горлума ногою – той смикнув ліктем і знову застиг. Сем нахилився і шепнув йому прямо у вухо: «Соковита рибка!» – Горлум і на це не відгукнувся.

– Схоже, спить, – пробурмотів Сем. – Був би я таким, як він, йому б більше не довелося прокидатися!

Намагаючись не думати про меч і мотузку, він присів поруч із Фродо.

Коли Сем прокинувся, небо було тьмяне – темніше, ніж до світанку. Сем зірвався на рівні ноги, відчуваючи бадьорість і жвавий апетит, і це значило, що він проспав увесь день, не менше дев'яти годин. Фродо спокійно спав, витягнувшись на весь зріст. Горлум не спокусився на них під час сну, але кудись подівся. Сем згадав свого старого, докоряючи собі за слабкість.

– Ото морока на мою голову! Ну куди ж він подівся?

– Тут я, тут! – відгукнувся сиплий голос зверху. Сем підніс голову і побачив на тлі вечоріючого неба круглу голову Горлума і його відстовбурчені вуха.

– Гей-гей! Що ти там робиш? – крикнув Сем.

– Смеагорл хоче їсти. Незабаром повернеться...

– Ану злязь! – гаркнув Сем. – Злязь, кому кажу! Але Горлум уже зник. Лемент розбудив Фродо, він сів і почав протирати очі

– Що сталося? Котра година?

– Не знаю, – відповів Сем. – Сонечко начебто вже зайшло. Горлум утік, їсти, мовляв, хоче.

– Не хвилюйся, він повернеться. Присяга зв'язала його на деякий час. І не захоче він розставатися зі своєю коштовністю.

Те, що вони проспали весь день, як байбаки, поруч із Горлумом, голодним і незв'язаним, нітрохи не збентежило Фродо.

– Усе на краще. Ми обоє добре відпочили. Адже найважче ще попереду!

– Я оце розмірковую, як бути з провізією, – зізнався Сем. – Скільки днів знадобиться на завершення справи? І після того як бути? Лорієнські хлібці добре підживлюють, але, щиро кажучи, їх недостатньо, щоб набити черево, хай не ображаються шановні особи, що їх пекли. І потім [207]їсти треба, хоч помалу, щодня, а запас хлібців поповнити ніде не можна. Якщо підтягти пояси, розтягнемо те, що маємо, тижнів на три. Дотепер ми даремно тринькали запаси...

– Відкіля я можу знати, скільки часу нам буде потрібно! – зітхнув Фродо. – Ми дуже затрималися в горах. Але, друже мій Сем, дорогий мій гобіте, кращий з гобітів, – чи варто

турбуватися, що буде ПІСЛЯ? Ти кажеш: завершити справу. А ти впевнений, що ми її завершимо? А навіть якщо і так, спробуй уявити собі: Перстень, головний з Двадцяти, йде у вогонь, а ми стоїмо поруч! І ти вважаєш, що нам ще знадобиться провізія? Зібратися із силами, дотягти до Вогняної Гори – більшого від нас нічого не вимагають. Нам і цього вистачить з лишком...

Сем похитав головою, узяв Фродо за руку – і не зумів стримати сльози. Але відразу відвернувся, утер ніс рукавом, відійшов, безтурботно посвистуючи, і голосно запитав: «Ну, куди ж це опудало поділося?»

Горлум незабаром повернувся, підкрався так тихо, що гобіти і не помітили, відкіля. Лапи і фізіономія його були вимазані брудом, він дожовував щось, пускаючи тягучу слину; гобіти намагалися не цікавитися, що він, власне, жує.

«Жабу чи гадюку болотну ум'яв, – подумав Сем. – Бр-р! Який же він огидний! Злощасне опудало...»

Горлум ретельно дожував, жадібно напився, умився і тільки тоді, облизуючись, підійшов до гобітів.

– Тепер нам добре, – оголосив він. – Ну, ми відпочили? Можемо йти? Добрі гобіти солодко спали! Вони довіряють Смеагорлу, це добре, це дуже добре...

Краєвид змінювався, кам'янисті схили перетворилися на глинисті косогори, земля під ногами стала м'якою. Ніч наближалася до кінця, але хмари щільно затягли небо, і місяць не показувався. Початок світанку позначило лише слабке сіре світло, що розлилося навколо, коли вони до-сягли гирла річки. Булькаючи на щербатому кам'яному порозі, вона провалювалася вниз і пропадала у бурому місиві болота. Сухі трави хиталися і шелестіли, хоча ніякого вітру не відчувалося.

Праворуч, ліворуч і прямо перед ними, скільки око вхопить, розстелялося в мутному напівсвітлі круте, заросле [208] оситнягом баговиння. Над чорними, смердючими затонами нависали густі шари випарів. Далеко, дуже далеко, майже точно на півдні, ледве витикалися гори Мордо-ру, немов свинцеві хмари над передгрозовим морем.

Тепер гобіти цілком залежали від Горлума. Вони не знали і не могли знати, що вийшли на північному краї боліт, а головна їхня частина тягнеться далеко за обрій... Якби вони знали карту, то могли б, витративши дещо більше часу, завернути на схід і по міцному ґрунту дістатися до безплідної рівнини Дагорладу, Поля Битви, де колись відбулася велика битва у передгір'ях Мордору. Звичайно, сховатися там було б ніде, до того ж там пролягав улюблений шлях орків та інших ворожих найманців. Навіть ельфійські плащі не допомогли б грбітам на полях Дагорладу...

– Куди далі, Смеагорле? – запитав Фродо. – Нам потрібно лізти до цієї помийної ями?

– Зовсім ні, – відповів Горлум. – Якщо бажаєте скоріше стати перед Володарем, є дуже зручна дорога, – він тикнув кощавим пальцем на схід, – там його слуги чекають гостей і негайно доставляють до нього. Так-так. Його Око не дримає. Колись давно Око нагледіло там, на дорозі, Смеагорла... – Горлум здригнувся. – Але відтоді Смеагорл часу не гаяв, так-так, мої ноги, очі й ніс дечого варті. Тепер я знаю інші шляхи. Довгі та незручні, зате там нас ніхто не помітить. Йдіть за Смеагорлом. Він поведе вас крізь туман, приємний густий туман. Йдіть обережно за Смеагорлом – можливо, і сховаєтесь від Ока!

Вже зовсім розвиднілося, вітер так і не піднявся, випари стіною стояли над болотами. Жоден промінь сонця не пробився крізь низькі хмари, і Горлум квапив, щоб не втратити ні хвилини. Відпочивши трохи, вони вступили в глухе царство випарів та туманів, втративши з виду і ті гори, що вже здолали, і ті, що очікували ще попереду. Йшли вервечкою – перший Горлум, за ним Сем і Фродо.

Чогось Фродо відчував нестерпну втому; хоча йшли повільно, він раз у раз відставав. Місцевість виявилася зовсім не такою одноманітною, як здавалася здаля. Подорожнім відкрилась напрочуд складна мережа вирв, купин, грузлих драговин і стоячих вод. Гостре око і спритна нога [209] могли намацати тверду опору в цій плутанині, а Горлум, безперечно, володів і тим, і іншим. Він безупинно крутився, нюхав, притоптував і гарчав собі під ніс, а

іноді, здійнявши руку, зупиняв гобітів і йшов уперед на чотирьох, пробуючи ґрунт руками чи притискаючи вухо.

Монотонна зневіра, безнадійна монотонність навіки оселилися в цьому забутому краю. Вогка, застигла зима не збиралася йти звідсіля. Тільки зеленіла ряска на поверхні каламутних калюж. Зів'яла трава і сухі гниючі стебла стирчали з туману жалюгідними пам'ятками давно забутого літа.

Близько полудня трохи прояснилося – туман розтанув і піднявся вище. Високо над цими згубними місцями, за сніжно-білими кучугурами хмар пливло золоте сонце, але знизу виднілися лише брудні сірі викрути, і світло, просочуючись крізь хмари, було позбавлене і барв, і тепла. Одначе Горлум жахався і скиглив навіть від такої невиразної згадки про денне світило. Він попросив перепочинку, і вони присіли на купі бурих тогорічних стебел. Ледве чутно шурхотіли сірі султанчики очерету і тверде листя осоки.

– Хоч би пташку сюди яку-небудь! – поскаржився Сем.

– Так, пташка б не завадила, – облизуючись, погодився Горлум. – Пташка – це добре... Тільки їх тут немає. Є вужі, гадюки, жаби. Багато зовсім неїстівних штучок. А пташок – ні, нема, – закінчив він жалібно.

Сем подивився на нього з огидою.

Минув уже третій день подорожі з Горлумом. Відпочивати було ніколи – зупинялися лише для того, щоб Горлум вибрав дорогу. Темрява застала їх вже в самому серці Згубних Боліт. Йти їм ставало дедалі важче, болота не кінчалися, гобіти брели ними зігнувшись, повторюючи точнісінько кожен рух провідника. Земля стала зовсім вологою, калюжі зливалися в озерця, вода плюскотіла під ногами, чорна й важка, і усе важче було вишукувати тверду землю та не провалюватися в бруд, що чкає на кожному кроці. Істоти важчі, ніж ці троє, напевно не пройшли б через цю трясовину.

Ніч видалася темна; повітря начебто перетворилось на чорнильний холодець, прилипало до легень і заважало [210] дихати. Коли з'явилися сині вогники, Сем протер очі – напевно, привиділося від втоми. Спершу він помітив краєм ока один такий вогник – мигнуло вдалині і згасло. Потім зажевірили інші, подібні до полум'я невидимих свічок; раз у раз вони розліталися на різні боки, немов якісь невидимки струшували їх зі свого одягу. Ні Фродо, ні Горлум їх начебто не помічали. На Сема напала страшенна нетерплячка.

– Що це? – пошепки запитав він. – Що за вогні? Вони нас оточують! Це пастка? Хто нас ловить?

Горлум підніс голову – він стояв навколішках у воді і обмацував дно калюжі.

– Вони завжди кружляють так, – прошепотів він. – Блукаючі вогні. Свічки мертвих, так-так. Не звертай на них уваги. Не дивися на них. Не женися за ними! А де ж наш пан?

Сем озирнувся – Фродо знову відстав. Його не було ні видно, ні чутно. Сем повернувся на кілька кроків, але побоявся голосно кричати; він тільки покликав хрипко – і раптом наткнувся на Фродо в темряві. Той дивився на вогники, що пурхали довкола, і ніби щось розмірковував, руки його безсило опали, з них капав бруд.

– Пане Фродо, ходімо, – покликав Сем. – Горлум не радить на них видивлятися. Ходімо, потерпимо, поки не скінчаться ці кляті болота...

– Ходімо, – відповів Фродо, начебто прокидаючись. Поспішаючи повернутися до Горлума, Сем спіткнувся об якесь корчомаччя і впав обличчям до чорного затону, що відгонив огидним смородом. Шось засичало, вогники затанцювали, затремтіли. На мить вода затону здалася прозорим склом, а під ним... Сем вирвав руки з бруду, підхопився:

– Там... там під водою мерці! Горлум зітхнув:

– Так-так! Згубні Болота, Болота Мертвих, тому так і називаються! Не можна дивитися на воду, коли горять свічки мертвих!

– Хто це? Що це таке? – запитував Сем, тремтячи і чіпляючись за Фродо.

– Не знаю, – байдуже відповів Фродо. – Коли ці свічки запалали, я бачив щось у заводях. Глибоко-глибоко [211] під водою бліді обличчя. Так, я бачив. Одні похмурі, жорстокі, інші – гордовиті та скорботні. Багато таких... шляхетних і прекрасних, водорості

переплели їхнє сріблясте волосся. Але вони усі мертві, усі гниють, усі зотліли. Від них йде мертвотне синє світло... Фродо закрити обличчя руками.

– Не знаю, хто вони такі, але мені здалося, що то були і люди, і ельфи... і орки теж.

– Так-так, – підхопив Горлум, – усі померли, усі згнили. Ельфи, люди, орки. Згубні Болота. Давно, давно була велика битва, про неї розповідали Смеагорлові, коли він був малим, коли в мене ще не було моєї радості. Велика битва. Люди-здоровила, мечі, стріли, жахливі ельфи, ревіння орків. Вони билися на рівнині біля Чорної Брами довгі дні, довгі тижні... З тих часів болота розрослися, затопили могили і розливаються далі...

– Але з часів битви при Дагорладі минули століття! – сказав Сем. – Мертві не могли зберегтися. Що ж це – зла кара?

– Хто знає? Смеагорл не знає, - відповів Горлум. – До них не можна дістатися, їх не можна торкнутися. Ми якось спробували, мій дорогесенький. Я спробував, але не дотягся. Немає! Вони всі давно мертві.

Сема пересмикнуло: він відгадав, навіщо Горлуму знадобилися мерці.

– Не хотілося б мені ще раз таке побачити! – відповів Сем. – Рушаймо скоріше звідси!

– Так-так, ходімо, потихеньку, потрошечки, – сказав Горлум. – Обережніше! Якщо гобіти впадуть на дно, потраплять у компанію мерців і запалять свої свічки... Тримайтеся за Смеагорла! Не дивіться на свічки!

Горлум поповзом потягся в обхід великого виру. Гобітам довелося, наслідуючи його приклад, стати на коліна. «Ще трішки, і з нас вийде чудова трійка Горлумів», – подумав Сем.

Після виру стрибали з однієї зрадливої купини на іншу, брели по коліно у воді, що тхнула тванню; вимазалися і просяклися духом боліт наскрізь.

Наприкінці ночі нарешті ступили на твердий ґрунт. Горлум сичав та лаявся пошепки, але, здається, був задоволений: [212] навпомацки, по запаху, завдяки особливій пам'яті, він впізнав місце, де вони знаходилися, і міг без вагань вести далі.

– Тепер уперед. Добрі, славні гобіти дуже, дуже стомилися, жахливо втомилися. Але потрібно скоріше вивести пана з кільця вогнів, так-так, обов'язково потрібно!

І він кинувся майже бігцем у плутанину очеретяних заростей. Гобіти, вибиваючись з останніх сил, поспішили за ним. Раптом Горлум затримався, засичав і став підозріло принохуватись, знову роздратовуючись.

– Ну, чого стали? – розлютився Сем, неправильно зрозумівши поведінку Горлума. – Чого носом крутиш? Навіть якщо ніс заткнути, все одно сморід залишиться. І ти гарний, і пан Фродо, тут усе пропахнуло тванню...

– Так-так, і Сем теж. Біднений Смеагорл чує, але він добрий, він терпить... Я хочу допомогти доброму пану. Вітер переминявся, погода міняється. Смеагорлові тривожно...

Горлум все ж таки рушив далі, але невпевнено; він увесь час поглядав то на південь, то на схід. Раптом по хашах пробігло якесь тремтіння. Мандрівники завмерли: здалеку донісся довгий, сумовитий крик, повний ненависті та люті. Раптом стало холодно. Десь загриміла, наближаючись, гроза. Болотні вогники затріпотіли, згасли, померкли.

Горлум стояв, мов зачарований, невиразно лопочучи, поки не налетів зі свистом вітер. Безформні смуги туману захвилювались, стали розповзатися. Хмари на небі теж швидко танули. На півдні крізь клоччя хмар вигулькнув безтурботний місяць.

Фродо і Сем відразу зітхнули полегшено, але Горлум упав додолу і завив, проклинаючи Білу Пику. Гобіти, не слухаючи, дивилися на добре старе знайоме світило, жадібно ковтаючи свіже повітряні не відразу помітили дивну чорну хмаринку, обривок п'їтьми Мордору, лиховісну хмарину у вигляді крилатої потвори з перетинчастими крилами. Чорний вершник промчав над ними, на мить затьмаривши місячне сяйво, і зі злісним виттям зник на сході, обганяючи вітер.

Гобіти попадали на мерзлі грудки ґрунту. Крилата тїнь зробила коло, повернулася, спустилася нижче, зачіпаючи крилами клуби болотних випарів, потім сховалася в тіні [213] Мордору. Слідом полетів і холодний вітер, залишивши в спокої Згубні Болота. Усю пласку рівнину до самих гір залило непевне місячне світло.

Фродо і Сем підвелися на ноги, протираючи очі, як після важкого сну, і переконалися, що навколо продовжується звичайна, тиха ніч. Горлум лежав приголомшений і не хотів уставати. Його підняли, він пручався, закриваючи голову руками, й раз у раз намагався впасти на коліна.

– Примари! – стогнав він. – Крилаті примари! Скарб владарює над ними... Вони бачать усіх, усіх, усіх! Від них не сховаєшся! Клята Біла Пика! Примари сповістять ТОГО. Він бачить, він знає... Леле, леле, пропали, пропали ми, гор-р-лум, гор-р-лум...

Тільки коли місяць сховався за висотами Тол-Брандіру, бідолаха насмілювався встати і рушити далі.

Після цього випадку Сем помітив, що Горлум знову перемерівся. Він догоджав ще більше і здавався на диво старанним, але частіше кидав на гобітів, особливо на Фродо, швидкі скісні погляди, знову почав плюватися і шепелявити. Ще більше тривожив Сема Фродо: він був чогось надто стомлений, майже зовсім виснажений; не скаржився, взагалі розмовляв мало, але здавалося, що його гнітить тяжкий тягар, який з кожним днем стає ще важчим. Доводилося весь час стримувати спритність Горлума, щоб Фродо не відстав.

Тяжким тягарем висів на шиї Фродо Перстень Влади. Він наливався вагою з кожним кроком і пригинав гобіта до землі. Ще сильніше бентежила його думка про Всевидюче Око Ворога. Чим ближче до Мордору, тим виразніше відчував Фродо, як ворожа воля простромлює пільму і хмари, мертвий ґрунт і живе тіло, щоб знайти його, обплутати, оголити і знести. Фродо вже знав точно, де криється, звідкіля тягнеться ця нещадна рука, знав, як ми знаємо, замруживши очі сонячним днем, де сонце. Полум'я чужої, жорстокої сили обпалювало душу Хранителя.

Щось подібне, мабуть, почував і Горлум. Але здогадатися, що діється в його негідній душі, гобіти не могли; а там боролися спонування всесильного Ока, жадібність, пробуджена близькістю Перстня, і страх зламати присягу, що він дав під страхом смерті. Фродо про це не замислювався, [214] а Сем насамперед піклувався про добробут хазяїна і навіть не помічав, що пільма просочується у його власне серце теж. Він намагався йти останнім, щоб завжди бачити Фродо, підставляв плече, коли той хитався, розважав незграбними жартами і намагався знаходити слова розради.

Коли на зміну ночі нарешті прийшов день, з'ясувалося, що гори помітно наблизились. Повітря очистилось, і стіни Мордору вже не колихалися маревом, а здіймалися у всій своїй грізній суті по той бік великої та мертвої пустелі. Болота скінчилися, потяглися торф'яники, у багатьох місцях вже висохлі і покриті тріщинами. Поверхня землі тут почала морщитись довгими складками.

До самого кінця цього сірого дня подорожні пролежали під камінням, щоб не потрапити на очі літаючим чудовиськам; коли звечоріло, піднялися і побрели через пустища, такі одноманітні, що серце шеміло. І наступна доба минула, день та ніч, нічого не залишивши в пам'яті гобітів, окрім виснажливого страху.

Лише на п'ятий ранок після зустрічі з Горлумом вони вийшли з боліт всього за двадцять чи тридцять ліг від гір. Хребти стали тепер перед ними на повний зріст, дряпаючи вершинами низьке похмуре небо. На прибульців насувалися круті чорні стрімчаки, під ноги стелилися осипи, так само небезпечні, як трясовини.

Страшно було на болотах, страшно і на примарних Нічийних Землях, але ще страшніше дивитися вперед. Навіть над Болотами Мертвих колись розквітала біда, боязка весна; а тут не бувало ні весни, ні літа. Тут ніщо не росло – ні лишайники, ні гриби, що годуються гнилизною. Останні озера задихалися, завалені попелом, синювато-сизі й сірі, начебто увесь бруд з нутра гір виливався сюди. Глинисті бугри, поїдені плямами іржі й отрутними прожилками, вапнякові стовпи, що кришилися, бо були вивітрені, ряд по ряду відкривалися в міру того, як займався день. Гобіти стояли на кордоні Пропавших Земель. Вічний пам'ятник руйнівної роботи невідьників Чорного Володаря, пам'ятник, непідвладний часу; земля, споганена назавжди, приречена на загибель, якщо тільки Велике Море не поглине її і не втопить у хвилях забуття.

– Мене від цього краєвиду нудить, – сказав Сем. Фродо мовчав. Вони ще довго стояли там, на початку страшного [215] сну, знаючи: лише через морок цього сну пролягає дорога до ясного, тихого ранку. Ставало світліше, чіткіше вимальовувалися звивисті тріщини, зазубрені скелі – навіть сонячне світло не забарвлювало їх; у світлі дня безпомічність гобітів відчувалася ще гостріше...

Вони не мали сил йти далі. Відшукали куточок за купою рудого шлаку, але він димився, від смердючого диму сльозилися очі і спирало подих. Горлум плюнув і поповз на чотирьох

– Ні, ніколи! Я не хочу! – пручався Смеагорл.

– Не бійсся! Коштовність наша!

Після кожного висловлення скриплого голосу довга рука Горлума повільно простягалася до Фродо, але щойно починав говорити Смеагорл, рука відсмикувалася. Раптом [217] обидві руки зі скорченими пальцями зімкнулися на горлі сплячого Хранителя.

Стримуючи подих, Сем слухав цю сварку і стежив з-під повік за кожним рухом Горлума. Дотепер у простоті душевній він вважав, що Горлум небезпечний тільки коли голодний, і боявся, щоб мерзенне опудало не забажало поживитись гобітами. Лишень зараз він взяв до тями: над Горлумом тяжіло прокляття Персня! «ТОЙ, ДРУГИЙ» – зрозуміло, Чорний Володар, але хто така «вона», що допоможе? З якою-такою негідною істотою він здружився у своїх блуканнях? Дивне безсилля скувало Сема, але він напружився і сів. Чуття підказувало йому: не можна видавати, що чув розмову Горлума із Смеагорлом. Сем старанно потягнувся і позіхнув.

Горлум засичав крізь зуби, оцирився, потім відразу обм'як, впав на коліна і відповз до краю лійки.

– Добрі гобіти! – засичав він, догідливо звиваючись. – Добрий Сем! Заспалися, заспалися! Спали під наглядом Смеагорла. Вже вечір. Темно. Настав час іти.

«Давно пора, – подумав Сем, – розібратися з тобою, падлюко!» Але він розумів: Горлум, який нишпорить сам по собі, небезпечніший за Горлума-провідника. «Ото ще морока на нашу голову! Щоб йому вдавитися! Одначе треба розбудити пана Фродо...»

Фродо прокинувся бадьорим, як на подив. Йому щось снилося, дуже гарне, і хоча подробиці десь поділися, на серці полегшало. Страшний тягар уже не давив нещадно, як раніше. Горлум вітав хазяїна із собачим захватом, хихотів, теревенив, терся об коліна гобіта. Фродо зупинив його, посміхнувшись:

– Послухай, Смеагорле! Ти виявився непоганим провідником. Звідси починається остання частина нашого шляху. Проведи тепер нас до Воріт Мордору, і нам від тебе нічого більше не потрібно. Йди, куди побажаєш, аби не до наших ворогів.

– До Воріт? – злякано і здивовано запитав Горлум. – Пан сказав «до Воріт»? Так-так, саме це він сказав, Смеагорл гарний, слухається пана. Але чи варто йти? Подивимоссь, подивимоссь, – це не дужже ссимпатичні місця, запевняю вас! [218]

– Замокни, скрипучко! – відрізав Сем. – Час вирушати нарешті!

Надвечір вони рушили вперед по сумовитому бездоріжжю. Ближче до ночі налетів на них такий же страх, як напередодні на болотах; вони припали до землі, але крилата тінь так і не з'явилася, і страх швидко минув; напевно, назгул летів високо і поспішав. Цього разу першим отямився Горлум.

Приблизно опівночі тінь страху втретє лягла на них, ще слабкіша, ніж попереднього разу; носій тіні промчав за хмарами з нечуваною швидкістю на захід. Але Горлум знову трясся, впевнений, що їх вистежили.

– Тричі! – повторював він, схлипуючи. – Тричі нас попередили. Вони винюхали нас, вистежили, почули нашу коштовність. Він володіє ними. Далі йти не можна, не можна, не піду!

Не допомогли ні прохання, ні згадки про домовленість. Тільки коли Фродо, розгніваний, поклав руку на меч, Горлум відірвався від землі, але довго ще буркотів сам до себе і схлипував, скиглячи, як побитий собака.

Так вони крокували протягом всієї похмурої, беззоряної ночі назустріч новому дню праць і тривоги; крокували мовчки, опутивши голови, нічого не бачачи і не чуючи, крім виття і свисту вітру, що підштовхував їх у спину.

Розділ 3 ЧОРНУ БРАМУ ЗАЧИНЕНО

Ще вдосвіта мандрівники впритул наблизилися до гір. Болота, пустища – усе це залишилось позаду. Могутні, похмурі гори гордовито височіли перед гобітами.

З заходу Мордор відгороджували Похмурі Гори, Ефель-Дуат, з півночі – лисогори Еред-Литуї, які інакше звали Горілими Горами, бо вони були тьмяно-сірі, мов попіл. Ці два пасма оточували сумовиті рівнини Лиглад та Горгорот і гірке озеро між ними, величезне, як море – Нурнен, або Озеро Сліз. Там, де пасма сходилися, залишався вузький прохід Кіріт-Горгор, або Одержима Ущелина, вхід до володінь Ворога. Його охороняли збудовані на двох стрімчаках вежі, Зуби Мордору. Поставили їх гондорці, гордовиті переможці, після вигнання Саурона, щоб не допустити його [219] повернення. Але міць Гондора послабшала, люди змізерніли і тілом, і душею, піддалися безтурботності, і Саурон повернувся без перешкод. Він звелів відбудувати покинут вежі, озброїв і поставив надійну варту. Суворо і безсонно дивилися темні очниці вікон на схід, на північ і захід; проріз ущелини перегородили кам'яним шанцем з єдиними воротами, повністю залізними, та надбрамною вежею, де цілодобово, змінюючись час від часу, стояла сторожа. В довколишніх горах було чимало печер та потайних лазів, де чаїлися орди орків, готові за першим наказом вибігти та напасти на кого вкажуть. Зуби Мордору потрощили б усякого, хто сунувся б до Кіріт-Горгору, не будучи посланцем Саурона і не знаючи таємного пароля, що відкриває Мораннон, Чорну Брану володінь Ворога.

Фродо і Сем розгублено дивилися на Мораннон. Навіть здаля в неясному ранковому світлі видно було, як перед воротами і по верху шанців прогулюються вартові. Гобіти причаїлися в тіні уступів Похмурих Гір. Якби з цього місця злетів ворон, йому залишилося б до Воріт усього з чверть милі. Прямо зі схилу тягайся до неба тонкі стовпчики диму: десь у печерах горів вогонь.

Коли блякле сонце підбилося над мертвим Горілим Кряжем, на воротах заревіли мідні сурми; їм відгукнулися сигнальники з веж, з підземних казематів, здаля донісся низький недобрий гул, посилений до гуркоту луною – гул військових барабанів Барад-Дура. Нічна варта залишила пости, їм на зміну стали свіжі, добре відпочилі солдати. Сталева обшивка воріт холодно заблищала.

– Отакої! – пробурмотів Сем. – Дійшли, можна сказати! Повертай назад... Адже пророкував мій старий, що я погано скінчу, якщо не порозумнішаю. Шкода, не доведеться йому поради: «А я ж казав!»... Ех, нехай би сварився, доки захрипне, стерплю, аби побачитися! Звичайно, спершу довелося б у лазню сходити, без цього він від мене нічого не довідається! Я не запитую, куди далі, бо й без того видно, що далі нікуди, хіба в орків попросити провідника...

– Авжеж, авжеж! – підхопив Горлум. – Далі не можна. Смеагорл розумний, Смеагорл попереджав. Гобіти побажали [220] побачити і побачили. Так-так, мій дорогесенький, усе побачили самі. Смеагорл попереджав...

– Тоді за яким чортом ти нас сюди тяг? – розлютився Сем, у запалі забувши, як усе було насправді.

– Пан велів. Пан сказав: веди. Смеагорл гарний, послушав пана. Пан мудрий!

– Так, я хотів йти сюди, – визнав Фродо. – Я повинен проникнути до Мордору, а іншого шляху не знаю. Виходить, спробуємо пробитися тут. Вірніше, я сам: ви ж не зобов'язані супроводжувати мене.

Фродо стояв, суворо звівши брови, без страху в душі – забризканий багнюкою, виснажений, ледве живий, але очі його залишалися чистими і спокійними.

– Нізащо! – заволав Горлум, нажаханий, потрясаючи руками. – Туди не можна! Так нічого не вийде! Ти потрапиш разом з нашою радістю в руки Всевидючого... Він усіх нас зжере, увесь світ зжере, якщо її одержить! Змилуйся, добрий пане, над Смеагорлом! Ходімо звідси, повернемося до тихих місць, а її поверни бідному Смеагорлові. Так-так, поверни, він буде добре її стерегти. Він буде робити всілякі добрі справи, віддячить добрим гобітам. А гобіти нехай ідуть додому. Не наближайся до Чорної Брами!

– Мені сказано йти в Мордор, і я піду. Або пан, або пропав!

Сем мовчав. З обличчя Фродо було ясно: умовляти його буде марною тратою часу. По суті, він з самого початку знав, що надії немає; але, як годиться гобіту, кріпився, поки мав що робити. Тепер сили вичерпалися. Протягом всього шляху Сем віддано виконував свої обов'язки – на те й пішов, щоб іти до кінця. Пан Фродо не піде до Мордору сам. Вони підуть разом, і вже хоч те добре, що позбудуться Горлума.

Однак Горлум зовсім не збирався поки що розлучатися з ними. Він гуцнувся перед Фродо на коліна, заламуючи руки і пхикаючи.

– Не йди туди! – благав він. – Є ще одна дорога. Справді є! Погана дорога, і знайти її важко, але Смеагорл вам покаже!

– Інша дорога? – недовіжливо запитав Фродо, глянувши у очі Горлума. [221]

– Слово честі! Смеагорл сам знайшов! Може, її вже завалило, ходімо, подивимося?

– Чому ж ти раніш нічого не казав?

– Пан не запитував. Пан не відкривав бідному Горлуму своїх задумів. Сказав: веди до Воріт, і можеш йти. Смеагорл тепер може піти, еге ж? Але пан раптом сказав: йду через Брану. Смеагорлові страшно. Він не хоче втрачати доброго пана! Смеагорл хоче зберегти і пана, і свою радість. І йому згадалася інша дорога. Він ходив по ній багато років тому. Пан гарний, і Смеагорл гарний, завжди допомагає!

Сем насупився. Якби його погляд міг простромити Горлума, той був би вже дірявим, як решето. Здавалося, що Горлум щиро зляканий і гарячо бажає допомогти Фродо. Але Сем пам'ятав про підслухану двоголосу розмову; навряд чи Смеагорл, загнаний на стільки століть у самий глибокий чорній душі, міг узяти верх над Горлумом. Адже не його слово виявилось останнім у суперечці! Сем припускав, що обидві половини слизького негідника, Смеагорл і Горлум (Підлиза і Падлюка, як подумки прозвав їх Сем) уклали тимчасове перемир'я: обом не хотілося, щоб Перстень дістався Ворогу. Обоє прагнули зберегти Фродо і не розлучатися з ним якомога довше, маючи надію як-небудь здобути бажаний скарб. В існування другого шляху Сем не дуже вірив.

«Добре, що жодна половина старого шкарбуна не відає, куди пан Фродо насправді прямує, – думав Сем. – Тоді б Падлюка хутенько нас видав би – он як його крутить зі страху;

схоже, Ворог його не зовсім спустив з повода... Напевно, він волів би віддати нас йому, ніж витримати загибель Персня! Будемо сподіватися, пан Фродо добре розміркує, перш ніж вирішувати. Розуму йому не забракне, от тільки серце занадто м'яке... Жодному Гемджи в житті не здогадатися, що пану Фродо в голову полізе!»

Фродо не квапився відповідати Горлуму. Поки Сем управлявся зі своїми розумними, але трохи вайлуватими мізками, він стояв, не зводячи очей з чорного провалля Кіріт-Горгора. Западина, де укрилися трійко мандрівників, була звернена до довгої, як корито, долини, яку перетинали курні шляхи, що спліталися біля самої Брами; один вів на схід і танув у сірому серпанку Еред-Літуї, другий на північ, третій, минаючи західну вежу, лежав лише кількома [222] ліктями нижче притулку гобітів. Трохи далі він завертав на південь і зливався з вузькою смугою землі між Похмурими горами та Великою рікою.

Фродо помітив на рівнині жвавий рух. Крізь хмари пилу і диму проблискували шоломи, списи, рухалися кінні роз'їзди. Величезне військо збиралося перед Брамою Мордору; Фродо пригадав те, що бачив з Амон-Ведара – дивно подумати! – лише якийсь тиждень тому. На жаль, сурми грали не виклик на бій, а повсякденну побудку. Не гондорська рать підійшла до володінь Саурана, не безстрашні витязі, що загинули сторіччя тому, повстали, щоб помститися за давню поразку, – далекі, невідомі племена незвіданого сходу збиралися за наказом Чорного Володаря; загопи, що стояли табором біля Воріт, тепер прямували до Мордору, поспішаючи на загальний огляд. Тільки зараз Фродо збагнув, що довго дивився на Мораннон відкрито, серед ясного дня; він швидко накинув на голову каптур плаща і відсунувся від краю западини.

– Я повірю тобі ще раз, Смеагорл, – промовив Фродо нарешті. – Либонь, мені призначено приймати допомогу від того, хто найменше здавався для цього придатним, а тобі – допомагати тому, кого ти переслідував із найгіршими намірами. Досі ти служив добре і обіцянки не порушував. Так, я можу це підтвердити, – додав він, глянувши на Сема, – бо двічі ми залишалися у твоїй владі, і ти не скористався тим нам на шкоду. Ти навіть не намагався відібрати те, про що давно мрієш. Спробуємо втретє. Але знай, Смеагорле: ти у великій небезпеці!

– Так-так, пане! – закивав Горлум. – Велика, велика небезпека! Смеагорл тремтить, але не тікає. Він хоче допомогти доброму пану!

– Це наша загальна небезпека, – перебив його Фродо. – А є інша, що стосується тільки тебе одного. Ти присягався «своїм скарбом». Пам'ятай: сила його зв'язує тебе і змушує дотримувати слова, але може і згубити. Піддавшись їй, ти тільки що виказав себе. «Віддай його Смеагорлові!» Не повторюй цього ні вголос, ні подумки. Його тобі не одержати. Якщо будеш за ним тягтися – скінчиш погано. Повторюю: воно не для тебе. Якщо знадобиться – я надіну його на палець, і він, що так довго [223] володів тобою, поневолить тебе знову. Тоді ти виконаєш будь-який з моїх наказів, навіть якщо я звелю тобі стрибати в безодню або вогонь. Пам'ятай про це, Смеагорле!

Сем дивився на хазяїна з повагою та захватом: такого погляду і такого тону навіть він не очікував! У глибині душі Сем завжди вважав, що надмірна доброта Фродо виникає з деякого недомислу – попри все те пан Фродо був для нього наймудрішою особою на світі, зрозуміло, після Гандальфа і старого пана Більбо. Тим простіше було помилитися Горлуму (про що Фродо зовсім не знав) – прийняти доброту за дурість. Несподівані слова Фродо здивували його. Він припав до землі, белькочучи щось незрозуміле, і безперервно повторював: «добрий, добрий пан!»

Фродо терпляче перечекав цей шквал і сказав звичайним голосом:

– А тепер, Горлуме чи Смеагорле, якщо тобі більше подобається це ім'я, поясни, про який шлях мовиться і чи треба заради нього звертати з прямої дороги. Говори, бо часу обмаль!

Але Горлум був занадто вражений; домогтися чогось зрозумілого виявилось не так просто. Він хлюпотів носом, скрипів, ковтав слова, плазував і благав змилюватися над бідним маленьким Смеагорлом. Дуже нескоро з його лопотіння Фродо зрозумів, що дорога,

яка йде на захід від Похмурих гір, веде до роздоріжжя в якомусь гаю, а звідтіля убік лежить шлях на Остгілат.

– Далеко, – бурмотів Горлум. – Ми там ніколи не були, але кажуть, нібито тракт тягнеться на сто миль, до Хвилястої Води. Там багато риби і птахів, що клюють рибу. Розумні, розумні птахи... А ми там не були, на жаль, на жаль! Не мали такого щастя. А ще далі Жовта Пика пече так сильно, що земля жолобиться, і там живуть люди з обпаленими обличчями, сміливі воїни. Нам туди йти не хочеться.

– А ми туди і не збираємося, – сказав Фродо. – Не відволікайся! Куди веде третій шлях від роздоріжжя?

– Так-так, третій, – згадав Горлум. – Наліво, вгору, і звивається петлями. Огинаєш скелю, таку велику, чорну скелю, а там відразу побачиш і побіжиш ховатися...

– Що побачу? [224]

– Стара-престара твердиня, страшна-престрашна. Про неї розповідали мандрівники, коли Смеагорл ще був молодий. Так-так, ми слухали, сидючи вечорами під вербою на березі Великої Ріки, і ріка тоді теж була молода...

Він знову розридався. Гобіти чекали.

– Нам розповідали про південь, – нарешті заговорив Горлум. – Про високих людей із блискучими очима, про будинки заввишки з гору, про срібний вінець короля та Біле Дерево. Було так цікаво! Люди побудували високі вежі: одна сніжно-біла, в ній зберігався чарівний самоцвіт, що сяє, як місяць, а навколо звели стіни з білого каміння. Так-так, багато чого розповідали про Місячну Твердиню...

– Це, напевно, Мінас-Ітіль, що його заснував Ісілдур, син Еленділа, – зміркував Фродо, – той, що відтяв Ворогові палець.

– Так-так, у Чорної Руки лише чотири пальці, але йому і чотирьох вистачає, – здригнувся Горлум. – Він зненавидів твердиню Ісілдур.

– Він ненавидить усіх на світі, – зауважив Фродо, – до чого тут Місячна Фортеця?

– Вона так і височить, пане, і білі будинки, і стіни, але давно вже дісталася ТОМУ. Тепер там страшно. Подорожні уникають навіть тіні її стін. Але пану доведеться йти повз неї. Гори там нижчі, ніж тут, спершу підйом, а потім спуск у долину Горгорот, – тихо, тремтячи всім тілом, закінчив Горлум.

– І що ж це дає нам? – запитав Сем. – Ворог свої гори знає і напевно поставив там заслін. Адже фортеця не пуста?

– Ні! Вона здається порожньою, але там живуть... брудні орки, вони завжди там, і ще інші, страшні... Дорога проходить повз ворота, по ній ніхто і кроку не зробить непоміченим. Ті, що сидять у вежі, усе бачать. Мовчазна Сторожа...

– Отож, ти пропонуєш невеличку вилазку на південь, щоб ми там влипли ще вірніше, ніж тут? – втрутився Сем. – Якщо ми взагалі туди доберемося!

– Ні! – квапливо заперечив Горлум. – Гобітам треба зрозуміти! Той, інший, не чекає нападу на Місячну Фортецю. Його Око бачить усе, але не може бачити все відразу, поки ще не може. Усі землі на захід від Похмурих Гір до Великої Ріки в його владі, і всі мости. Будь-який човен, [225] найменшу сутичку на мостах він помітить здалеку, і отже, ніхто звідтіля не проб'ється до Місячної Фортеці! І

– Ти диви, який він обізнаний. Ворог сам тобі усе пояснює? Чи ти наслухався пліток від твоїх приятелів-орків?

– Злий гобіт, не вірять нам! – образився Горлум і обернувся до Сема спиною. – Смеагорл розмовляв з орками, і так-так, ще до того, як зустрів пана, розмовляв з різними істотами. Смеагорл чув від багатьох: ТОЙ, інший, більше за все побоюється удару з півночі, тому і нам тут небезпечно залишатися. З дня на день Чорні Ворота розкриються – для великого війська прохід є тільки тут. А з заходу ТОЙ нічого не боїться, там у нього Мовчазна Сторожа.

– Отож і воно, – перехопив його Сем, не даючи збити себе з пантелику. – Виходить, підходимо, стукаємо у двері та чемно запитуємо, чи не помилилися ми часом! Чи ця Сторожа

німа? Нісенітниця! Так само варто спробувати тут, хоч ноги даремно не натрудимо,

– Не знущайся! – засичав Горлум. – Це не жарти, не гра. У Мордор взагалі ходити не треба. Але якщо пану треба, нехай слухає Смеагорла. Смеагорл бажає допомогти, хоч йому нічого й не пояснюють. Смеагорл сам знайшов, він один знає...

– Що ти знайшов? – запитав Фродо. Горлум знову стишив голос до шепоту:

– Стежинку... Вона веде до східців... так-так, вузькі східці, дуже вузькі, дуже довгі. Потім ще. А потім, – він зашелестів ще тихіше, – підземелля, темне підземелля і вихід на той бік. Але так було давно, давно. Усе могло завалитися...

– Усе це мені страшенно не подобається, – заявив Сем. – Не може все бути так гладко, як ти стелиш. Якщо стежка збереглася, на твою думку, її не стережуть? А раніше стерегли? Ну, кажи!

В очах Горлума – а може, Сему лише здалося? – промайнув злісний вогник. Горлум гарчав і звивався, але відповіді уникав.

– Відповідай: стережуть стежку чи ні? – суворо спитав Фродо.

– Чи правда, що ти, Смеагорле, сам пішов з володінь Тіні? Чи Ворог відпустив тебе з дорученням? Арагорн, що зловив тебе на Згубних Болотах, вважав саме так. [226]

– Неправда! – буркнув Горлум. Ім'я Арагорна запалило в його очах вже неприкрити злість. – Він вигадує, так-так, вигадує! Я сам утік, бідний Смеагорл ледве врятувався. Правда, мені звеліли шукати мою дорогесеньку, от я шукав, шукав... Але не для ТОГО. Вона наша... моя... Я утік сам!

Фродо чомусь повірив, що цього разу Горлум недалекий від істини; Горлум сказав «я» – майже безпомилкова ознака тимчасового пробудження колишнього сумління. Видно, він сам знайшов шлях. Фродо не забував про підступництво Ворога: можливо, Горлуму він дозволив втекти чи навіть навмисно спланував втечу. У будь-якому разі ясно – Горлум багато чого недоговорив...

– Ще раз запитую, – сказав Фродо, – стеріг хто-небудь таємну дорогу чи ні?

Але Горлум після згадки про Арагорна закомизився і не побажав більше розмовляти відверто, скорчивши скривджену міну брехуна, якому не вірять, коли він випадково сказав правду – чи хоча б півправди.

– Ну? – тупнув ногою Фродо.

– Може, так, а може й ні, – загундосив Горлум. – Тут усюди небезпечно, усюди. Але якщо пан не бажає повертатися додому, іншого шляху немає...

Більше нічого від нього домогтися не вдалося. Він не міг або не хотів навіть сказати назву перевалу. А тим часом йшлося про укріплений перевал Кіріт-Унгол. Арагорн назвав би гобітам це ім'я і пояснив його страшний зміст, Гандальф застеріг би їх. Але гобіти стояли один на один з долею. Арагорн був далеко, Гандальф на руїнах Ізенгарда змагався зі зрадником Саруманом, що навмисно зволікав час. Щоправда, навіть коли було вимовлене останнє слово, і палантір, висікаючи іскри з кам'яних плит, звалився до підніжжя Ортханка – і тоді Гандальф пам'ятав про Фродо і Сема і навіював їм на відстані бадьорість та надію. Фродо відчув цю підтримку, як і раніш, на Караульнім Кріслі – але, як і раніше, вважав Гандальфа похованим у безоднях Морії!

Фродо довго сидів, схиливши голову, і намагався пригадати усе, що коли-небудь розповідав йому Гандальф. Однак пам'ять не втримала нічого корисного. Занадто рано розлучилися вони, занадто рано. Маг не встиг навчити їх, [227] як пройти у Мордор; а може, він і сам тоді не знав? У північному замку Ворога, Дул-Гулдурі, Гандальф бував. Але чи ходив він до Мордору, чи бачив Вогняну Гору, Барад-Дур? Скоріш за все – ні, вирішив Фродо. І тепер йому, напіврослику з Гобітанії, звичайному мирному гобіту, треба відшукати дорогу, куди не наслідився ступити великий маг. Важка справа! Але Фродо вибрав сам, добровільно – тоді, у себе в будинку, минулою весною. Як давно це було! Немов у ті часи, коли світ був молодий і Золоті Дерева квітли... Що ж обрати? Обидві дороги згубні – тоді чи не однаково?

День минав. Глибока тиша стояла над притулком, де причаїлися три такі різні істоти;

цю тишу можна було помацати, такою щільною вона була. Блідий купол неба, покреслений смугами диму, здавався далеким, недосяжним. Навіть орел не розгледів би їх з висоти – мовчазних, нерухомих, пригноблених тягарем долі, вкритих сірими плащами; Горлум, що розтягся лежачи, може, і привернув би погляд орла, але той прийняв би його за кістяк померлої від голоду дитини, за купу ганчірок; ці жалюгідні рештки не варті були гарного змаху крила...

Сем влігся горілиць, підклавши руки під голову, і дивився з-під каптура в порожнє небо. Раптом йому здалося, що у височині кружляє темний птах: він випишував кола, зависав нерухомо, знову кружляв. Потім з'явився другий, третій, маленькі й далекі, але Сем чомусь здогадався, що насправді вони великі, літають дуже високо і крила в них широко розпростерті. Він замружився і завмер під плащем – його охопив знайомий страх, знамення Чорних Вершників, той самий нескоримий жах, що навіювали їхні люті крики, підхоплені вітром, і тінь, що затьмарює лице місяця... Страх був не особливо сильний – небезпека була далеко, але вона була, і її відчув не тільки Сем. Думки Фродо раптом змішалися, він здригнувся, хоча голови не підніс; Горлум згорнувся клубком, як сполоханий павук. Крилаті чудовиська зробили ще одне коло і, різко знизившись, зникли у небі над Мордором. Сем голосно зітхнув:

– Знову ці чорні кружляють, тепер у повітрі. Я їх бачив. А вони нас? Вони були дуже високо. Якщо це назгули, то вони вдень погано бачать, правда ж? [228]

– Може, й не бачать, а їхні коні? – нагадав Фродо. – Або оці їхні крилаті бестії: вони напевно мають зір гостріший за орлиний. Боюся, що Ворога попереджено...

Страх минув, але увірвалася також і завіса тиші, їх знову оточувала моторошна дійсність. Фродо все ще мовчав, навіть очі прикрив, немов задрімав, але раптом стрепенувся, підхопився; Сем очікував почути, нарешті, рішення, але Фродо зненацька шепнув:

– Слухай! Що це?

Знову страх стиснув їх; вони почули хрипкий спів і оклики: Чорні Крила вистежили їх, Ворог надіслав солдатів! Адже для моторошних прислужників Саурона немає ні відстаней, ні перешкод! Троє мандрівників припали до землі. Голоси і брязкання зброї швидко наближались. Фродо і Сем витягли мечі. Про втечу не могло бути й мови.

Горлум обережно, звиваючись, мов черв'як, поповз до краю Западни. Ховаючись за навалом каміння, він вигулькнув, стримуючи подих, і надовго завмер. Шум став віддалятися і поступово вщух. На стіні Мораннона просурмив ріг. Горлум безшумно зліз назад.

– Це люди. Нове підкріплення, – сказав він тихо. – Темнолиці. Таких ми ще не бачили, ні, Смеагорл не бачив. Страшні! Очі чорні, волосся теж чорне, довге, а у вухах – золоті кільця. На обличчях червоні візерунки, плащі червоні, наконечники списів червоні. Щити круглі, жовті та чорні, утикані колючками. Погані люди. Злі, бридкі люди. Дикі, як орки, та ще й більші за орків. Смеагорл вважає, це люди з півдня, з-за гирла Великої Ріки, – вони йшли зараз відтіля. Вони вже за Чорною Брамою, але можуть прийти ще інші. Усі зараз збираються до Мордору...

– А оліфантів бачив? – поцікавився Сем, відразу забувши про всі жахи.

– А що це – оліфант? – запитав Горлум.

Сем підвівся, заклав руки за спину, як завжди, коли декламував вірші, і почав:

Я сірий, сірий, наче миші,
Але на зріст я даху вищий,
А ніс мій довгий, як змія.
Коли я йду, дрижить земля. [229]
У ґрунт вбиваю мураву,
Валю дерева, мов траву,
Махаю великими вухами,
Погрожую усім рогами,
Що між зубів моїх стирчать.

Я – цар звірів, я – оліфант.
Нехай за роком рік мина,
Моє не скінчиться життя.
По землях півдня я блукаю,
Ніколи сам я не вмираю.
Не знайдеш серед звірів в лісі,
Хто дужчий, вищий, сміливіший.
Хто зі мною зустрічався,
Той до смерті дивувався,
А хто не бачив нас навч,
Той не повірить, ясна річ.
Та я, безсмертний оліфант,
Брехать не вмію, навіть в жарт.

– У нас в Гобітанії це всі знають, – пояснив Сем. – Мож брехня, а мож і ні. Ми маємо свої легенди, теж щось чували про південні краї. Гобітам теж доводилося подорожувати. Але не всі вірять і, звісно, не всякому. Навіть приказка така є: «бригорянські новини» чи «правдиво, як плітки Гобітону». Але ми чули про Рослих людей півдня. У переказах вони називаються свертами. Кажуть, вони їздять на війну верхи на оліфантах, цілі будинки їм на спину ставлять. Оліфанти виривають дерева з корінням, вивертають цілі скелі і кидають у ворогів. Тому я тебе й запитав. Якщо б вони тут були, я б, їй-бо, ризикнув помилуватися. Ну, тепер вже нічого не зробиш, втратив нагоду. Може, їх і зовсім не буває, оліфантів цих...

І Сем розчаровано зітхнув.

– Не було там таких, – відповів Горлум. – Смеагорл про них ніколи не чув. І бачити не бажає. Хоч би їх і зовсім не було. Смеагорл хоче, щоб пан звідси пішов. Хіба пан не піде за Смеагорлом?

Фродо повільно підвівся на ноги. Поки Сем читав старий віршик, який він чимало разів чув удома біля каміна, Фродо, забувши про всі турботи, весело сміявся, і сміх переміг душевну розгубленість.

– Шкода, що в нас немає тисячі таких звірів, ти уяви – попереду Гандальф на білому оліфанті! – сказав він. – [230] Тоді, може, ми легше пробилися б. Але в нас немає нічого, крім натруджених ніг. Що поробиш! Доля трійцю любить, може, третя спроба буде вдалою? Я йду за тобою, Смеагорле.

– Добрий, милий, мудрий пан! – підскочив ошчасливлений Горлум. – Нехай тепер добрі гобіти відпочинуть тут, у затінку. Поспіть, поки Жовта Пика не забереється геть, і тоді підемо швидко. Тихо, швидко – побіжимо, мов тіні...

Розділ 4 ПРО СПЕЦІЇ ДО ТУШКОВАНОГО КРОЛИКА

Вони ще не встигли відпочити й двох годин, пересуваючись слідом за тінню скелі, поки, нарешті, та не видовжилася, звіщуючи вечір. Тоді вони з'їли по шматочку хліба і надпили по три ковтки води. Горлум не їв нічого, але пив охоче.

– Незабаром з'явиться хороша вода, – обіцяв він, облизуючись. – Там, куди ми підемо, багато струмків тече до Андуну, і вода смачна. І підживитися чимось зможе біденький Смеагорл. Він такий голодний, гор-р-лум, гор-р-лум...

Він притис пласкі долоні до запалого черева, і в очах його спалахнули хижі іскорки.

Дочекавшись, поки нічний морок остаточно погустішає, вони вислизнули на кам'янисте узбіччя шляху. До повні залишалося десь три дні, але місяць підіймався над горами лише опівночі, і навколо панувала безпросвітна темрява. Високо над Моранноном, на одній з вез горів вогонь; більше ніщо не видавало присутності безсонної сторожі.

Це багряне око, мигаючи, переслідувало їх, поки вони бігли, спотикаючись, поміж каміння та щебеню. Тільки на світанні, коли бігуни вже до краю втомилися, вогонь став

танути вдалині, перетворився на крапку і зник: це значило, що мандрівники минули північне крило гір і завернули прямо на південь.

Вони зупинилися відпочити, відчуваючи дивне полегшення, але відпочивали недовго. Горлум квапив. За його підрахунками, до роздоріжжя було близько тридцяти ліг – чотири ночі швидкого ходу. Тому вони йшли та йшли затемна, поки ранкова зоря не зажеврїла. Відмахавши вісім [231] ліг, гобіти більше не в змозі були рухатися, навіть якби і не побоювались денного світла.

Виснажені, тоскні землі залишилися позаду. Гори, як і раніше, грізно височіли ліворуч, але дорога відхилилася від них; обабіч почали з'являтися темні гаї, подекуди зеленіли руді сосни, а між ними усе поросло рокитником, барбарисом, вересом та ще кущами, яких гобіти ніколи не бачили. Вони повеселішали: повітря, свіже та запашне, нагадувало домівку. Вони почували себе так, начебто тягар став легший, і раділи приємним краєвидам: цю місцевість Ворог привласнив недавно і не встиг її спустошити. І все ж таки, пам'ятаючи про близьке сусідство Чорного Замку, вони доклали чимало зусиль, щоб вдень схватися якомога ретельніше.

День минув нудно, лежали в пишному вересі, лічачи години, задубівши від нерухомості: тут, під Похмурими горами, сонце ще не гріло з повною силою. Фродо часом занурювався у міцний, безтурботний сон; чи, може, остаточно довірився Горлуму, чи занадто втомився, щоб непокоїтися. Сем, навпаки, дозволяв собі тільки ледь здрімнути, хоча Горлум спав мов убитий, схлипуючи, ніби йому дошкуляли кошмари. Не тільки недовіра – голод позбавляв бідолаху сну. Сем давно вже змудився за чим-небудь гаряченьким...

У сутінках рушили далі. Горлум, осмілівши, вивів їх на дорогу, і тепер вони крокували швидко, про всяк випадок чуйно ловлячи кожен звук; але нічого нізвідки не було чути, вороги, кінні чи піші, не з'являлися.

Південний Тракт проклали в давнину; миль на тридцять від Мораннону його підтримували і лагодили, але чим далі на південь, тим сильніше ним заволодівали хащі і глухомань; природа тіснила справу рук людських. Ще можна було помилюватися точністю прямих ліній, сміливими вигинами містків над струмками, але кам'яна кладка все дужче заростала травою, а придорожні стовпчики, вивітрені та поїдені часом, ледь виднілися серед кущів. Обтесані плити затяг мох, укоси – верес і папороть, а подекуди прямо посередині шляху стирчали молоді деревця. Загалом тракт уже мало відрізнявся від занедбаного путівця, і все ж він вів подорожан прямо до мети з сміливою впевненістю, не крутячись і не петляючи. [232]

Так вони перейшли північний кордон Ітілієну, земель, які колись захищала фортеця Мінас-Ітіль, прекрасного краю пагорбів, лісів і чистих вод. Ніч видалася ясна, місяць світив щосили, і повітря ставало все теплішим та приємнішим. Судячи з бурчання Горлума, ці зміни його мало радували. Як звичайно, на світанку зробили привал. Тракт прорізав товщу високого пагорба; мандрівники піднялися на нього й озирнулися.

День вже зароджувався, і вони побачили, що гори крутою дугою йдуть на схід і тануть в серпанку. На захід хвилями тяглися похилі пагорби, зливаючись на обрії з просторою рівниною, залитою ранковим золотавим туманом. Гаї та переліски змінювалися галявинами; над ними стояв солодкий запах смоли – гобіти помітили кедри, кипариси та інші, невідомі їм породи дерев. Різнобарвні лишайники покривали валуни, а на галявинах росла сила-силенна духмяних трав. Далеко занесло гобггів від Рівенделла, але тільки тут зміна клімату стала помітна. Весна вже оселилася в Ітілієні: гострі молоді пагінці пробіли дерен, модрини випустили свіжі зелені пальчики хвої, червоні анемони розпускалися в траві, і лунко виспівували птахи. Ітілієн, покинутий сад Гондора, ще зберігав колишню мирну принадність.

Зі сходу його захищали Похмурі гори, досить віддалені, щоб не затемнювати заповідні ліси, з півночі – стіна Емін-Мейлу, а з заходу і з півдня відкритими долинами Андуїну, безборонно прилітали вологі теплі вітри з далекого моря. Деревя-велетні мирно старіли серед гомінкого потомства; у галях перепліталися пахучі терпентини, лаври та оливи.

Млосно, гаряче-духмяно дихали мереживні тамариски, туя дурманила своїм запахом,

аж голова чманіла. А ще росли там мирта і ялівець, чебрець обплітав скелі щільним килимком, шавлія квітла – синя, рожева та фіолетова. Сем помітив кмин, майоран і якусь незнайому навіть йому, досвідченому садівнику, травичку. Скелі та гроти майоріли білими зірочками ломикаменю; у заростях ліщини квітли анемони і примули, дрібні іриси розгортали свої гребінці. Темна зелень вінками оточувала маленькі озера, де збиралася вода гірських потоків, щоб текти далі, до Андуїну.

У пошуках притулку на день трійця зійшла з дороги і занурилася в море смолистих пахощів. Горлум чхав та відпльовувався, зате гобіти намагалися дихати якомога [233] глибше, а Сем навіть сміявся від нестримної радості. Швидкий струмок вивів їх до водоймища в неглибокій улоговині: вода заповнювала напівзруйнований старовинний басейн і стікала по кам'яному стоку. Різьблені бортики майже цілком укривав мох та батоги ожини. Світлі вістря ірисів оточували озерце, а на темній, трохи брижуватій гладіні лежали круглі листки латаття.

Гобіти дочиста вимилися і досхочу напились води прямо зі струмка. Але не було спокою під лаврами Ітілієну. За десять кроків від дорогиїони наштовхнулися на сліди колишніх боїв і свіжі рани, завдані орками: тут яма, повна сміття та бруду, там стовбури, підрубані без потреби, зі злості, і приречені повільно вмирати на корені; вирізані на живій корі руни-замовляння або лиховісний Знак Ока. Сем зайшов якнайдалі, зовсім забувши про Мордор, – йому хотілося краще розгледіти і запам'ятати нові трави – і надібав за озером круг випаленої землі. Посередині круга – купа обгорілих, закіптюжених кісток та черепів. Повитиця і повзучі рожі-еглантерії вже почали затягувати цю рану, але сліди різанини та кривавого бенкету ще були досить свіжі. Сем поспішив повернутися до супутників, але нічого не розповів: нехай нещасні кістки спочивають мирно і Гор-луму не спаде на думку шукати там поживи.

– Тут ніде сховатися, – оце тільки й сказав Сем, – ходімо влаштуємося нагорі.

Вони увійшли до лаврового гаю і вляглися на підстилки з торішньої трави. Матові темні крони добре прикривали їх зверху, а з ближнього кедрівника долинав солодкий дух нагрітої живиці. Тут вони лежали, відпочиваючи, весь цей погожий день. Дуже хотілося погуляти по затишних галявинках, але орки, хоч і бояться сонячного світла, могли влаштувати поблизу засідку, та й чимало інших слуг Сауро-на стежило за цими місцями! До того ж Горлум навідріз відмовлявся йти вдень.

Жахливий Мораннон залишився позаду; і Семові, на відміну від Фродо, знову стали небайдужі життєві справи, особливо питання провіанту. Здоровий глузд велів берегти ельфійські хлібці на крайній випадок. Від того дня, коли Сем підрахував, що при найскупішій витраті хлібців вистачить на три тижні, один тиждень вже майже минув. «Ой, не [234] схоже, щоб ми встигли дістатися до Ородруїну, – розмірковував Сем. – А якщо нам ще пощастить повернутися, тоді як?»

Від нічного бігу, купання та свіжої води апетит розігрався зовсім уже безсовісно. Сем зі смутком пригадував щедрі сніданки і вечері в садовому будиночку на Кручі, аж нарешті придумав, як лихо сповити. Сем пошукав очима Горлума. Той явно збирався ушитися тихцем і вже стояв рачки.

– Гей, Горлуме! – покликав Сем. – Куди зібрався? На полювання? Слухай, старий кривляко, наші коржики тобі не до смаку, але, уяви собі, я б теж охоче поснідав чим-небудь для різноманітності. Ти, здається, обіцяв бути завжди до наших послуг? Отже, чи не пошукаєш чогось придатного для голодного гобіта?

– Так-так, – закивав Горлум. – Смеагорл пошукає. Смеагорл завжди допомагає, коли його просять, чемно просять.

– Ну, я, здається, просив чемно. Якщо тобі ще мало, будь ласка: дуже прошу!

Горлум зник. Його не було довго. Фродо з'їв жменю крихт, зарився в купу бурого листя і заснув. Сем пильно придивився до нього: світло майже не проникало крізь щільне листя, але обличчя і руки Фродо були чітко окреслені. Сем згадав, як він доглядав за пораненим у будинку Елронда; вже тоді часом тіло Фродо немов світилося зсередини. Зараз світіння стало

помітніше. Риси Фродо дихали спокоєм, ані сліду страху і туги – знайоме, звичайне обличчя, ось тільки дуже постаріло. І дивовижно красиве, начебто різець часу підкреслив непомітні спочатку шляхетні риси. Звичайно, Сем Гемджи не вживав таких слів, бо не звик до них. Він просто похитав головою і шепнув: «Я його люблю. Він дивовижний і часом світиться. Але я його люблю все одно...»

Безшумно повернувся Горлум, глянув через плече на сплячого Сема і, мружачи очі, відповз убік. Сем пішов за ним. Горлум щось жував, задоволено буркочучи. Перед ним на траві лежали два прекрасних кролики. Горлум жадібно поглядав на них, але не торкав.

– Смеагорл завжди допомагає, - похвалився він. – Ось кролики, гарні кролики. Але пан спить, і Сем, напевно, теж хоче спати. Сем не хоче зараз кроликів? Смеагорл [235] намагається допомогти, але не може ловити дичину на замовлення...

Однак Сем заявив, що поснідати ніколи не пізно, тим більше коли можна поласувати печенею з кролика!

Усі гобіти вміють готувати, цьому їх навчають ще до абетки (до абетки не всякий і доходить!), але Сем був кулінаром видатним і до того ж набрався досвіду в поході. Не втрачаючи надії на краще, він всюди тягав за собою найнеобхідніші речі: кресало й губку, два казанки, що вкладались один до другого, дерев'яну ложку, двозубу виделку і пару шпигувальних голок; на дні мішка в бляшаній коробочці зберігався безцінний, вже помітно розтрачений запас солі. Ще потрібний був вогонь та деякі приправи. Сем дістав ніж, обтер дочиста заточив на камені і став потрошити кроликів, роздумуючи, як вчинити краще: йому не хотілося залишати сплячого Фродо одного ні на мить.

– Слухай, Горлуме, – сказав він, – є ще одне доручення. Візьми оці казанки та принеси води.

– Смеагорл принесе. А навіщо гобіту вода? Адже він вже помився і напився?

– Тебе не стосується: Незабаром довідаєшся. Чим швидше принесеш, тим швидше довідаєшся. І не поспуй мені посуд, бо я тебе самого на котлети порубаю!

Горлум пострибав геть, а Сем знову подивився на Фродо. Той, як і раніше, спокійно спав; Сема вразила виснаженість його рук та обличчя. «Та як же ж він охляв! Хіба годиться порядному гобіту мати такий вигляд? Ото вже зараз я його нагодою...»

Він відшукав на галявинці ямку, кинув туди купку сухого листа, набрав поблизу ломаччя, а поверх усього поклав кедрову гілку, щоб горіло довго. Землю навколо «грубки» старанно почистив і висік іскру кресалом. Спалахнув майже бездимний вогонь. Сем уже роздував його, коли повернувся Горлум. Опустивши на землю повні казанки, він вигукнув сердито:

– Ох-ох! Навіщо це? Не треба! Дурний гобіт, так-так, дурний! Не треба цього!

– Чого не треба? – не зрозумів Сем.

– Цих бридких пекучих язичків! Вогонь! Вогонь! Це небезпечно! Він обпікає, його здаля видно, так-так! [236]

– Не думаю, – заперечив Сем. – Якщо не класти вогкі дрова, диму не буде і все обійдеться. Та й взагалі, заради доброї справи варто ризикнути. Мені ж треба приготувати кроликів!

– Навіщо готувати на вогні? – зарепетував Горлум. – Навіщо псувати гарне м'ясо? І навіщо Смеагорл вам їх віддав, бідний, голодний Смеагорл? Ай-яй-яй, дурний гобіт! Кролики молоді, ніжні, соковиті, їх треба їсти просто так, сирцем!

Він схопив випотрошену тушку і притис до грудей.

– Та годі тобі, - мовив Сем. – Що одному смак, іншому отрута. Тобі наші коржики поперек горлянки, а нам – сире м'ясо. Ти мені кролика подарував, отже, я його можу готувати, як мені заманеться. Я ж не змушую дивитися, як ми будемо обідати! Злови собі іншого і ковтай хоч зі шкурою, аби не в мене на очах. Ти не побачиш вогню, а я – тебе, і обом буде приємно. Втім, я намагатимусь не надимити.

Горлум, тихо буркочучи, сховався в папоротях, «Гобітові, крім м'яса, потрібна ще і зелень, – подумав Сем, – мені б сюди якогось коріння або картопельки, не кажучи вже про

свіжий хліб. Добре, обійдемося приправами...»

– Гей, Горлуме! – негослоно покликав він. – Ще робота є.

Горлум висунувся з-під листя, неприязно скривившись.

– Пару лаврових листочків, трошки чебрецю, шавлії – і все, але мені треба це пошвидше, поки вода не закипіла.

– Ні, – кинув Горлум, – це Смеагорлові зовсім не подобається. Смеагорл не їсть ані трави, ані корінців, ніколи, мій дорогесенький, поки не вмирає з голоду або не занедужає, бідний Смеагорл...

– Я Смеагорла в цьому казанку зварю живцем, якщо він не зробить того, про що його чемно просять! Я особисто тебе покладу в окріп, мій дорогесенький! Не сезон, а то б я ще послав бідного Смеагорла за ріпою та морквиною. Готовий битися об заклад, тут ростуть усякі дикі овочі. А дорого б я дав за десяток бараболюк...

– Смеагорл не піде, ні, мій дорогоцінний, зараз не піде, – запхикав Горлум. – Смеагорл жахливо втомився, гобіт злий, бридкий! Смеагорл не буде копати корінці, моркву і картоплю. А що це таке – бараболя? [237]

– Бараболя – по-науковому картопля, – пояснив Сем, – улюблена страва мого старого і найкращий спосіб набити порожній шлунок. Зараз її не знайдеш, тож я тебе і не змушую. Будь добрий, нарви пучечок зелені, я буду про тебе тоді кращої думки. Якщо будеш слухняним, при першій же оказії так почастую – пальчики оближеш! Смажена картопля і риба – спеціальність фірми «Сем Гемджи!»;

– Псувати смачну рибку на сковорідці! – не вгамовувався Горлум. – Дай мені сиру рибу, а свою картоплю можеш їсти сам!

– Ну що з тобою зробиш! – зітхнув Сем. – Марна трата слів... Йди собі спати!

Довелося обійтися без Горлума; на щастя, все необхідне знайшлося під рукою. Сем накришив зелені і присів стерегти, поки закипить вода. Час минав, день був тихий та теплий, роса на траві і листі висохла. Незабаром кролики вже тушкувалися за всіма правилами в обох казанках. Сем дримав, не забуваючи час від часу тикати м'ясо виделкою – чи м'яке, – і пробувати ложкою соус.

Нарешті все було готове. Сем зняв казанки з вогню і подався будити Фродо.

– Га? Що? Що таке, Сем? – запитав той, розплющивши очі. – Чому ти не спиш? Котра година?

– Десь дві години по світанку чи близько того. Зараз я почастую вас тушкованим м'ясом і супом, це вам на користь піде. Правда, немає ані цибулі, ані картоплі, та й їсти доведеться просто з казанка: у мене з собою, на жаль, ні серветок, ні порцеляни...

Фродо потягнувся і зітхнув.

– Чи тобі вдалося поспати? – суворо спитав він. – І не треба було розпалювати вогонь. Але я дуже голодний. Гм... Що це так пахне?

– Смеагорлів подарунок, – засміявся Сем. – Пара кроленят. Горлум, здається, вже шкодує про свою щедрість! На жаль, на гарнір нічого, крім зелені.

Вони сіли серед папороті і заходилися їсти, користуючись по черзі єдиною виделкою і ложкою; заїли шматочком хлібця. Давно вже не доводилося їм так розкошувати!

– Егей, Горлуме! – тихенько свиснув Сем. – Ходи-но сюди. Хвилина на роздуми! Ще залишилося трохи м'яса, хочеш? [238]

Відповіді не було.

– Та грець із ним, – сказав Сем. – Пішов, мабуть, сире м'ясо добувати. Ми і без нього впораємося!

– А потім ти поспиш, – додав Фродо.

– Тільки цур ви тоді не засніть! Я до Смеагорла довіри не маю. Сидить у ньому Падлюка і знову, схоже, ворухитися починає. Йй-бо, він при першій-ліпшій нагоді мене ж першого і задушить... Ми з ним не пара, Смеагорл не любить Сема, дорогесенький мій, зовсім не любить...

Вони доїли все до крихти, і Сем подався до струмка мити посуд. Впоравшись з

роботою, він розігнув спину й поглянув у бік лаврового гаю. На тлі темної зелені вилося тоненьке пасмо блакитного диму, дуже помітне здаля: диміла забута польова кухня.

– Оце так штука! Відкіля стільки диму? – зойкнув Сем і помчав до місця події. На бігу йому здалося, ніби хтось свиснув. Може, це птахи? Свист долинав від озерця. Потім знову свиснули, вже з іншого боку. Сем побіг щодуху. Виявилося, що від тліючої гілки зайнялася суха листяна підстилка, а від неї – свіжа трава. Сем похапцем затоптав багаття, розкидав попіл, прикрив вигоріле місце сирим дерном. Потім поспішив до Фродо.

– Чули, начебто свистіли зараз? – запитав він. – Може, то птахи лісові, або хтось їх наслідував. Розумієте, я там надимив трохи. Якщо помітять, ніколи собі не пробачу! Хоча в мене і можливості такої не буде...

– Тихо! – шепнув Фродо. – Здається, я чую розмову.

Гобіти зав'язали, закинули за спину свої торби на випадок втечі, заповзли поглибше під буйнолистату папороть і залягли. Сумнівів не залишалось: людські голоси, приглушені, але виразні, чулися дедалі ближче.

– Тут! – сказав хтось. – Звідси йшов дим. Тут ми їх і впіймаємо, мов кролика в сильце. З'ясуємо, хто такі.

– І порозпитуємо, – додав інший голос.

Четверо чоловіків з чотирьох боків увійшли в зарості. Ані бігти, ані ховатися вже не можна було. Сем і Фродо підскочили, спина до спина, і вихопили мечі. Те, що вони побачили, їх дуже здивувало, однак люди здивувалися куди більше. То були високі молодці, усі з мечами в піхвах, [239] двоє мали важкі списи, а у двох інших були луки на повний їхній зріст; у сагайдаках постукували довгі стріли з ясно-зеленим оперенням. Тканина одягу – зелена і бура, різних відтінків – напевно, дозволяла крастися лісом непоміченими. Навіть руки були прикриті зеленими рукавичками, а голови – каптурами та масками; тільки світлі серйозні очі дивилися з прорізів. Фродо мимоволі згадав Боромира.

– Знайшли, але не тих! – здивовано сказав один. – Але кого, власне?

– Вони не орки, – сказав інший, відпускаючи рукоять меча, за яку був схопився, коли блиснуло Жало.

– Ельфи? – з сумнівом припустив третій.

– Які там ельфи, – заперечив четвертий, мабуть, ватажок. – Ельфи давно покинули Ітіліен. До того ж, ельфи, як розповідають, напрочуд гарні собою.

– Отже, ми особливою красою не відзначаємось, так я зрозумів? – образився Сем. – Дякую за комплімент. Коли обговорите нашу зовнішність, будьте ласкаві повідомити, хто ви такі і чому порушуєте відпочинок втомлених мандрівників?

Той, що здавався ватажком, сумно посміхнувся:

– Я – Фарамир, капітан прикордонної сторожі Гондору. Тут нині не подорожують заради задоволення, а бувають лише слуги Білого або Чорного Замків.

– Ми нікому не служимо, – відрізав Фродо. – Ми дійсно прості мандрівники, хоча Фарамир, здається, не вірить цьому?

– Тоді назвіться і відповідайте, що вам тут потрібно, – сказав Фарамир. – У нас є свої справи, розп'якувати нам ніколи. І, до речі, куди подівся третій?

– Третій?

– Так, той, що ховався над струмком, тільки ніс стирчав. Здаля видно – недобра тварюка! Чи то нова порода орків, чи їхній прислужник? Він вислизнув від нас, як лис.

– Я не знаю, куди він дівся, – відповів Фродо. – Це наш випадковий попутник, я за ним не стежу і не відповідаю за нього. Якщо вам пощастить його зловити, не кривдьте його – це нещасне, жалюгідне створіння. А що стосується нас, то ми – гобіти з Гобітона в Гобітанії. Наша батьківщина лежить далеко звідси на північний захід. Мене [240] звать Фродо, син Дрого, а це – Семіум, син Хемфаста, достойний гобіт, у мене на службі. Ми йдемо з Рівенделлу, інакше званого як Імладрис...

Щойно Фродо вимовив цю назву, Фарамир здригнувся і помітно занепокоївся.

– З нами було семеро товаришів, – продовжував Фродо, – одного ми втратили в Морії, з

іншими розлучилися на Причальному Лузі біля водоспадів Раурос; серед них було ще двоє гобітів, гном, ельф і двоє людей, Арагорн і Боромир з Мінас-Тіріта...

– Боромир? – разом вигукнули всі четверо.

– Боромир, син Денетора? – перепитав капітан. – Якщо ви не брешете, це важлива новина! Можливо, вам невідомо, що Боромир, син Денетора, був нашим проводирем, головою Сторожі Білої вежі! Ми оплакуємо його зникнення... Яким же чином ви познайомилися? Говори, тільки швидше, сонце вже високо.

– Чи пам'ятаєте ви загадкове пророкування, через яке Боромир подався в Рівенделл?

«У Імладрісі судилося вам
Зламаний меч віднайти...»

– Звичайно, пам'ятаємо, – здивовано відповів Фарамир. – Якщо ви його знаєте, вам, мабуть, можна вірити!

– Зараз зламаний меч носить згаданий мною Арагорн, – закінчив Фродо. – А напіврослики – це ми.

– Бачу, – задумливо відповів Фарамир. – Принаймні, вам ця назва пасує. А що розуміти під «Прокляттям Ісілдурі»?

– Це поки що таємниця, – мовив Фродо, – але згодом з'ясується.

– Що привело вас у ці землі, вкриті Тінню? – Фарамир указав рукою на гори, не називаючи їх. – Нам потрібно докладніше переговорити, однак зараз ми дуже поспішаємо. До речі, ви навряд чи зайшли б сьогодні далеко, по дорозі або бездоріжжям. Ще до полудня тут спалахне бій. Вам довелося б обирати між смертю або швидкою втечею до Андуйну. Я залишу при вас охорону, так буде спокійніше і вам, і мені. Розум застерігає від того, щоб занадто вірити випадковим зустрічам у тутешніх місцях. Але якщо я повернуся, ми ще поговоримо. [241]

– Хай вам щастить, – низько вклонився Фродо. – Хоч би що ти про мене думав, я – друг усім ворогам Спільного Ворога. Ми пішли б за тобою, якби могли чимось допомогти вам, велетням, і якби дозволила моя справа. Чекаємо на вас із перемогою!

– Я мало чув про напівросликів, але, бачу, ви знаєтеся на чемному поведженні, – відповів Фарамир. – До зустрічі незабаром!

Гобіти знову посідали, але обговорювати нічого не стали. Поруч з ними в глибокому затінку від лавра залишилися двоє гондорців. Вони стягли свої зелені маски – сонце вже припікало, – і Фродо побачив їхні обличчя, невеселі, горді, але привітні: світла шкіра, темне волосся, ясні очі. Вони розмовляли між собою напівголосно, спершу загальною мовою на якийсь стародавній лад, потім своєю – і Фродо з подивом упізнав ельфійські слова. Він здогадався, що перед ним дунадани, нащадки вихідців з далекого Заходу.

Фродо спробував навіть заговорити, але вони відповідали уникливо й обачно. Вони звалися Маблунг і Дамрод, їхні пращури і родичі жили в Ітілені, поки Ворог його не захопив. З таких людей Денетор створював загони, що потай переправлялися через Андуйн (як саме, вони не пояснювали) і знищували зграї орків та інших лиходіїв, що нишпорять між Рікою та Похмурами Горами. і

– Звідси до східного берега Андуйну близько десяти ліг, – сказав Маблунг. – Ми нечасто заходимо так далеко. Сьогодні справа особлива: ми повинні влаштувати пастку для харадримів, будь вони неладні!

– Клятві вояки з Півдня! – додав Дамрод. – Колись Гондор і Харад були добрими сусідами, хоча до великої приязні не доходило. Наші кордони лежали тоді далеко за гирлом Андуйну, і Умбар, найближче з тамтешніх князівств, і підкорявся нам. Та тільки коли це було! Багато поколінь змінилося відтоді, коли ми приймали гостей з Харада і самі їздили туди. Недавно розійшлася чутка, начебто Ворог відвідав їх і вони перейшли, а скоріше, повернулися на його бік: вони завжди легко піддавалися його волі. Схоже, дні Гондора полічені, стіни Мінас-Тіріта приречені на ганьбу, бо сила і підступність Чорного Володаря

неймовірні! [242]

– А все ж таки ми не сидимо склавши руки і не дамося так легко, – зауважив Маблунг. – Клятї харадрими (так ми зємо жителів Півдня) йдуть на з'єднання з війнством Чорного замку. Йдуть по дорозі, прокладеній гондорцями! І навіть варти не виставляють, такі впевнені, буцімто тіні від гір, підвладних їхньому новому володарю, досить, щоб залякати будь-кого. І ми з'явилися розчарувати їх. Позавчора розвідка повідомила, що їхні полки вирушили в похід. Один з полків, як ми розрахували, до полудня вийде з ущелини на тракт. Отут їм приготований сюрприз. Поки Фарамир з нами, ворогу не судилося пройти! Наш каштан завжди виходить неушкодженим із найзапекліших колотнеч. Чи то чари його чиїсь охороняють у бою, чи така у нього вдача, і призначений йому інший кінець...

Розмова увірвалася. Навколо було дуже тихо. Сем обережно виглянув з-за папороті. Гондорці рухалися поодинокі чи вервечками, ховаючись у підліску, подекуди поповзом, майже невидимі у своєму зелено-бурому одягу, всі у каптурах, масках, рукавичках... Промайнули, мов привиди, і сховалися. Сонце підбилося високо, тіні скоротилися.

«Цікаво, куди подівся цей нестерпний Горлум? – думав Сем, заповзаючи назад до сховища. – От приймуть його за орка, чи Жовта Пика живцем спече – буде знати! Ну, либонь, викрутиться, не вперше!» – По тому Сем улїгся поряд із Фродо і спокійно заснув.

Прокинувся він від звуків бойової сурми. Вже було опівдні. Гондорці, насторожені й уважні, стояли під лавром. Сигнал повторився виразніше, зверху, з-за гребеня пагорба. Сем почув і лемент, і дике виття, але зовсім слабке, немов з-під землі. Потім бій заgrimів ближче, прямо над укриттям гобїтів: удари мечів по сталевих шоломах, брязкіт клинків, глухий стукїт стрїл, відбитих щитами. Люди кричали навперебїй, але всі голоси перекривав дзвїнкий заклик: «Гондор! Гондор!»

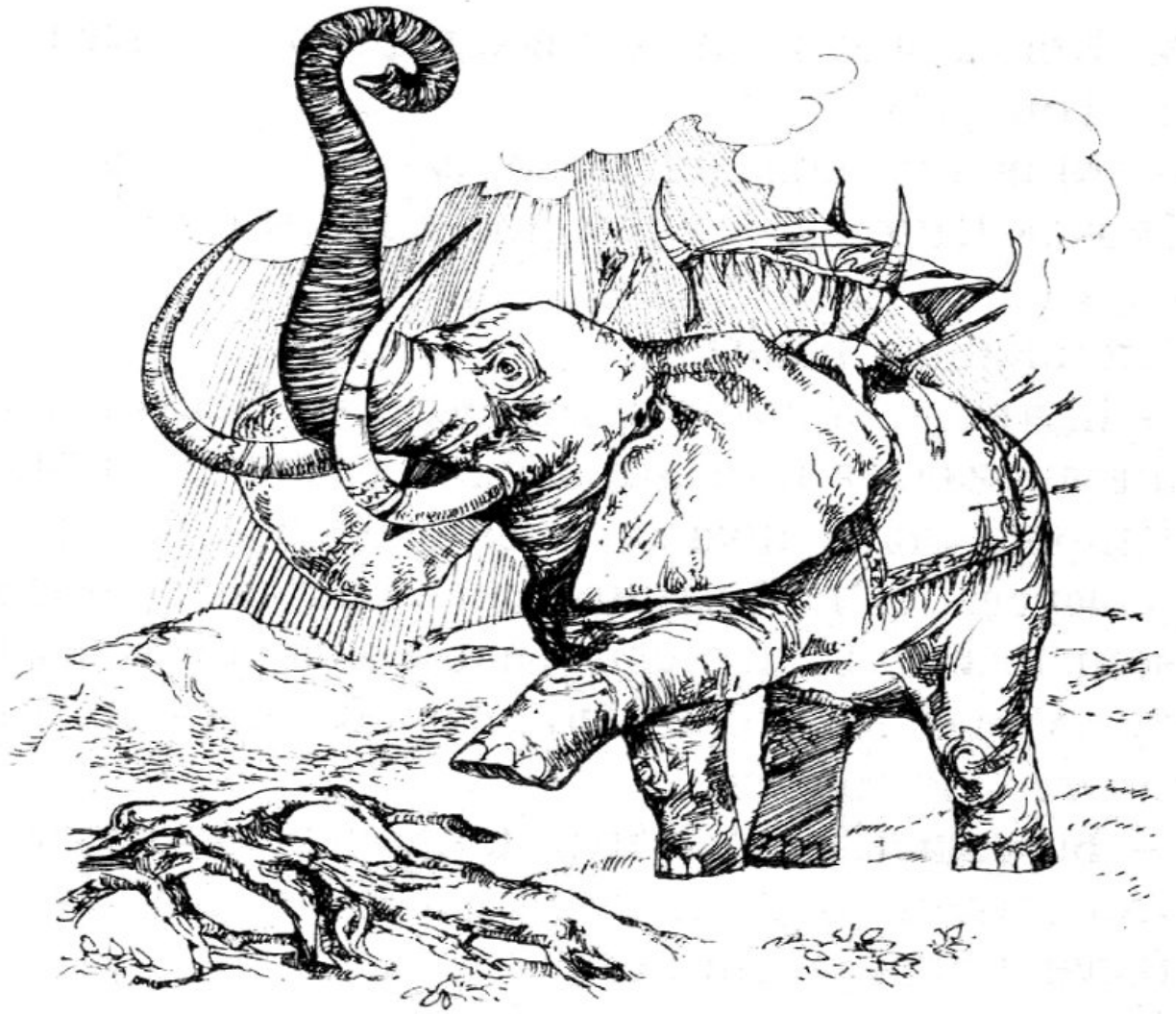
– Начебто сотня ковалів б'є по ковадлах, – поморщився Сем. – Хоч би їх кудись мимо пронесло!

Але вийшло навпаки.

- Ідуть! – збуджено гукнув Дамрод. – Харадрими вирвалися і завернули з тракту. Вони біжать сюди, а наші за ними! [243]

Сему стало цікаво, і він вип'явся на нижню гілку дерева, щоб краще бачити. У гаю замигтіли смагляві обличчя і червоні плащі, а трохи далі – зелені каптури гондорців. Стрїли густо прошивали повітря. Якийсь здоровань звалився з уступу, перевернувся і, давячи тендітні куці, впав обличчям додолу в гушавину папороті біля самої голови Фродо. З-під золотого обруча в потилиці стирчала зелена стрїла. Червоний каптан був розїдраний, панцир з мідних лусочок погнувся. Чорне волосся, перевите золотими нитками, злигаюсь від крові. Засмагла долоня ще тримала руків'я зламаного меча.

Сему вперше довелося бачити битву між людьми, і видовище не припало йому до душі. Він радів, що не побачив обличчя убитого. Як його звали, де він мешкав, чи був злим від природи, чи чиїсь брехливі обїцїанки виманили його в далекий похід? Якби дали йому вибирати, чи не залишився б він вдома, серед своїх? Думки ці промайнули в голові Сема і згасли. У ту саму хвилину, коли Маблунг наблизився до убитого, вигуки вибухнули з новою силою, і усіх приголомшило трубне ревіння; земля затремтіла і загула, немов по нїй розмірено били тупими таранами.

– Бережись! – крикнув Дамрод. – Оліфанти! Гей, якщо Валари це бачать, чому ж мовчать? Оліфанти!

З великим подивом, жахом і захватом стежив Сем за величезною твариною, що з'явилася, ламаючи дерева, і незграбним клусом потрюхала по схилу – з будинок розміром, ціла жива гора. Звичайно, страх має великі очі, але Сем не набагато перебільшив: цей харадримський оліфант був і справді велетень; іншого такого він не побачив би у всім Середзем'ї. Оліфант йшов прямо на гобітів, але в останню мить відхилився і проскочив майже поряд. Ножища товщиною з дерево, вуха як вітрила, довгий трубчастий ніс-хобот задертий вгору, а в маленьких очицях палав шалений вогонь. Вигнуті ікла, окуті золотом, були поплямовані кров'ю. Оксамитний, шитий золотом чепрак звисав, подертий, з опуклих боків, а на спині гойдалися, розвалюючись з кожним кроком, залишки дерев'яної халабудки і ледве трималася жалюгідна, мов лялька з і ганчір'я, фігурка погонича.

Скажений велетень мчав, не розбираючи дорога; стріли не пробивали його товсту шкіру. Люди порскали врозсіп, [244] і все ж таки багато хто потрапив йому під ноги і загинув, утопаний у сиру землю. Незабаром оліфант зник у лісі, тільки трубне ревіння і тупіт ще довго лунали вдалині. Сем не зміг довідатися, як він скінчив: чи жив у лісах до старості, чи впав у глибоку ущелину, чи загинув з голоду, а може, сліпий шал штовхнув його до вод Великої Ріки... Сем голосно зітхнув:

– Оліфант! Виходить, я бачив оліфанта на власні очі! Оце так-так... Але ж вдома не повірять!.. Так чи інакше, розвага скінчилася, посплю ще.

– Спи, поки час є, - обізвався Маблунг. – Якщо Фарамир уцілів, він незабаром

з'явиться, і треба буде забиратися звідси: щойно Ворог довідається про нашу вилазку, він спорядить погоню.

– Ви собі йдіть, а мене не чіпайте, – мовив Сем. – Я спатиму, цілу ніч бив ноги, то не жарти!

Маблунг розреготався:

– Ти що ж думаєш, шановний Семе, наш капітан тебе тут одного залишить? Спи, потім розберемося!

Розділ 5 ВІКНО НА ЗАХІД

Здавалося Сем не проспав і хвилини, коли його розбуркали, а день вже кінчався. Фарамир повернувся з усіма, хто уцілів після сутички. Чоловік двісті-триста зібралися на галявині поблизу. Вони сіли широким півколом, посередині присів на камені Фарамир, а перед ним, як бранець, приведений на допит, стояв Фродо.

Сем виліз із своєї папоротевої засідки; ніхто не звернув на нього уваги, і він присів під кущем, щоб усе бачити і чути, а при першому ж натяку на небезпеку кинутися на допомогу Фродо. Фарамир зняв маску, і Сему відкрилося владне і неусміхнене обличчя; сірі розумні очі виказували явну недовіру.

Фродо не зміг переконати капітана, і числені подробиці лише будили його підозри. Він допитувався, що робив Фродо у Рівенделлі, навіщо розлучився з Боромиром і куди тепер прямує. Особливо наполегливо розпитував він про прокляття Ісіддура, бо відчув, що саме на цю тему Фродо воліє мовчати. [245]

– Якщо ми вірно зрозуміли пророцтво, – наполяга Фарамир, – з появою напівросликів прокляття Ісидур знову буде загрожувати нам. Якщо ж ви – ті самі на піврослики, то повинні були бачити цю річ – не знак яку – під час наради в Елронда. Виходить, Боромир з бачив. Чи це так?

Фродо промовчав.

– Отже, це так, – вів далі Фарамир. – Я хотів би дові датися ще про дещо... Усе, що стосується Боромира, даі мене дуже важливо. У літописах пишуть: Ісидура вбили стріла орка. Але таких стріл тисячі, вигляд однієї з них ні вразив би Боромира як знамення Долі. Ця річ ще при тобі. Ти казав, вона захищена. Може, ти ховаєш її самовільно.

– Вона не належить мені, – відповів Фродо. – І ні повинна належати нікому зі смертних, великих або малих. Мабуть, яесь право на неї має Арагорн, син Арахорна, що вів наш загін, як я вже казав.

– Чому він, а не Боромир – родовитий лицар країни заснованої синами Еленділа?

– Тому що Арагорн прямиий нащадок Ісидура, син. Еленділа. Йому належить і меч – спадщина Еленділа.

Вигуки подиву пробігли по рядах гондорців. Залунали заклики:

– Меч Еленділа! Меч Еленділа повертається до Мінас-Тіріта!

Обличчя Фарамира залишалося незворушним.

– Може, це і правда. Проте Арагорну доведеться, якщо він з'явиться, навести вагомні докази своїх прав. Я покинув місто шість днів тому; ні Арагорн, ні інші твої супутники там поки що не з'являлися.

– Боромир не висловлював сумніву щодо прав Арагорна, – додав Фродо. – Коли ми розлучилися біля водоспадів Раурос, він збирався негайно йти до Мінас-Тіріта; коли ти повернешся, знайдеш його там, і він сам задовольнить твою цікавість. Боромирові, як і іншим моїм товаришам, відома моя справа, оскільки її доручив мені сам Елронд у присутності всієї Ради. Я прийшов сюди і піду далі, виконуючи свій обов'язок, але в чому він полягає, я не маю права казати нікому, крім посвячених. Знай тільки: супротивники Спільного Ворога не повинні ставати мені на перешкоді. [246]

Хоч би що діялося на душі у Фродо, говорив він стримано і з такою гідністю! Сем ледве погамував горду посмішку. Але Фарамир не піддавався:

– Отже, ти радиш нам займатися своїми справами і тобі не заважати? Боромир усе пояснить, коли повернеться! А якщо не повернеться? Чи вважаєш ти Боромира своїм другом?

Фродо жваво згадалася остання неприємна бесіда з Боромиром. Капітан суворо глянув йому в обличчя.

– Боромир був нам усім вірним товаришем, – промовив нарешті Фродо. – Так, я можу назвати його другом!

– Тоді, якщо я повідомлю, що Боромира немає серед живих, це тебе засмутить?

– Звичайно, – відповів Фродо, і лише в цю мить збагнув: – Як це – немає серед живих? Де це? Ти ловиш мене на слові чи глузуєш? Неправдою мене не проймеш!

– Неправдою я не став би боротися навіть з орком, – тихо проказав Фарамир. Фродо вперто труснув головою:

– Як він міг загинути? І звідкіля ти можеш знати, якщо, з твоїх же слів, ніхто з наших ще не прибув?

– Як він загинув, маєш повідати нам ти, його друг і супутник.

– Таж він був живий і здоровий, коли ми розлучалися! А що сталося потім – звідки мені знати?

– Усе могло статися, – сказав Фарамир. – Зрада, наприклад.

Сем слухав, потроху закипаючи образою і нетерпінням. Останнє зауваження гондорця вразило його остаточно, і він вискочив, забувши обачність, на середину півкола:

– Вибачте, пане Фродо, але щось наша бесіда не туди звертає! Як він сміє говорити з вами в такому тоні! Чи мало ви натерпілися заради Рослого Народу, заради всіх племен Середзем'я? А ви, пане капітан, послухайте! – Сем підскочив до Фарамира і, взявшись у боки, поглянув зверхньо, начебто збираючись шпетити гобітеня, що залізло до саду. Гондорці здивовано зашепотіли, але багато хто не втримався від посмішки: рідкісну пару становив їхній капітан з розгніваним гобітом!

– Отож, слухайте! – почав Сем. – До чого ви ведете? Дочекається, поки всі орки Мордору сюди наваляться! Додуматися, що пан Фродо убив Боромира! Та чи ви показалися? [247]

І до чого ці натяки? Кажіть відверто, що зробите з нами. Поганий жарт! Начебто люди з Ворогом ворогують, а іншим заважають працювати для їхнього ж блага! Оце зрадів би Ворог цьому допиту! Він зарахував би вас до своїх нових прихильників!

– Заспокойся, – не виявляючи гніву, перервав його Фарамир. – Не варто втручатися, бо твій пан розумніший за тебе. Нагадувати мені про обережність теж ні до чого. Часу нам бракує, але я хочу розібратися по справедливості. Якби я був такий же гарячий, як ти, порізав би вас ще вранці, де знайшов, оце й уся справа! В мене є наказ не щадити нікого, хто заявиться в ці ліси без дозволу намісника Гондору. Але я намагаюся не вбивати без крайньої потреби, а якщо доводиться – роблю без радості... І слів на вітер не кидаю. Сядь-но он там і помовч.

Сем, червоний як рак, ніяково присів за спиною Фродо. Фарамир, помовчавши, знову заговорив:

– Ти запитуєш, звідки я знаю? Сумні звістки мають крила. Знаєш прислів'я: чорна ніч у вікні, чорні звістки для рідні? Боромир був моїм братом... Спробуй згадати яку-небудь особливу прикмету Боромира.

Фродо задумався, побоюючись нової пастки. Він намагався не загадувати, чим скінчиться бесіда. Він ледве спромігся зберегти Перстень при раптовому нападу зарозумілої жадібності Боромира, а як втекти від такої безлічі сильних, озброєних людей? Правда, Фродо вже відчував, що Фарамир, зовні схожий на брата і навіть суворіший, зовсім не такий зарозумілий і набагато мудріший.

– Боромир носив на поясі ріг, – проказав нарешті Фродо.

– Вірно, – кивнув Фарамир. – Пам'ятаєш, як він виглядав? Великий ріг тура, оправлений у срібло, з вирізьбленими рунами. Цей ріг переходив у нашому роду від батька до сина. Говорять, якщо він пролунає на колишніх землях королівства Гондор, закликаючи

на допомогу, друзі почують його на будь-якій відстані. Отож, за п'ять днів до того, як я відправився сюди, а точніше, рівно одинадцять днів тому, я почув заклик цього рога: він гаснучою луною донісся звідкись з півночі. Ми з батьком сприйняли це як погану ознаку, тим більш що Боромир із самого від'їзду не давав про себе знати. Три дні по тому, при новому [248] місяці, трапилося щось ще дивніше. Пізно ввечері я стояв на березі Андуїну; ми завжди стережемо вночі руїни Остгілату, бо вороги захопили берег навпроти – прагнуть переправитися, щоб пограбувати Пеленор. Але тої ночі було зовсім тихо. І я побачив... Маленький сірий човен дивної форми, з високо піднятим носом, плинув за течією; на веслах і при кермі – нікого! Мені стало не по собі: від човна йшло слабке світло. Я спустився до самого берега, потім ступив прямо у воду, човен притягав мене нестримно. Він повільно пропливав повз мене, я міг би торкнутися його рукою, але не насмілювався. Борти стояли врівень з водою, хвилі переливалися через них, мерехтливо виблискуючи, а на дні човна спочивав витязь. Під рукою його лежав зламаний меч, на тілі чорніли рани. Це був Боромир, мій брат, мертвий. Я впізнав його обличчя, його зброю. Не було лише рога, зате був пояс, якого я досі не бачив, красивий, ніби сплетений зі срібних листків. «Боромире! – гукнув я. – Де ти загубив дідівський ріг? Куди ти плывеш, Боромире?» Але він вже зник у темряві. Все було немов уві сні, але ж я не спав! Відтак в мене нема і сумнівів, що брат загинув, і тіло його спочиває відтепер у далекому морі.

– Жахливо! – сказав Фродо. – Ти дійсно бачив Боромира. Срібний пояс – дарунок Володарки Лорієну, як і наші плащі. Подивись, ці застібки теж робили ельфи.

Він вказав на зелений лист зі сріблястими прожилками на комірці свого плаща. Фарамир подався вперед, придивився:

– Так, це робота тих самих майстрів. Отже, ви разом навідалися до Лорієну? Колись він називався Лаурелін-доренан, а нині люди нічого не знають про нього, – додав він несподівано м'яко. – Тепер я починаю розуміти. Розкажи ще що-небудь, якщо хочеш. Яка страшна доля – загинути так близько від дому!

– Мені нема більше чого додати, – мовив Фродо. – Але ти мене сильно стривожив. Таке видіння нічого доброго не провіщає. Схоже на підлий жарт Ворога! На Згубних болотах я бачив під водою недоторкані обличчя загиблих – це теж могло бути облудою...

– Ні, – заперечив Фарамир, – видіння, що посилаються Ворогом, завжди навіюють жах, а я відчував лише гостру скорботу... [249]

– Як же це можливо? – дивувався Фродо. – Човен, повний води, не минув би порогів Тол-Брандіру. І взагалі Боромир збирався йти додому через землі роханців... А човен неминує повинен був потонути!

– Відкіля ж у вас ці човни?

– Нам їх подарували в Лорієні, три штуки на весь загін.

– Ти побував у Заповідному Лісі, але мало що зрозумів. Смертному небезпечно зустрітися з Володаркою Лорієну, ніхто не піде від неї таким як був... Боромире, Боромире! – раптом вигукнув капітан. – Що ж сказала тобі Володарка, над якою не владна смерть? Що розбудила у твоєму серці? Навіщо занесло тебе в Лауреліндоренан, чому не проїхав ти верхи степами Рохану, не постукав у двері рідного дому?

Фарамир звернувся до Фродо і сказав уже зовсім дружньо:

– Ти, напевно, можеш відповісти на ці питання, Фродо, син Дрого. Але я не наполягаю. А втім, що видіння не було оманною, ми переконалися невдовзі: Боромирів ріг повернула нам ріка, розрубаний надвоє сокирою або мечем. Одну половинку знайшли в очеретах на північному кордоні нижче гирла Ентули, другу помітив вартовий на березі Андуїну. Усяке таємне лиходійство стає явним! Тепер розбитий ріг, пам'ять про старшого сина, лежить на колінах Денетора... Ти поясниш нам, що сталося?

– Я від тебе першого чую про все це. Якщо ти не помилюся, заклик рога ви чули саме в той день, коли ми залишили загін. І це жахливо: якщо Боромир загинув, що ж з іншими? Але ж там мої родичі і друзі... Невже ти і зараз підозрюєш нас? Мене гнітять страх і туга, але я повинен виконати свою справу, хоча б спробувати виконати. Якщо тільки ми двоє

залишилися живі, тим більше потрібно поспішати! Повертайся на батьківщину, відважний капітане, захищай її, а мені дозволь піти, куди велить доля.

– Ти судиш поспішно і хвилюєшся надміру, – сказав Фарамир. – Поміркуй сам, якщо усі загинули, хто ж тоді піклувався про Боромира і спорядив у останнє плавання? Навряд чи ельфи Лорієну з'явилися надати йому цю послугу, і вже тим більше не орки... Але нехай там що відбулося на старому кордоні, я більше ні в чому тебе не підозрюю, Фродо. Гіркий досвід навчив мене розбиратися в людях, [250] думаю, і в напівросликах теж. Правда, – додав він, усміхнувшись, – у тобі є щось надзвичайне, ельфійське. Прошу зрозуміти правильно: я повинен взяти вас із собою і представити Денетору, а якщо помилюся у виборі, лихо і моїй землі, і мені самому. Тому я хотів би подумати і розібратися, а тим часом баритися тут більш не можна... Він підвівся на ноги і віддав якісь розпорядження. Солдати швидко, спритно розбилися на десятки і трійки і стали розходитися, відразу зникаючи в тіні скель і дерев. На галявині залишилися тільки Маблунг і Дамрод.

– Ви підете з нами, – сказав Фарамир гобітам. – По старому тракту вам усе одно не пройти – після нинішньої сутички Ворог неодмінно вишле сюди спостерігачів. Та й куди йти? Ви ледве тримаєтесь на ногах, ми теж. За десять миль звідси є притулок, шпигуни Ворога про нього ще не пронюхали, а навіть якщо і знайдуть, там можна довго оборонятися. Виспимось, відпочинемо, а вранці я вже зумію розсудити, що буде краще і для вас, і для мене.

Фродо змушений був прийняти це запрошення, скоріше схоже на наказ. Та їм і дійсно нічого кращого не залишалось: Ітілієн став смертельно небезпечним.

Без подальших балачок рушили в путь. Маблунг і Дамрод йшли попереду. Обігнувши озеро з того боку, де подорожні ранком купалися і брали воду, вони перейшли струмок, піднялися по схилу і заглибилися в ліс. Гондорці намагалися пристосуватися до дрібного кроку гобітів і неголосно перемовлялися.

– Я перервав розмову не тільки через поспіх, – продовжив Фарамир, – хоча Сем Гемджи мав рацію, коли квапив нас. Ми торкнулися суті справи, а вона не така, щоб її обговорювати відкрито при багатьох свідках. Тому я заговорив про брата, полишивши без пояснень прокляття Ісідура. Ти не був до кінця відвертим, Фродо!

– Я не збрехав тобі, – відгукнувся Фродо.

– Це я розумію... У скрутному становищі ти зумів підібрати точні і розумні слова. Але я здогадався багато про що і без слів. Між тобою і Боромиром не було дружби, принаймні, при розставанні. І ти, і твій супутник таїте якусь образу. Я любив брата і готовий помститися за його загибель, але я знав його добре... Прокляття Ісідура! Якраз воно і стало яблуком розбрату? Це річ небувалої [251] цінності. Такі часто сварять навіть найвірніших друзів – тому є чимало прикладів у літописах. Я правильно угадав?

– Майже, – сказав Фродо. – Розбрату не було. Сумнівалися тільки, якою дорогою краще рухатися далі від водоспадів.

– Отже, ти сперечався тільки з Боромиром! Брат захотів забрати цю річ до Мінас-Тіріта, чи не так? Яка прикрість: ти останнім говорив з Боромиром, і таємниця заважає тобі пояснити, що робилося в душі брата в передсмертну годину – а мені це так потрібно! Навіть якщо він піддався спокусі, загинув він з честю: його обличчя там, у човні, було прекрасніше, ніж у житті... Вибач, Фродо, мою наполегливість. Я був розпалений боєм, твої відповіді змусили мене опам'ятатися. Намісники зберігають знання, забуті за межами Гондора. Наш рід не походить від Елен-дила, і все ж таки ми нуменорці: нашим родоначальником був Мардил, якого король Еарнур призначив намісником, ідучи на війну; в останньому поході король пропав, не залишивши нащадків (на ньому скінчився рід Анаріона). З тих пір країною правлять намісники... Коли ми в дитинстві навчалися історії нашої землі і предків, Боромир гнівався, чого батько не назве себе королем. «Скільки століть треба чекати, якщо короля немає?» – запитував він. – «В інших країнах вистачило б і десятка років, – відповів батько. – У Гондорі і десятих тисяч років буде мало!» Несчасливий Боромир! Як багато говорить цей спогад!

– А все ж таки він поведився з Арагорном з належною повагою, – відповів Фродо.

– Щодо цього сумніву не маю! Якщо брата переконали, як ти пояснював, у правомочності Арагорна, він повинен був його глибоко шанувати. Найважчий іспит залишався у нього попереду: вони не вступили вдвох до Мінас-Тіріта і не суперничали в бою... Але я відволікся. У нас зберігаються книги, сувої і старовинні грамоти, навіть кам'яні плити і таблички з прадавніми письменами? Є й такі знаки, яких нині ніхто вже не розуміє, інші доступні рідко якому мудрецю. Мене мало вчили, але я здатний розібратися хоча би в малій дешифрі цих скарбів. Щоб поритися в них, приїжджав до нас Сірій Мандрівник. Вперше я побачив його, коли був ще хлопчиком, і з того часу він гостював у нас ще двічі або тричі. [252]

– Сірій Мандрівник? – перепитав Фродо. – А як його звали?

– Йому подобається, коли ми звемо його по-ельфійськи, Мітрандиром. «У мене стільки імен, скільки я знаю народів, – мовляв він. – Мітрандир для ельфів, Таркон для гномів, Олоріном звали мене в молоді роки на далекому заході, Інкасом на півдні, Гандальфом – на півночі. Тільки на сході я ніколи не бував.

– Гандальф, – зітхнув Фродо. – Я так і думав. Ган-дальф Сірій, наш друг і проводир, загинув у Морії...

– Мітрандир загинув? – вигукнув Фарамир. – Зла доля переслідує нас невідступно! Як могла загинути людина така мудра і могутня? Він творив у нас дивовижні діла! З ним піде в забуття багато нерозкритих таємниць... Але чи ти точно знаєш? Можливо, він просто залишив вас на якийсь час?

– Якби ж то! Я на власні очі бачив, як він впав у безодню...

– Не при ночі згадуючи, – сказав Фарамир. – Виходить, Мітрандир не тільки таємні знання збирав, а й вершив великі справи... Якби він з'явився у Гондорі, коли ми билися над загадкою пророчих снів, то, зрозуміло, все пояснив би, і Боромиру не довелося б залишати нас... А може, Мітрандир нічого б і не сказав, і брату все одно призначено було поїхати? Мітрандир ніколи не відкривав нам ні майбутнього, ні своїх планів. Не знаю, як йому вдалося умовити батька мого, Денетора, і отримати доступ до наших сховищ; я намагався запам'ятати кожне його слово, хоча він рідко промовляв до мене. Його поглинуло вивчення літописів; він цікавився насамперед великою битвою на полях Дагорлада, коли той, чие ім'я не називають, був скинутий і утворилося Гондорське королівство. Особливо його увагу привертала історія Ісілдур, але ми нічим не могли допомогти: про смерть Ісілдур майже нічого не відомо. – Фарамир стихив голос до шепоту. – Я сам про дещо дізнався і подумав, але нікому секрету не видав: залишаючи Гондор востаннє, Ісілдур забрав з собою якусь річ. Думаю, саме цих відомостей і домагався Мітрандир. Але мені тоді здавалося, що це важливо лише для аматорів історії... Мені й на думку не спало, що йдеться про Прокляття Ісілдур! Відповідно до єдиної легенди, що [253] дійшла до нас, Ісілдур загинув від випадкової стріли, і Мітрандир нічого не уточнив. Я зовсім не уявляю, що це було, але ясно: воно повинно дати велику силу і владу. Якась зброя, винайдена Володарем Тьми? Якщо воно дає перевагу в бою, Боромир, гордий і безстрашний, гарячий і честолюбний, міг побажати його, щоб врятувати Мінас-Тіріт і здобути велику славу... У злочасний день вирушив він у Імладрис! Батько, звичайно, волів би відправити мене, але Боромир вихопився сам – він старший, досвідченіший і не хотів мені поступатися...

Мене можеш не боятися. Я не візьму цю річ у руки, хоч би вона валялась тут на дорозі, навіть якщо з її допомогою можна врятувати світ і заслужити безсмертну славу. Мене не приваблюють подібні тріумфи, Фродо, син Дрого.

– І Раді Мудрих, і мені вони не потрібні теж, – підтвердив Фродо. – Я б волів триматися подалі від цих справ.

– Є в мене заповітна мрія, – сказав Фарамир. – Нехай на дворі Цитаделі розквітне Біле Дерево і Мінас-Тіріт відпочине від тривоги. Нехай відродиться колишній Мінас-Анор, повний квітів і золотих вогнів, веселий і прекрасний, рівний серед рівних, а не пан над невірниками, нехай навіть великодушний пан... Війна неминуча, і потрібно дати відсіч

чудовиську, що щирить на нас зуби, але я не люблю ні гострих мечів, ні влучних стріл, ні військової слави. Я люблю те, що захищають воїни: землю нащадків Нуменора. І я волів би, щоб її любили і поважали не від страху перед силою, а за стародавність і вірність, за красу і мудрість... Не бійся мене. Я не прошу довірити мені твої таємниці. Я навіть не стану запитувати, чи близько я підійшов до істини. Якщо ти мені повіриш, я, може, стану тобі в нагоді...

Фродо не відповідав. Він відчув до Фарамира щиросердечну симпатію і ледь не виклав йому усе. Туга та тривога мучили його. Якщо з дев'яти мандрівників уціліли тільки вони з Семом, а це цілком ймовірно, тепер ніхто, крім нього, не знав повною мірою таємну суть його справи. Краще виявитися занадто недовірливим, ніж занадто балакучим. Фродо пам'ятав, як жахливо переродився Боромир, піддавшись звабі Персня – а брати, при всій різниці, були дуже схожі... [254]

Вони довго йшли в легкій, ніжній тіні першої весняної зелені; світло відбивалося від лисучого листя вічнозелених лаврів і гаснуло в пухнастій хвої, над головами пере-свистувалися безтурботні птахи. Сонце гріло та пестило світлі ліси Ітілієну.

Сем до розмови не ліз, хоча прислухався уважно. Співрозмовники жодного разу не згадали Горлума. І це було добре, хоча Сем розумів, що це лише тимчасове умовчання; крім того, чуйні гобітові вуха прекрасно ловили крізь мирне щебетання лісу шурхіт безлічі ніг – Маблунг і Дамрод випередили їх, але зовсім неподалік інші гондорці потай пробиралися до якоїсь загальної мети.

Раптом його немов уколів злісний погляд у потилицю – Сем обернувся і помітив темну фігурку під кущами. «Попередити Фродо чи ні? – розмірковував він. – А може, мені привиділося? Не варто згадувати про це опудало, якщо пан Фродо і Фарамир воліють забути. Шкода, що сам я забути не можу...»

Потроху ліс почав рідіти, а схил покрутішав. Вони завернули праворуч і вийшли на край бурхливого потоку у вузькому яру. Це був той самий струмок, що далеко нагорі витікав із круглого баеєйну; тут він розігнався і жваво мчав кам'янистим коритом, перекритим кронами ялівцю і самшиту. На заході виднілася в сонячному серпанку велика низина, зелені луги, а ще далі блищала в променях вечірнього сонця широка стрічка Андуйну.

– Зараз мені доведеться зробити дещо неприємне, – промовив Фарамир, – прошу заздалегідь вибачити. Сподіваюся, ви розумієте, як багато я взяв на себе, порушивши наказ, – не відрубав вам голів і навіть не велів зв'язати. Але звідси починається така стежка, куди навіть нашим союзникам роханцям не можна ступати інакше, як із зав'язаними очима. Отже, не ображайтеся.

– Воля твоя, – відповів Фродо. – Так чинять навіть ельфи: з пов'язкою на очах нас привели до прекрасного Лорієну. Гном Гімлі дуже розсердився, а гобіти стерпіли.

– Я вас поведу зовсім не в Лорієн, – мовив Фарамир, – і дуже радий, що ви погоджуєтесь самі: мені не хотілося б застосовувати силу...

Він тихо свиснув, і негайно з заростей з'явилися Дам-род і Маблунг. [255]

– Зав'яжіть гостям очі, – велів Фарамир, – щільно, але не боляче. Руки не в'язати, вони дали слово не підглядати. Я вірю, що вони і без пов'язки замружилися б, але очам властиво мигати, коли ноги спотикаються. Ведіть їх обережно, не покалічте!

Гобітам зав'язали очі зеленими хустками, накинули на голови каптури. Потім Маблунг узяв за руку одного, Дамрод – другого і обережно повели кудись вниз; стежка ставала дедалі крутішою і де-не-де так вужчала, що доводилося йти вервечкою; тоді проводирі ставали позаду і направляли гобітів, поклавши їм руки на плечі. У найне-безпечніших місцях їх переносили на руках. Праворуч все голосніше шуміла вода. На якійсь площадці вони зупинилися, і провідники кілька разів покрутили гобітів так, що вони зовсім втратили напрямок, потім трохи піднялися^ звідкілясь повіяло холодом, а шум води вщух. Тоді воїни знову підхопили гобітів на руки і понесли, начебто по сходах, кудись униз, униз, потім круто завернули. Вода зашуміла знову, дуже голосно і близько, оточуючи їх звідусіль, на щоках осів прохолодний вологий пил. Нарешті їх поставили на землю і Фарамир сказав десь за

їхніми спинами:

– Зніміть пов'язки!

Очманілі гобіти довго моргали. Вони стояли на мокрих, обточених водою каменях на порозі арки, витесаної в скелі, а перед ними висіла прозора водяна завіса – так близько, що Фродо міг торкнутися її рукою. Арка виходила на захід, і блискітки низьких променів сонця грали райдугами у воді, начебто митецька рука ельфа погаптувала завісу самоцвітами.

– Таке побачиш тут тільки в передзахідний час, – сказав Фарамир, – це вам нагорода за терпіння. Рідко який чужинець може похвалитися, що бачив водоспад Західної Веселки, Еннет-Аннун, найпрекрасніший з водоспадів Ітілієну, країни тисячі джерел. Прошу вас, заходьте.

Сонце сховалося, веселка згасла. Гобіти переступили поріг і опинилися в просторій, грубо обтесаній печері з нерівним, низьким склепінням. Кілька смолоскипів давали неясне світло. Тут вже зібралося багато людей, і вони ще надходили по двоє, по троє через вузькі двері, ледве помітні в далекому куті. Коли очі звикли до напівтемряви, [256] гобіти зрозуміли, що печера набагато більша, ніж спершу здалося, і повна запасів зброї та провіанту.

– Ось наш притулок, – сказав Фарамир. – Не дуже тут багато усіляких зручностей, але сухо і є чим підживитися. Цілком можна провести ніч, хоч вогонь розпалювати не будемо. Колись по цих ходах текла вода; наші будівельники зуміли відвести джерела на верх скелі, і тепер вода падає з удвічі більшої висоти, а всі підходи до печер замуrowані. Залишилися лише два виходи – коридором, де ми з вами пройшли, і через арку під водоспадом, але там на споді, під водою, стирчать гострі, як ніж, уламки скель. А зараз відпочивайте, поки нам приготують повечеряти.

Гобітів провели в тихий куточок і вказали на зручну низьку лежанку; люди діловито снували по печері: висували складні столи, розставляли простий, але красивий посуд – миски, тарілки і чаші з глини або виточені з самшиту. Було лише кілька ковшів та тарілок з бронзи, а на головному столі, перед капітаном, поставили срібний келих. Фарамир зустрічав кожного, хто приходив; усі, кому наказали переслідувати харадримів, уже зібралися, останніми поверталися розвідники, що залишалися до вечора уздовж дороги. Усіх харадримів вдалося наздогнати, але оліфанта більше ніхто не бачив. Околиці здавалися спустілими, ніде ні сліду.

– Що бачив, Анборне, що чув? – запитав Фарамир одного з розвідників.

– Все тихо, капітане. Орків немає. Зате мені зустрілася дивовижна тварина... Правда, може, й привиділось. У темряві усі предмети розростаються. Може, просто білка чи тхір пробіг.

Сем насторожився.

– Якщо білка, то чорна і безхвоста, – вів далі Анборн. – Розумієте, ковзнула тінь і сховалася за деревом, а коли я підійшов ближче, воно полізло по стовбуру нагору, немов білка. Ви не веліли бити лісову живність без потреби, і я стріляти не став. Тим більше, що у присмерку годі й поцілити. Про всяк випадок повартував під деревом, але нічого не помітив і пішов далі. З дерева мені вслід начебто засичав хтось. Може, в тіні Безіменного прижилася яка-небудь звірина з Чорнолісся? Подейкують, нібито там водяться великі чорні білки. [257]

– Може, і так, – відповів Фарамир, – але це погана ознака. Нам не вистачало ще прибульців з Чорнолісся!

Сему здалося, що при цих словах Фарамир скося глянув у їхній бік. Фродо не оглянувся; він мовчазно, байдуже дивився на миготливе полум'я смолоскипів і зненацька задрімав під приглушений гомін гондорців.

Сем не знав: вірити Фарамиру чи не вірити? Красиві слова – не обов'язково від чистого серця... Сем зітхнув. «Дали б мені поспати тиждень, і то мало. Навіщо сторожити? Як щось трапиться, я один, а цих молодців он скільки, хіба мені з ними впоратися? Ох, Семе Гемджи, така вже твоя доля: вартуй, поки живий...»

Сон відступив. Під аркою сутінків змінився на п'ятьму, тепер тільки невгамовний

плескіт нагадував про водоспад. І він так добре присипляв... Сем руками підтримував повіки, щоб не злипалися.

Тим часом гондорці засвітили ще півдюжини смолоскипів, викотили барило вина, розпакували скрині з їжею. Люди підходили до арки, набирали води у фляги, мили руки. Фарамиру піднесли мідний таз і білий рушник.

– Розбудіть гостей, – звелів він, – допоможіть їм умитися. Час до столу.

Фродо сів на лежанці, потягнувся, зітхнув. Рослий воїн, вклонившись, подав Сему казанок з водою. Сем зніяковів: він не звик, щоб йому прислужували.

– Поставте це, будь ласка, на підлогу, – попросив він. – Так нам обом буде зручніше.

На подив і втіху хазяїв, гість не тільки умився, а занурив голову у воду, полив собі на маківку і на потилицю.

– Невже у вас такий звичай – перед вечерею мити голову? – поцікавився солдат.

– Ні, ми звичайно робимо це перед першим сніданком, – відповів Сем. – Але сонного гобіта вода бадьорить, як дощик – зів'ялу капусту. Тепер я безперечно не засну, поки не наїмся!

Їх усадовили поруч з Фарамиром на покритих шкіряними куртками барилах – вони були вищі за лави, де сиділи люди, і гобіти могли зручно дотягуватися до столу. Перед їжею капітан, а за ним і усі воїни, піднялися і хвилину стояли мовчки, дивлячись на водоспад, на захід. Фарамир подав знак гостям, щоб вони вчинили так само. [258]

– Це давній звичай, – пояснив він, коли всі знову всілися. – Ми звертаємося туди, де затонув Нуменор; за ним – острів ельфів, а ще далі – край, де не владна смерть. Чи ваше плем'я не знає такого звичаю?

– Ні, – відповів Фродо, раптом відчувши себе необтесаним селяком, – у гостях ми спершу кланяємося хазяїну, а після частування дякуємо.

– І ми робимо так само, – посміхнувся Фарамир.

Після поневірян та ночівель просто неба, після стількох днів на безлюдді вечерея здалася гобітам розкішною: легке золотаве вино, хліб з маслом, солонина, сушені фрукти, прекрасний твердий сир – і все це на тарілках і чистими руками! Обоє гобітів не обминули жодної страви, не ухилилися ні від других, ні від третіх порцій. Вино розігріло їм кров, на серці стало веселіше; вперше з дня від'їзду з Лорієну настрої поліпшився.

По вечері Фарамир провів їх у відгороджену нішу, де поставили крісло і два ослінчики, а до склепіння підвісили глиняний світильник.

– Вам, звісно, незабаром захочеться спати, – мовив Фарамир, – особливо шановному Сему: він перед вечерею очей не склепив. Апетит беріг чи від мене оберігався? Відразу після ситної їжі спати шкідливо, тим більше після тривалого голодування. Отож давайте трохи поговоримо. По виході з Рівенделлу з вами, напевно, чимало трапилося пригод, та й я розповім дещо корисне. Отже, прошу: усе, що можна про мого брата, про старого Мітрандира і про шляхетних жителів Лорієну.

Фродо вже виспався і був готовий до бесіди. Вино і ситна їжа, ясна річ, сприяли відвертості, але не до кінця. Сем посміхався, мовчав і виразним мугиканням підтакував Фродо. А той старанно ухилився від суті справи. Докладно описував він мужність Боромира під час зустрічі з вовками, бурю на Карадрасі, битву з орками в глибинах Морії... Розповідь про сутичку на Морійському мосту дуже схвилювала Фарамира.

– Мабуть, брату здавалося принизливим відступати навіть перед цим виплодом безодні, Барлогом. Його мучив сором, хоча він і відступав останнім...

– Так, він відступив останнім, – визнав Фродо. – Не забувай, що Арагорн не мав права піддаватися небезпеці: [259] після загибелі Гандальфа він один був здатний вивести нас з підземелля. Якби не ми, ні Арагорн, ні Боромир не відступили б.

– Може, йому краще було загинути там, у Морії, разом з Мітрандиром, а не біля водоспадів Раурос?

– Хто знає! – відповів Фродо і поспішив перемінити тему: – Ну, а тепер ми хотіли б довідатися побільше про Мінас-Ітіль, Осгіліат і неприступний Мінас-Тіріт. Як ви

сподіваєтесь утримати його, якщо спалахне велика війна?

– Розраховувати нам уже давно нема на що. Меч Еленділа, якщо повернеться, лише відстрочить нашу поразку. Допомогу від сусідів – людей або ельфів – ми навряд чи одержимо. Сили Ворога зростають, а ми дедалі слабшаємо. Над Гондором стоїть осінь, що вже не переміниться на весну... Колись нуменорці жили уздовж всього узбережжя та в приморських долинах, але їх згубили безтурботність і марнославство. Одні віддалися життєвим утіхам, інші змагалися за першість, треті навіть вдалися до чорної магії. Зрештою, ослаблені неробством і розбратом, усі вони стали здобиччю завойовників. Тільки в Гондорі ім'я Ворога ніколи не вимовляли з повагою. Мудрість і любов до краси, принесені з-за Моря, довго осявали володіння синів Еленділа. Але занепад торкнувся і Гондора; люди заколисували себе запевненнями, що Ворог слабкий, а він тим часом збирав сили для нового нападу. Нашадки нуменорців більше думали про смерть, ніж про життя, як і в минулі часи, коли через це загинуло їхнє перше королівство. Гробниці для померлих будувалися краще, ніж житло для живих, вельможі пишалися діяннями предків, а не здібностями підростаючих нащадків. Бездітні правителі в стародавніх палатах годинами міркували про знатність свого роду. А стурбовані мудреці працювали, створюючи чудодійне зілля чи безуспішно намагаючись розгадати долю по руху зірок. Останній король з роду Анаріона не залишив спадкоємця. Намісники виявилися більш діяльними і розсудливими. Вони стали залучати воїнів з надійних приморських племен і горян Еред-Німраса. Вони спромоглися укласти договір з жителями півдня, що виявилися розумнішими за неприборканих харадримів і припинили набіги на наші землі. При Кіріоні, дванадцятому наміснику (мій батько – двадцять шостий) вдалося також забезпечити [260] підтримку з півночі. Союзники допомогли нам у великій битві на Келебранті звільнити захоплені ворогом північні провінції Гондора. Це роханці, приборкувачі коней; вони одержали від нас у володіння Каленардон і з того часу називають його Роханом. Вони не раз доводили справою свою вірність, зірко стерегли плоскогір'я Рохан і прикордоння. Ми не нав'язували їм своїх звичаїв; вони перейняли лише те, що самі забажали. Ми любимо і поважаємо цей народ, рослих чоловіків і прекрасних жінок, плем'я світловолосе, яснооке і міцне духом, як у часи молодості світу. У наших літописах є свідчення дуже віддаленого зв'язку між нами. Вони походять від того ж із трьох Початкових племен, що і нуменорці, але їхній родоначальник не Хадор Золотоволосий, Друг Ельфів, а хтось з його родичів, що не згодився переселитися за Море... Роханці зблизилися з нами, але і ми дечому в них навчилися. Тепер і ми любимо війну саму по собі, не тільки заради високої мети. Щоправда, ми й досі вчимо наших воїнів багато чому, крім військового мистецтва, але вже цінуємо солдатів вище, ніж майстрів чи хліборобів – такі нинішні часи! Тому Боромир і корис-тався такою пошаною: не було рівних йому ні у відвазі, ні в спритності, ні в умінні не шадити себе. І ніхто не був здатний засурмити так лунко у Великий Ріг... Фарамир зітхнув і надовго замовк.

– А про ельфів що ж ви мовчите? – раптом наспілився сказати Сем. Фарамир згадував ельфів завжди шанобливо, і це заспокоювало Сема більше, ніж дружній прийом і частування.

– Мовчу, тому що мало знаю, – відповів капітан. – Це ще одна зміна на гірше після переселення нуменорців до Середзем'я! Мітрандир був вашим супутником, ви розмовляли з Елрондом і повинні знати, що пращури нуменорців боролися пліч-о-пліч з ельфами у війнах стародавності й у нагороду одержали прекрасний острів посередині Моря, неподалік від берегів землі ельфів на Заході. Але за часів панування Тьми люди Середзем'я втратили зв'язок з ельфами. І підступ Ворога, і плин часу відносив кожне плем'я у свій бік, своїми шляхами... Нині люди бояться ельфів, не вірять їм, тому що нічого про них не знають. І ми, гондорці, стали не кращими за інших. Роханці, закляті вороги Володаря Тьми, говорять про Золотий Ліс з [261] жахом... Буває, хтось прагне познайомитися з ельфами, іноді крадькома ідуть до Лорієну – і не повертаються. Я не належу до таких сміливців. Думаю, нині небезпечно з власної волі нав'язуватись Первонародженим. Але я заздрю тим, хто бачив Королеву ельфів...

– Володарку Лорієну! Галадріель! – вигукнув Сем. – Як бачите, я – звичайнісінький

гобіт, за фахом садівник, у поезії не обізнаний і складати вірші не майстер, хіба що для сміху. І я не можу висловити, не знаходжу слів... Про такі речі співати треба! Якби тут був Блукач... пробачте, Ара-горн, чи старий пан Більбо, вони б зуміли... Вона таємнича, прекрасна, аж блищить! Вона схожа на яблуневий квіт, на свіжий нарцис, тверда, як алмаз, і ніжна, як місячне світло, тепла, як сонячний промінь, і холодна, як зірка. Вона гордовита і недосяжна, як гірські вершини, і весела, як сільська дівчина у вінку з ромашок... Та що там! Я можу хоч до ранку розказувати, а все ж таки не встигну описати її гідно...

– Мабуть, вона і справді прекрасна, – сказав Фара-мир. – Небезпечна краса...

– Щодо безпеки не знаю, – заперечив Сем. – Люди прихоплюють безпеку із собою і знаходять у Лорієні лише те, що самі принесли. Звичайно, Королева володіє могутньою силою. Можна розбитися об неї, як човен об скелі, можна потонути – чи звинувачувати за це скелю або ріку? От і Боро...

Він замовк, мов йому язика втяло, і почервонів.

– Боромир? Що ти хотів сказати? – стрепенувся капітан. – Брат приніс безпеку із собою до Лорієну?

– Даруйте, вихопилося ненавмисно... так, безпека таїлася в його душі, хоча людиною він був чудовою! Поки ми разом йшли з Рівенделла, я до нього добре придивився, і кожне слівце на вус мотав. Розумієте, не з недовіри: я зобов'язаний оберігати пана Фродо. І, по-моєму, в Лорієні Боромир ясно зрозумів те, про що я вже здогадувався, зрозумів, чого прагне. А потрібен йому був Перстень, він жадав його з тієї миті, як побачив...

– Семе! – перелякано скрикнув Фродо. Він замислився, перестав стежити за розмовою – і ось, будь ласка!

– Ой, лишенько! – зойкнув Сем, поблід і відразу ж густо залився фарбою. – Що ж я плету! Казав же мені мій старий: «Як відкриєш рота, то відразу й затирай, хоча б власною п'ятою!» Ой, лишенько, що ж я наробив! [262] Він труснув головою, зібрався з духом і випалив:

– Пане капітан! Благаю вас, не звертайте проти пана Фродо мою дурість! Ви так цікаво розповідали, і я захопився... Але красиво промовляти – штука проста, треба ще красиво чинити, як у нас говорять. Прошу вас бути великодушним...

– Гобіти говорять мудро, – задумливо, з дивною усмішкою проговорив Фарамир. – Отже, все і прояснилося. Перстень, той самий, загублений нібито назавжди! І Боромир поривався відняти його силою? А ти втік? Біг так далеко, щоб потрапити прямо до моїх рук! Тут ви в моїй владі, двоє малят проти сотні, і Перстень Влади! І Фарамир, син Денетора, має виявити великодушність...

Він підвівся, випрямився, очі його заблищали. Гобіти підхопилися й відсахнулися до стіни, хапаючись за мечі. Воїни, що неголосно бесідували в печері, замовкли і здивовано озирнулися на них. Але Фарамир знову сів, коротко засміявся і спохмурнів:

– Бідний брат! Який страшний іспит! Ви ще додали гіркоти до трунку печалі... Але, здається, я краще розуміюся на напівросликах, ніж ви – на людях. Ми, гондорці, не любимо неправди, рідко вихваляємося, і якщо вже даємо слово, то тримаємо. Я сказав: не візьму, хоч би й під ноги впало, і слово зв'яже мене, навіть якщо побажаю... Ні, я не відчуваю ніякої спокуси. Я не мудрець, але знаю: є речі, яких варто уникати. Сядьте і заспокойтеся. Не журися, Семе. Ти проговорився мимоволі – мабуть, так судилося. Серце твоє не тільки вірне, але й чуйне – чує те, чого не бачать очі. Нічого страшного не трапиться, якщо я довідаюся про таємницю. А зараз ти, навпаки, допоміг своєму пану! Хай це тебе втішить, Семе, але більше ніколи не говори про ЦЕ вголос. Одного разу цілком достатньо!

Гобіти, засоромлені, знову сіли. Солдати повернулися до своїх справ – вони вирішили, що капітан просто жартував з гістьми.

– Ну, Фродо, – мовив Фарамир, – якщо ти зберігаєш ЦЕ, не прагнучи заволодіти, ти гідний усілякої поваги – і співчуття. Я нічого не чув про Гобітанію – чи там всі такі? Серед вас повинні панувати мир та злагода, а садівники, мабуть, користаються великою пошаною?

– Не все так добре, як хотілося б, – сказав Фродо, – але щодо садівників ти вгадав. [263]

– Як же повинна була стомити вас далека дорога... Скінчимо розмову, лягайте спати і ні про що не турбуйтеся. Я не хочу бачити ЦЬОГО, не стану торкатися і не бажаю більше нічого знати (я вже й так довідався забагато!). Скажіть тільки, куди ви маєте намір іти, бо вранці ми розлучимося, а протягом ночі я встигну все обміркувати.

Фродо вгамував тремтіння від переляку, і відразу навалилася на нього велика втома. Опиралися вже забракло сили.

– Я шукав дорогу до Мордору, – ледве вимовив він. – Йшов до Горгороту. Я повинен відшукати Вогняну Гору і кинути ЦЕ у вогонь. Так наказав мені Гандальф. Тільки навряд чи я дійду...

Фродо хитнувся і заплющив очі. Фарамир дбайливо підхопив його на руки, переніс на постіль і тепло укрив. Фродо миттєво занурився в глибокий сон. Поруч приготували постіль для Сема. Він було засперечався, але потім низько вклонився Фарамиру:

– На добраніч! Ви виграли, пане!

– От як? – здивувався Фарамир. – Що ти маєш на увазі?

– Золото виявилось найвищої проби! Фарамир посміхнувся:

– Сміливого слугу знайшов собі Фродо! Що ж, похвала з вуст гідної людини – найкраща з нагород. Але я похвали не заслужив: просто вчинив, як мусив.

– Та це ж найважче! Знаєте, пане, ви помітили в панові Фродо щось ельфійське – це вірно! Але я додам, що ви, пане, нагадуєте мені... так, поза сумнівом, – Гандальфа Сірого!

– Чому б і ні? – сказав Фарамир. – Можливо, ти чуєш дух Нуменора... На добраніч!

Розділ 6 ПОТАЙНЕ ОЗЕРО

Фродо прокинувся від чийогось погляду і побачив Фарамира, який схилився над лежанкою. На мить гобіт відчув колишній жах, і Фродо мимоволі відсахнувся.

– Невже ще боїшся? – запитав Фарамир.

– А що, вже ранок?

– Місяць заходить. Треба порадитися. Вибач, що перервав твій відпочинок... [264]

– Добре, ходімо, – погодився Фродо, вшкідаючи ковдру і пухнасті шкіри. Його відразу ж охопив холод – вогню не розводили, і печера до ранку нахолола. Шумів водоспад, люди спали. Фродо накинув плащ і пішов за Фарамиром.

Сема не будили, але він прокинувся сам, начебто його штовхнули, побачив порожню постіль Фродо і підхопився. Дві темні постаті посувалися на тлі арки, немов затягнутої молочно-білим шовком, але краса водоспаду зараз не вабила Сема. Він нишком пройшов між сплячими на розстеленому сіні воїнами і подався слідом за Фродо і Фарамиром до вузьких бокових дверцят.

Пройшовши темним коридором, потім мокрими сходишками нагору, вони опинилися на невеликому рундуку; крізь прорубане в стіні вікно пробивалося слабе світло. Звідси одні східці вели, мабуть, до берега струмка, а другі, закручені гвинтом – нагору ліворуч. По них Фарамир повів Фродо на пласку, нічим не огорожену вершину стрімчака. Тут протікав відведений колись з печери струмок; підстрибнувши на гострій крайці, він із шумом обривався прямовисно вниз, вода закручувалася, пінилася і відразу ж зникала. На краю урвища нерухомо стояв вартовий.

Було тихо, все спало. На заході низько над обрієм висів повний місяць. Ніжна срібляста пара знялася над долиною, а за Андуйном, у густій тіні, причаїлися Білі гори, Еред-Німрас, тільки засніжені піки білили, мов зуби дракона, – холодні, гострі, чужі. Хтозна, чи не сплять там зараз на привалі покинуті друзі? Чи вони вже заснули вічним сном? Навіщо Фарамир привів Фродо сюди, перервавши блаженне забуття?

Сем, не втримавшись, шепнув, упевнений, що його ніхто інший не почує:

– Краєвид чудовий, пане, щоправда, тільки чогось холодно та на серці важко. Що ви тутечки робите?

Фарамир відразу ж відгукнувся:

– Місяць заходить. Красуня Ігіль, ідучи на спочинок, прощається з сивим Міндолуїном. Але я покликав вас не милуватися краєвидом... до речі, Сема я взагалі не запрошував: якщо мерзнеш, нарікай на свою підозрілість! Потім вип'ємо вина, і ви зігрієтесь. А зараз подивіться!

Фарамир підвів Фродо до самого урвища. Сем не рушив з місця. Навіть в глибині цієї площинки, забризканої водоспадом, він почував себе недобре... [265]

Під обривом вода вирувала і клекотіла в овальній западині, поки не знаходила стоку, а тоді з шумом та плескотом кидалася до рівнини. Місяць ще освітлював берег озера, і Фродо раптом помітив якусь скорчену істоту, але вона негайно майнула в купіль, як камінь.

– Ну, Анборне, – запитав Фарамир вартового, – що тепер скажеш: білка чи зимородок? Хіба в заводях Чорнолісся водяться чорні зимородки?

– Вже і не знаю, – сказав Анборн. – Ясно, що не птах. У нього чотири лапи, і воно пірнає по-людськи. І гарно пірнає! Чого ж воно шукає? Входу до нашої печери? Виходить, нас вистежили? В мене є лук, а на березі стоять на чатах найкращі стрілки. Ми чекаємо тільки твого наказу, капітане.

– Порадь, Фродо, – жваво звернувся до гобіта Фарамир, – порадь, стріляти чи ні?

«Так!» – хотілося вигукнути Семові, але йому було ніяково втручатися. Фродо ж відразу вигукнув:

– Не треба! Будь ласка, не стріляйте!

– Бачу, ти знаєш, хто це, – мовив Фарамир. – Тепер, коли ми обоє його побачили, поясни, навіщо його треба жаліти. Ми тільки раз згадували про вашого супутника, і я вирішив почекати, поки мої солдати зловлять його – але він зміг перехитрити найдосвідченіших ловчих, його навіть не помітив ніхто, крім Анборна. Та зараз це створіння винне в гіршому злочині, ніж полювання на кроликів. Воно полізло до Еннет-Анун і заплатить за це. Дивне створіння! Таке спритне і хитре, і раптом надумало купатися у нас під дверима! Чи воно не знає, що ми виставляємо на ніч вартових? Навіщо йому це?

– Можу дати дві відповіді, – сказав Фродо. – По-перше, справи людей йому невідомі. Він може взагалі не знати, що ви тут сховалися. По-друге, я вважаю, його привело сюди нестримне бажання, котре перемогло обережність.

– Що його принаджує? – неголосно запитав Фарамир. – Відкіля йому знати про твій тягар?

– Він сам ніс цей тягар багато-багато років.

– І він її шукає, цю річ? – ледве стримавши вигук подиву, запитав Фарамир. – Нові ускладнення!

– Вона йому дорога, без неї він не може жити. Але я мав на увазі іншу, незаперечну потребу. [266]

– Що ж іще він може тут шукати?

– Рибу, – сказав Фродо. – Подивись!

Вони знову схилилися над краєм. Біля протилежного берега висунулася з води чорна голова, потім увесь тулуб – істота, як велика жаба, спритно плигнула на високий камінь, сіла і почала гризти рибу – її луска виблискувала в останніх променях місяця.

Фарамир тихенько розсміявся:

– І справді риба! Такий голод для нас безпечний. І все ж таки закуска йому дорого обійдеться!

– Я вже прицілювся, – шепнув Анборн. – Стріляти, капітане? Згідно з законом, треба убивати всякого, хто самовільно з'явиться сюди.

– Він жалюгідний і голодний, і не підозрює про загрозу. Гандальф на моєму місці теж просив би тебе про милість, капітане. Ельфів він просив – не знаю, навіщо, але здогадуюсь. Ця істота повинна мені знадобитися, поки що не знаю, як. Дотепер він служив нам провідником.

– Провідником? – знову здивувався Фарамир. – Я багато чого можу зробити для тебе, Фродо, але тут я безсилий: якщо залишити цього бурлаку на волі, він може потрапити не до

вас, а в лапи орків і під страхом тортур вибовкає усе... Його потрібно вбити або взяти в полон. Але такого дойду тільки стрілою і дістанеш.

– Дозволь тихенько спуститися до нього, – попрохав Фродо. – А ви тримайте луки наготові, якщо знадобиться, застрелите мене, бо я ж не втечу...

– Йди, тільки скоріше, – дозволив Фарамир. – Якщо ця тварина нині вціліє, то буде перед тобою в неоплатному боргу до кінця своїх жалюгідних днів. Анборне, проведи Фродо. Будьте обережні: в цього типа є і слух, і нюх. А свої луки залиште мені.

Анборн знехотя підкорився. Він провів Фродо по східцях до виходу, що ховався серед кущів шипшини. Фродо безшумно прослизнув ігид кущами і опинився на березі. Стало темно, місяць зайшов; Горлума не було видно. Фродо обережно посувався вперед. Анборн тихо йшов за ним.

– Йди далі, – шепнув він на вухо Фродо. – Берег тягнеться праворуч. Дивись, не впади, рятувати нікому буде, хіба тільки цьому твоєму зимородку. Пам'ятай, лучники вартують тут неподалік, хоча ти їх і не бачиш. [267]

Щоб не впасти, Фродо став допомагати собі руками, на зразок Горлума. Берег був досить рівний, але слизкий. Через кожні кілька кроків Фродо зупинявся і слухав. Незабаром попереду, зовсім близько, він почув знайоме:

– Рибка, ссоковита рибка. Біла Пика забралася геть, так-так, забралась, зараз спокійно покушшштуємо рибки. Ні, мій дорогессенький, не спокійно. Пропала наша радість, зникла, злі гобіти, злі. Пішшли ссобі, залишили нас наодинці, гор-р-лум, гор-р-лум... Забрали мій скарб. Нещасний Смеагорл, один-одніссінький. Немає нашої кошштвності. Злі люди заберуть її, сховають. Рибка, ссмачненька рибка, вона додассть нам сил. У нас будуть госстрі очі, сильні пальці, так-так. Ми їх усіх задуш-шимо, якщо видассться часе, наесмерть задушшимо...

Ці скарги та мрії були монотонні, як лопотіння води, їх перебивало тільки плямкання і плювки. Фродо пересмикнуло від жалості і відразі. Хотілося, щоб ці звуки змовкли, нарешті, назавжди. Анборн причаївся за спиною. Шепнути два слова, і вмлі лучники не схиблять... Горлум зовсім не остерігається. Одна стріла – і Фродо врятований від мерзенного, жалюгідного опудала. Але Горлум під його опікою! Слуга має право на опіку хазяїна, навіть якщо служить не з доброї волі. Якби не Горлум, гобіти загинули б на Згубних болотах. І Гандальф напевно не схвалив би вбивства...

– Смеагорле, – тихо покликав Фродо.

– Рибка, ссмачненька рибка, – сичав Горлум.

– Смеагорле! – трохи голосніше повторив Фродо. Горлум замовк.

– Смеагорле, пан прийшов за тобою. Твій пан тут. Йди-но сюди, Смеагорле!

У відповідь почулося слабке шипіння – Горлум втягнув повітря крізь зуби.

– Підійди до мене, Смеагорле, – ще раз покликав Фродо. – Тут небезпечно. Люди вб'ють тебе, якщо знайдуть тут. Йди швидко, якщо хочеш жити. Йди до свого пана!

– Ні, – відповів Горлум. – Пан негарний. Покинув Смеагорла і пішов з новими друзями. Тепер нехай пан почекає. Смеагорл не доїв рибку.

– Часу немає. Бери рибу і підемо.

– Ні, я спершу доім рибку. [268]

– Смеагорле! – у розпачі вигукнув Фродо. – Він розгнівається на тебе. Ти подавишся риб'ячою кісткою і задихнешся. І більше тобі не доведеться ласувати рибкою. ВІН не чекає!

Знову почулося зміїне сичання, і з темряви на чотирьох виповз Горлум. Одну рибу, почату, він затис у зубах, другу в руці. Він підібрався до Фродо, обнюхав його, полискуючи очицями. Раптом він вийняв рибу з рота і випростався:

– Добрий пан! Повернувся за Смеагорлом. Добрий Смеагорл повернувся до пана. Підемо тепер швидко. Під деревами, поки обидві Пики не дивляться. Ходімо, ходімо!

– Не відразу, – сказав Фродо. – Я обіцяв, і я піду. Але ти ще в небезпеці. Я повинен тебе рятувати, довірся мені.

– Довіритись пану? – підозріло запитав Горлум. – Навіщо? А де інший гобіт, злий,

поганий гобіт?

– Нагорі, - відповів Фродо, вказуючи на водоспад. – Нам треба піднятися, щоб не залишати його на самоті.

Фродо стало соромно за себе самого: по суті, він заманював Горлума в пастку. Фарамир не дозволить убити Горлума, але зв'язати його доведеться, і нещасне опудало уявить, буцімто його зрадили...

– Ходімо, Смеагорле, – втомлено сказав він. – Ти повинен слухатися. Підемо нагору за течією. Йди перший.

Горлум, схлипуючи і принохуючись, проповз трохи і завмер:

– Тут хтось є! Гобіт тут не один! Очі його вже горіли злістю.

– Пан негарний! Ошуканець! Злий!

Він сплюнув зі свистом, зігнувся – і в ту ж мить міцна рука Анборна схопила його за зашийок і притисла до землі. Горлум згорнувся клубком і забився на каменях, мокрий і слизький, як вугор. На допомогу Анборнові вже поспішали двоє вартових.

– Ану, цить, – наказав солдат Горлуму. – А то ми тебе стрілами нашпигуємо.

Горлум безсило обвис і почав стогнати і плакати. Солдати швидко і міцно зв'язали його.

– Не тисніть занадто, – сказав Фродо. – Бідолаха не може помірятися з вами силою. Смеагорле, не бійся! Вони [269] нічого поганого не зроблять. Я піду з тобою. Можеш мені вірити!

Горлум тільки сплюнув і злобливо засичав. Солдати підняли його, потягли. Фродо пішов за ними, пригнічений і засмучений.

У печері вже запалили смолоскипи, люди прокидалися, ставали до роботи. Сем з подивом дивився на Горлума, якого солдати несли, закутавши з головою у плащ.

– Піймали? – запитав Сем.

– Сам прийшов, – відповів Фродо. – Повіри мені і прийшов. Я не хотів, щоб з ним так поводитись. Сподіваюся, усе обійдеться, але як же мені нудно...

– У цього бідолахи все негаразд виходить, – зітхнув Сем.

Гобітів покликали до Фарамира. Капітан сидів у своєму кріслі під палаючим світильником. Він запропонував Фродо і Сему сісти на лаву і наказав принести вина. Коли вино принесли та розлили, Анборн підняв вузол з Горлумом, витрусив його на підлогу і став збоку, щоб підтримувати бранця на ногах. Горлум шулився, ховаючи хитрі погляди під зморшкуватими бровами, наскрізь мокрий, пропахлий рибою – він так і не випустив свою здобич зі жмені! Заскорузлі патли стирчали, як пасма сухих водоростей, ніс розпухнув.

– Розв'яжіть! Розв'яжіть! – скиглив він. – Нам боляче, дуже боляче, і ми не зробили нічого поганого...

– Нічого поганого? – з кам'яним обличчям перепитав Фарамир, без гніву, здивування чи жалю. – Ти ніколи не робив нічого, за що тебе можна зв'язати або покарати ще суворіше? Але не мені судити тебе за минулі гріхи. Сьогодні тебе схопили в забороненому місці. За рибу з нашого озера потрібно дорого платити!

Горлум розтиснув пальці, риба гепнулась на підлогу.

– Не хочу риби!

– Не в рибі справа. Ми караємо смертю всякого за один погляд на Потайне озеро. Я поки що залишив тебе серед живих тільки на прохання Фродо, він запевняє, що зобов'язаний тобі. Але ти повинен ще виправдатися переді мною. Хто ти? Звідкіля прийшов? Куди йдеш і чого шукаєш?

– Ми заблукали, – запхикав Горлум. – У нас немає імені, ми нічого не шукаємо, ми втратили скарб, нічого в [270] нас не залишилося. Тільки голод, так-так, жахливий голод. За кілька рибок, жалюгідних кошавих рибок, хочуть згубити нещасного... От вони які, от які мудрі, дуже справедливі...

– Може, мудрості нам і бракує, - обірвав його Фарамир, – але справедливості не позичати. Розв'яжи його, Фродо!

Фарамир вийняв з-за пояса ніж і подав Фродо. Горлум, зрозумівши цей жест по-своєму, заволав і впав на коліна.

– Спокійно, Смеагорле! – мовив Фродо. – Ти повинен мені вірити. Я тебе в біді не залишу. Відповідай, коли запитують, та будь ввічливішим. Тобі це піде на користь, затамив?

Фродо розрізав мотузки і підняв Горлума на ноги.

– Підійди ближче! – звелів Фарамир. – Дивись мені в очі! Ти знаєш, як називається це місце? Ти вже бував тут?

Горлум неохоче підняв повіки; його очі згасли, помутнішали. Лише хвилину він витримував прямий, відкритий погляд світлих очей гондорця, потім відсахнувся, скорчився і припав до землі, тремтячи усім тілом.

– Ми не знаємо, не хочемо знати, – завив він. – Ми тут не були, ми сюди ніколи більше не прийдемо...

– Твоя душа – спустошений будинок, – сказав Фарамир, – двері зачинено, а за ними темні кутки. Але зараз, на своє щастя, ти сказав правду. Клянися, що ніколи сюди не повернешся і нікому ані словом, ані знаком не вкажеш дорогу, клянися так, щоб я міг повірити!

– Я запрягнуся, пан знає – чим, – скося зиркнувши на Фродо, пообіцяв Горлум. – Так-так, пан знає. Ми клялися пану, і він нас пожалів. Ми запрягнемося нашою коштовністю, так-так! – він підповз до Фродо і заскиглив: – Врятуй нас, добрий пане? Смеагорл обіцяє, по-чесному обіцяє: ніколи не повернемося, нікому не скажемо! Так-так, мій дорогесенький!

– Ти вважаєш, цього досить, Фродо? – запитав Фарамир.

– Так, – кивнув Фродо. – Якщо тобі цього замало, чини за своїми законами. Нічого іншого не доб'єшся. Я запрягся його захищати, поки він іде зі мною. Не хотілося б стати брехуном.

Фарамир глибоко задумався. [271]

– Зробимо так, – сказав він нарешті. – Віддаю тебе в руки твого пана. Нехай Фродо, син

Дрого, сам вирішує, що робити з тобою.

– Але ти, шляхетний капітане, досі не сказав, що зробиш з самим Фродо! – заперечив гобіт. – Не знаючи твоєї волі, я не можу складати власні плани. Ти відклав рішення до ранку, а вже розвиднілось!

– Зараз я повідомлю тобі про своє рішення. Владою, що надав мені батько, намісник Гондору, я дозволяю тобі діяти зі своєї волі аж до найвіддаленіших окраїн старого королівства. Умова одна: ні ти, ні твої супутники не повинні без запрошення повертатися сюди, до Еннет-Ан-нун. Я даю цей дозвіл на один рік і один день, починаючи з сьогоднішнього; після закінчення терміну я не стану допомагати тобі, якщо тільки ти раніше не з'явишся до Мінас-Тіріта і не станеш перед Намісником. Тоді я буду просити батька продовжити цей привілей до кінця твоїх днів. А поки рік не минув, усякий, кого ти приймеш під свою опіку, може розраховувати на мою допомогу. Чи досить тобі цього?

Фродо знову низько вклонився.

– Дякую і у свою чергу обіцяю зробити все, на що може спромогтися гобіт для відважного лицаря!

– Твоя допомога буде безцінна. А тепер скажи: чи береш під свою руку ось цього Смеагорла?

– Беру, – сказав Фродо. Сем сумно зітхнув – зовсім не від того, що обмін люб'язностями стомив його; як і всякий гобіт, Сем цінував церемонії. За подібних обставин у Гобітанії в хід пішло б набагато більше слів та уклонів.

– Тоді слухай, – звернувся Фарамир до Горлума. – Над тобою тяжіє смертний вирок, але поки ти йдеш за Фродо, жодна волосина не упаде з твоєї голови, принаймні від наших рук. Але якщо хтось з моїх солдатів зустріне тебе самого, вони здійснять вирок, у межах Гондора чи поза ними. Отже, Фродо узяв тебе провідником. Куди ж ти збираєшся вести його?

Горлум промовчав.

– Я повинен знати, – наполягав Фарамир. – Відповідай, або я передумаю!

Горлум затято мовчав. [272]

– Я відповім, – мовив Фродо. – На мою вимогу він привів мене до Чорної Брами, але здолати її не пощастило.

– У Безіменній Землі немає відкритих шляхів!

– Тому ми вирішили пройти з півдня. Поблизу Мінас-Ітіля нібито є, чи був, чи може бути прохід.

– Нині це Мінас-Моргул, – поправив Фарамир.

– Я точно не запам'ятав, – відповів Фродо. – Начебто є стежка на північному схилі, повз якусь стару фортецю. Вона підіймається до перевалу і веде... веде в долину за горами.

– А назва цієї місцевості тобі відома?

– Ні...

– Вона називається Кіріт-Унгол.

Горлум смикнувся і просичав щось незрозуміле.

– Я назвав правильно? – запитав Фарамир.

– Ні! – верескнув Горлум так, начебто його вкололи. – Так-так, ми чули колись цю назву, але вона нам нічого не говорить! Пан хотів пройти за гори, а іншої дороги немає, зовсім немає!

– Відкіля ти знаєш? Хіба ти дослідив усі межі володінь Тьми? – Фарамир із сумнівом подивився на Горлума і додав: – Забери полоненого, Анборне. Поводься з ним чемно, але очей не спускай. А ти, Смеагорле, не здумай стрибати у водоспад – там скелі гостріші драконячих зубів, пропадеш. Йди і не забудь свою рибу.

Анборн вийшов, підштовхуючи Горлума, бо той пручався. Вхід до ніші закрили фіранкою.

– Мені здається, Фродо, ти поводишся нерозумно, – сказав Фарамир. – Не можна покладатися на цю підлу душу!

– Вона підла не наскрізь, – заперечив Фродо.

– Так чи інакше, зло пустило в ній корені і розростається. Він призведе тебе до загибелі. Залиш його тут. Я обіцяю цілим доставити його до кордонів Гондору, а потім хай іде куди побажає.

– Він сам на це не погодиться. Йому один шлях – за мною. І потім я заприсягався піклуватися про нього. Чи не радиш ти мені порушити клятву?

– Зрозуміло, ні. Та в мене на душі неспокійно. Одна річ самому дотримувати слова, зовсім інша – якщо друг зв'язаний словом собі на лихо! Ну, роби як знаєш. Доведеться [273] тобі терпіти цю поторочу і далі. Але я зовсім не впевнений, що так уже й потрібно йти через Кіріт-Унгол. Судячи з кривлянь твого провідника, він сказав про цей перевал не все, що знав. Не йди через Кіріт-Унгол!

– А куди ж іти? Знову до Чорної Брами? Чому тебе так турбує ця назва?

– До пуття ми нічого не знаємо, – відповів Фарамир. – На схід від тракту гондорці не заходять, з моїх однолітків ніхто навіть не намагався наблизитися до Похмурих Гір. Відомі лише розповіді старожилів та невиразні чутки. Безсумнівно одне: перевал поблизу Мінас-Моргула стережуть лиховісні, нещадні сили. Старі люди та мудреці, що досягли глибин пізнання, бліднуть, почувши ім'я Кіріт-Унгол. Долина Моргула вже давно потрапила під владу злих сил. Навіть коли Ворог перебував у вигнанні, а Ітілієн майже цілком належав нам, звідти вже віяло погрозою. Колись там стояв прекрасний, добре укріплений замок Мінас-Ітіль, брат-близнюк нашої столиці. Але ним заволоділи розбещені, безчесні люди. Ворог упокорив їх і взяв на службу ще при своєму першому підвищенні; коли його було вигнано, вони залишилися без справи і без правителя. Говорять, нібито головували на ними нуменорці, що піддалися злу: Ворог подарував їм Персні Влади, і поступово вони перетворилися на примар, жорстоких і безжальних. Після вигнання Ворога вони оселилися в Мінас-Ітілі, розорили і замок, і долину. Здається, там тільки мертві руїни, однак там оселився нестримний жах. Саме ці дев'ять вождів-примар потай готували повернення свого володаря, а він допоміг їм повернути колишню силу. Дев'ятка вершників виїхала із страшних воріт, і ми не змогли заступити їм дорогу... Не наближайся до їхньої твердині! Там вічно вартує сторожа, котра не відає сну. Не йди через цей перевал, прошу тебе!

– Ти не можеш вказати іншого проходу, а я повинен перевалити через гори, – зітхнув Фродо. – Я ж обіцяв на Раді Мудрих знайти шлях або загинути в пошуках. Якщо відступлю перед останнім та найважчим випробуванням, як подивлюся я в очі людям і ельфам? І чи приймете ви мене в Гондорі з цією ношею, що довела до божевілля твого брата? Які лиха накликало б це на Мінас-Тіріт? Чи не перетвориться він знову на близнюка Мінас-Моргула? [274]

– Цього дозволити не можна!

– Тоді що ж ти порадиш?

– Повір, не знаю. Ти йдеш на вірну смерть і муку. Не міг Мітрандір обрати для тебе саме цей шлях!

– Він загинув, і я змушений користуватися власним розумінням. Мені просто ніколи шукати кращого шляху!

– Тяжка тобі випала доля, безнадійна твоя справа. Ти хоча б пам'ятай мої застереження, не вір Смеагорлу! – Фарамир зітхнув. – Сплелися наші шляхи і знову розходяться, Фродо, син Дрого. Тебе не треба обманювати словами розради. Немає в нас надії зустрітися ще раз. Але з нинішнього дня я назавжди друг твій і твого народу. А тепер відпочинь ще трохи, поки приготують запаси вам на дорогу. Мені дуже цікаво, відкіля цей рибо'щ Смеагорл одержав скарб і як втратив, але я не хочу стомлювати тебе розпитуваннями. Якщо, попри все, ти повернешся у світ живих і нам доведеться перебрати минулі тривоги, сидючи десь на осонні, – тоді вже, будь ласка, розкажи мені все докладно. А поки не настав той день, чи інший, якого навіть чарівний кристал нуменорців не може показати, я нічого не запитую. Прощай!..

Фарамир підвівся з крісла, низько вклонився і вийшов, розсунувши завісу.

Розділ 7 ДО ЗАРІЧНОГО РОЗДОРІЖЖЯ

Фродо і Сем знов прилягли й останні хвилини відпочинку провели мовчки. День уже наставав, люди давно всі були на ногах. За годину гобітам принесли води для вмивання і запросили до столу, приготованого на трьох. Фарамир снідав з ними. Він за цілу ніч не стулив повік і на хвилину, але стомленим не здавався. Підводячись з-за столу після сніданку, він промовив:

– Голод вам у дорозі не дошкулятиме. Ваші запаси вичерпались, і я велів упакувати дещо незайве для блукачів. Відсутність води вам не загрожує, поки не вийдете за межі Ітілієну; не можна пити тільки зі струмків, що стікають з Імлад-Моргула, з місцевості, де панує Жива Смерть. І ось ще: мої розвідники підійшли впритул до Мораннону і принесли дивні звістки: Долина Чорної Брами [275] спорожніла, на шляху ані душі, ані звуку, Безіменний край завмер. Ми не знаємо, чого очікувати, але безсумнівно це будуть грізні події. Поспішайте, поки не пізно. Якщо ви готові, рушайте негайно. Сонце от-от зійде.

Гобітам принесли їхні торби, котрі помітно поважчали, і два міцних ціпки з гладенького дерева, з залізними наконечниками і різьбленими голівками.

– У мене немає для вас гідних дарунків на прощання, – сказав Фарамир, – візьміть ці ціпки. Вони вам стануть у пригоді. Такі ціпки роблять жителі Білих Гір. Ці два підрізали на ваш зріст і заново окували. Вони виготовлені з деревини лебетрона, улюбленого дерева наших майстрів, і мають дивовижну властивість – завжди повертатися до власника. Сподіваюся, у володіннях Тьми вони вас теж не зрадять!

Гобіти урочисто вклонилися.

– Великодушний хазяїне! – промовив Фродо. – Елронд Напівельф пророкував, що на шляху я зустріну сховану в глибинах душі і неочікувану дружбу. І він мав рацію, тому що я не міг навіть мріяти про таку зустріч. От як воно вийшло: з випадкової зустрічі виросла велика удача!

Почали збиратися. З якогось прикомірка привели Горлума; він заспокоївся, але намагався триматися ближче до Фродо й уникав поглядів Фарамира.

– Твоєму провідникові ми зав'яжемо очі, – сказав капітан, – а вам не будемо – думаю, це ні до чого.

Горлум скрипів, сичав і чіплявся за Фродо, коли підійшов солдат з пов'язкою. Фродо попросив:

– Мабуть, зав'яжіть очі нам усім трьом і почніть з мене, інакше Смеагорла не переконати, що в вас немає поганих намірів.

Так, із зав'язаними очима, вони і розпрощалися з печерами Еннет-Аннун. Знову їх повели по коридорах і сходах, знову війнуло їм в обличчя вологою та прохолодою. Спустилися ще трохи, і Фарамир дозволив зняти пов'язки.

– Тут наші шляхи остаточно розходяться, – мовив Фарамир. – Остання порада: не повертайте відразу на схід. Йдіть прямо, так вам вдасться пройти ще багато миль під прикриттям лісу. На захід звідси зустрінуться урвища, досить круті. Тримайтеся їх краю та узлісся. Спочатку можете йти і вдень. Тут поки що все спокійно, Око відвернулося від Ітілієну. Будьте здорові і поспішайте, поки не пізно! [276]

Він пригорнув до себе гобітів, за гондорським звичаєм поклав їм руки на плечі і поцілував у чоло.

– Помисли усіх, хто служить добру, будуть з вами! – мовив він тихо.

Гобіти доземно вклонилися. Фарамир відвернувся і пішов, не озираючись, до двох солдатів, що чекали віддалік. Гобіти завважили, як швидко вміють рухатися ці люди в зеленому: там, де щойно стояв Фарамир, залишився тільки зелений ліс, тихий та сумний, немов капітан Гондору привидівся уві сні. Фродо зітхнув і обернувся на південь. Горлум, виявляючи цілковите презирство до прощальних церемоній, колунав землю під корінням старого бука. «Підлизі знову хочеться їсти? – здивувався Сем. – Починається...»

– Пішли? – запитав Горлум. – Злі, брудні люди. Смеагорлові досі болить осьде, на шиї, так-так, ще болить. Рушаймо звідсіля!

– Рушаймо, – погодився Фродо. – Але якщо ти вмієш тільки лаяти тих, хто повівся з тобою милосердно, краще притримай язика!

– Пан гарний! – заскиглив Горлум. – Смеагорл пожартував. Він завжди усім прощає, не таїть образи, так-так, навіть на доброго пана, що його обдурих... Пан гарний, Смеагорл теж гарний...

Ні Фродо, ні Сем йому не відповіли. Закинули торби за спину, міцніше взялися за ціпки і побрели по лісах Ітілієну. Вдень двічі робили привал, підживлювалися гон-дорською провізією. Їх навантажили і солониною, і сушеними фруктами, а хліба дали рівно стільки, щоб їсти досхочу в перші дні, поки не зачерствів. Горлум до цієї їжі і не доторкнувся.

Сонце підбилося над густими кронами, потім, збираючись на спочинок, позолотило стовбури, а подорожани все йшли та йшли в прохолоднім зеленім затінку, у спокійній тиші, яку ніщо не порушувало. Навіть птахи мовчали, начебто усі раптом відлетіли геть або втратили голоси.

Смеркання передчасно огорнуло принакшлий ліс; гобіти зупинилися відпочити ще до початку ночі – вони пройшли сім ліг і знеслилі. Фродо і Сем вляглися рядком на м'який дерен під деревом, але спали неспокійно. Сем раз у раз прокидався, придивлявся та прислуховував-ся. Горлум, як звичайно, зник, тільки-но гобіти прилягли. [277]

Спав він у чийсь норі або полював, блукаючи лісом – так чи інакше, у досвітню годину він повернувся і розбудив гобітів.

– Час, уже час! Вставайте! Нам ще далеко йти і на південь, і на захід. Гобітам треба поспішати!

Наступний день нічим не відрізнявся, тільки повітря зробилося вологим і липким;

навколишня тиша була насичена тривогою. В лісі було парко, як перед грозою. Горлум часто нюхав повітря, бурмотів невиразно і квапив, квапив... На третьому переході, надвечір, вони дісталися рідколісся. Дерева тут були товщими, вищими і стояли посеред широких галявин на відстані одне від одного – велетні-дуби, неохватні, тінисті, впереміш з такими ж старезними ясенями; на кострубатім гіллі набрякли ніжно-зелені бруньки. Між корінням в шовковій мураві анемони вже стуляли свої віночки до сну. Кучерявилися лісові гіацинти, пухкий ґрунт протикали гострі та пружні пагінці. І ніде – ані звіра, ані птаха. Горлума раптом охопив страх, і вони пішли обережно, перебіжками від одного стовбура до другого.

Було поночі, коли вони вийшли до яру. Гобіти присіли на згірку край шляху, під сукуватим старим дубом – його кремезні корені стирчали зі схилу. Під обривом лежала глибока темна долина. У долині, судячи зі звуків, текла швидка ріка. Шлях, вузький, ледве помітний в тумані, тягся уздовж неї. По той бік яру ліс, сірий у вечірньому півморозу, суцільною лавою підпирав крайнебо на півдні. Праворуч, на заході, місячне світло окреслило Білі гори Гондору, ліворуч безроздільно панувала над Мордо-ром чорна ніч, а вдалині мріли серед моря сивої імлі неясні обриси напівзруйнованих веж.

– Тобі знайоме це місце? – запитав Горлума Фродо.

– Знайоме, пане. Небезпечне місце. Це дорога з Місячного Замку до зруйнованого міста над Рікою, так-так, самі руїни, повно ворогів, погане, дуже погане місце. Ми даремно послухалися вашого порадника. Гобіти дуже віддалилися від стежки. Тепер звідси потрібно йти на схід і вгору, – він махнув кощавою рукою в бік гір. – По дорозі не можна. Ні! На дорозі вороги...

Фродо глянув на шлях. Він здавався безлюдним, покинутим, але страх висів над ним, начебто запах невидимого [278] чудовиська. Фродо аж мороз пройшов поза плечима, коли він знову глянув на руїни, тепер вже ледь помітні, а плескіт води зазвучав зловісно – адже це подавав голос Моргуддин, отруєна ріка, чиї витоки крилися в Долині Примар.

– Що будемо тепер робити? – запитав Фродо. – Проїшли ми нині чимало. Повернемося до лісу та влаштуємося на ніч?

– Вночі ховатись ні до чого, – заявив Горлум. – Тепер гобітам знову доведеться ховатись вдень, так-так, вдень.

– Та помовч ти! – відмахнувся Сем. – Нам потрібно відпочити, навіть якщо вночі і підемо далі. Вийдемо опівночі, до світанку ще відміряємо добрячий шматок дороги, звісно, якщо ти її покажеш.

Горлум знехотя погодився. Вони повернулися до лісу. Спати на землі так близько від дороги Горлум побоявся, і вони втрюх залізли на розвилку гілок розлогого дуба, під захистом густої крони. Фродо і Сем попоїли – скибочка хліба, жменька сушених яблук, попили з фляжки; Горлум відразу згорнувся клубочком і заснув. А до гобітів сон не йшов. Після півночі Горлум розплющив очі – вони блиснули сліпо і яскраво, як у кішки на світлі, – прислухався, понюхав (так він визначав час).

– Ми відпочили? Ми виспалися? Настав час іти!

– І не спали, і не відпочили, – буркнув Сем. – Але якщо треба, пішли.

Горлум спритно зістрибнув на чотири лапи, гобіти злізли, чіпляючись за стовбур. Ніч була чорна, як смола, земля нерівна, йти важко, але Горлум впевнено повів їх схилом яру до сходу. Через зарості колючих кущів, через поплутані пасма торішніх трав, обходячи чорні ями і тріщини, вони спустилися на дно яру і почали дертися на другий бік; чим далі вони лізли, тим крутішим ставав схил. Коли зупинилися, щоб відсапнутися, ліс вже здавався коврою, кинутою на далеку землю. Зі сходу наповзала важка хмара, ковтаючи слабкі миготливі зірки. Місяць хилився на захід – щоразу він ніби тікав від хмари, але і його застелила мутна завіса, і ясне світло стало гнило-жовтим. Горлум пригнувся:

– День близько. Гобітам потрібно поспішати. Тут небезпечно стояти відкрито. Поспішаймо! [279]

І він жваво застрибав по камінню. Гобіти, зібравши останні сили, поспішили за ним. Схил густо поріс ожиною і терном, подекуди траплялися пропалини – сліди недавніх пожеж.

Старі, розчепірені кущі, вкриті терпкими молодими листочками, росли щільно, але їхні гілки знаходилися досить високо над землею, щоб гобіти мали змогу пройти, мов по довгій галереї, вистеленій шорсткою ковдрою опалого листя. На пласкій вершині чагарник сплітався в непрохідний вал. Вигинчасті пагінці тернику звисали до землі, а знизу до них тяглися зміїсті батоги ожини. За валом виявилася порожнеча, начебто альтанка, зі склепінням із свіжих гілок і листя. Тут подорожани вляглися, занадто змучені, щоб думати про їжу, і стежили крізь просвіти в кущах, як народжується новий день.

Однак день немов зупинився на півдорозі. Сірий досвітній півморок так і не розсіявся. На сході під низькою стелею хмар жевріла багряна заграва, але це не була ранкова зоря. За долиною нагромаджувалися гори Ефель-Дуат, чорні та химерні біля підніжжя, але гострі та зубчасті вгорі. За ними виростали з мороку нескінченні голі хребти.

– Куди підемо звідси? – запитав Фродо. – Вхід до долини Моргула у цих чорних горах?

– Навіщо гадати? – мовив Сем. – Все одно не рушимо з місця до кінця дня, якщо це можна назвати днем...

– Треба поспішати до Великого Роздоріжжя, – почав Горлум. – Так-так, до Роздоріжжя, туди ми й підемо, і пан піде.

Заграва над Мордором згасла. Морок погустішав – туман затяг усе навколо. Фродо і Сем погризли сухарі і лягли спочивати, а Горлум все ніяк не міг заспокоїтися. Він знову не торкнувся їжі, тільки випив ковток води і крутився безперестанку, принюючись, а потім і зовсім зник.

– На полювання пішов, – сказав Сем, зітхнувши. Зараз була його черга спати, і він нею скористався. Йому привиділося, що він ходить по садибі в Торбі-на-Кручі, щось шукає, а на спині в нього важкий мішок, і він тягне його до землі. Сад геть-чисто заріс бур'яном, уздовж огорожі лопухи і кропива, грядки просіли... «Скільки роботи, а я так втомився, – говорив він собі і раптом згадав, що шукає. – Де ж моя люлька?» З цими словами він прокинувся. [280]

– От дурень! Люлька в торбі!

Але тут він взяв до тями, що люлька і дійсно в торбі, але тютюну давно немає, і до Торби-на-Кручі далеко...

Він сів, протер очі. Було вже майже зовсім темно. Чому Фродо дозволив йому спати довше, ніж домовлялися?

– Ви так і не прилягли, пане! Котра година? Вже пізно, чи ні?

– Ні, ще день, тільки чомусь посутеніло. Якщо не помиляюся, ще й полудня не було. Ти спав якихось три години.

– Та де ж це видано! – похитав головою Сем. – Може, буревій насувається? Де б нам краще сховатися? Ці кущики від бурі не врятують... Ой, послухайте, що це? Грім? Чи барабани?

– Не знаю. Я вже давно це чую. Чи то земля так дрижить, чи повітря на вуха давить.

– А Горлум де?

– Ще не повернувся. Ні слуху, ні духу.

– Відверто кажучи, я за ним не нудьгую. Це, на мій погляд, не те багатство, яке шкода втратити. Дуже добре, зовсім у його дусі: зникнути саме в ту хвилину, коли потрібно... Хоча яка там користь від цього опудала!

– Забув про болота? – сказав Фродо. – Сподіваюся, з ним нічого не трапиться.

– А я сподіваюся, що він не вчинить нам капості. Раптом громи – чи барабани? – залунали голосніше і ближче. Земля дрібно тремтіла.

– Кінець нам приходить, – мовив Фродо. – Як і слід було чекати.

– А може-таки, минеться, – відгукнувся Сем. – Поки живу – сподіваюсь, як мовляв мій старий, а ще додавав: «надією ситий не будеш». Отож попоїжте трохи, пане, і нумо спати.

Час визначити було неможливо; похмурий пейзаж без світла і тіні поступово розпливався брудно-сірим серпанком. Було задушливо, хоча й не спекотно. Фродо спав неспокійно, перевертався і нерозбірливо шепотів. Двічі Сему вчувалося ім'я Гандальфа. Бездіяльне сидіння здавалося нестерпним. Раптом у кущах засичало, і Сем, обернувшись,

побачив Горлума: той, стоячи на чотирьох, дивився [281] на Фродо палаючими очима. Горлум був наляканий і схвилюваний.

– Вставайте! Вставайте! Не можна гав ловити. Треба йти. Треба йти, і негайно!

Сем недовіжливо схилив голову:

– Йти, кажеш? Оце придумав! Так прямо вставати і крокувати? Ще рано, ще навіть під обідок не подавали – у пристойних місцях, де його подають...

– Дурний гобіт! – шикнув Горлум. – Час іде, а ми не в пристойному місці! Так-так, час швидко збігає. Розбуди пана! Треба його розбудити!

Він потрусив Фродо, той скочив і схопив його за руку. Горлум вирвався й відстрибнув.

– Не треба дурниць, – сичав Горлум. – Треба йти, так-так, треба!

Пояснити свою поспішність він так і не зволив. Куди зникав, теж залишилося невідомим. Сем мав деякі підозри і не приховував цього, але Фродо, на перший погляд, залишився незворушним: зібрався, закинув свою торбу за спину і приготувався до походу.

Горлум з надзвичайною обачністю повів їх, цього разу вниз по схилу, намагаючись не виходити з кущів; галявини він перебігав, зігнувшись в три погібелі, хоча вечір настав темний. Важко було брести нечутно і не загубити супутників, але жодна гілочка не тріснула, жоден листочок не поворухнувся від їхнього руху. Найгостріше око не помітило б гобітів у сірих плащах з піднятими каптурами, найчутливіше вухо не вловило б кроків.

У такий спосіб вони йшли майже годину, один по одному, пригнічені мороком і глухою тишею, що порушувалася тільки віддаленим гулом барабанів за горами. Горлум завернув на південь і тепер намагався йти прямо, наскільки дозволяла тісна балка. Наприкінці неї стіною стояли високі дерева. Наблизились, вони побачили, що крони їхні поламані та оголені, немов після шквалу, але корені трималися міцно.

– Роздоріжжя близько, – шепнув Горлум. Це були перші його слова за всю ніч. – Нам туди!

Вони завернули на схід і почали спускатися балкою. Раптом внизу відкрився закрут Південного Тракту: він огинав підніжжя гір і зникав у круглому гаю. [282]

– Тільки тут, – пояснив Горлум. – Стежок нема, пройти можна тільки по дорозі. Ходімо до Роздоріжжя. Швидко, тихо, обережно!

Крадькома, мов вивідачі у ворожому таборі, вони вибігли на бруківку і помчали уздовж кам'яної опорної стіни – сірі тіні серед сивого каміння. Виявилось, що до гаю зовсім недалеко. Дерева, очевидно, кимось посаджені, росли правильним колом; просвітки між стовбурами нагадували склепіння та вікна зруйнованого будинку. У середині кола перетиналися чотири дорога. Тракт з Мораннону, яким вони прийшли, вів звідси далі на південь, шлях з Осгіліату підходив до роздоріжжя з правого боку і йшов на схід, у темряву. Саме туди тепер треба було йти гобітам.

Фродо стояв на роздоріжжі довго, силкуючись вгамувати страх, що підступив до серця; раптом дивні червоні відблиски лягли на обличчя Сема. Фродо озирнувся: джерело світла було десь за гаєм, навіть за Осгіліатом. Далеко, на краю землі, вечірнє сонце відшукало щілину в хмарах і вдарило крізь неї ярим, розпеченим промінням; на мить вирвалися з мороку обличчя мандрівників, стовбури і кам'яна статуя людини, що сиділа гордовито і спокійно. Ця постать нагадувала фігури королів над Андуїном. Час та ворожі пазурі скалічили її. Замість голови хтось увіткнув грубо обтесаний кругляк з намальованою кривою пикою і великим червоним оком посередині чола; коліна, трон і цоколь подряпані, запаскуджені безглуздими каракулями і гидкими значками жорстоких племен Мордору. Промінь сонця, мов указкою, торкнувся великої зарослої брили на узбіччі дороги, і Фродо скрикнув: то була вшбита голова статуї.

– Семе, глянь, та глянь же! Король повернув собі корону!

Очниці короля були порожні, мистецьки вирізані завитки бороди потріскалися й поламалися, але високе, суворе чоло оточувала подвійна, золота зі сріблом, корона. Березка із дрібними білими, схожими на зірочки квітами обплела голову статуї, ніби віддаючи почесні скинутому, а між кам'яних кучерів прижився і розквітнув червоними суцвіттями

очиток.

– Він не підкорився, – шепнув Фродо. Тієї ж миті випадковий промінь згас. Сонце впало за море і сховалося, начебто дмухнули на лампу; і відразу ж передчасно настала чорна, похмура ніч. [283]

Розділ 8 ПІДЙОМ НА КІРІТ-УНГОЛ

Горлум смикав Фродо за полу плаща, сичав від страху і нетерпіння:

– Ходімо, ходімо, – повторював він. – Тут не можна стояти. Хутчіш!

Фродо з зусиллям відвів очі від статуї і пішов за провідником – на схід. Роздоріжжя швидко залишилося позаду. Шлях йшов спершу прямо, потім трохи відхилився на південь і незабаром привів до скелястої гряди – раніш вона мревіла вдалині, тепер згустком п'тьми нависала над ними. Зробивши петлю навколо перших відрогів, шлях знову виводив прямо на схід та вгору.

Фродо і Сем рухалися через силу, намагаючись не думати, що чекає попереду. Фродо опустив голову і важко дихав; Перстень знову ожив. Біля Ітілієну він не відчувався, а відразу після Роздоріжжя почало тиснути, щогодини сильніше. Тільки коли підйом став занадто крутим, Фро- до підвів голову і, як попереджав Горлум, побачив Фортецю Примар. Він завмер і припав до скосу скелі.

Шлях підіймався довгою ущелиною. Наприкінці його, де сходились клином два хребти, під захистом Похмурих гір височіли стіни і вежі Мінас'Моргула. Небо і земля тонули в п'тьмі, а а вежі било світло. Не колишне голубе світло Мінас-Ітіля, Фортеці Молодого місяця, що колись освітлював сніжно-білі мармурові стіни, долину й ущелину; світло мутне, бліде, мертвотне, як світіння гнилиць на болотах.

Усі вікна фортеці зяяли чорною порожнечою. Світло мерехтіло на верхівці вежі, начебто вона крутилася, мов голова дракона, що шукає здобичі. Мандрівники стояли, не в змозі ворухнутися; вежа притягувала їх. Але Горлум швидко очунав. Не кажучи ні слова, він смикнув гобітів за плащі і силоміць потяг геть. Ноги їх не слухалися, час ніби зупинився, здавалося, на кожен крок вони витрачали години, а не хвилини...

Повільно дошкандибали вони до білого мосту. Тут дорога, слабо виблискуючи, перетинала потік, що біг на споді ущелини, та, виляючи по схилу, вела до брами фортеці, що чорніла в зовнішньому колі стін. Берега потоку [284] заросли білими квітами; вони теж слабо світилися і були дуже красиві, але чомусь лякали, як буває в кошмарному сні, що спотворює-знайомі предмети. Від квітів йшов млосний, солодкий дух тліні; трупним смородом тхнули і земля, і повітря. Міст з'єднував луги красивою дугою; по його кутах стояли фігури людей і тварин, мистецьки вирізьблені, але спотворені, знівечені. Вода під мостом пливла беззвучно, навколо клубочилася крижана пара. Фродо запаморочилося в голові; раптом, начебто його підштовхнули, він зірвався і побіг, простягнувши руки, безсило мотаючи головою. Сем і Горлум кинулися навздогін. Сему пощастило схопити Фродо за плечі й утримати, коли той спіткнувся на плитах мосту.

– Не туди! Не туди! – сичав Горлум; подих виривався крізь зуби з голосним свистом, і він від жаху впав додолу.

– Зупиніться, пане! – приглушено крикнув Сем на вухо Фродо. – Горлум каже, нам в інший бік, і, як не дивно, діло говорить!

Фродо потер чоло і відвернувся від мертвої твердині. Гниле світло зачаровувало, нестямно кортіло ступити на блискучу стежку і мчати до воріт... Усе ж таки він здолав себе, підвівся і відійшов, хоча Перстень, страшенно обважнівши, раптом стиснув шию своїм ланцюжком. Очі гобіта, коли він відвернувся від вежі, страшенно боліли і на деякий час осліпли.

Горлум так і не ризикнув стати на ноги; плазом він повів їх геть, у темряву. Сем підтримував Фродо, щоб не відставати від провідника. Неподалік від мосту стіну гір перетинала вузька тріщина. По ній кудись нагору вела, стежинка; спочатку вона блищала, як

і велика дорога, потім, піднявшись над мертвими луками («отруйні луки Моргула», промайнули в пам'яті Фродо чийсь давні слова), стемніла і непомітною змією поповзла на північний край долини.

Гобіти плентались, чіпляючись один за одного; Горлу-ма бачили, лише коли він обертався, чекаючи на них, його очі горіли жовтим полум'ям – може, то відбивалося страшне світло Моргула, а може, прихована злість спливала від близького житла Примар. Фродо і Сем спинами відчували це і боялися оглядатися; намацували дорогу і брели, брели... Коли піднялися вище, дихати стало легше – сюди [285] не діставали випари отруєного потоку; в головах у них прояснилось, але вони вже так змучилися, начебто всю ніч бігли з вантажем за плечима або гребли проти могутньої течії. На верхівці горбатої скелі довелося зупинитися. Фродо присів на камінь. Тут ущелина загиналася, і стежка вела вузьким карнизом над стіною, немов зрізаною ножем; далі її поглинала темрява.

– Посидьмо хвилинку, – шепнув Фродо. – Я страшенно втопився. Якби ти знав, як мені тяжко... Чи надовго мене вистачить?

– Тсс! Тсс! – шикнув Горлум, підскачавши до них. Він притискав палець до губ, стрясав головою, намагаючись без слів поквапити їх, схопив Фродо за рукав і вказав на стежку, але гобіти не ворушилися.

– Хвилиночку, – благав Фродо. – Ще хвилиночку. Я трохи перепочину...

Знемога скувала його, забравши силу та волю. Горлум більше не намагався порозумітися знаками і засичав, прикриваючи рота долонею, начебто боявся, що підслухають.

– Тут не можна! Не можна відпочивати! Дурні гобіти! Тут Хазяї побачать! Прийдуть на міст і побачать! Ходімо звідси! Додолу, донизу, скоріше вниз...

– І дійсно, підводьтєся, пане, – підтакнув Сем. – Опудало знову слушно каже: не варто тут стирчати, на видноті.

– Гаразд, – сказав Фродо, немов крізь сон. – Я спробую...

Він напружився і підвівся на ноги. Але було вже пізно.

Скеля захиталася і затремтіла. Могутній гуркіт прокотився в надрах землі і розсипався луною серед гір. Сліпуча блискавка потоком червоної лави розірвала заслону ночі над східним хребтом, і низькі хмари багрово блиснули. Невимовно жахливою здалася ця блискавка в долині тіней і примарного саява. На розжеврілих хмарах чорним гребенем відбилися зубці гір над рівниною Горгорот. Потім із оглушливим тріском пролунав грім.

Мінас-Моргул відповів. З веж та з навколишніх вершин стрільнули сині блискавки і роздвоєні язики отруйного вогню. Земля застогнала, за стінами твердині знялась веремія: верещали стерв'ятники, пронизливо заіржали коні, очманілі від страху, заволали люди, сповнені люті. [286] Все змішалось, роздирило душу, наростало, підіймаючись дедалі вище, доки лемент не став недоступний для слуху смертних. Гобіти скорчилися, заткнувши вуха...

Галас перейшов у протяжливе виття і вщух. Фродо обережно підвів голову. Мінас-Моргул стояв навпроти, майже на рівні його очей; брама, котра щирила залізні ґрати, немов зуби в широко розкритій пащі, була одхилена навстіж. А з неї, сотня за сотнею, виходило військо. Усі до єдиного одягнені в чорне, ряди швидко і безшумно рухалися по світлому шляху і вливалися в долину нестримним потоком чорної лави. Перед піхотою їхала кіннота в бойовому порядку, а попереду кінноти їхав вершник, вищий за всіх інших, теж весь у чорному, тільки на чолі під каптуром зловісно поблискував сталевий шолом з короною на ньому. Вершник вже наближався до мосту; Фродо стежив за ним широко розплющеними очима, не в змозі замружитися чи відвернутись. Сумнівів не було: примарне воїнство вів вождь чорної Дев'ятки, той, чия крижана рука простромила плече Фродо сталевим клинком! Стара рана відразу заніла, а серце Фродо заскніло.

Вождь назгулів в'їхав на міст і раптово зупинився. За його спиною завмерло військо. Запанувала мертва тиша. Вершник в короні відчув заклик Персня. Темна голова повільно поверталася зліва направо – незрячі очі свердлили навколишню п'тьму. Фродо чекав, як птах, заворожений удавом. Ніколи ще так сильно не мучила його спокуса надіти Перстень. Але

Фродо знав: той лише видасть його, та й чи міг він змагатися з володарем Мінас-Моргу-ла! Жах заповнив його душу, але воля ще опиралася. Вже рука його, підкоряючись натиску, самовільно потягнулася до ланцюжка – Фродо стежив за рухом власних пальців, начебто за чужими, але в останню мить встиг направити їх трохи нижче, до іншого скарбу, захищеного на грудях. Він намацав під курткою прохолодну гладеньку поверхню – дарунок Галадріелі, зоряний фіал, що він його так довго і старанно зберігав! Чари Персня відразу розсіялися. Фродо перевів подих і опустив голову.

Тої ж миті ватажок Дев'ятки відвернувся, пришпорив коня і спрямував його на міст. Ельфійський плащ сховав Фродо від очей ворога, ельфійський світильник додав сил – ворожа воля не зім'яла його. Чорне воїнство поспішало [287] до Південного Тракту: Володар Тьми наказав збиратися у великий похід...

Назгул зник, розчинився, як тінь, за закрутом; чорні шеренги пройшли по мосту і теж зникли одна за одною. З часів Ісілдур не бачила ця ущелина такого сильного війська, ніколи ще не наближався до берегів Андуну Великого такий жорстокий ворог. А це ж була лише частка армії Саурона, і навіть не найбільша!

Фродо здригнувся, згадавши Фарамира. «Отже, почалося. Цей ліс мечів та списів повзе до Остіліату. Чи встигне Фарамир відійти за ріку? Він передбачав війну, але чи міг передбачити годину її початку? Хто буде обороняти переправу від вождя назгулів? А за ним прийдуть ще й інші... Все пропало. Я занадто боявся і гаяв час. Все пропало. Навіть якщо я виконаю волю Ради, хто довідається про це, хто розповість? Усі старання зійдуть нанівець...»

На душі ставало все гнітючіше, і він заплакав. А чорні полки йшли та йшли через міст. І раптом з далекої далечини, із сонячного гобітанського ранку до Фродо долинув знайомий голос:

– Очумайтеся, пане, прокиньтесь!

Фродо, мабуть, не здивувався б, якби далі прозвучало: «Сніданок на столі!» Але Сем квапив:

– Опам'ятайтеся, пане, все тихо, можна йти!

Пролунав глухий стукіт – брама Мінас-Моргула зачинилася. Останній ряд списоносців зникав за мостом. Світло на вежі згасло, але напруга не слабшала.

– Прокиньтесь, пане, не зволікайте! У фортеці ще залишилася сторожа, а в неї і очі й вуха, чи як там ще вони стежать за довколишнім. Не можна так довго стирчати на одному місці. Ходімо звідси, пане Фродо!

Фродо потрусив головою, підвівся. Розпач не відпускав його, але слабкість минула. Він навіть зміг невесело посміхнутися: хвилину назад вважав, що все скінчилося, а зараз так само твердо впевнений в успіху, і вже не настільки важливо, чи довідаються про це Фарамир, Елронд, Галадріель і взагалі хоч єдина жива душа... Фродо стиснув ціпок в одній руці, фіал Галадріелі – в другій. Живе світло тонкими промінчиками пробилось між пальцями; тоді він сховав фіал під куртку, ближче до серця. Він відвернувся від Мінас-Моргула, що майорів тепер ледве помітною сірою тінню над долиною, і пішов далі. [288]

Коли брама Мінас-Моргула розчахнулася, Горлум кудись пропав, поплазував карнизом вперед. Тепер він виповз із темряви, цокаючи зубами і заламуючи руки:

– Скажені! Бевзі! Скоріше! Нехай гобіти не обманюють себе, небезпека не минула, ні! Скоріше ж, скоріше!

У них вже був чималий досвід, і все ж таки сходження по вузькому карнизу далось нелегко. На щастя, воно тривало недовго. Карниз привів їх до напівкруглого виступу, за яким схил ставав більш положистим, а потім раптом з'явився зазубрений проріз у товщі гори. Це був перший проліт сходів, обіцяних Горлумом. Тут було досить темно, нічого не видно далі простягнутої руки. Але очі Горлума, як ліхтарі, блідо горіли на крок попереду; він попередив пошепки:

– Обережно! Сходинок, багато сходинок. Тепер ідіть дуже обережно!

І дійсно, довелося стежити за кожним кроком. Спочатку Фродо і Сем почували себе

досить впевнено – їх прикривали стіни східців, але вони підіймалися круто, вузькі, різної висоти, часто зрадницьки слизькі, вивітрені, що аж розсипалися при легкому натиску. Гобіти вже не йшли, а повзли, тяглися на руках, чіпляючись за верхні сходинки та з зусиллям підтягуючи збиті, зомлілі від утоми ноги. Чим глибше вгризалися сходи в гору, тим вище ставали їх стінки; і саме в ту хвилину, коли гобіти відчували, що більше не зроблять ні кроку, Горлум обернувся, блиснувши очима:

– Досить! Перші сходи скінчилися! Славні гобіти високо піднялися. Ще кілька кроків – і все!

Сем і Фродо якимось переповзли останні сходинки і посідали, розтираючи занімілі коліна і щиколотки. Але Горлум не дозволив розсиджуватись:

– Попереду другі сходи. Ще вищі, ще довші. Відпочинете там, нагорі.

– Ще довші? – застогнав Сем.

– Так-так. Але не такі важкі. Гобіти вже здолали Стрімкі Сходи. А тепер будуть просто Круті.

– А потім? – запитав Сем.

– Там буде видно. Так-так, побачимо...

– Здається, ти говорив про якийсь підземелля, – нагадав Сем. – Чи тунель, щось начебто таке? [289]

– Так-так, начебто, – закивав Горлум. – Можна буде відпочити в переході. А якщо ми там пройдемо, все буде гаразд. Так-так, гобіти будуть вже на тому боці... якщо пройдуть!

Фродо пересмикнуло від цих слів. Піднімаючись сходами, він розгарячився, змок, а з гір тягло сніговим протягом. Фродо підвівся, обтрусився:

– Ходімо. Тут сидіти зовсім неможливо. Западина, по якій вони тепер пробиралися, тяглася на кілька миль. Протяг посилювався, пробирав до кісток, немов гори намагалися здмухнути прибульців. Мандрівники зовсім вибилися з сил, коли відчували праворуч від себе порожнечу. Крізь смоляну пільму часом пробивалися мутні червонуваті відблиски, і гобіти побачили широку платформу над прірвою кілька сотень ліктів завдовжки. Зліва нагромаджувалися гладко зрізані уступи; Горлум повів їх уздовж цих уступів. Підйом закінчився, але пробиратися в темряві по захаращеному кам'яними брилами ґрунту було нелегко. Йшли повільно, озираючись. Ні Сем, ні Фродо не могли б навіть приблизно відповісти, скільки годин минуло. Ночі, здавалося, не буде кінця.

Нарешті підійшли до початку других сходів. їхні східці були нерівні, примхливо вигинались; іноді доводилося ступати самісіньким краєм урвища. Фродо ризикнув глянути вниз і побачив глибокий колодязь долини Моргула. На дні її ртуттю поблискував шлях з Осгіліату до Безіменного Перевалу. Фродо поспішно відступив і більше дивитися не став.

Другі сходи привели їх до наступного плаского майданчика. Зручна дорога лежала глибоко в долині; стежка йшла своїм, небезпечним шляхом, неглибокою западиною до найвищих хребтів Похмурих Гір. Тільки гострі скелі та провалля, повні пільми, грізно чорніли навкруги, та ще широкі щілини, та осипи і купи уламків – наслідки вічних морозів та вітрів. Червонувате світло посилювалося. Може, це займався світанок над володіннями Саурона, або сам він роздмухував жар у темних кузнях Горгороту? Далеко попереду, десь угорі Фродо угледів кінець стежки: темний провал між двома відрогами; над ним нависали обвітрені скелі.

Фродо зупинився і спробував придивитися краще. На скелі ліворуч стирчав незрозумілий наріст з червоним вогнем на верхівці. Фродо збагнув: це вежа, що охороняє [290] перевал. Він торкнув Сема за руку і вказав пальцем на своє відкриття.

– Таємна стежка охороняється! – пробурмотів Сем. – Цього я й очікував! А ти, – крикнув він Горлуму, – ти, звісно, знав наперед і мовчав!

– Усі шляхи тут охороняються, так-так, – спокійно відповів Горлум. – Як же інакше? Але якщо гобітам обов'язково потрібно, може, тут охороняють менш пильно? І потім, сторожа могла геть уся піти на війну.

– Могла! – сердито передражнив Сем. – Тільки це й добре, що туди ще видряпатися

треба... Давайте відпочинемо! Подивіться, пане, скільки ми відміряли...

– Мабуть, ти маєш рацію, – погодився Фродо. – Знайдемо куточок, де нема протягу, і наберемося сил перед вирішальним стрибком.

Так він тепер це розумів: вирішальний стрибок. Те, що чекало за горами, здавалося поки що таким далеким! Зараз не було нічого важливішого, ніж здолати неприступний перевал. Якщо поталанить, все інше теж якось складеться...

Вони влаштувалися між прикриттям двох каменів, Фродо і Сем – глибше в тіні, Горлум – ближче до виходу. Поїли, пам'ятаючи, що це остання трапеза перед вторгненням до Безіменної Країни, а може, і взагалі остання в житті. По жмені гондорських запасів, по шматочку лорієн-ських хлібців, запили водою – ошадливо, аби горло промочити: воду тепер доводилося берегти.

– Хотів би я знати, де ми далі воду брати будемо, – непокоївся Сем. – Адже без питва ніхто не може жити, орки, наприклад, п'ють, як усі...

– П'ють, звісна річ, – відповів Фродо, – але їхні напої не для нас...

– Тим паче треба було б наповнити фляги. Тут, щоправда, джерел ніде не видно. І Фарамир попереджав, щоб не пили Моргульської води.

– Він сказав: «не пийте води, що тече з Імлад-Моргула», а ми вже піднялися вище, виходить, звідси вода тече «у» долину, а не «з» неї, – зауважив Фродо.

– Все одно не став би пити. Краще вже померти від спраги, ніж від отрути. – Сем покрутив носом і додав: – Тут навіть повітря отруєне, затхле якесь. Оце так місцинка... [291]

– Все навкруги прокляте, – сказав Фродо.. – Земля, каміння, повітря і небо. Нічого не поробиш: дійшли сюди, то вже й далі підемо.

– Знали б ми заздалегідь хоч трішки більше, не полізли б сюди! Ось як з великими подвигами насправді виходить... Я раніше думав, що герої шукають пригод з нудьги, розважаються, так би мовити, подвигами. А тут доля сама, зі своєї волі тягне тебе у вир, стежина сама виводить. І, напевно, в кожного по дорозі буває чимало зручних можливостей відмовитися, але вони не звертають... А якщо хто з півдороги і заверне, про них і згадки не залишаться. Пам'ятають тільки тих, хто витримав до кінця, навіть якщо самому герою і не пощастило: здаля все інакше сприймається. Скажімо, повернеться хтось цілий та здоровий, наприклад старий пан Більбо, начебто все гаразд, аж ні, не так, як було колись. А слухачам цікавіше, коли герою не щастить. Як ще наша історія складеться...

– Звідки нам знати? – відгукнувся Фродо. – Це слухачі можуть знати щось заздалегідь, здогадуватись, а герою нічого не відомо, та й не потрібно йому...

– Це точно. От Берен і сподіватися не смів, що здобуде Сільмарил із залізної корони Тангородрима, але ж здобув, а поневірянь він зазнав прикріших, ніж ми... Ну, це взагалі довга історія, там і щастя, і нещастя, і взагалі всяке різне, а потім Сільмарил потрапив до Еаренділа... Ох, як же мені раніше на думку не спало! Адже в нас... у вас, пане, в пляшечці зберігається часточка світла Сільма-рила. Виходить, ми продовжуємо ту ж історію! Виходить, великі історії не кінчаються?

– Історії – ні. А діючі особи відіграють свою роль і відходять. І наша роль коли-небудь скінчиться.

– От тоді ми і виспимося, – хмуро пожартував Сем. – Слово честі, я про одне мрію: вимитися добре, відіспатися і вийти до саду з лопатою! Для великих діянь я не дуже пристосований. А все ж таки цікаво, чи запам'ятають нас, чи складуть пісні? Чи вийде повість, щоб розповідати вечорами біля каміна? Уявляєте, от сидять гобіти, і хтось просить: «Розкажи про Фродо і Перстень», і малята підстрибують, ляскаючи в долоні: «Будь ласка, розкажи, ми це так любимо! Фродо був хоробрий, правда, таточку?» – «Зрозуміло, [292] дітки, адже Фродо – найславновзвісніший з гобітів, а це багато чого варте!»

– Ого, куди заїхав! – посміхнувся Фродо і розсміявся голосно та весело. Такого сміху не чули ці гори від дня пришествя Саурона. Камені здивовано прислухалися, і гірські піки зацікавлено схилилися – так здалося Семові

– Знаєш, – сміявся Фродо, – тебе послухати, так начебто по писаному читаєш. Тільки ти

забув ще: «Таточку, а чому в книжці так мало висловів Великого Сема? Мені вини жахливо подобаються, такі смішні! Правда, таточку, Фродо недалеко зайшов би без Сема?»

– Вам усе жарти, – образився Сем. – Я ж серйозно...

- І я теж. Серйозніше неможливо. Але ми трошки забігли наперед. Поки ми стирчимо на найбридкішому рядку всієї історії, і як би майбутнім гобітятам не довелося просити: «Досить, таточку, мені страшно, не хочу далі й слухати...»

– Навряд чи так буде, – відповів Сем. – Справи минулі завжди виглядають інакше, ніж нинішні. У книжці і Горлум може вийти симпатичнішим, ніж насправді. Він, здається, колись любив усякі перекази... Цікаво, а ким він себе вважає – позитивним героєм чи негативним? Агов, Горлуме! А ти хотів би стати героєм? Гей! Ось тобі й на: знову десь пропав!

Горлум зник. Але ж він, відмовившись за своїм звичаєм від їжі, тільки що укладався спати! Вчора, у лісі, він ще міг піти на полювання. А сьогодні?

– Що за дурна звичка – зникати не спитавши! – обурився Сем. – Особливо тут і зараз. На кого отут полювати? На каміння? Тут і клаптика моху не відшукаєш...

– Не мороч собі голову, – порадив Фродо. – Не сиділи б ми біля цього перевалу, якби не Горлум. Відтак згодимося з його звичками. Ну, а якщо він веде подвійну гру – з цим нічого не вдієш.

– Тим паче я б волів мати його постійно при собі, – заперечив Сем. – Пригадайте, пане, як він вперто мовчав, що цей шлях охороняється? І ось на тобі: навряд чи там порожньо, у тій вежі. А якщо він туди доповідати поскакав?

– Малоймовірно. Орки його капостям тільки заважатимуть. Він давно вже видав би нас, якби хотів, не ускладнював би справу мандрами по горах. А він старанно ховався, [293] бо смертельно наляканий! Можливостей зрадити в нього було багато... Ні, я думаю, він має власні плани.

– Отож і я кажу, він віддав би нас оркам ні за цапову душу. Тільки йому важливіше інше. «Бідний Смеагорл шукає свій скарб...» Не розумію, навіщо було заводити нас так далеко. Чи тут йому здається простіше впоратися з нами?

– Навряд чи він здатний вибудувати точний план, – відповів Фродо. – Розум у нього затуманений... Досі він просто намагався не підпустити Ворога до скарбу. Для нього це була б повна катастрофа. Тому він і тягне час, шукає випадку...

– Підлиза і Падлюка, – кивнув Сем, – я давно це знав. Чим ближче до Безіменного Краю, тим частіше Падлюка показує зуби. Запам'ятайте мої слова: навіть якщо дістанемось до перевалу, не дозволить він нам внести це до Мордору просто так, за спасибі!

– Дійдемо, там і побачимо.

– Ні, потрібно і зараз дивитися пильніше! Падлюка миттю з нами поквітається, якщо застане сплячими. Але вам треба відпочити. Ви спіть, а я повартую.

– Спати? – зітхнув Фродо, немов побачив у пустелі міраж тінистої оази. – Мабуть, я міг би і тут поспати...

- І на здоров'я! Кладіть голову мені на коліна, так буде зручніше...

У цій позі і знайшов їх Горлум, коли повернувся через кілька годин. Сем сидів, спираючись спиною на плаский камінь; голова його звислася набік, одна рука була під потилицею Фродо, друга – на його грудях. Обличчя обох були безтурботно спокійні.

Горлум довго дивився на них. Дивний вираз промайнув на його кошавому, висохлому обличчі. Злі вогники в очах згасли, начебто вугілля затягнулося попелом. Горлум болісно скривився, ступив у бік перевалу, потряс головою, відступив; його роздирали сумніви. Він схилився над гобітами, простягнув тремтячу руку і повільно, дбайливо, майже ласкаво доторкнувся до коліна Фродо. У цю хвилину Горлум здався дуже старим, виснаженим гобітом, якого втомило безмірно тривале життя, бо пережив він свій час, друзів, рідню і веселі луги своєї юності – бідний, жалюгідний, голодний...

Від дотику руки Горлума Фродо поворухнувся і скрикнув. Сем відразу очуняв від дрімоти. [294]

– Гов, приятелю! – вигукнув він. – Ти що тут робиш?
– Нічого, нічого, – смиренно відповів Горлум. – Пан добрий!
– Від чого ж ти втікаєш, якщо добрий? Де тебе носило? Втік крадькома і повернувся крадькома, старе ти опудало!
Горлум відсахнувся. Хвилина лагідного роздуму минула.
– Опудало! Опудало! – засичав Горлум. – Гобіти завжди чемненькі! Гей, добрі гобіти! Смеагорл веде їх таємними стежками, допомагає, а йому – «опудало»! Добрі друзі, так-так, моя радість, добрі друзі!
Сему стало соромно, однак довіряти Горлуму він все одно не міг.
– Прошу пробачити, – сказав він. – Ти застав мене сплячим, а я мусив не спати і тому прокинувся трохи не в гуморі. Пан Фродо так втомився, а я... негарно вийшло, зрозумій мене. І все-таки, де ти пропадав?
– Ходив у опудальських справах, – огризнувся Горлум. Очі його так і палахкотіли зеленою злістю.
– Ну, не хочеш казати, то й не треба. Далі все одно разом підемо. До річі, котра година? Ще вчора чи вже сьогодні?
– Сьогодні, – буркнув Горлум. – Коли гобіти заснули, день вже настав. Як нерозумно, як безтурботно! Якби бідне опудало Смеагорл не був напоготові, як завжди...
– Та вгамуйся ти, набридло, – відмахнувся Сем. – Давай будити пана Фродо. Він схилився над Фродо і шепнув у саме вухо:
– Пане, настав час прокидатися!
Фродо розплющив очі, побачив Сема, сонно посміхнувся:
– Чого так рано, Сем? Адже ще темно!
– Тут завжди темно, – відповів Сем. – Горлум повернувся, пане, і каже, що ранок давно минув. Настав час іти – вирішальний стрибок!
Фродо глибоко зітхнув і підвівся.
– Так, щось вирішимо... Добридень, Смеагорле! Ти знайшов собі поживу? Відпочив?
– Ні те, ні інше, – відрізав Горлум. – Так Смеагорлу і треба, цьому старому опудалу! Сем озлився, але змовчав.
– Не варто вигадувати собі прізвиська, Смеагорле, – відповів Фродо, – ні жартома, ні всерйоз. Не треба, чуєш? [295]
– Смеагорл прийняв те, чим його обдарували, – процідив крізь зуби Горлум. о- Добрий пан Сем, наймудрі-ший з гобітів, сам придумав для Смеагорла прізвисько!
Фродо запитливо глянув на Сема.
– Вирвалося в мене слівце, – зізнався Сем, – як побачив, що він до вас лізе. Але я відразу вибачився, а якщо він і далі цю історію мусолити буде, вибачення назад заберу!
– Забудьмо про це, – сказав Фродо. – Послухай, Смеагорле! Здається, останній відрізок шляху ми можемо відшукати і без тебе. Перевал уже видно, договір ти виконав, і тепер ти вільний. Можеш повернутися до таких місць, де вдосталь їжі і можна спати спокійно, не побоюючись слуг Ворога. Я намагатимуся після повернення сам віддячити тобі за службу, а ні, то мої друзі...
– Ні! – верескнув Горлум. – Ще ні! Гобіти самі не знайдуть... Потрібно ввійти до тунелю. Смеагорл повинен іти з вами далі. Йому не можна спати, не можна, ні. Ще рано...

Розділ 9 ЛАБІРИНТ ШЕЛОБИ

Якщо день і почався, особливої різниці гобіти не помітили: небо лише трохи посіріло. Йшли в звичайному порядку – Горлум попереду, гобіти слідом; доводилося петляти серед незліченних стовпів, зубців і вигадливих фігур, видовбаних вітрами в сухій породі. Тиша навколо стояла, як нерухома болотна вода. Останнє пасмо гірського хребта, сіра гола стіна немов підіймалася назустріч гобітам, заступаючи собою весь світ. Сем раз у раз крутив носом:

– Тьху, ну й смердить! Як на смітнику...

Горлум дав знак зупинитися. У стіні чорніла кругла діра. З неї тхнуло трупним смородом, ще гірше, ніж у гнилій долині Моргула.

– Нам туди, – шепнув Горлум, – вхід отут. Назви підземелля він і зараз не сказав. А це був Тірах-Унгол, Лабіринт Шелоби...

– Іншого шляху немає, Смеагорле? – запитав Фродо.

– Немає, немає! Потрібно йти туди!

– А чи сам ти ходив? – запитав Сем. – Втім, тобі сморід не загроза! [296]

Горлум блиснув очима.

– Гобіт нам не довіряє, мій дорогесегітський, – засичав він. – Не бажає нам вірити. Але Смеагорл усе знає... Так-так! Він пройшов тут одного разу, наскрізь пройшов гору, ця стежка – єдина!

– А смердить відкля? – г не вгамовувався Сем. – Це знаєш, на що схоже? Тьху, і казати огидно! Схоже на лігвище орків, де сто років не чистили...

– Та що вже там, – сказав Фродо. – Орки, не орки, йти треба, подітися нікуди...

Вони вдихнули глибше, немов про запас, гірського повітря і ввійшли до печери. Вже за кілька кроків від входу темрява стала безпросвітною. Ніколи в житті не доводилося Фродо і Сему потрапляти в таку моторошну темряву: навіть у Морії морок не був настільки густим і глибоким. Там хоч інколи віяло свіжим вітром, там гуляла луна і можна було відчутти простір навколо себе. А тут у застійному повітрі глухнули і звуки, і розум, і пам'ять про кольори, про квіти. Ніч була завжди і буде вічно, не існує нічого, крім ночі... Правда, чуття гобіти не втратили, а дотик навіть загострився – тепер пальці рук і ніг були їм замість очей. Проти сподівання, дно і стіни тунелю виявилися зовсім гладенькими, подекуди траплялися одна-дві сходинки, і виразно відчувався досить крутий підйом. Гобіти ледь діставали до стін витягнутою рукою, хоча йшли пліч-о-пліч; здавалося, що їх розділяє прірва і кожен приречений наодинці тинятися в цій всесвітній п'тьмі.

Горлум випередив їх, спочатку ненабагато. Поки гобіти ще помічали подробиці, вони чули подих і сичання. Але незабаром їх охопило дивне оціпеніння, чуття і слух притупилися, і тільки зусилля волі штовхало вперед, до мети, до виходу. Вони втратили почуття часу і відстані, але ще не зайшли далеко, коли ліва рука Сема намацала пролом у стіні; звідти ледь тягло холодом.

– Бічні ходи, – шепнув Сем, хоч язик його не слухався. – Лігвище орків, я так і знав...

Потім він знайшов ще один провал праворуч, а Фродо – ліворуч, і ще, і ще; проміжки були то ширші, то вужчі, але з шляху не збивали – головний прохід прямо і неухильно підіймався нагору. Чи далеко він тягнеться і скільки їм терпіти ще? Чим вище, тим задушливіше ставало; під склепінням проходу щось вилося, до голів, до [297] плечей торкалося якесь клоччя чи батоги, що звисали зі стелі. Сморід густішав. З усіх почуттів у гобітів залишився тільки нюх, і він став для них найгіршим катуванням. Скільки часу минуло – година, три, п'ять? Година здавалася добою або навіть тижнем... Сем пригорнувся до Фродо, вони взяли за руки і тепер не боялися загубити один одного. Фродо продовжував лівою рукою обмацувати стіну і раптом ледве не провалився в чергову порожнечу. Цей пролом виявився набагато ширший за колишні, з нього так тхнуло і так виразно відчувалася чиясь напружена зла воля, що Фродо очманів, а Сем похитнувся і впав; силкуючись здолати страх, Фродо потягнув Сема за руку.

– Вставай! – крикнуло прошепотів він. – Тут гніздо і смороду, і страху, скоріше вперед!

Зібравши залишки сил, він підняв Сема і потяг, але ж потрібно було ще рухати власними ногами... Сем плентався, спотикаючись: крок, другий, третій... шостий... Вони не бачили, чи скінчився небезпечний пролом, але відразу помітили, що можуть ворухитися вільно – невідомий ворог послабив лабеті.

І тоді тунель роздвоївся. В п'тьмі вони не могли визначити, який з коридорів ширший і куди повертати. Доводилося вибирати наосліп, а помилка означала вірну смерть!

– Куди ж пішов Горлум? – беззвучно запитав Сем. – Чому нас не почекав?

– Смеагорле! – нерішуче покликав Фродо. – Смеагорле!

Голос його зривався, слова пролунали ледь чутно. Ніхто не відповів, навіть луна.

– Цього разу ми, здається, зовсім пропали, – пробурмотів Сем. – Мабуть, задалегідь смакував, як заведе нас сюди і кине. Ну, Горлуме! Потрапиш ти мені до рук, гадино, ото вже наплачешся...

Обмацавши стіни, вони з'ясували, що ліворуч ходу немає – там був кінець тунелю, а може, обвал.

– Виходить, нам праворуч, – шепнув Фродо.

– То ходімте ж скоріше, – видихнув Сем. – Десь тут ховається якийсь чудовисько ще гірше за Горлума, воно на нас вирячується... відчуваєте?

Вони відійшли лише кроків на десять, коли раптом почули незнайомий, особливо страшний у цій тиші звук: булькіт, бурмотіння, протяжливе, злісне сичання. Гобіти [298] обернулися, нічого не побачили і завмерли, не знаючи, що робити далі.

– Це пастка, – мовив Фродо і взявся за меч. Йому згадався Могильник, де він здобув його. Ех, сюди б Тома Бомбадила! Серце защеміло від нестримного розпачу, і раптом перед очима спалахнуло світло; сяйво переломилося на окремі кольори, заграло зеленню, золотом і лазур'ю, і Фродо побачив, начебто на малюсінській, мистецьки написаній картині, Володарку Галадріель на свіжій траві лорієн-ського луку і почув: «Тебе, Хранителю, я обдаровую останнім... У цьому фіалі крапля води з Дзеркальної заводі, пронизана променями Стьмарила, вечірньої зірки. Чим чорніша Тьма, тим вона яскравіше сяє...»

Булькіт і шипіння наближалися, до них додався ще різкий скрип, немов якась величезна комаха повзла, даючи знати про себе хвилями гнилого смороду.

– Пане, пане! – вигукнув Сем, бо до нього повернулися разом і голос, і жвавість. – Де фіал? Володарка обіцяла, що він освітить нам будь-яку п'ітьму!

– Фіал? Володарка? – повторив Фродо, не розуміючи. – Авжеж! Як же я міг забути!

Він сунув руку за пазуху й обережно витягнув дарунок Галадріелі. Кришталеве скло слабо засвітилося, як зірка у вечірньому тумані, потім дужче, дужче, і от засяяло сонячне полум'я, начебто сам Еаренділ зійшов з небесного шляху в надра землі й останній Сільмарил сяє в його вінці, і рука фродо сама по собі засвітилася! Темрява відступила.

Фродо здивувався: і це чудо він так довго зберігав, як пам'ятну дрібничку, не відаючи його цінності і сили! Він майже не думав про нього в дорозі, вперше згадав у долині Моргула, але відкрити не ризикнув, щоб ворог не помітив світла. А тепер...

– Айя Еарендил Єленіон аккаліма! – вигукнув він – невідомо відкіля знайшлися слова, немов чийсь інший голос вирвався з його грудей, сильний, дзвінкий, не перекручений затхлістю підземель.

У Середзем'ї ще доживають свій вік потвори ночі, древні і повні злості. Та, що підбиралася зараз до гобітів, чула бойові кличі ельфів у прадавні часи і ніколи їх не боялася; і нині він її не приборкав. Слова ще дзвеніли, згасаючи, коли Фродо відчув потік злісної, смертоносної волі. У тунелі [299] між затерпими тобітами і бічним проломом, де їм стало погано, загорілися два грона зелених вогнів. Прихована небезпека нарешті стала явною. Зоряний вогонь відбився в тисячах мушиних очей, але вони, й самі горіли жадобою вбивства. І зажерливість горіла в них, і передчуття поживи, і зловтіха: жертви потрапили в безвихідну пастку.

Фродо і Сем, смертельно злякані, почали задкувати. Але рухалися гобіти, рухалися і моторошні грона. Рука Фродо зі світильником замліла і потроху опускалась; раптом ворожий погляд, начебто для забави, ледь відпустив їх, і вони, показавши ворогу спину, у сліпій паніці пробігли кроків на сорок уперед, але, оглядаючись, Фродо переконався: очі не відстають, а наближаються різкими стрибками. Трупний сморід обступив гобітів. – Сій, сій! – вигукнув Фродо. – Бігти даремно!

Очі підкрадалися все ближче.

– Галадріель! – закричав Фродо і, зібравши останні крихти хоробрості, знову підняв фіал над головою. Страшні очі зупинилися, ледь помутніли – від подиву. Серце гобіта

стрепенулося; не усвідомлюючи, що робить, не розмірковуючи, що штовхає його – божевілля, відвага чи розпач, – він перехопив фіал лівою рукою, а правою висмикнув з піхов свій арнорський меч. Жало спалахнуло, непоборна ельфійська сталь заіскрилася сріблом, блакитні відблиски ударили в пільму. З зоряним світильником та мечем у руці Фродо, гобіт з далекої мирної країни, пішов без страху на невідомого ворога!

Очі здригнулися. Чим ближче насувалося світло, тим сильніше застинала їх каламуть розгубленості. Потім вони почали гаснути, цятка за цяткою, і відступати. Темні потвори завжди біжать від сонця, місяця і зірок, а тут зірка небесна спалахнула прямо в норі! Власниця моторошних очей злякалася. Величезна туша повернулася, прикриваючись від світла власною тінню, і сховалася в темряві.

– Пане, пане! – закричав Сем (він ішов слід у слід за Фродо, теж з оголеним мечем). – Благословення зіркам! Як гарно заспівали б про це ельфи... Дожити б нам, розповісти їм усе та послухати, як проспівують! Досить, пане, стійте. Не переслідуйте цю потвору! Треба бігти з цієї капосної діри, бігти...

І вони обернулися і побігли. Тунель підіймався, мерзенні запахи з норі чудовиська залишилися внизу, і надії гобітів [300] знов ожили. Вже їм назустріч повіяло холодним, свіжим повітрям. Вихід, довгоочікуваний вихід! Задиhaючись вщ туги за небом і вітром, гобіти рвонулися вперед. І раптом невидима сила пружно виштовхнула їх. Вихід не був завалений камінням, і все ж таки пройти не можна було. Його затягла м'яка на дотик, податлива, але неприступна завіса: повітря вона пропускала, а світло не пробивалося. Гобіти поторгали руками, натиснули плечима – і відкотилися, вщкинута. Фродо посвітив фіалом і побачив завісу, немов виткану з туману, сіру тканину з правильним багатокутним малюнком, з ниток завтовшки з корабельний канат.

– Павутиння! – гірко посміхнувся Сем. – Лише павутиння, га! Та який же павучок, судячи з роботи? Ну, спробуємо впоратися самі?

Він заходився розлючено рубати павутиння мечем, але товстелезні нитки гнулися і відразу розпрямлялися, як тятива. Тричі Сем атакував заслону, і лише одна-єдина нитка лопнула і звилася пружиною, хльоснувши його по обличчю.

– Так ми і за тиждень не впораємося, – жажнувся Сем. – Що робити? Ця банькаста гидота нас не доганяє?

– Не бачу, – відповів Фродо, – але погляд відчуваю. Напевно, готує нові напади. Якби світло згасло або ослабнуло, вона б миттю примчала.

– Потрапили в пастку на порозі! – сумно сказав Сем. – Як мухи! Хоч би відплата Фарамира наздогнала Горлума, тільки скоріше!

– Нам від цього краще не стане. Дай мені спробувати, Все ж таки Жало ельфійської роботи. В Белеріанді, де його кували, теж водилися величезні павуки. Ось тобі світильник, дивися пильно. Не бійся, тримай його вище і стеж за очима!

Фродо підійшов до павутиння впритул, замахнувся і рубонув щосили. Відразу ціле пасмо лопнуло, нитки скрутилися. Жало зрізало їх легко, як коса свіжу траву. У павутинні утворилася помітна дірка. Ще удар, ще один – і незабаром усі нитки, до котрих Фродо зміг дотягтися, зависли жмутами, сірим прядивом.

– Вперед! – гукнув Фродо. – Тікаймо! Божевільна радість охопила його. В голові зашуміло, як від міцного вина. Із бойовими вигуками, він вискочив з печери.

Світ здавався йому чудовим. Клуби чорного диму розсіялися, кривава заграва Мордору блідла; день згасав, а [301] Фродо ввижалося, ніби настає світанок. Він вибрався майже на саму вершину хребта. Перед ним темною борозною між стрімчаків, що дерли небо, лежав Кіріт-Унгол. Коротка перебіжка – і вони на тому боці!

– Перевал, Сем! – гукнув Фродо, забувши, що тут, на волі, його голос лунає далеко навколо. – Біжімо! За хвилину ми на місці, ніхто нас тепер не затримає!

Сем помчав щодуху, але на radoщах не забував озиратися через плече, побоюючись

погоні. Ні Сем, ні його хазяїн не знали всієї підступності та хитрощів Шелоби. А в неї був аж ніяк не один вихід з печери...

Вона жила тут багато століть, ця остання павучиха; колись її рід населяв землі ельфів на заході, нині затоплені Морем. З величезними павуками боровся Берен у Горах Погрози, у Доріаті; під час одного такого полювання він і зустрів на зеленій галявині в ялиннику прекрасну Лючиень у місячному сяйві. Ніхто не знає, як спромоглася Шелоба вибратися з лісів, що гинули, і потрапити до гір – мало відомостей збереглося про Чорні Роки. Так чи інакше, жила вона тут ще перед тим, як з'явився Саурон і були закладені перші камені Барад-Дура. Вона нікому не служила, крім самої себе, пила кров людей і ельфів, товстішала і пухнула, справляючи моторошні бенкети в п'їтми лабіринту, і повсюди наставляла свої тенета: все живе годилося їй на їжу. Виродки, яких вона наплодила з нещасними самцями (вона їх усіх з'їдала), розповзлися по долинах Похмурих Гір і далі на схід до Дол-Гудцору і лихих хащ Глухомані; але жоден з них не міг зрівнятися в лютості із Шелобою, останньою з мерзенного роду Унголіанта.

Колись давно, нишпорячи в пошуках укриття від сонячного світла, зустрівся з нею Горлум; він вклонився їй, віддав почесні, і з того часу її зла воля і лиховісна сила підтримували його і гасили навіть малі, випадкові іскри світла в його душі. Він пообіцяв постачати їй харч, але в бенкетах не брав участі. Шелоба нічого й не чула про вежі, про персні, про справи рук людських; їй це було байдуже, усьому живому бажала вона лише смерті – смерті духу і тіла, а собі самій – вільного життя і ситості; вона хотіла жерти й жиріти, щоб зрештою будь-яка нора стала їй тісною. Однак до здійснення цих мрій було далеко. Міць Саурона зростала, живі уникали заходити в його землі, і павучиха голодувала у своїй смердючій норі. Фортеці в горах спорожніли, пішли і люди, [302] і елфи, тільки інколи який-небудь орк напідпитку, заблукавши, потрапляв у тенета Шелоби. Та ця страва була зовсім неситною. Але ж якось треба харчуватися, і хоча орки невпинно рили обвідні ходи, Шелобі щоразу вдавалося підчепити здобич. Але хотілося чого-небудь смаченького. І ось Горлум пообіцяв їй нові ласощі...

– Подивимося, подивимося, – бурмотів Падлюка в хвилини роздратування. – Подивимося! Коли вона їх висмокче... і викине кістки й ганчір'я... може, ми і знайдемо нашу радість, подяку бідному Смеагорлу за смаченьке частування. Ми врятуємо її, виконаємо обіцянку, так-так. А коли наш скарб буде в безпеці, вона про це теж довідається, ми їй відплатимо, ще й з гаком...

Такі думки кружляли в його темному мозку; крокуючи до Шелоби, поки гобіти спали, він сподівався приховати від неї свій задум.

Саурон знав, де гніздиться Шелоба, і це його заспокоювало: голодна і невгамовно злісна, вона охороняла старий шлях до його володінь надійніше за будь-які огорожі чи засідки. Орків для неї він не шкодував; у нього цього добра було багато, багато тисяч. Якщо часом Шелоба і споживала парочку на обід, Саурона це не засмучувало. Як людина кидає шматок кішці, не піклуючись, чи вважає вона його хазяїном, так і Саурон іноді відправляв у подарунок Шелобі полонених, від яких йому більше не було пуття. Нещасних кидали в печеру, а потім орки повинні були докладно доповідати, як саме розважалася зі здобиччю павучиха. Так вони і співіснували, кожен займаючись своєю справою, не побоюючись ні розбрату, ні нападу, нічого, що могло б покласти кінець їх підлому пануванню. Навіть мусі не вдавалось вирватися з павутини Шелоби; зголоднівши за останній час, вона особливо розлютилася.

Бідолаха Сем не знав, які сили підняли вони проти себе, але страх його зростав, хоч бігти не було снаги.

Лихо погрожувало звідусюди. У наступаючому мороці ночі на вежі загорівся червоний вогонь. Попереду, на перевалі, чекала ворожа сторожа, а його улюблений пан мчав, як очманілий, прямо до них у лапи. Меч, який Фродо ще тримав у руці, палахкотів блакитним полум'ям.

– Орки! – зойкнув Сем. – Ми не проб'ємося. І орки, і гади всякі... [303]

Він поспішно прикрив фіал Галадріелі, але долоня відразу ж засвітилася, просвічуючи наскрізь. Тоді він засунув флакончик у нагрудну кишеню, щільно загорнув сірий ельфійський плащ і спробував наздогнати Фродо. Їх розділяло вже кроків двадцять. От-от Фродо зникне... І тієї ж миті із сутінку виникла Шелоба.

Сем побачив її прямо перед собою, страшну, моторошну, як усі кошмари царства снів. Павук розміром більший за оліфанта, страшніший за дракона, з безжалісною жадобою у сліпо палаючих очах. Так, ці величезні очі знову горіли в повну силу. Протиснувшись у якусь лише їй відому щілину, павучиха неслась тепер із разючою спритністю, витягнувши голову з кривими жвалами на короткій неповороткій шиї, позаду тяглася жирна туша з роздутим черевом. Увесь тулуб був чорний, із синюшними плямами, а шорстке черво випускало дурманний сморід. Вузли суглобів стирчали високо над спиною, ноги, суцільно покриті твердою, як дріт, щетиною, скрипіли на ходу, і на кожній з восьми сійрчав гострий пазур.

Вона вискочила на півдорозі між Семом і Фродо – а той не оглядався і нічого не підозрював. Сема гадина не помітила – а може, побоялася знову потрапити під зоряне світло; вона зосередилася на Фродо, а той усе біг, засліплений надією. Щелоба бігла швидше. Ще пара стрибків... Сем застогнав і, задихаючись, крикнув несамовито: – Увага! Пане, бережіться! Я...

Липка волога лапа заліпила йому рота, і холодні щупальця обплели ноги. Сем рвонувся, але хтось невидимий тримав міцно.

– Ось він, – засичав ненависний голос. – Ми схопили його, мерзенного гобіта, мій дорогесенький, ми залиш-шили його для себе, а другого візьме вона... Так-так, хай його з'їсть Шелоба, Смеагорл запрягся не чіпати доброго хазяїна. Зараззз Смеагорлові діссстався другий гобіт, поганий гобіт...

І він плюнув на Сема. Обурений зрадою, у розпачі, що не може допомогти Фродо, Сем знайшов у собі сили, які Горлум і не підозрював у флегматичному, простуватому вайлові. Він сам не зміг би спритніше вирватися з лабет, не міг би битися відчайдушніше за Сема Гемджи в ту мить. Він вивільнився з липких об'ємів і помчав уперед, силкуючись на ходу скинути лапу зрадника, стиснуту на його [304] шиї. Меч він тримав у руці, а на лівому плечі, на ремінній петлі, висів гондорський посох. Сем пробував відіпхнути Горлума ціпком, але той спритно вивертався і зумів вчепитися в зап'ястя Сема, немов залізними кліщами. Сем зі стогоном випустив меч. А в той час друга рука Горлума і далі стискала горло...

Тоді Сем зробив ще одну спробу. Він різко нахилився вперед, зненацька пригальмував і, відіпхнувшись ногами, кинувся на спину. Горлум не очікував такого простого підступу і від раптового поштовху теж полетів на землю; кремезний гобіт усією своєю вагою навалився на нього. Горлум заверещав і На мить ослабив хватку, але праву руку так і не відпустив. Сем відповз трохи, підвівся, круто обернувся навколо Горлума, схопив лівою рукою свій ціпок і садонув по руці супротивника вище ліктя. Горлум закричав і розтиснув пальці.

Сем перейшов у наступ. Не згаявши й миті, він лівицею вдарив із усією люттю ще раз. Горлум встиг згорнутися, удар влучив по хребту. Ціпок з тріском зламався, але і цього вистачило Горлуму з лишком. Він добре володів мистецтвом нападати зі спини і рідко зазнавав поразки, але нині, осліплений ненавистю, схибив: замість того, щоб відразу душити, почав базікати і знущатися. Весь його чудовий план пропав, коли в тунелі запалало жахливе світло, і тепер його очікувала сутичка сам-на-сам, а він цього не любив. Сем підібрав меч і заніс його для удару. Горлум завив і відскочив навприсядки, як жаба. Не встиг Сем обернутися, як він уже летів до входу в тунель. Сем помчав було за ним, забувши про все на світі, червоний туман залляв йому очі – але Горлум вже зник. Побачивши чорну пащу печери, Сем схаменувся: Фродо там один на один з чудовиськом! Сем кинувся назад, гукаючи Фродо на бігу. Але було вже пізно, принаймні ця частина диявольського задуму Горлума виявилася здійсненою.

Розділ 1 °СЕМ НА РОЗДОРІЖЖІ

Фродо лежав долілиць, а потвора зосереджено схилилася над ним і не звертала уваги на вигуки Сема. Павутиння обплітало Фродо з ніг до голови, і павучиха вже [305] підчепила його передніми пазурами. Ельфійський меч валявся на землі – Фродо впустив його, не встигнувши навіть замахнутися.

Сему ніколи було роздумувати, що штовхає його – відвага, вірність чи бойовий гнів? Він підібрав меч і з диким лементом кинувся на Шелобу. Світ ще не бачив подібного двобою!

Ніби пробуджена від приємних передчуттів, Шелоба повільно повернулася і зміряла Сема холодним поглядом. Сем не дав їй зібратися з думками. Палаючий меч опустився на лапу Шелоби, відітнув пазур і відразу з розмаху встромився в жажливе око. Зелене світло згасло.

Тепер супротивник знаходився під черевом Шелоби, і вона ніяк не могла його дістати – ані жалом, ані пазурами. Волохате черевце нависло безпосередньо над головою гобіта, сморід каламутив свідомість, але Сема вистачило ще на два удари – один Жалом, другий – власним мечем.

На жаль, Шелоба не мала, подібно до драконів, незахищених місць, крім очей. Шкіра її з плinom століть ороговіла, ніхто не зміг би пробити її – ні Берен, ні Турін, озброєні найкращою сталлю ельфів чи гномів. Шелоба здригнулася, з рани піною виступила отрута. Розставивши лапи ширше, павучиха намірилась присісти, щоб розчавити зухвальця. Сем ще стояв на ногах і встиг, відкинувши звичайний меч, взятися обома руками за ельфійський, піднявши його лезом догори. І Шелоба, палаючи нетерпінням, опустила на клинок з такою силою, яку не міг би вкласти в удар і найсильніший з богатирів – сама нанизалася на сталеве жало! Воно впивалося все глибше і глибше в її нутро, а тобїт, придавлений сморідною тушею, пригинався все нижче до землі. За всі довгі століття свого злодійського життя Шелоба ніколи не відчувала і навіть не уявляла собі такого жажливого болю. Наймщніші воїни стародавнього Гондору, найбуїніші орки, потрапивши в павутиння, ніколи не робили їй так боляче і не ранили залізом її тіло, котре вона так любила і плакала. Вона вся затрусилася від жаху і, прагнучи вгамувати біль, різким стрибком відскочила.

Сем упав на коліна, не випускаючи меча з рук. У тумані перед ним плавало нерухоме обличчя Фродо; він силкувався побороти дурманну слабкість, швидше встати на ноги: Шелоба затрималася за кілька кроків і стежила за кожним [306] його рухом. З пробитого ока пухирями лізла зелена піна. Павучиха припала черевом до землі, розставлені лапи тремтіли; готуючись до останнього стрибка, вона накопичувала отруту. Зазвичай їй вистачало кількох крапель – паралізувати жертву і потім ще погратися з нею; зараз вона хотіла вбити і пожитися вже мертвим супротивником.

Неминуча смерть дивилася на Сема єдиним оком. І цієї миті йому начебто підказав тихий, далекий голос; він сунув руку за пазуху і намацав холодний, твердий, надійний бочок фіала Галадріелі.

– Галадріель... – шепнув він ледве чутно і почув виразні відгуки: перегук ельфів, що бенкетують під зірками в чистих лісах Гобітанії, наспіви, під які він засинав у затишних покоях Елронда...

– А Елберет Гілтоніель! – вирвалося в нього, і раптом самі по собі полилися слова (він і не підозрював, що пам'ятає!):

– А Елберет Гілтоніель
Севрен пенна міріель
А менель аглар еленнат...

Він стрепенувся, підвівся і знову став самим собою: гобіт Семіум, син Хемфаста.

– Йди-но сюди, йди, звірюко! – вигукнув він. – Поранила пана Фродо, підла потворо!

Але я з тобою поквітаюся! Ну, йди ж до мене, я полоскочу тебе ось цим клинком!

Фіал Галадріелі спалахнув у його руці білим смолоскипом, немов непокірливий дух гобіта розпалив його. Грізний небесний вогонь опалив Шелобу, гострі промені простромили поранене око і самий мозок павучихи. Шелоба затрусилася передніми лапами, відповзла на крок, потім, не витримавши, відвернулася і, дряпаючи пазурами каміння, позадкувала до печери.

Сем невідступно йшов за нею. Його хитало, але він все йшов і йшов, а Шелоба, нарешті зломлена, скиглила від страху, метушилася, пориваючись утекти. Вона дошкандибала до входу і протиснулася в дірку, залишивши за собою смугу жовто-зеленої сукровиці; Сем встиг ще раз порснути по задніх лапах, що волочилися, і, виснажений до краю, повалився на кам'янисту землю. [307]

Шелоба зникла. Що з нею стало потім – це вже інша історія. Може, вона ще довгі роки відсиджувалася в норі, зла і нещасна, поки потроху не зажили всі рани, не повернувся зір, а потім, гнана голодом, знову взялася плести павутиння на стежках Похмурих Гір – нікому до неї немає вже діла...

Сем отямився, коли над Безіменним Краєм почалася ніч; він підвівся і пішов розшукувати Фродо.

– Пане, пане! Фродо! – кликав він, але відгуку не чув. Коли Фродо біг, ніби сп'янілий від волі, Шелоба встигла всадити йому в плече своє отруйне жало, і тепер він лежав блідий, нерухомий, бездиханний.

– Пане Фродо, що з вами? – повторював Сем; не чуючи відповіді, він квапливо розрізав павучині пута, приклав вухо спершу до грудей, потім до зімкнутих губ; але не розрізнув ні биття серця, ні слабого подиху. Сем почав розтирати Фродо ноги, руки, весь час торкаючись до чола.

– Та що ж це таке! – бурмотів він. – Та як же я без вас... Фродо, не залишай мене! Чуєш, я тебе кличу! Не йди, прокинься, дорогий Фродо, голубчику! Встань, прокинься...

Він не хотів вірити, що все скінчилося. Підхопився, забігав у безсилу гнів, кричав і плакав; потім повернувся, схилився над Фродо – точнісінько, як показувало йому Дзеркало Галадріелі. Він бачив тоді себе і Фродо, зануреного в глибокий сон під високою скелею.

«Це не був сон, – думав Сем. – Це смерть...» І в ту ж мить, немов думка підсилила дію отрути, обличчя Фродо стало синьо-зеленим.

Сема охопила безнадійна туга. Він скорчився, спустив каптур на обличчя; ніч заволоділа його душею, і лік часу перервався. А коли перший приступ горя відпустив його, нічого не змінилося. Фродо лежав поруч мертвий, гори не попадали, земля не розсипалася порохом.

– Що ж тепер робити? – вголос промовив він. – Невже ми зайшли так далеко – і дарма?

Йому згадалися власні слова, сказані колись давно, на самому початку шляху: «Шлях довгий, веде в темряву... а назад не можна. Я обов'язково вам стану у пригоді...»

– Що ж я тепер можу? Залишити пана Фродо тут не-похованого і повертатися? Чи йти далі? Далі? – повторював [308] він, пригнічений сумнівами і страхом. – Виходить, іти? Це мені випало? І Залишити Фродо?

Він заплакав знову. Не витираючи сліз, уклав Фродо за звичаєм для вічного сну: схрестив холодні руки на грудях, ліворуч поклав свій меч, праворуч – дарунок Фара-мира, уклав Фродо сірим плащем.

– Якщо мені йти далі, - сказав він, – доведеться взяти Жало, вже не ображайтеся, пане. А свій я залишу вам, як у давнину повелося. І кольчуга у вас прекрасна, з мітрилу, подарунок старого Більбо, а фіал ви мені вручили, я його візьму, мені ще доведеться мандрувати в темряві... Занадто коштовний обладунок для мене, але Галадріель зрозуміє і вибачить... І ви пробачите, авжеж, пане? Бо мушу йти далі...

Однак піти відразу в нього не вистачало духу. Він все сидів, міцно тримаючи Фродо за руку, і не міг змусити себе рушити з місця.

Якби він хотів помститися, гнів додав би йому сил; він пройшов би весь світ, відшукав

Горлума і воздав би все, що йому належить за зраду, та загибель Фродо. Але вони пішли в похід не для цього! Помста не воскресить фродо. Заради помсти його кидати не можна. Вже краще вмерти тут разом з ним...

Сем подивився на жевріючий клинок Жала. Подумав про неприступні кручі і бездонні прірви. Ні, так не годиться. Або справою займатися, або вбік ухилитися. Не заради цього вони покинули рідні місця...

– Що робити? – голосно крикнув Сем і почув у душі ясну відповідь: витримати до кінця. Йти одному безрадіним шляхом, останньому з дев'яти Хранителів.

Самому йти до Згубної Щілини? Він тремтів від страху, але рішення міцніло. Виходить, забрати Перстень? Мені забрати? Адже Рада довірила Перстень панові Фродо... Так, але Рада дала йому також супутників, щоб доручення було виконане неодмінно. Я останній, і справу кінчати – мені...

– Чому ж це я останній! – стогнав Сем. – Чому не старий Гандальф і ніхто інший! Як же я впораюся один, без поради, без підмоги? Та й негоже мені братися за головну роль! Хоч я не сам напросився, так склалося. Я, звичайно, не надто поважна персона, але, щиро кажучи, ні Більбо, ні Фродо теж не були надто поважними, і не зі своєї волі ускочили в цю халепу... Ну, гаразд. Що [309] вирішив, те й зроблю. Нароблю помилок – який з мене герой... Нумо, поміркуємо. Якщо мене тутечки зловлять чи знайдуть пана Фродо і при ньому Перстень – він потрапить до Ворога. Годі кінець і Лорієну, і Рівенделлу, і нашій Гобітанії, усьому світлому кінець. Відкладати не можна, війна вже йде і Ворог перемагає; ніколи йти за порадами і повноваженнями. Виходить, або сидіти тут, доки лиходії приб'ють мене над тілом хазяїна і заберуть Перстень, або самому взяти його та йти... – Сем глибоко зітхнув. – Добре, так і вирішимо.

Він обережно розстебнув куртку Фродо, другою рукою піднявши його голову; дбайливо поцілував крижане чоло і зняв ланцюжок. Спокійне обличчя Фродо не здригнулося, і це остаточно переконало Сема, що Хранитель мертвий і від свого завдання врятований.

– Прощай, голубчику, – шепнув він. – Не сердься на Сема, добре? Я повернуся, як упораюся... якщо зможу. Спи спокійно. Ніхто тебе тут не знайде. І якщо Володарка Лорієну чує і бажає допомогти, я прошу тільки дати мені повернутися сюди. Прощай!

Сем надів ланцюжок з Перснем собі на шию. Величезна вага притисла його, але потроху він випростався, пристосувався. На прощання витяг фіал – світильник Галад-ріелі горів м'яко, як вечірня зірка в погожу літню ніч, і обличчя Фродо тепер здавалося просто блідим, втомленим. Несучи в серці гірку розраду цього останнього погляду, Сем сховав фіал і пішов геть у непроглядному мороці. Хід на перевал починався за сотню кроків від печери. Стежка, витоптана за століття безліччю ніг, тяглася примітним жолобом серед скель і кінчалася широкими сходами з низькими східцями. Сторожова вежа стирчала тепер прямо над головою Сема, чорна, грізна; єдине освітлене вікно мигтіло, як налите кров'ю око дракона. Тінь вежі прикривала гобіта. Він тихенько піднявся по сходинок і нарешті опинився на самому перевалі. Рішення було прийняте розумно, але душу щеміло.

– Може, я помилився, – бурмотів Сем. – А як правильно?

Перед ним уже відкрилася стежка, що вела донизу, в Безіменний Край. Сем озирнувся ще раз. Вхід у тунель був видний звідси як темна цятка в густій імлі; щось блищало там, а може, це сльози заважали дивитися на кам'янистий [310] клаптик землі, де розвіялося порохом усе його колишнє життя...

Він обернувся обличчям до перевалу і зробив кілька непевних кроків. Зараз він почне спускатися і ніколи вже не побачить цього проклятого і дорогого місця. Раптом Сем почув голоси, крики і завмер. Попереду, позаду, скрізь – кричали орки. Тупіт ніг, хрипкі команди... Орки підходили з вежі. Далеко внизу застрибали червоні цятки: орки виходили з тунелю. Пастка зачинилася. Не даремно мигтіло око на вежі! Тут мені й кінець, подумав Сем.

Вогні смолоскипів, брязкіт зброї – ще хвилина, і його знайдуть. Занадто довго міркував, тепер усе пропало. Як же врятуватися, як врятувати Перстень? Ага, Перстень! Сем стяг

ланцюжок через голову і затис у жмені. На перевал вже висипали перші орки.

Сем швидко сунув палець у Перстень.

Усе миттєво перемінилося. Слух Семів загострився, а зір якимось пригас. Все стало сірим. Сем не відчував себе невидимим: навпаки, його начебто виставили на загальний огляд. Мабуть, Всевидюще Око намагалося намацати його. Але він чув тепер і шум потоку у віддаленій долині Моргула, і виття злощасної Шелоби в завулках лабіринту, і голоси в фортеці, і переклик орків, і приглушений тупіт ніг. Сем щільно втиснувся до вибоїни у стрімчаку. Орки з'явилися, як загін примар – смутні тіні з кулями вогню в руках. Поки вони проходили повз нього, Сему аж кортіло провалитися куди-небудь. Але не провалився, а стояв собі та слухав.

Орки з тунелю і з перевалу помітили одне одного і з криками побігли назустріч. Чи Перстень давав якісь знання, а чи відкривав думки слуг Саурона, свого творця; у всякому разі, Сем розбирав і розумів усе, що чув. Могутність Персня поблизу від землі, де він народився, звичайно, зростала. Однак обдарувати нового власника хоробрістю він не міг. Сем тільки і думав, де б пересидіти, поки все вщухне. Орки були досить далеко, але чутно було так, немов вони репетували йому прямо в вуха.

– Егей, Горбагу! Що ти тут робиш? Відпочиваєш від війни, га?

– Шаграте, не вдавай із себе дурня! Мене прислали. А ти як? Не набридло сидіти в чотирьох стінах? До бою не пориваєшся? [311]

– Не твоя справа! Тут головні я, врахуй це і будь чемніший! Ти повинен що-небудь передати?

– Нічого.

– Гей-гей! Агов! – заволали орки, і бесіда командирів перервалася. – Гей-го! Тут щось лежить! Усі сюди! Шпигун! Шпигун!

Заверещали сигнальні ріжки, здійнявся шум, обидві команди кинулися до печери. Сем схопився за голову. Орки знайшли Фродо! Що вони з ним зроблять?! Розповідають всяке... Ні, цього він не допустить! Усірішення і плани відразу відлетіли, а з ними зник і страх. Його місце – біля Фродо, хоча незрозуміло, як його захистити...

Сем побіг по сходах. «Скільки ж їх там? – думав він. – З вежі штук тридцять-сорок, з тунелю – удвічі більше. Скількох я встигну порубати, поки вони мене повалять? Якщо вийняти меч з піхов, його помітять, бо блищить. А потім будуть співати, як вірний Сем упав на перевалі, поклавши курган із ворожих трупів над тілом хазяїна... Ні, не буде такої пісні. Орки знайдуть Перстень, і пісень більше не буде. Погано. А що робити? Моє місце – біля Фродо. Вони усі повинні це зрозуміти – Елронд, Рада, великі воїни і володарі, на те вони і мудрі. Я не здатний бути Хранителем. Без Фродо я ні на що не здатний...»

Орки кудись поділися: вони бігли, а Сем ледве плентався позаду на втомлених ногах. Стежка начебто розтяглася втриє, він ніяк не міг її здолати. Де ж ці поганці? Швидше, швидше...

Сем побачив орків знову. Одні стовпилися навколо тіла Фродо, інші нишпорили навколо.

– Спізнююся; спізнююся! – бурмотів Сем, намагаючись прискорити кроки і намацати меч. – Зараз витягну, і тоді...

Орки пирснули реготом і радісними криками. Що вони роблять з тілом? Різкий голос скомандував:

– Несіть його короткою дорогою до Нижніх воріт. Шелоба нам нині не завадить!

– Гей-го, гей-гей! – Орки рушили усі разом. Серед юрби четверо тягли нерухомого Фродо.

Вони потягли Фродо до печери. Вони вже в підземеллі... Сем уперто брів слідом. Він витяг меч, клинок спалахнув синіми іскрами, але ніхто його не помітив. Останні орки вже зникали в чорному лабіринті. Сем зупинився, важко [312] дихаючи і притискаючи рукою серце, котре калатало, мов дзвін. Потім витер рукавом сльози і пірнув до тунелю. Питьма підземелля тепер не здавалася непроникною. Але знемога ятрила тіло і душу Сема, і при усій

завзятості він ніяк не міг наздогнати орків, тільки бачив вогонь їхніх смолоскипів десь попереду. Орки під землею завжди рухаються спритно і швидко, тим паче знайомими шляхами, а їм досить часто доводилося ходити цією, найкорот-шою, дорогою з Мінас-Моргула на той бік гір, навіть під загрозою потрапити до Шелоби. Ніхто не знав, хто і коли пробив головний коридор і круглий зал, де оселилася Шелоба, але орки і самі вирили багато бічних ходів до сторог жової вежі над обривом, рятуючись від павучихи. Зараз вони були веселі, галасували, радіючи знахідці та, за своїм звичаєм, висловлювали почуття пронизливим галасом. Сем незабаром вирізнув серед загального гомону, приглушеного затхлим повітрям, голоси обох командирів, котрі йшли останніми, ближче до нього.

– Чи не позатикав би ти своїй наволочі пашеки, Шаграте? – сердився один. – Докричаться... Нам зараз тільки Шелоби не вистачає...

– Твої репетують анітрохи не менше, Горбагу! Нехай відведуть душу. Шелоба поки що безпечна, запевняю тебе. Схоже, вона напоролася на здоровезну колючку. Ми з цього приводу сумувати не станемо, га? Бачив плями сукровиці поблизу печери? Нехай хлопці розважаються. Нам пощастило, ми знайшли те, що так старанно шукають, але не знаходять, в Лугбурці.

– Вони це шукають? А що саме, приятелю? Схожий на ельфа, хоч на зріст замалий. Невже такий недомірок може бути небезпечний?

– Хтозна? Побачимо, розберемося.

– Еге! – пирхнув Горбаг. – Виходить, тобі не сказали прямо. Ніколи нам нічого до пуття не говорять. Навіть половини того, що відає начальство! Але знаєш, і нагорі, буває, помиляються!

– Цить! – Шаграт стихив голос так, що навіть загострений слух Сема ледь уловлював його. – Може, там і помиляються, але в них всюди очі й вуха, голову даю на відсіч, серед моїх солдатиків теж. Одне ясно: нагорі негаразди. Ти говориш, назгули збентежені, а я знаю, що й у Лугбурці неспокійно. Щось таке від них ледве не вислизнуло... [313]

– «Ледве?» – запитав Горбаг. – Це як же розуміти?

– Про це пізніше. Ось спустимося нижче, поговоримо спокійно.

Вони замовкли. Незабаром Сем почув короткий брязкіт, скрип, і тупіт затих. Сем підбіг ближче і впізнав тупик, завалений обвалом, де вони помітили зникнення Горлу-ма. Його, як і раніше, перегороджувала величезна брила, а орки зникли!

Сем ясно чув їхні голоси і кроки. Як же вони брилу обійшли? Знову до горла Сема підступила туга: погані орки несуть Фродо, страшно навіть подумати, з якою метою, а він не може пробитися! Сем натис плечем – перепона не піддалася. Раптом за нею, зовсім близько, знову заговорили Шаграт і Горбаг. Сем напружив слух: може, довідається про щось корисне. До того ж Горбаг, видно, служить у Мінас-Моргулі, він мусить повернутися, а що як тоді прохід якось відкриється?

– Не знаю, – відповів Горбаг. – Взагалі новини летять швидше птахів. Як це вийшло, не знаю, не запитував. Бо, знаєш, краще – не запитувати. Брр! Аж нудить від цих назгулів. Як вирячиться, то немов шкіру з тебе здер. А ВІН їх любить, у мазунчиках вони ходять, скаржитися даремно. Знаєш, служба в столиці зараз – важкий шматок хліба...

– Пожив би ти тут, у сусідстві із Шелобою, – відповів Шаграт. – Краще подалі і від назгулів, і від неї. Ну, зараз війна. Потім, дивись, і краще стане.

– На війні нам, здається, щастить?

– Усяке кажуть, – буркнув Горбаг. – Якщо дійсно пощастить, просторіше стане, це точно. Я от про що міркую... При нагоді прихопити б нам дюжину добірних хлопців, та податися до такої місчинки, де поживи вдосталь, а начальства ніякого, га?

– Отож! – зітхнув Шаграт. – Як за старих добрих часів...

– Залишилася дрібничка: дожити! Мені якось моторошно, знаєш.

– Я вже казав, навіть нагорі... – Горбаг перейшов на шепіт, – так, на самому верху можуть помилятися. Ти говориш, щось «ледве» не вислизнуло? А я тобі говорю, не «ледве», а «зовсім». От ми тепер і шукаємо невідомо що. Звалять все до купи, а нам, Урукам,

розгрібати, і спасибі не дочекаєшся! Чи ти не второпав? Вороги нас ненавидять не [314] менше, ніж ЙОГО. Якщо з ним покінчать, і нам буде непереливки... Краще скажи, коли ти наказ одержав?

– Десь дві години тому. Надійшла вказівка: «Назгул стурбований. Можливо, на Сходах з'являться вивідачі. Подвоїти пильність. Вислати підрозділ до перевалу». Ну, я і вирушив відразу.

– Щось тут не теє, - засумнівався Горбаг. – Мовчазні здіймали тривогу ще позавчора і раніше теж. А мене послали з патрулем тільки ввечері, і в Лугбурц рапорт не відправили; може, тому, що Вождь Дев'ятки вирушив у похід? Схоже, Лугбурц не одержує повідомлень вже давно.

– Око було зайняте іншим. На заході щось відбувається.

– Це усі знають. А поки вивідачі Ворога швендяють прямо по Сходах. І чим ти займався на своїй вищці? Адже тобі наказано вартувати вдень та вночі!

– Ти ще мене вчити будеш? – озлився Шаграт. – Ми не спали, ми все про ці дивні справи знали. І навіть дуже дивні! Ми бачили світло і чули галас. Шелоба вилізла з лігвища. Вартові помітили її зі служкою.

– Служка? Це ще хто?

– Та ти знаєш, чорний такий, трохи схожий теж на павука, а більше – на слизьку жабу. Він тут уже бував, з Лугбурца йшов, і нам було наказано пропустити. Потім ще кілька разів проходив, ми не чіпали, а з пані Шелобою він якось домовився. Напевно, неістівний, не то Шелоба його зжерла б, їй на накази плювати! А позавчора цей служка побував у Шелоби, і вчора увечері ми його бачили. Мені доповіли, що пані Шелоба готується до розваг, і я не турбувався, поки наказ не надійшов. Я думав, цей служка доставив їй перекуску, а може, ви надіслали полоненого і все таке. Я в її дозвілля не втручаюся. Усі знають: коли Шелоба виходить на полювання, з тунелю ніхто живим не вийде!

– Чи зажди це так? А той недомірок? Якщо він дістався до Сходів, то, значить, пройшов тунель під носом у Шелоби! Прорубав павутиння і вийшов – є над чим розумом розкинути, га?

– Та вона ж його все одно наздогнала?

– Нічого подібного! Вона відразу б потягла його до своїх комор. І якщо в Лугбурці саме ним цікавляться, довелося б тобі в ці самі комори лізти. Ось чому б я не позаздрив! Цей малюк був не один, втямив?

Сем зацікавлено притулив вухо до каменя. [315]

– Хто розрізав павутинну обмотку на ньому? Той же, хто прорізав завісу на вході, так? І куди цей ловкач подівся? Ну, поясни мені, Шаграте!

Шаграт промовчав.

– Ти покрути мізками, це не дрібничка. Кому, як не тобі, знати: ніхто досі не міг загнати скалку Шелобі! Ми, зрозуміло, її оплакувати не станемо, але, виходить, поблизу кружляє супротивник страшніший за будь-яких заколотників!

– Але хто? – сухо запитав Шаграт. – Зважаючи на все, великий воїн» скоріше за все, ельф, у будь-якому випадку з ельфійським мечем, а то й із сокирою. Він гуляє по твоїй ділянці, а ти гав ловиш! От які

Горбаг плюнув, а Сем сумно посміхнувся, слухаючи свій новий опис.

– Завше ти весь світ у чорне фарбуєш, – відповів Шаграт. – Можна інакше це пояснити. А я, між іншим, гав не ловлю, в мене усюди вартові розставлені, і я з обов'язками справляюся. Спершу треба зайнятися цим типом.

– Яке від нього пуття? – здивувався Горбаг. – Він випадкова фігура. Той дойда, бачиш, не особливо дорожив цим коротуном, позаяк покинув його непритомного. Суто ельфійська звичка, як кажуть!

– Там побачимо. Ходімо. Ми забалакалися. Ходімо поглянемо на цю недоїдену знахідку.

– Як ти його розбуркаєш? Не забудь, я його помітив перший. Якщо з ним можна

побавитися, прийми мене з моїми дітлахами до гри!

– Куди поспішаєш? – буркнув Шаграт. – Я маю точні вказівки. Кожен затриманий чужинець має сидіти у вежі. Полоненого слід обшукати, забрати усе, що при ньому знайдеться. А докладний опис кожного предмета, одягу, зброї, листів, пернів і будь-яких речей відразу ж відправляти до Лугбурцу, і тільки туди. Торкатися полоненого забороняється під страхом смерті, за нього відповідають вартові, поки за ним когось не пришлють або начальство особисто не прибуде його допитати.

– Отже, оббілуєш його, як тхора? – пирхнув Горбаг. – А зуби, волосся та інше залишиш, чи як?

– Що ти плетеш! Я ж тобі тлумачу, бранці – власність Лугбурца. Цей дохля – не наша пожива. А що там з ним будуть робити, звідки мені знати? Може, прямо в казан піде! [316]

– От дурень! Начебто розумний, а видно, мало м'яса їв, не знаєш того, що всяка дитина знає! «Дохля!» Ти, виходить, не знаєш милих жартів пані Шелоби? Якщо вона обкрутила жертву павутинням, значить, збирається її спожити. Але Шелоба трупами не харчується і крові з мертвих не ссе!

Сем у знеможі привалився до стіни. Темрява пішла червоними плямами і закрутилася виром. «Дурень, недоумок! – ледь стримуючи стогін, подумав він. – Серце моє чуло, живий

він! Не довіряй, друже, своїй голові, це в тебе най-недоладніша частина! Я з самого початку мало сподівався, що ми виграємо, ось така в мене вада. Ну, і що тепер? Сидіти і слухати, що ці поганці ще набалакають?»

– Якби ти знав, який у Шелоби багатий вибір отрут! – продовжував Шаграт. – Вона коле свою здобич жалом у потилицю, і та відразу стає м'якою, мов риба без кісток, а тоді роби з нею усе, що заманеться. Пам'ятаєш старого Уфтака? Він пропав і не повертався багато днів. Ми випадково знайшли його в печері: він висів у павутинному мішку, в повній свідомості й очі розплющені. Ото ми посміялися! Шелоба про нього, певно, забула, але ми його вирішили там залишити, щоб її не гнівити. І цей недомірок години за три очуняє здоровісінький, хіба що голівонька поболить. І таким залишиться, поки ним у Лугбурці не займуться. А про Шелобу і не згадає!

– Він не знає, що на нього чекає! – засміявся Горбаг. – Гаразд, якщо не можна нічого іншого, я його хоч розважу повчальними історіями на цю тему. Йому ж, мабуть, не доводилося бувати у Лугбурці Чудовому, отже, нехай, довідається, який йому там гарячий прийом готують. Забава буде кращою, ніж я міг сподіватися. Ну, ходімо!

– Повторюю, ніяких забав! – відрізав Шаграт. – У полоненого і волосина з голови не повинна упасти!

– Добре, добре! Я б на твоєму місці зайнявся тим невідомим силачем, якого ти прогавив – перш ніж рапортувати. Тобі поки що похвалитися нічим: kota зловив, а лев утік!

Голоси стали віддалятися. Сем чув згасаючий тупіт ніг. Острах минув, і тепер у душі Сема клекотала лють.

– Усе я переплутав! – кричав він, б'ючи себе кулаком по чолу. – Так я і знав! Фродо там, у поганців клятих! Ніколи, ніколи не можна кидати хазяїна! Я ж чув, як [317] треба! Фродо мені цього не пробачить! Я повинен його визволити. Повинен, та й годі!

Він постукав по каменю руків'ям меча, але це не допомогло. Зате клинок розгорівся і добре освітив перешкоду: це виявився не обвал, а важенні, витесані з каменю двері, висотою у два гобітських зрости. Нагорі між низьким склепінням і дверима залишалася широка щілина. Напевно, з того боку ступки були скріплені міцними засувами, щоб їх павучиха ніякою хитрістю не могла дістати. Сем підстрибнув, схопився за верхній край дверей, підтягся і перекинув через нього ноги. Зістрибнути було вже зовсім неважко. Затиснувши сяючий меч у руці, Сем помчав по коридору. Фродо живий – відпочивати будемо потім – разом!

Незабаром Сем зрозумів, що наздоганяє Шаграта з Горбагом: попереду почувлися вже знайомі голоси.

– Так я і зроблю, – сказав Шаграт сердито. – Закину його на самий дах.

– Навіщо? У тебе в підвалах замки поламані?

– Я повинен його стерегти, кажу тобі, – огризнувся Шаграт. – Це коштовний бранець. Я не довіряю ані своїм хлопцям, ані твоїм, та й тобі теж – дуже ти ласий до забав! Я його засаджу в таке місце, куди тобі не дістати. На даху – там надійніше!

– Ач, мерзотники! – пробурмотів Сем. – Забуваєте, добродію, про великого героя, про ельфа, що блукає поблизу!

З цими словами він завернув за останній ріг і переконався, що хитрощі лабіринту чи тонкість слуху підвели його: орки були ще далеко – чорні постаті в червонуватому світлі смолоскипів. Коридор йшов тут прямо і вгору, до двостулкової брами. Орки, котрі несли бранця, вже увійшли; під грубий спів та дзенькіт гонгів Горбаг і Шаграт теж переступили поріг.

Сем заволав, замахав Жалом, але слабкий його голос потонув у іншому шумі. Ніхто не помітив його. Ворота з брязкотом зачинилися: бумм! Заскреготіли залізні петлі. Сем з розмаху кинувся на окуті залізом ступки і впав, мов підкошений. Він лежав непритомний під ворітьми вежі орків, один, у темряві. Залізо і камінь відняли в нього Фродо – беззбройного і безпорадного бранця прислужників Ворога.